

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXXIV.

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai

Főszerkesztő:
BARTA RÓBERT

ACTA UNIVERSITATIS
DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXXIV.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

XXX.

A Debreceni Egyetem
Történelmi Intézetének kiadványa

SZERKESZTETTE:
BARTA RÓBERT—GLIGA EVELIN—ÓNADI SÁNDOR

Debreceni Egyetem, Debrecen

2022

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Bárány Attila (Debreceni Egyetem)

Barta János (Debreceni Egyetem)

Forisek Péter (Debreceni Egyetem)

Gheorghe Gorun (Partium Egyetem, Nagyvárad)

Kerepeszki Róbert (Debreceni Egyetem)

Kónya Péter (Prešovská Univerzita, Prešov)

† Manfred Jatzlauk (Universität Rostock, Rostock)

Orosz István (Debreceni Egyetem)

Pál Judit (Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)

† Papp Imre (Debreceni Egyetem)

Papp Klára (Debreceni Egyetem)

Püski Levente (Debreceni Egyetem)

Rüsz-Fogarasi Enikő (Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)

Sípos Gábor (Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár-Cluj)

Lektorálták:

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének oktatói

Technikai szerkesztő:

Glíga Evelin – Ónadi Sándor

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,

a Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

ISSN 1217-4602 Történelmi Tanulmányok

ISSN 0418-4556 Acta Univ. Debr. Ser. Hist.

ISBN-978-963-490-502-6 Történelmi Tanulmányok

ISBN-978-963-503-5 Történelmi Tanulmányok (pdf.)

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft.

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

TAYLER NICHOLAS PAUL: Lotaringia és Liège hatása az Árpád-kori Magyarországra, különös tekintettel az Eger-völgyre.....	6
CZÖVEK ZOLTÁN: Egervári István, egy fiatal főúr levelezése a 16. század elejéről (1508–1511).....	20
DÁNIEL TAMÁS ANDRÉKÓ: The Role of Gustav Kálnoky in the Final Extension of the League of the Three Emperors (1883–1884).....	94
SZERENCSES ANNA RÉKA: Az angol külpolitika és a magyar emigráció lehetőségei a krími háború időszaka alatt Kossuth Lajos sajtómegjelenései tükrében	120
ANNA RÉKA SZERENCSES: The Palmerston-portrait of Lajos Kossuth in the light of his press appearances published during the Crimean War	143
VARGA RÓBERT: Berzeviczy István rendőrkapitányi pályafutása 1895–1916 között	154
PINTÉR ZOLTÁN ÁRPÁD: Aszály, ellátási gondok, hatósági kényszerintézkedések és „háborús infláció” az I. világháborús Karcagon	190
ZAKKAR ANTÓNIA: Albrecht főherceg első házasságának közéleti visszhangja a Horthy-korszakban	203
BARTA RÓBERT: A balkáni viszonyok 1931-ben Carlile Aylmer Macartney előadásának tükrében.....	224
PUSZTAI GÁBOR: „... fogadtatásuk szívélyes volt...” Holland hadifoglyok Magyarországon a második világháborúban	244
RUMBOLD-MOLNÁR ESZTER: Életút interjú a Brüsszelben élő Kun Miklóssal.....	282
E számunk szerzői.....	295
Szerkesztői útmutató a „Történeti tanulmányok” jegyzeteléséhez.....	296

Tayler Nicholas Paul

Lotaringia és Liège hatása az Árpád-kori Magyarországra, különös tekintettel az Eger-völgyre

BEVEZETÉS

A hazai történetírás általánosan elfogadott véleménye szerint az első nyugat-európai telepesek németek voltak, akik kétségkívül érkezhettek a lotaringiai térségből is, mégis a keleti terjeszkedés korai szakaszában kiemelt szerepet tulajdonítok az alsó-lotaringiai térségből származó vallonoknak, flamandoknak. A rendkívül magas népsűrűséggel rendelkező Lotaringiában rendszeresen előforduló éhínségek, háborúk mozgásba hozták a lakosságot, elindítva egy olyan jelentős migrációt, amelynek hatása Európa-szerte kimutatható, többek között Németországban, Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon. A migráció mégsem lehetett spontán folyamat; a Liège-i Herceg-püspökség és a lotaringiai egyház komoly szerepet játszott benne. Hazánkban viszonylag jól kutatott téma a lotaringiai prelátusok, *hospesek* magyarországi megjelenése; viszont hiányzik egy átfogó hipotézis, amely magyarázatot adna a jelenségre. A lotaringiai egyházzal és a Liège-i Herceg-püspökséggel szinte egyáltalán nem készült átfogó mű, egy 2017-ben megjelent belga kötet kivételével.¹ Eddig semmilyen szakirodalmat nem találtam, amely foglalkozott volna a középkori Liège nemzetközi kapcsolataival, pedig bizonyíthatóan kibocsátási helye volt számtalan igen magasan képzett prelátusnak. Iskolaváros volt, a természettudományok és az arab csillagászat egyik központja.² Ezek a vallon főpapok nemcsak Magyarországra érkeztek; komoly szerepet játszottak ugyanabban az időszakban délnyugat Angliában is, ahol Exeter, Worcester és Hereford püspökei mind lotaringiai származásúak voltak, vagy Liège-ben tanultak.

¹ Vanderputten, Steven–Snijders, Tjamke–Dichl, Jay: Medieval Liege at the Crossroads of Europe: Monastic Identity and Culture, 1000–1300. = *Medieval Church History*, 2017. 37. sz. 371–376.

² Welborn, Mary Catherine: Lotharingia as a Center of Arabic and Scientific Influence in the 11th century. In: *Isis*. Szerk. Starton, George, Boston, 1931. 188–199.

LOTARINGIA ÉS LIÈGE

A lotaringiai térség különböző germán és újlatin nyelvek találkozási pontja, ahol a vallon, a pikárd dialektusok vegyülnek a hollanddal, flamanddal, frízzel, illetve az alsó- és a középnémet tájszólásokkal. A középkori Lotaringia egyetlen modernkori nemzetállammal sem aszociálható, konkrét etnikummal sem, így történelmi szerepe könnyedén leértékelődik, elveszíthetjük szem elől. A terület hiába volt a birodalom része, bonyolult, nehezen definiálható identitással rendelkezett.

Lotaringia magába foglalta a hajdani Karolingok törzsterületét, vagyis a német tudósok szóhasználatával, a karoling *Stammlandschaft*-ot. A 880-as ribemonti szerződés véglegesen szabályozta a Frank Birodalom felosztását, amely alapján Alsó- és Felső-Lotaringia a Keleti Frank Királysághoz került. 959-ben a kölni érseknek, Brúnónak, sikerült a térséget végleg „megbékíteni”, így *de facto* is, a királyság részévé vált. A helyi nemesség sokáig nem tudott igazán megbarátkozni az új helyzettel, nemtetszésüket rendszeresen előforduló lázadásaikkal mutatták ki.

Lotaringia bekebelezésének fontos hatásai voltak. A Németalföld a birodalom részévé vált, Flandria kivételével; a moszán (Meuse-völgyi) művészet, az ötvösség és építészet méltóan híresek, Huy és Liège kiváló borai ismertek, de a legkelendőbb Meuse-völgyi termék a posztó volt. A gorzei reformok központjai, Verdun és Gorze, a koronázási város, Aachen is a Keleti Frank Királyság részévé vált, így az állam hatalmi súlypontja nyugati irányba tolódott el. A lotaringiai bencések nosztalgiával tekintettek a karoling aranykorra, a császár támogatására és remélték, hogy majd visszanyerik hajdani presztízsüket, autonómiájukat, birodalmi státuszukat; megújulási képességüknek köszönhetően komoly egyházhatalmi tényezővé válhattak birodalmon belül és kívül is.

A nagy múltú liège-i egyházmegye is a Keleti Frank Királyság részévé vált. A püspökség legkorábbi központja Tongeren volt, a 4. században alapították, első püspöke, Szent Szerváciusz volt, aki 345 körül foglalta el hivatalát. A germán támadások után a püspökséget a 6–7. században szervezték újra. A hittérítés Szent Lambert (669–705) püspöksége alatt befejeződött, ekkor a püspöki központ Maastrichtbe került. Lambert elítélte Herstali Pipin kapcsolatát Alpaidával, Martell Károly anyjával és emiatt a püspököt meggyilkolták. Őt így a házasság védőszentjeként, és Liège legfontosabb szentjeként tisztelték. Utódja, Szent Hubertus Liège-be költöztette a püspöki központot, és elődje tiszteletére emelt székesegyházat.

962-ben, I. Ottó megkoronázásával létrejött a Német-római Császárság. Ottó 972-ben Notkert (940–1008) nevezte ki a liège-i egyházmegye püspökének, és amikor a prelátus hatalmat szerzett Huy grófsága felett, világi és egyházi úrrá is vált egyben, így 980-ban létrejött a Liège-i Herceg-püspökség. Notker az egyik korai birodalmi egyházi vezetőnek is tekinthető: a császár ódzkodott attól, hogy hatalmat adjon egy esetleg majd ellene lázadó nemesnek, egy egyházi vezető kiválasztását viszont befolyásolhatta.

A Herceg-püspökség ősi egyházmegyeként mindvégig igényt tartott autonómiájára, szívélyes viszonyrendszert alakított ki a birodalmon kívüli hatalmakkal, így Magyarországgal, Lengyelországgal és Angliával. Az ottani uralkodók elköteleződése Liège iránt a körükben népszerű Lambert keresztelési névvel könnyen kimutatható: Lambert magyar királyi herceg, II. Mieszko-Lambert lengyel király, sőt Knut angol király is felvette a nevet.³ Egy kényes hatalmi egyensúly jött létre a herceg-püspökök és császár, az állam és az egyház között.

LIÈGE KÖZVETETT BEFOLYÁSA

Hazánk első kapcsolata Lotaringiával még közvetett jellegű volt. Notker liège-i herceg-püspök prágai Szent Adalbertnek, Esztergom védőszentjének jó barátja volt. Együtt töltöttek időt Rómában, ketten utaztak Rómából Mainzig, hogy találkozzanak III. Ottó császárral.⁴ Az Adalberttel folytatott beszélgetések alapján világos lehetett számára, hogy a kelet-közép-európai térségben jelentős missziós és gazdasági potenciál rejlik. Adalbert 997-ben halt meg, és tiszteletére Notker később templomot emelt Liège-ben a császár támogatásával. Johannes Fried, német történész véleménye szerint, Notker lehetett a *Vita sancti Adalberti episcopi Pragensis* írója, Johannes Canaparius helyett.⁵

A magyar egyházszervezet jogi alapkövetétele 1001 áprilisában Ravennában történt. Közvetlenül ezután alapították a Szent Adalbert-érsekséget Esztergomban, egyidőben a tiszteletére emelt római, ravennai,

³ Hare, Michael: Cnut and Lotharingia: two notes. = *Anglo-Saxon England* 29. 2000. 261–278.

⁴ *Vita sancti Adalberti episcopi Pragensis*. In. Pertz G.H., 1841. 576–577.

⁵ Fried, Johannes: Gnesen–Aachen–Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben. In. *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren*. Szerk. Borgolte, Michael, Berlin, 2002. 235–280.

Subiaco melletti, aacheni, liège-i és gnieznói templomokkal.⁶ Minden bizonnyal a korábbi magdeburgi Szent Adalbertnek köszönhetjük prágai névrokonának kiváló liège-i kapcsolatait. Prágai Szent Adalbert magdeburgi Szent Adalbert szeretett tanítványa volt, utóbbi pedig lotaringiai bencés, a trieri St. Maximin apátság szerzetese. A trieri St. Maximin apátság a gorzei reformok *kiemelkedő* központja, így közvetetten, a gorzei szellemben nevelkedett Prágai Szent Adalberten keresztül Magyarország is kapcsolatba került az ógorzei reformokkal, így Liège-zsel is.

1018-ban, bolgár hadjárata után, István zarándokutat nyitott a Szentföld felé, ami döntően megváltoztatta Magyarország geopolitikai helyzetét, létrehozva egy, a területén keresztül húzódó hitbeli, kereskedelmi tengelyt, amely összekötötte Észak-nyugat Európát, Lotaringiát és a Szentföldet. A zarándokút másik lényeges hatása, hogy Székesfehérvár – az úton való elhelyezkedése miatt – István adminisztrációs központja lett, Esztergom helyett. Ott épült bazilikája, illetve ott temették el a királyokat. Székesfehérvár mellett, az út mentén lévő apátságok és püspökségek lehettek a nyugati kultúra elsődleges színhelyei, többek között a méltán híres Pannonhalma. Ezzel a döntéssel Magyarország nemcsak rákerült Európa politikai/vallási térképére, de gazdaságilag is sokat profitált új stratégiai helyzetéből. István kiváló diplomáciai érzékkel integrálta hazánkat a nyugati keresztény világba, és erősítette, fenntarthatóvá tette az ország szuverenitását is.

LOTARINGIA KÖZVETLEN BEFOLYÁSA

1026–1027-ben Saint-Vanne-i Richárd, a lotaringiai újgorzei mozgalom vezetője bencés szentföldi zarándoklata alatt látogatást tett Szent István királynál. Ez a zarándoklat, amely a normandiai herceg támogatását élvezte, 1026. október 1-jén indult útnak 1000 zarándokkal a mai Franciaország és Belgium területéről, akiket Vilmos, Angoulême grófja és maga Richárd kísért el. Adémar de Chabannes, angoulême-i bencés szerzetes, tanúja volt István és Richárd találkozásának, és feljegyezte, hogy milyen nagvonalúan fogadta a zarándokokat a király.⁷ Az utat Richárd 1035-ben is megismételte.⁸

⁶ Györfly György: *István király és műve*. Bp., 1983. (Továbbiakban: Györfly, 1983.) 178.

⁷ Ademari Cabannensis Chronicon. In. *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*. Szerk. Bourgan, Pascale–Landes, Richard–Pon, Georges, Turnhout, 1999. 3. Könyv, 65. fejezet.

⁸ Vita B. Richardi Abbatis, In. *Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti*. Szerk. Ma-billion, Jean, Párizs, 1701. 528.

Csóka J. Lajos azon a véleményen volt, hogy Richárd fontossága Szent Adalberthez és Szent Wolfganghoz (Gizella magyar királyné, István felesége nevelőjéhez) mérhető.⁹ Nem csak a liège-i, verduni és az arrasi püspökök támogatták reformer tevékenységét Normandia, Flandria és Lotaringia monostoraiban, hanem a flandriai gróf, a normandiai herceg és II. Henrik császár is. Richárd azért is fontos személyiség, mert helyettesét, stavelot-i Szent Poppo-t, a Német-római Császár szinte az összes birodalmi apátság reformálásával bízta meg.

Egy késői keletkezésű évkönyvből, a *Chronique de Jean de Stavelot*-ból [Jean de Stavelot krónikája] tájékozódhatunk a következő, kissé meszeszerű mérföldkőről. 1029-ben jelent meg egy furcsán öltözött, érthetetlen nyelven beszélő embercsoport Liège-ben és kiderült, hogy magyarok voltak. Mivel súlyos éhínség támadt, Réginard, az akkori herceg-püspök lehetővé tette letelepedésüket Liège-ben és Huy-ban; Liège-ben saját városrészt hoztak létre, az úgynevezett *Vicus Hungarorum*-ot. A városban megjelenő csoport pontos szerepét nem ismerjük, feltételezhetően királyi delegációról volt szó.¹⁰

Körülbelül húsz évvel később, amikor VI. Gergely pápa és I. András magyar király kortársaként Wazo lett Liège új püspöke, (a krónika szerint 1052-ben, de ahogy azt alább látni fogjuk, ez valószínűtlen), újabb súlyos éhínség támadt, és a magyarok úgy döntöttek, hogy visszatérnek Magyarországra egy népes vallon telepés csoport kíséretében. I. András, viszonzva Réginard korábbi nagyvonalúságát, engedte a csoport letelepedését az Eger-völgyben, és arra kérte őket, hogy ne veszítsék el nyelvüket, biztosítva számukra korábbi kiváltságaikat. A vallonok letelepedtek, és néhány éven belül annyian voltak, hogy több falut népesítettek be, amelyeket az akkori latin nyelvvezetellel *loca gallicának*, vagy *vici wallonorumnak* hívtak. Mint őshazájukban, a vallon telepések irtották az erdőt és szőlőskerteket hoztak létre. A bor értékes kereskedelmi áru fajta volt a középkorban. Így terjedt el az alacsony tökeművelés és a fahordók használata. Csoma Zsigmond foglalkozott a magyarországi francia-vallon borkultúrával,¹¹ valamint Karácsonyi János is írt a *furmint* szó vallon eredetéről.¹²

⁹ Csóka J. Lajos: *Szent Benedek fainak világtörténete I.* Bp., 1969. 280.

¹⁰ *Chronique de Jean de Stavelot.* Szerk. Borgnet Adolphe, Brüsszel, 1861. 595–598.

¹¹ Csoma Zsigmond: Történeti–ökológiai és történeti–néprajzi gondolatok a magyarországi középkori francia–vallon szőlő- és borkultúráról In. *Studia Caroliensia.* Szerk. Károli Gáspár Egyetem szerkesztő bizottsága, Bp., 2006. 389–400.

¹² „Furmint” szó magyarázata. Lásd: *Magyar Nyelv II.* Szerk. Szily Kálmán. Bp., 1906. 273–274.

A neves belga történész – Émile de Borchgrave – aki a 19. század második felében feldolgozta Jean de Stavelot krónikáját, az eredményeket az *Essai historique sur les colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les XIe, XIIe et XIIIe siècles* [Történelmi esszé a XI., XII. és XIII. században Magyarországon és Erdélyben kialakuló belga településekről.] című könyvében jelentek meg.¹³

De Borchgrave kritikusan viszonyul Jean de Stavelot művéhez, és megállapítja, hogy az említett 1052-es Magyarországra való visszatérés nem lehet helyes. Mivel Wazo meghalt 1048-ban, és VI. Gergely csak 1046-ig volt pápa, és I. András 1046-tól uralkodott Magyarországon, 1046 volt az egyetlen év, amikor mindhárman hivatalban voltak, 1052 helyett, amely a krónikában szerepel. Ezt az 1046-as évet fogadja el hitelesnek a belga történész is. De Borchgrave hozzáteszi, hogy az a pusztán tény, hogy I. András viszonozni akarta Réginard nagyvonalúságát azt a feltételezést erősíti, hogy a magyar delegáció eredetileg sem érkezett véletlenül Liège-be, tudták, hogy Réginard püspök nem fogja őket elutasítani. Ez is bizonyítja egy korábbi kapcsolat létezését a Liège-i herceg-püspökség és Magyarország között, akár már Géza fejedelem idejéből is.

A Vata-féle lázadás fontos fordulópontot jelentett a Magyar Királyság életében, súlyos veszteségeket okozott az István által alapított egyháznak. Tóth Péter szerint I. Andrást (1046–1060) a három életben maradt püspök koronázta meg,¹⁴ a papok 70 %-át elvesztette az egyház. A legyilkolt – mint például Gellért csanádi püspök és társai – és elmenekült főpapok pótlása nem lehetett egyszerű feladat, hiszen a német és itáliai területekről származó egyházi személyeket sem az új országvezetés, sem a lakosság nem látta szívesen. Ezzel egy időre megszűntek a szoros kapcsolatok a Német-római Birodalom bajor-német, lombard-olasz elitjével.

I. András szorult helyzetében pedig a liège-i Herceg-püspökhöz, illetve a lotaringiai bencés vezetőkhez fordult és onnan hozta be Eger, illetve más beszámolók szerint Bihar első bizonyított püspökét, Leodvint is, aki 1046 körül – vallon híveivel együtt – érkezhetett Magyarországra.¹⁵

¹³ De Borchgrave, Émile: *Essai historique sur les colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onzième, douzième et treizième siècles*. Brüsszel, 1865.

¹⁴ Tóth Péter: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. Érszeki Géza, Tihany, 2007. (Továbbiakban: Tóth, 2007.) 1.

¹⁵ Ez az év az egyetlen, amely összecseng a krónikában megemlített uralkodókkal és a pápával.

Leodvinről nem magyar, hanem lotaringiai és németalföldi forrásokból tudunk. A namuri *Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis*¹⁶ leírja hazalátogatását, amikor felkereste barátját, Namur grófját is, és egy sor értékes – István a bolgárok ellen vezetett közös magyar-bizánci hadjáratából származó – ereklyével támogatta a namuri Szent Alban templom alapítását. Ebben az évkönyvben Leodvin úgy szerepel, mint bihari püspök.¹⁷ A liège-i Szent Lambert székesegyház káptalanjának nekrológiuma¹⁸ alapján már egri püspökként szerepelt: „commemoratio fratris nostri Liduini *Egrensis* episcopi”.¹⁹

Az 1144 körül élő Laurentius de Leodio liège-i szerzetes tollából származó *Gesta episcoporum Viridunensium et abbatum Sancti Vitoni*²⁰ szerint sok polgár és klerikus menekült el a városból 1047-ben és az a hír járja (*fama est*), hogy a felégetett egyházból akkor utazott huszonnégy kanonok Magyarországra. Ez a távoli esemény – ha ideiglenesen is – de csökkentette a Magyarországra nehezedő német birodalmi nyomást, mivel a Német-római Császár akkor éppen Lotaringiával volt elfoglalva.²¹

Tóth Péter szerint a verduni kanonokok áttelepülése szervezett lehetett, nem menekülés a bizonytalanságba. Valószínűleg komoly kísérettel rendelkeztek, a források nemcsak prelátusokról írnak, hanem egyszerű városlakókról is. A kíséretnek oda kellett érkeznie, ahol a prelátus is elfoglalta hivatalát; és valóban számos püspöki székhelyeken, illetve azok környékén találjuk az *olasz utcákat* (Várad, Gyulafehérvár, Eger), illetve vallon eredetű helynevek, mint az Eger-völgyben a *Tályák, Novaj, Noszvaj*. Mivel csak késő középkori, újkori adatokkal rendelkezünk, nem lehet kizárni későbbi keletkezésüket. Tóth Péter felsorol több más magyarországi főpapot, akiről feltételezhető, hogy vallon származású volt, többek között György kalocsai érsek, Franco *bellagradi*²² püspök, Miklós győri püspök, Lázár tihanyi főapát és Vilermus szekszárdi apát.

¹⁶ Fundatio Ecclesiae S. Albani Namucensis. In: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*. Szerk. Bresslau, Harry, Hannover, 1883, 587–598.

¹⁷ Györffy, 1983. 288.

¹⁸ L’obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe-XVe siècles) Szerk. Marchandise, Alan. Brüsszel, 1991. 158.

¹⁹ Székely György: A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai 2. – Középkor*. Szerk. Kralovánszky Alán, Székesfehérvár, 1972. (Továbbiakban: Székely, 1972.) 59–60.

²⁰ *Gesta episcoporum Viridunensium et abbatum Sancti Vitoni (1047–1144)*. Szerk. Waitz, Georg In. *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum T. 10. Hannover, 1852, 486–525.

²¹ Tóth, 2007. 1.

²² Bizonytalan Bellagrad valódi jelentése. Felmerült Gyulafehérvár, Nándorfehérvár, Székesfehérvár, sőt a pomerániai Bialogard is. Lásd Tóth, 2006. 2. illetve Székely, 1972.

LOTARINGIA ÉS LIÈGE HATÁSA AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGRA FORRÁSBELI BIZONYTALANSÁGOK

Jean de Stavelot évkönyvének késői keletkezése miatt is érthetően vegyesen reagált a történész szakma de Borchgrave felvetéseire. A de Borchgrave-val kortárs magyar történészek nagyjából hitelesnek gondolták a művet, többek között Auner Mihály,²³ Pais Dezső²⁴ és Hóman is.²⁵ Bárczi Géza *A középkori vallon-magyar érintkezésekhez* című művében írt részletesebben a témáról, és több kritikát is megfogalmazott. Többek között azt kifogásolta, hogy de Borchgrave önkényesen választotta ki az 1046-as dátumot, amikor a vallonok Eger-völgyi bevándorlása állítólag megtörtént, illetve aligha beszélhettek tökéletesen liège-i dialektusban vallonul, 500 év alatt ugyanis lényeges változásokon esett át a tájszólás.²⁶

Egy másik forrás a *Chronicon magnum belgicum*²⁷ (illetve annak előzménye Nicolaas Clooper *Florarium Temporum*-ja²⁸) támasztja alá a történetet; Wazo püspök uralkodása alatt súlyos éhínség támadt és sokan vándoroltak ki Magyarországra.²⁹

Összevetve a Jean de Stavelot kronikájában, a *Chronicon magnum belgicum*-ban (illetve a vele rokon *Florarium Temporum*-ban) és a *Gesta episcoporum Virdunensium et abbatum Sancti Vitoni*-ban lévő információkat, nehéz nem összekapcsolni a telepések kivándorlását a lotaringiai származású Leodvin püspök magyarországi érkezésével.

AZ EGRI PÜSPÖKSÉG KELETKEZÉSE ÉS LEODVIN

Nem célja ennek a dolgozatnak, hogy az egri püspökséggel foglalkozzon, de fontos kérdés, hogy Leodvin megjelenése mennyire bolygatja fel az eddig ismerős egri narratívát?

57. Franco Magyarországon és Lengyelországban szolgálhatott.

²³ Auner Mihály: Latinus. = *Századok* 50, 1919. (Továbbiakban: Auner, 1919.) 1. sz. 28–41.

²⁴ Pais Dezső: Les rapports franco-hongrois - sous le règne des Arpad In. *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*. Szerk. Pais Dezső–Eckhardt Sándor, Szeged, 1923. 15–26.

²⁵ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történelem I.* Bp., 1928. 291.

²⁶ Bárczi Géza: A középkori vallon-magyar érintkezésekhez. = *Századok* 71, 1937. 1–3.sz. 402.

²⁷ *Magnum Chronicon Belgicum*. Szerk. Pistorius Johannes, Frankfurt, 1607.

²⁸ *Florarium Temporum*. Szerk. Boeren P.C., Hága, 1951.

²⁹ Tóth, 2007. 32.

A hagyományos felfogás szerint I. István király alapította az egri püspökséget. Egy 1009-es oklevél szól egy határvitáról a veszprémi és az egri püspökség között. Szent István nagyobb legendája 10 püspökségről szól, és egy 1261. szeptember 9-i származó oklevél³⁰ összefoglalja az egri egyház valamennyi birtokát. Az 1271-es átirat már konkrétan megemlíti, hogy az egri püspökség I. István király idejében jött létre.³¹ Ennek szövege szerint: a „(...) *legszentebb János apostolnak és evangélistának szentelt egri anyaszentegyház, amelynek alapítója és adományozója István, Magyarország első királya volt*”.³² Az István-kori alapítás gondolatát a legtöbb történész elfogadja, többek között Rupp Jakab,³³ Nagy József,³⁴ Sugár István,³⁵ és Kovács Béla.³⁶ Az is a hagyományos dátumozás mellett szól – Kristó Gyula szerint – hogy az egri egyházmegye fennhatósága alá tartozó területek magukban foglalták Aba Sámuel kabar törzsfő szállásterületét is. Az alapítás pedig csak azután volt lehetséges, hogy István király hűgát Aba Sámuelhez adta feleségül, így biztosította a törzsfő támogatását. Alapítási dátumként ő is az 1009. évet jelöli meg a veszprémi határvita okán.

Buzás Gergely összeköti legújabb régészeti eredményeit a Leodvinnal kapcsolatos ismeretekkel, és leszögezi, hogy semmilyen nyomot nem talált egy István-kori püspöki központról, csupán egy körtemplom és királyi udvarház került elő. Buzás szerint az említett dokumentumok sem rendelkeznek kellő bizonyító erővel. Az 1271-es okirat ugyan eredeti, de minden püspökség szívesen hivatkozott az István-i eredetre, emelve egyházmegyéjének ázsióját. Ezek a tények mind cáfolják a püspökség korai keletkezését.³⁷ Buzás szerint egy egységes bihari-egri püspökség létezhetett, Leodvin Biharban tartózkodott, és az új támadások után átköltözött a biztonságosabb – de még kezdetleges állapotban lévő –

³⁰ Kondorné Látkóczki Erzsébet: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. In. *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4.* Szerk. Kondorné Látkóczki Erzsébet, Eger, 1997. (Továbbiakban: Kondorné, 1997.) 24.; DF 209 931.

³¹ Kondorné, 1997. 34.; DF 210 757.

³² Kondorné, 1997. 33.

³³ Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. II kötet.* Bp., 1872. 1.

³⁴ Nagy József: *Eger története.* Bp., 1978. 14.

³⁵ Sugár István: *Az egri püspökség története.* Bp., 1984. 16.

³⁶ Kovács Béla: *Az egri egyházmegye története 1596-ig.* Eger, 1987. 27.

³⁷ Buzás Gergely: Az Árpád-kori egri püspöki központ kialakulása. In. *Archaeologiai Értesítő.* Szerk. Vida Tivadar–Váczi Gábor, Bp., 2020. 101–136.

püspöki központba, Egerbe.³⁸ Koszta megfordítva a kérdést abból indult ki, hogy a bihari püspökség későbbi keletkezésű és az egriből lett kiszakítva.³⁹ Thoroczky Gábor is zavarba ejtőnek találta azt a tényt, hogy Leodvint hol egrri, hol bihari püspökként említik az évkönyvek. Amellett történelmi tényként, hogy a bihari és egrri püspökségek külön-külön jöttek létre, s volt olyan időszak, amikor egy püspök igazgatta mindkettőt.⁴⁰ Az egrri egyetem kutatói között Kristóf Ilona igyekezett ezeket az ellentmondásos történeteket áthidalni, és egy friss narratívát létrehozni, amely egyértelműen számol Leodvinnel, mint egrri püspökkel a friss kiadású *Eger ezer éve* című kiadványban.⁴¹

Leszögezhető, hogy a hagyományos elgondolás szerint Leodvin lehetett Eger harmadik püspöke, pótolva az 1046-ban meggyilkolt Buldust. Ha viszont Buzásnak hiszünk, akkor ő lehetett Eger első püspöke. Azt viszont nem vitatja senki, hogy vallon telepesek érkeztek az Eger-völgybe; a helynevek, patrocíniumok mind erről tesznek tanúbizonyságot. Leodvin létezését nehéz is lenne tagadni.

A VALLON TELEPESEK NYOMAI EGERBEN ÉS AZ EGER-VÖLGYBEN

Az egykor két vármegyéhez tartozó Eger-völgyben egy köz-és egyház-igazgatási egység jött létre, az ún. *Vallis Agriensis* (az előjogok pontos tartalmáról nincsenek információink), ahol a vallon telepesek megműveletlen földterületeket kaptak, és sűrű településszerkezetet hoztak létre.

A *Vallis Agriensis* területén feltűnő a Szent Egyed patrocínium sűrű előfordulása. A liège-i Szent Lambert-székesegyházban kezdettől fogva volt egy Szent Egyednek szentelt oltár is. Az Eged-hegyen kívül a helyi hagyományok szerint Felnémeten volt egy Szent Egyednek dedikált bencés monostor,⁴² Kistályának szintén volt a középkorban egy Szent Egyednek dedikált temploma, Szarvaskőn úgyszintén, amely helyneve is utalás lehet a Szent Egyed legendára: a szent ugyanis a saját testével védte a szarvast.⁴³ Szőlőske-pusztai középkori temploma

³⁸ Buzás Gergely: Új ásatások az egrri várban. = *Élet és Tudomány* 72, 2017. 41. sz.

³⁹ Koszta László: A bihari püspökség alapítása – A bihari püspökség alapításának historiográfiája. In: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Szerk. Klaniczay Gábor–Koszta László–Körmendi Tamás (et al.), Nagyvárad, 2014, 80.

⁴⁰ Thoroczky Gábor: Megjegyzések az egrri és bihari (váradi) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról. = *Belvedere Meridionale* 33, 2021. 1. sz. 16.

⁴¹ Kristóf Ilona–Berecz Anita: *Eger ezer éve*. Eger, 2020.

⁴² Soós Imre: *Felnémet története*. Kézirat. Online: Felnémet Városrész Honlapja, <http://felnemet.hu/?tag=soos-imre> – 2023. február 27.

⁴³ De Voragine, Jacobus: *Legenda Aurea*. Bp., 1990. 210.

is Szent Egyednek volt dedikálva. A Szent Egyed patrocíniumok koncentrált megjelenése egy zárt közösség képét rajzolja fel, amely feltétlenül meg akarta tartani különálló identitását. A vallon édesanyák – Jean de Stavelot krónikája szerint – ragaszkodtak hozzá, hogy a gyerekek beszéljenek otthon vallonul, talán ilyen szempontból sem véletlen, hogy az Eger-völgy vallon közössége hosszú életű maradt.

Eger központjából is jól látható az Eged-hegy, amely neve Szent Egyedhez kapcsolódik. Régi térképeken úgy szerepelt, mint *Mons Sancti Aegidii*, azaz Szent Egyed hegye. A magaslaton előkerültek az egykori Szent Kereszt-kápolna falai, amely az egyik régi térkép szerint szintén Szent Egyednek volt dedikálva. Régi térképek tanúsága szerint a kápolnához közel volt a Remete-barlang és a Remete-forrás; Szent Egyed a remeték védőszentjének is számított.

Az Eger-völgy helynevei is tanúskodnak a vallon jelenlétéről. Kovács Béla helytörténész foglalkozott a környék vallon eredetű hely-és dűlőneveivel.⁴⁴ A „Tályák” a francia *taille* szóval állnak kapcsolatban, erdőirtást jelentve. *Nagytálya: Thalanogh, Kistálya: villa Talya latina, Latina villa, Almagyar: Thalamogor?* Szabó Csabanagyományi közigazgatás felhívta a figyelmet egy érdekes belga párhuzamra. Liège-től 60 kilométerrel délre található az Ardennes-hegység legmagasabb fennsíkja, a Plateau de Taille. Ott felbukkan két falu, *Tailles* és *Petites Tailles*.⁴⁵ Feltehetően francia eredetű *Novaj: Nouoy* illetve *Noszvaj: Nozuey*. Szabó Csaba úgyszintén felhívja a figyelmet a Taille fennsíkon lévő *Neuville* falura, illetve az Ostorosra emlékeztető *Oster* falura is. Eger környékén találkozunk az etnikai „olasz” jelzővel is a helynevekben, mint *Olaszi: Vlosci, illetve Olaszegyház: Vlosyghaz* nevű település is. Kovács olyan dűlőneveket említ, mint *Kospérium*, amelynek előkerült egy korábbi változata, a *Hosztérium*, ami magyarul vendégfogadót jelent.⁴⁶

Egerben több olyan nyomot találunk, amely utal az egykori vallon közösség létezésére. Az egyik ilyen jel az *Olaszutca* városnegyed neve, amely a városközpont északkeleti részén található. Itt fontos megemlíteni, hogy először Auner hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar „olasz” szó a középkorban nem itáliait jelentett.⁴⁷ Ugyanez elmondható a német „*welsch*” szóra is: a magyar

⁴⁴ Kovács Béla: Idegen etnikumú települések a középkori Heves megyében. = *Hevesi Szemle* 1, 1973. 2. sz. 50–51; Lásd még: Kovács Béla: Nagytálya középkori templomának feltárása. In. *Az Egri Múzeum Évkönyve Annales Musei Agriensis* 10. Szerk. Bakó Ferenc, Eger, 1972. 119.

⁴⁵ Szuromi Rita: *Nagyotály: a vallonok és svábok öröksége*. Eger, 2012. 19.

⁴⁶ Kovács Béla: Idegen etnikumú települések a középkori Heves megyében. In. *Hevesi szemle* 2, 1973. 50–51.

⁴⁷ Auner, 1919. 28–41.

„olasz” és a német „welsch” szavaknak ugyanaz a jelentésük, egy „érthetetlen nyelvet beszélő kelta eredetű újlatin nyelvet beszélő népet” jelölnek, mint amilyenek a vallonok.

Az egri patrocíniumok is támpontot adnak a vallon-flamand jelenléttel kapcsolatban. Az első városrész a Szentjakab negyed volt. A Szent Jakab ispotály, rendház és templom a központ északkeleti részén helyezkedett el.⁴⁸ Kakucs Lajos foglakozott behatóan a magyarországi Szent Jakab kultusszal, és kötötte össze a Rajna-Meuse területéről származó telepések jelenlétével.⁴⁹ Liège egykori bencés Szent Jakab apátsági egyháza a város egyik legszebb temploma, mely tanúskodik a kultusz fontosságáról. Érdeemes megemlíteni, hogy a korábban még ifjabb Szent Jakabnak szentelt egyházat később az idősebb Szent Jakabnak dedikálták. A Szent Jakab és Szent Miklós patrocíniumok annak jelei, hogy Eger jelentős kereskedőváros lehetett, amely minden bizonnyal kapcsolatot tartott fenn a vallon őshazával.

Maga az egri vár is fallal körülvett településként működött. A Buzás Gergely által vezetett ásatások egyértelműen kimutatták, hogy a vár lakóterülete csak a XI. század utolsó harmadában alakult ki. Előtte a helyén csak egy körtemplom (rotunda) és a királyi udvarház állt. Ide költözhetett Leodvin egri püspök.⁵⁰ A vár mellett is létrejött egy, az egyházat kiszolgáló település, ahol minden bizonnyal sok vallon mester található magának helyet. Liturgikus tárgyak is készülhettek műhelyeikben. Ez Esztergomban és Nagyváradon bizonyítottan így volt, tehát nem lenne meglepő, ha Egerben is ugyanez lett volna a helyzet.

VALLONOK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

A hazai vallon jelenlétet érintő legalaposabb áttekintések Székely György tollából származnak.⁵¹ Vallon kereskedőket, papokat találunk a legfontosabb városokban, mint Esztergom,⁵² Székesfehérvár, Eger, Buda, Várad és Gyulafehérvár.

⁴⁸ Szent Jakab kolostor, templom és kórház alapfalai. Online: Műemlékem.hu, <http://www.muemlekem.hu/muemlek/show/-526> – 2023. február 27.

⁴⁹ Kakucs Lajos: Der mittelalterliche Jakobuskult in Ungarn. In: *Der Jakobuskult in Ostmitteleuropa*. Szerk. Herbers, Klaus–Bauer, R. Dieter, Tübingen, 2003. 285–352.

⁵⁰ Egri vár: Feltárták a középkori központot. Online: Műemlékem.hu, http://www.muemlekem.hu/magazin/egri_var_puspoki_kozpont_feltaras_2017 – 2023. február 27.

⁵¹ Székely György: Wallons et italiens en europe central aux XIe–XVIe siecles In: *Annales Sectio Historica*. ELTE szerkesztőbizottság, Bp., 1963. 3–71.; Lásd még: Székely, 1972. 45–72.

⁵² Székely, 1972. 45–72.

Vallon szőlősgazdák éltek a történelmi borvidékeken, az Eger-völgyben, a Tokaj-hegyvidéken, a Szerémségben, Somogyban, Baranyában, Várad környékén. A téma több kutatást igényel, mivel számomra felmerültek egyéb lehetséges borvidékek is, mint például Arad környéke, ahol jellegzetesen *vallon* nevű egyének (*Gyaninus* és *Crispinus*) vásároltak szőlőt. Hasonlóképpen az erdélyi borvidéken is lehettek lotaringiai telepések, ahol a Borbánd helynév ad komoly bizonyítékot (brabantiak telepedhettek le ott).

LOTARINGIA HOSSZABB TÁVÚ HATÁSAI

A korai zarándoklatok, illetve a keresztes hadjáratok nagymértékben ösztönözhatték a távolsági kereskedelmet Magyarországon keresztül Konstantinápoly, illetve a Szentföld felé. A tehetős „*latinus*” lakosság jelenléte jelzi azt, hogy Magyarország fontos felvevőpiacává válhatott a Közel-Keletről származó, illetve a Közel-Keleten áthaladó egzotikus termékeknek, de a Meuse-völgyi termékeknek is. A posztó rendkívül fontos importcikk volt, így hosszú távon is fennmaradtak a kereskedelmi kapcsolatok Lotaringiával és Flandriával.

A manzikerti katasztrófa (1071) azt mutathatta a nyugati világnak, hogy Konstantinápoly már nem képes megvédeni a Szentföldet és a keleti kereszténységet. Az első keresztes hadjárat sikeres volt, és ez vezetett a szentföldi latin államok kialakulásához, jelentős lotaringiai, illetve nyugati frank részvétellel. A történelmi, kulturális párhuzamok miatt érdemes lenne hazánk korai Árpád-kori fejlődését a latin kelettel összehasonlítani. Palesztinában is *vallon* mintára alakult újjá az iszlám időszak előtt még híres bortermelés, valamint a lotaringiaiak alakították ki a nekik kedves Szent Egyed kultuszát.⁵³

A *latinus* jelenlétéről a szabolcsi zsinat is tanúskodik, amikor kijelenti, hogy a *latinusok* tartásukba a magyarországi (egyébként keleti rítusú) böjti szokásokat, vagy menjenek haza, de hagyják itt a pénzüket.⁵⁴

Radó Polikárp János foglalkozott a magyar liturgikus szövegek eredetével, és bizonyítottan vélte francia-vallon, illetve francia eredetüket. Radó megdöbbentő határozottsággal jelöli ki több szöveg származási helyét is: St. Vaastból (Pas-de-Calais, Arras mellett) való a Radon-biblia és

⁵³ Rembry, Ernest: *Saint Gilles sa vie, ses reliques, son culte en Belgique et dans le Nord de la France: essai d'hagiographie II*. Brugge, 1881. 1.

⁵⁴ A Szabolcsi zsinat 31. dekrétuma. Lásd: Bertényi Iván: *Magyar történelmi szövegyűjtemény*. Bp., 2000.

a Pray Kódex mintapéldánya, Fontenelle-ből a Hahóti kódex (Normandia), Rouenből a Hartwick-Pontificale (Normandia) és Liège-ből az Oláh-féle evangéliumos könyv és a Szelepchényi-kódex.⁵⁵

Bárcki Géza egy egész könyvet szentelt a magyar nyelv vallon és francia jövevényszavainak. Ezek nagy része vagy a borral kapcsolatos: *furmint, márc, must, gohér*, vagy az épített (városi) környezettel: *lakat, szekrény, mécs*, zöldségekkel *paraj, póré*, illetve a polgári ruhadarabokkal: *botos, csemelet*.⁵⁶ A keresztnéveknél is észrevehető a hatás, például *Lajos, Dénes*. A vallon-francia hatás nem csak a magyar szókincsben érhető tetten, hanem a helyesírásban, különösen annak régies változataiban, mint: cs: *ch*, ny: *nh*. Véleményem szerint még ehhez a kategóriához sorolható az ő: *eu*, valamint a logikátlan *gy* esete is. A *gy* hangot az ómagyarkorban *dzs*-nek ejtették, úgy, mint a francia *ge-*, *gi-* illetve *gy-* betűkombinációkat, és ez a jelenség számos, feltehetően francia lágyító hanghatást kimutató magyar helynévben fordul el: Gyirót, Gyirmót, Győr. A *gy* betűkombináció azért is logikátlan, mert egy palatizált *d*-t képvisel.⁵⁷

Különösen meggyőző számomra Vargyas Lajos magyar balladával foglalkozó műve. Ő is meglepetten vette észre a magyar balladák előzményeit, és munkájának első kötetében külön foglalkozott a vallon telepések magyarországi jelenlétével.⁵⁸ Vargyas szerint a magyar balladákban vannak közvetlenül a franciáktól átvett szövegek, a francia hatás határozza meg a magyar balladák stílusbeli sajátosságait.⁵⁹

KONKLÚZIÓK

A sokféle bizonyíték alapján aligha lehet kérdéses, hogy a lotaringiai térség és azon belül a Liège-i Herceg-Püspökség komoly hatást gyakorolt a fiatal magyar államra. Úgy gondolom, hogy a téma még sok lehetőséget rejt magában, és számos kérdést lehetne még tisztázni. Későbbi kutatásaim során ezeket igyekszem majd megválaszolni.

⁵⁵ Radó Polipkárp János: A magyar liturgia eredetéről a XI. században. = *Vigilia*, 1957. 7. sz. 292.

⁵⁶ Bárcki Géza: A francia nyelv francia jövevényszavai. In: *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*. Szerk. Mellich János–Németh Gyula, Bp., 1939. 1–45.; Lásd még: Bárcki Géza: *A magyar szókincs eredete*. Bp., 1951.

⁵⁷ Ezzel kapcsolatosan névtani cikkem előkészítés alatt van.

⁵⁸ Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Bp., 1976. 57.

⁵⁹ Uo. 57.

Czövek Zoltán

Egervári István, egy fiatal főúr levelezése a 16. század elejéről (1508–1511)

Egervári István levelezésének darabjai egy arisztokrata ifjú életpályájának tipikusnak mondható kezdetét, amellet persze mindennapi életét világítják meg.¹ Utóbbit semmiképpen nem tarthatjuk eseménytelennek, unalmasnak. Végigkísérték a folyamatos megpróbáltatások, küzdelmek, amelyekkel a királyi szolgálat, illetve a főúri érdekérvényesítő politika járt. Az Egervárra nehezedő gondok részben tükröződnek a levelekben. Fontosak a források politikai vonatkozásai. A politikának három színtere jelenik meg a misszilisekben: az európai (külföldi hírek említése révén), az országos (leginkább a királytól származó levelekben), továbbá a helyi: azaz a délnyugat-magyarországi, főként a szlavóniai színtér (elsősorban a birtokgyarapítási, érdekérvényesítési kísérletek bemutatása által). Magyarországi középkori okleveles kútfőink között alig van olyan, amelyben őszinte, közvetlen emberi érzelmekkel találkozunk, az Egervári-levelezésnek viszont több ilyen darabja is van. A családtörténeti bevezetés és a levélállomány általános jellemzése, majd a levelek tartalmának részletes ismertetése után a misszilisekben foglaltaknak a legfontosabb, elsősorban politikatörténeti vonatkozásait, tanulságait veszem sorra. A továbbiakban összefoglalom és kiegészítem az Egervári István kapcsolati hálózatára vonatkozó, az elemzésemben, illetve a levelekben előbukkanó adatokat. Befejezésésképpen a Függelékben közlöm a levelek teljes (latin) szövegét.

KANIZSAI GYÖRGY, ROZGONYI KLÁRA ÉS AZ EGERVÁRIAK

Az Egerváriak a Geregye nemzetségből származtak, melynek történetét Reiszig Ede ismertette 1900-ban megjelent tanulmányában.² Mielőtt Egervári István levezéséről szó esne, szükséges megismernünk az életével röviden, a teljesség igénye nélkül, a Reiszig által megtalált források közül a legfontosabbak felhasználásával. A nevét a Vas megyei Egervárról nyerő család a köznemesség vezető, előkelő rétegéhez tartozott. Tagjai ennek megfelelő tisztségeket töltöttek be, illetve ennek

¹ Köszönettel tartozom C. Tóth Norbertnek a dolgozat témájából elhangzott konferencia-előadáshoz fűzött megjegyzéseierért.

² Reiszig Ede: A Geregye nemzetség. = *Turul* 18, 1900. 2. sz. 52–65., 3. sz. (Továbbiakban: Reiszig, 1900.) 117–135.

megfelelő vagyonnal rendelkeztek: találunk várnagyot, illetve megyei alispánt közöttük, továbbá kastélyuk is volt.³ Egervári István apja, László volt az első a családból, aki főúrrá vált, báróvá emelkedett: 1476–1482, illetve 1489–1493 között töltötte be a dalmát–horvát–szlavón báni méltóságot, majd 1493-tól egészen 1495 végén vagy 1496 elején bekövetkezett haláláig királyi tárnokmester volt.⁴ A hadvezérként nagy hírnevet szerző Egervári Lászlónak sikerült a főúri létet anyagilag megalapozó vagyont, váruradalmakat gyűjtenie.⁵ Sejthetően az ő báni ténykedésétől, megnövekedett hatalmától nem függetlenül lett testvérének, Mihálynak a fia, Bereck⁶ knini püspökké 1492–1493-ban, mely tisztséget kimutathatóan 1520-ig (de minden bizonnyal haláláig) töltötte be.⁷ Ő volt a második a családból, aki a főrangúak közé került.

Engel Pál alapvető genealógiai munkája szerint Egervári Istvánt először 1492-ben említi forrás,⁸ mégpedig Frangepán Bernát január 22-i oklevele arról az Egervári László bánnal kötött szerződésről, mely gyermekeik eljegyzéséről, illetve házasságuk jövőendő feltételeiről szól.⁹ Frangepán Bernát azonban nem Egervári Istvánnal, hanem bátyjával, az ifjabb Lászlóval kívánta összeházasítani leányát. A valóság az, hogy István név szerint elő sem fordul ebben az okiratban, mindössze utalást találunk a dokumentumban László bánnak László nevű fián kívüli utóda-ira (így, többes számban), ami nem bizonyíték István létezésére. Utóbbit forrás név szerint először hét hónappal később, 1492. augusztus 22-én

³ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* Bp., 1996. (Továbbiakban: Engel, 1996.) I. 311., 399.; II. 67. s további, ott feltüntetett oldalak az I. kötetből.; C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor (et al.): *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék.* Bp., 2017. (Továbbiakban: C. Tóth–Horváth–Neumann [et al.], 2017.) 559., és további, ott feltüntetett oldalak.

⁴ C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor (et al.): *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók.* Bp., 2016. (Továbbiakban: C. Tóth–Horváth–Neumann [et al.], 2016.) 95–96., 106., 341.; C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2017. 559.

⁵ Reiszig, 1900. 117–120.

⁶ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: *Családtörténet, heraldika, honismeret.* DVD-ROM. Bp., év nélkül. (Továbbiakban: Engel, é. n.) Geregye nem 2. Egervári.

⁷ C. Tóth Norbert: *Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája.* Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr, 2017. (Továbbiakban: C. Tóth, 2017b.) 77.

⁸ Engel, é. n. Geregye nem 2. Egervári, István nevénel.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (Továbbiakban: MNL OL DL) 19 787. Kiadva: Thallóczy Lajos–Barabás Samu: *A Frangepán család oklevéltára. II. 1454–1527.* Hamis oklevelek 1209–1481. Bp., 1913. 199–201.

említi apjával együtt a Zágráb megyei Kosztajnica várának megvásárlójaként.¹⁰ István bátyjának, az ifjabb Lászlónak az említetten kívüli további előfordulásáról nincs tudomásunk. Lehetséges, hogy rövid időn belül meghalt, és ez az oka annak, hogy apja az ő nevét nem foglaltatta bele a Kosztajnica adásvételéről szóló oklevélbe. Ő minden bizonnyal még apja első feleségétől született, míg öccse, István a másodiktól, Rozgonyi Klárától.¹¹ Ami az idősebb Egervári Lászlót illeti, egy 1496. január 27-i dokumentumban már néhaiként fordul elő.¹²

Halála után azonnal megkezdődött a küzdelem a birtokaiért. A közelebbi és távolabbi rokonok megindították azokat a pereket, amelyeknek addig nem látták értelmét, reménytelennek ítélve a győzelmet. A legnagyobb hatalmú rokon, Egervári Bereck knini püspök szeretett volna az elhunyt javainak kezelője és a kicsiny István gyámja lenni. Rozgonyi Klára a lehető leghamarabb újra férjhez ment: 1496 áprilisában még mint özvegy szerepel egy forrásban, júniusban viszont már biztos, hogy hitvese volt egy másik főúrnak, Kanizsai György királyi pohárnokmesternek. Házasságuk törvényesítéséhez a kánonjogi értelemben vett túl közeli rokonság (nem vérrokonság) miatt egyházi beleegyezésre volt szükség, amit igen hamar, 1497 áprilisában kaptak meg: ez alapján azt mondhatjuk, hogy megszerzése nem jelentett problémát.¹³ Az Egervári rokonság szempontjából azonban igen kedvezőtlen helyzet állt elő ezzel a friggyel. Az elhunyt Egervári László birtokai ugyanis a házassággal gyakorlatilag Kanizsai György kezére kerültek. Ez azonban természetesen ideiglenes birtoklást jelentett, hiszen a javaknak Egervári Istvánra kellett majdan szállniuk. Az Egerváriak joggal tarthattak attól, hogy Kanizsai György mindent el fog követni, hogy – királyi jóváhagyással – véglegesen a Kanizsaiak számára szerezze meg ezeket a fekvőségeket, illetve minél nagyobb részüket. Az Egerváriak hatalma, befolyása messze nem ért fel a Kanizsaiakéval. Az Egerváriak – sejtethetően főleg Bereck püspök – de egyes további rokonok, családtagok is igyekeztek rátenni a kezüket Egervári István örök-

¹⁰ Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710*. Bp., 1912. (Továbbiakban: Thallóczy–Horváth, 1912.) 244–245.

¹¹ Engel, é. n. Geregye nem 2. Egervári.

¹² C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 106. 1495. november 15-éről még élőként értesülünk róla. Lásd *uo*.

¹³ Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. = *Turul* 55, 1941. 1–2. sz. (Továbbiakban: Reiszig, 1941.) 76.; C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 112.

ségének némely darabjára. Szerdahelyi Imrefi János¹⁴ például elfoglalta Csókakő várát. Kanizsai Györgynek sikerült rábírnia arra, hogy adja át (vagy vissza) neki a várat: erről valószínűleg vagy 1496. június 14-én, vagy szeptember 6-án íratott alá vele kötelezvényt Velikén.¹⁵

Nem sokkal később, 1496. szeptember 19-én sikerült viszont azt az egyezséget is megkötnie Kanizsai Györgynek és Egervári Berecknek (igaz, már a királyi személyes jelenléti bíróságon), amely alapvető jelleggel szabályozta a Kanizsaiak és az Egerváriak viszonyát. Az egyezmény¹⁶ lényege a következő. Az Egervári-birtokok közül a névadó Egervár kastélyt és Velike várának, továbbá három Kőrös megyei „kerületnek” (*districtusnak*)¹⁷ a felét Kanizsai Györgynek át kell adnia Bereck püspök kezébe. Ha Egervári István tizenkét éves korában meg akarja kapni javait, Kanizsai és a püspök adják oda neki. Ha viszont Egervári tizenkét éves kora előtt elhunyna, az Egervári-birtokok közül Csókakő, Vitány és Sztenicsnyák vára, továbbá a Somogy megyei Pata mezőváros Kanizsai kezén marad, és ugyanúgy bírhatja őket, mint ősi javait.¹⁸ Velikének és az említett három „kerületnek” a másik felét csak akkor kell vagy Bereck püspök, vagy Szerdahelyi Imrefi János, vagy atyafiaik kezébe átadni, ha utóbbiak a nekik jutó birtokok után Rozgonyi Klárát hitbére, továbbá jegyajándéka tekintetében kárpótolták. Egervárit tizenkét éves koráig anyjával együtt Kanizsainak és a püspöknek kötelessége eltartani, a gyermek javait közös erővel megvédeni. A birtokperek viteléről a szerződő feleknek közösen kell gondoskodniuk, a perköltségeket közösen kell viselniük.

¹⁴ A Reiszig által összeállított családfa szerint Egervári Dorottyának, László bán testvérének férje volt Szerdahelyi Imrefi Mihály (Lásd: Reiszig, 1900. 134.), Engel családfája szerint utóbbi fia volt János. (Lásd: Engel, é. n. Győr nem 2. Szerdahelyi ág 2. tábla: Imrefi.)

¹⁵ MNL OL DL 20 383. A dokumentum dátumának (*feria tertia post Anthonii festum anno Domini 1496*) feloldásaként szóba jöhetne még január 19., esetleg talán február 16. is, ám ezek azért nem valószínűek, mert az oklevélben Rozgonyi Klára Kanizsai György hitveseként szerepel, az év elején azonban még nem voltak házасok. (Lásd fentebb!)

¹⁶ A vasvári káptalan oklevelében, lásd: MNL OL DL 20 556.

¹⁷ Ezek: Vasvaróc (Vasvarjovc), Csezmicse és Butkaföld (Botkafölde). Falvakról és tágabb környékükről lehet szó. Vasvarjovc *districtus* határait mutatja Engel Pál térképe, azt, hogy az Egerváriaké volt, szintén. Csezmicén valószínűleg Alsócsezmicét kell értenünk, mert itt tudjuk az Egerváriak birtoklását kimutatni. Lásd: Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Bp., 2001. (Továbbiakban: Engel, 2001.)

¹⁸ Az ősi birtok fogalmáról lásd: Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp., 2000. (Továbbiakban: Eckhart, 2000.) 279–280.; Fügedi Erik: *Az Elefánthyak*. A középkori nemes és klánja. Bp., 1999. (Továbbiakban: Fügedi, 1999.) 71.

Ez az egyezmény nem vetett ugyan véget a viszályoknak Kanizsai György és az Egerváriak (illetve utóbbiak rokonsága) között, viszont Egervári István helyzetét sikerült tartósan rendezni. Anyja és mostohaapja mellett nevelkedett, utóbbiak fiával, Kanizsai Lászlóval együtt, aki valószínűleg 1497-ben született.¹⁹ Ami a szerződést illeti, azt csak részben hajtották végre. Egervárt Kanizsai György átadta a knini püspöknek,²⁰ az viszont, hogy Velike várát odaadta-e, erősen kérdéses. Arról nem tudunk, hogy Egervári István tizenkét éves korában bármely birtokát is megkapta volna. Annyi biztos, hogy jogi képvisellete, pereinek vitele biztosítva volt. Tudomásunk van olyan jogi cselekményről, amelyet együtt vitt véghez Bereck püspökkel.²¹ 1505-ben pedig – például – Budrovczi Budor András egyezséget kötött Egervári Istvánnal, melynek értelmében előbbi minden István ellen folyó, Egervári László halála után reá, a fiára szálló perét beszüntette.²²

¹⁹ Czövek Zoltán: Egy magyar főúr levelei az 1515. évi pozsonyi–bécsi fejedelmi találkozó idejéből. In: *Az információ mikrotörténetéhez*. Szerk. Gulyás László Szabolcs, Bp., 2015. (Továbbiakban: Czövek, 2015.) 70.; Róla legújabban lásd: Kanász Viktor: A Rómába induló főúr végrendelkezése. Kanizsai László itáliai zarándoklatáról, testamentumáról és haláláról. In: *Micae mediaevales IX*. Fiataltörténészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Kovács Enikő–Rudolf Veronika–Szokola László (et al.), Bp., 2020. 107–124.

²⁰ Reiszig, 1900. 121.

²¹ Degré Alajos–Gergelyffy András–Valter Ilona: *Az egervári vár története*. Zalaegerszeg, 1965. (Továbbiakban: Degré–Gergelyffy–Valter, 1965.) 14. Az ezen utóbbi oldalon a 2. jegyzetben említett levéltári jelzet helyesen: MNL OL DL 21 402. (A kapornaki konvent – azonos nyilvántartási számú – két kiadványáról van szó.)

²² A császári káptalan oklevele, MNL OL DL 21 398. – Érdemes kitérni két, Reiszig által tévesen magyarozott oklevélre, melyek azt mutatják, milyen lépéseket tett Kanizsai György annak érdekében, hogy Egervári István birtokai (minél nagyobb részben) a kezén maradjanak. Reiszig azt írja, hogy Kanizsai György és Rozgonyi Klára házassága után a kiskorú Egervári Istvánt magára hagyták, és „csak néhány régi hű ember karolta fel” a gyermek érdekeit. (Lásd: Reiszig, 1900. 121.) Ez a helytelen állítás a következő forrás félreértelmezésén alapul. 1496. december 14-én a kapornaki konventtel Egervári István nevében Apáti Tamás oklevelet állíttatott ki, melyben eltiltotta az uralkodót Egervári javainak eladományozásától, azonkívül Bereck püspököt, Rozgonyi Klárát, továbbá Egervári István nagyanyját, Dorottyát (Rozgonyi János özvegyét, Alsólendvai Bánfi Pál leányát) Egervári javainak bármiféle elidegenítésétől, szintúgy Bakóc Tamás egri püspököt és mindenki mást Egervárinak a (Heves megyei) Gyöngyös és Hévízvölgye birtokban lévő részesedésének megszerzésétől (csak ezen két birtok van konkrétan megnevezve a dokumentumban). (Lásd: A kapornaki konvent oklevele, MNL OL DL 20 512. Engel, é. n., Básztyél nem 4. tábla: Rozgonyi [Lőrinc ága], Hahót nem 3. tábla: Bánfi [alsólendvai] és 5. tábla: Bánfi [bolondóci].) Természetesen nem egy hű familiáris hősies magánakciójáról van szó, a valóságban Apáti ezt a dokumentumot

Kanizsai György utasítására állíttatta ki. (Ráadásul a Reiszig által írtakkal ellentétben Apáti Tamásról nem derül ki e forrásból, hogy egervári várnagy lett volna.) Arra sem szabad gondolnunk ezen oklevél alapján, hogy Rozgonyi Klára vagy édesanyja el akarták volna idegeníteni Egervári István birtokait. Ez a dokumentum valójában előzetes tiltakozás az ellen, hogy Bereck püspök (esetleg királyi jóváhagyással) másnak adja el Egervári István örökségének az 1496. szeptember 19-i egyezményvel kezére került darabjait. Továbbá tiltakozás értelemszerűen az ellen, hogy Bakóc Tamás megpróbálja megszerezni – akár a Rozgonyi Klarával vagy Bánfi Dorotttyával kötendő (adott esetben az uralkodó által megerősített) szerződés útján – Egervári István édesanyjától öröklendő gyöngyösi (illetve hévízvölgyi) birtokrészét. Arra nézve, hogy Bakóc milyen dokumentumokra alapozhatta Rozgonyi Klarával, illetve édesanyjával szembeni igényét, találunk szakirodalmi értesülést. (Lásd: Fraknói Vilmos: Bakocs Tamás prímás birtokszerzeményei. = *Századok* 22, 1888. 2. sz. [Továbbiakban: Fraknói, 1888.] 120–121.) Eszerint Rozgonyi Klára 1496 húsvétján (április 3-án) volt férje, az elhunyt Egervári László négyszáz forintos adósságának rendezése érdekében ilyen összegben a Rozgonyi-javakból általa (mármint Rozgonyi Klára által) birtokolt bizonyos részeket Bakócnak engedett át. Ha ez a szerződés valóban megkötöttet, úgy bizonyára nem teljesült, Rozgonyi Klára új férje, Kanizsai György ugyanis aligha hagyta, hogy átmenjen a gyakorlatba (ahogyan azt az 1496. december 14-i tiltakozás is mutatja). Bakóc 1496 húsvétja után néhány héttel állítólag Bánfi Dorotttyával is egyezsége kötött (lásd: Fraknói, 1888. uo.), melynek értelmében az asszony kétezer forintért átengedte a főpapnak a Rozgonyi-javakból azokat a részeket, melyeket ő, Bánfi Dorotttya és leányai ugyanilyen értékben zálogként birtokolnak – mintegy hálából Bakócnak (huszonöt évvel azelőtt, 1471-ben) elhunyt férje, Rozgonyi János iránt tanúsított jóakarataért. (Rozgonyi halálának időpontjára lásd: Engel, é. n., Básztyély nem 4. tábla: Rozgonyi [Lőrinc ága].) Minden bizonnyal ez a kontraktus (amennyiben megszületett egyáltalán) – vagy legalábbis annak Rozgonyi Klárát érintő része – sem valósult meg Kanizsai György közbelépése következtében. Megjegyzendő: nem tudjuk azt, hogy konkrétan Gyöngyösről (illetve Hévízvölgyéről) történt-e említés e két szerződés szövegében. (Gyöngyös birtoklásáról és Bakóc igényeiről lásd még alább.) Más dokumentumot is félremagyarázott Reiszig. 1497. július 15-én Czubini Miklós Egervári István nevében a császmái káptalan előtt az ellen tiltakozott, hogy Kanizsai György az Egervári Bereck püspökkel kötött egyezmény értelmében a főpapnak átadja Velike várát és négy további, név szerint felsorolt birtokot. (Lásd: a császmái káptalan oklevele, MNL OL DL 34 255.) Czubini Miklós nyilvánvalóan Kanizsai György parancsára állíttatta ki ezt az okmányt, mely annak dokumentuma, hogy Kanizsai nem akarta betartani a Bereck püspökkel 1496. szeptember 19-én kötött szerződést. Velikének, továbbá az ezen tiltakozó oklevélben említett négy kisebb birtok közül háromnak a Bereck püspök kezébe való átadása valóban szerepel a szerződésben (a kisebb birtokok ott „kerületként” – *districtusként* – vannak említve, lásd fentebb). Viszont volt már arról szó, hogy Velike átadásának megtörténte erősen kérdéses. Ez az 1497. évi tiltakozás arra utal, hogy Kanizsai György nem kívánta (tartós jelleggel) átengedni az oklevélben említett javakat. Mindezzel szemben Reiszig arról ír, hogy Rozgonyi Klára el akarta adni a birtokokat a püspöknek, ebben a Czubini Miklós tiltakozása akadályozta meg. (Lásd: Reiszig, 1900. 121.) A valóság viszont az, hogy Kanizsai György felesége egyáltalán nem szerepel az oklevélben, továbbá – természetesen – aligha akarta elidegeníteni fia javait.

Kanizsai György 1507-ben látta elérkezettnek az időt arra, hogy rendezze az Egervári-örökség sorsát. Újabb szerződéskötésre került sor, ezúttal öközött, továbbá felesége és Egervári István között a fehérvári keresztes konvent előtt június 10-én.²³ Az egyezés lényegét a következőképpen foglalhatjuk össze. Amennyiben Kanizsai György és fia, László utód nélkül meghalna, Egervárié lesz a Kanizsai-birtokok közül Sempte vára és a vasmegyericsei kastély.²⁴ Ellenben, ha Egervári halna meg utód nélkül, akkor az Egervári-birtokok közül Velike, Sztenicsnyák, Csókakő és Vitány vára, továbbá Pata Somogy megyei mezőváros száll Kanizsai Györgyre és Lászlóra. Benne van a szerződésben az is, hogy Sempte vára a királytól tizennégyezer-négyszáz forint értékben zálog címén került a Kanizsaiakhoz, ezt lehetősége legyen a mindenkori uralkodónak ugyanennyiért visszaváltani Egerváritól (illetve utódaitól) –hozzátehetjük: amennyiben övé lenne egyszer a vár. Megegyeztek abban is, hogy Velikét szintén tizennégyezer-négyszáz forintért lehessen kiváltani majd Kanizsai Györgytől és Lászlótól (ha az ő kezükre jutna a vár), azt, hogy ki jogosult erre, nem említi az oklevél, ahogyan azt sem, hogy a vár zálogként került volna az Egerváriakhoz (mint ahogyan Sempte a királytól a Kanizsaiakhoz).²⁵ Mindenesetre talán arra gondolhatunk, hogy az Egervári rokonság, elsősorban Bereck püspök nyerhetett kimondatlanul jogot ezáltal Velike megszerzésére.²⁶ Megjegyzendő, hogy arról nincs egyértelműen szó a szerződésben (csak homályos utalás olvasható róla), hogy Csókakő és Vitány szintén zálog volt (akként

²³ A király átíró és megerősítő oklevelében: MNL OL DL 21 724.

²⁴ A Kanizsaiak birtokainak felsorolását lásd: Nógrády Árpád: *Kanizsai László számadáskönyve*. Bp., 2011. 7.

²⁵ Valójában Velike 1476-ban királyi adománnyal lett Egervári Lászlóé. Lásd: Reiszig, 1900. 117–118.

²⁶ A szerződés szerint Kanizsai György a zálogösszeg – a tizennégyezer-négyszáz forint – fejében engedi át Sempte várát az ő és fia, László (örökös nélküli) halála esetére Egervári Istvánnak. Egervári ugyancsak tizennégyezer-négyszáz forintért zálogosítja el a kontraktus értelmében Velikét saját (örökös nélküli) halála esetére Kanizsai Györgynek (és Lászlónak). Így tehát Velike Egervári halálával zálogként jutna Kanizsai György és László kezére, tőlük az váltja ki a szerződés szerint a várat, aki akarja, illetve tudja. A felek (Egervári István és a Kanizsaiak) azonos értékben zálogosítanak egymásnak birtokot, így valódi pénzfizetésre nincs szükség, mert egyik fél sem tartozik a másiknak. Lehetséges, hogy csak azért kellett ily módon Velikét zálogbirtokká változtatni, hogy Egervári ne fizessen – ráadásul hatalmas összeget – Semptéért (a királytól ténylegesen zálogba vett birtokért) a Kanizsaiaknak. Lehetséges tehát, hogy Velike elzálogosítására jogtechnikai okból került sor, és nem azért, hogy kedvezzenek az Egervári rokonságnak.

szerezte meg őket még Egervári László).²⁷ A megállapodás egyetlen fontos pontja maradt még hátra: Rozgonyi Klára az ezen egyezményben említett összes birtokban meglévő, továbbá az országban bárhol bírt minden jogát (birtokjogát, tulajdonrészét) férjére és fiaira ruházza, ám azok haszonélvezetében élete fogytáig megmarad. A szerződést az uralkodó 1507. december 2-án erősítette meg.

Beszédes, hogy az egyezés nem szól Egervárról, az ugyanis nem volt Kanizsai György kezén. Az viszont, hogy Velikéről rendelkezik a dokumentum, azt mutatja, hogy a vár nem volt ekkor a knini püspök kezén. Szintén erre utal, hogy 1508. március 21-én ellentmondás nélkül került sor Kanizsai György és László beiktatására Velike birtokába a szerződés alapján.²⁸ Ez a fejlemény arra is enged következtetni, hogy az Egerváriak nem tudták útját állni annak, hogy Kanizsai György törekvései érvényesüljenek. Ulászló király azaz, hogy Kanizsai nyilván főleg nándorfehérvári bánként²⁹ szerzett érdemeire tekintettel hozzájárult a szerződéshez, megfosztotta az Egervári rokonságot az Egervári István birtokaihoz fűződő örökösödési jogától. Mindössze a már az 1496. évi megállapodásban is szereplő Velike kiváltására nyílhatott volna *talán* lehetősége a rokonoknak – sejtethetően elsősorban Bereck püspöknek – a szerződés szerint,³⁰ de igen nagy összegért. Bekövetkezett tehát az, ami ellen a rokonság, élén a knini püspökkel, Egervári László halálának pillanatától küzdött. Megjegyzendő, hogy a megállapodás értelmében Kanizsai György megszűnt nem minden birtokában tette örökösévé Egervári Istvánt, míg ő, Kanizsai gyakorlatilag Egervári minden birtokára jogot formált – a knini püspöknek átadott Egervár kivételével. Felmerül a kérdés, mennyire volt igazságos az egyezés, ha a Kanizsai György és László, illetve az Egervári István által örökölhető birtokok értékét vesszük alapul, ám annak kellett lennie.

Az egyezmény uralkodói megerősítését követő beiktatásokkal nagyjából el is érkeztünk a levelek keletkezésének időszakához. Arra azonban érdemes még itt kitérni, hogy a szerződés királyi jóváhagyása után mintegy másfél évvel került arra sor, hogy Kanizsai György átadja Egervári Istvánnak az őt megillető javaknak legalábbis egy részét. Egervári 1509. június 27-én állítatott ki hivatalos nyugtát a zágrábi káptalannal Kanizsai részére Velike és Szenicsnyák várak és tartozékaik egészének átvételéről.³¹

²⁷ Csókakőről és Vitányról. Lásd: Reiszig, 1900. 119.

²⁸ A zágrábi káptalan oklevele: MNL OL DL 34 263.

²⁹ Kanizsai György 1499 és 1507 között volt nándorfehérvári bán. Lásd: C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 146.

³⁰ Azért gondolhatunk a főpapra, mert neki kellett volna megkapnia Velike elsőként átadandó fele részét az 1496. évi szerződés értelmében. (Lásd fentebb!)

³¹ A zágrábi káptalan oklevele: MNL OL DL 32 826.

Egervári István nem töltött be bárói tisztséget. Nem sokkal élte túl mostohaapját. Kanizsai György 1510 nyarának első felében halt meg.³² Egervárit 1511. június 29-én még élőként említi egy Buzlai Mózesnek szóló, Budán kelt királyi adománylevel, ³³ egy 1512. január 28-i, Vas megye alispánjai és szolgabírái által kiadott dokumentum pedig már néhaiként.³⁴ Ezen utóbbi adatok ismeretére szükségünk van ahhoz, hogy még pontosabban meg tudjuk adni Egervári halálának időpontját. Fennmaradt ugyanis a knini püspöknek egy Rozgonyi Klárához Egervárról írt hiányos dátumozású levele, melyben a már halott Egervári Istvánról esik szó (név szerint nincs megemlítve, csak Rozgonyi fiáról olvashatunk). A keltezés napja megállapítható: november 8. Az arab évszám azonban nem került teljes egészében a papírra, csak az első három számjegy szerepel (151), a negyedik lemaradt. A levél tartalma alapján azonban nyilvánvaló, hogy csak 1511-ben keletkezhetett ez a forrás, melyre érdemes hosszabban kitérni, többek között azért, hogy még ennél is pontosabban tudjuk megadni Egervári István halálának lehetséges idejét.³⁵

A levél elején arról olvashatunk, hogy a megelőző napokban Rozgonyi Klára írt Egervári Berecknek és kérte őt, hogy olyan temetésről gondoskodjon fia számára, amely méltó hozzá – mármint az édesanyjához – és a püspökhöz. Szerzetesek (barátok) és káptalani karbeli javadalmas papok (*prebendariusok*) jelenlétét is minél nagyobb számban biztosítsa, amint megírja neki Rozgonyi Klára (az időpontot), amikor a temetési menettel, a rokonokkal és a két holttesttel³⁶ együtt útnak indul majd ő, Rozgonyi Velikéről. Hogy a másik holttest név szerint kié, nem tudjuk meg a levélből. A következőkben a püspök megígéri az özvegynek, hogy a temetés napjára elhivat annyi barátot (szerzetest) és *prebendariust*, amennyit csak tud. Azzal folytatja, hogy lehetőségeihez képest valóban minden ügyességével és tö-

³² 1510. május 26-án még életben van, július 10-én már néhaiként említi a forrás. C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 99.

³³ MNL OL DL 22 178.

³⁴ MNL OL DL 22 271. Az, hogy Egervárit néhaiként említik már 1512. január 10-én, nem állapítható meg az MNL OL DL 22 264. jelzetű oklevél (a vasvári káptalan kiadványa) alapján, mivel e forrás túlságosan rossz állapotban van. (Vö.: *Zala megye archontológiai és genealógiai adattára [13–16. század]*. CD-ROM. Szerk. Szatlóczki Gábor. Bp., 2004. III. Nemesi genealógia, Egervári cs. másként Fancsikai cs. a Geregye nemzetségből, István nevével.)

³⁵ Egervári Bereck knini püspök levele Rozgonyi Klárához (Egervár, 1511. november 8.). Lásd: MNL OL DL 25 482. Nem hasznosította a levelet: Reiszig, 1900.

³⁶ „(...) *cum funeribus, patruis et patruelibus duobus cadaveribusque* (...)” – Rokokonkon tehát vagy a püspök, vagy az elhunytak apai nagybátyjait és apai unokatestvéreit, illetve utóbbiak leszármazottait kell értenünk. Vö.: Fügedi, 1999. 19.

rekvésével, továbbá azzal a fivéri szeretettel és rokoni kapcsolattal, mely őt (eddig is) kötelezte és kötelezni fogja élete végéig, részesítette előnyben és fogja is előnyben részesíteni a Rozgonyi által leírtakat (mármint a kérését), amint azt másoktól inkább megtudhatja az özvegy, mint tőle. Majd azt olvashatjuk, hogy e levél keltének napja (*hodie*) már a tizenötödik (vagy tizennegyedik³⁷) nap azóta, hogy Rozgonyi utoljára írt a püspöknek, aki nem érti ennek az okát. Az (a szóbeszéd) terjedt el, hogy az özvegy nem viteti el most Egervárra a holttesteket, hanem egy bizonyos időre Velikén helyezteti (hantoltatja) el őket. Az esztergomi érsek, akivel neki, a püspöknek Rómába kellett (volna) utaznia, több levélben kérte őt, a főpapot, hogy Egervári István temetését követően siessen utána. Bereck püspök el is határozta, hogy ha tud, akkor csatlakozik Bakóc Tamáshoz.³⁸ De mivel Rozgonyi Klárától annak (említett legutolsó) levele óta semmi olyanról nem értesülhetett, amihez tartania kellene magát: hogy mely napon szándékozik Egervárra menni az özvegy a holttestekkel, és mely napon várja majd (ott) ő, a főpap, s mivel naponta különböző mendemondák jutnak el hozzá Budáról a Rozgonyi és az ő saját ügyeivel kapcsolatban is, az tűnik (ésszerűnek) a püspök számára, hogy Budára menjen (*ascendamus*) a királyhoz, és megvédje az igazát előtte. Ha valamilyen ügyben szolgálatára lehet az özvegynek, ha ezt értésére adja, lehetőségeihez mérten el fog járni (a dologban), fáradozni fog Rozgonyi érdekében. Egyébként azokat a dolgokat, amelyeket úgymond „itt” (azaz minden bizonnyal Budán) tett és fog tenni a főpap, jó családokért (vagy nemzetségekért – *nacionibus*) és bizony jó ügyekért tette, ha pedig más, jelentéktelen emberektől másról értesülnek (értsd: Rozgonyi környezetében), addig, ameddig az özvegygel nem találkozik, ne higgye azt el. Ha atyafiai (*fratrum nostrorum*) holttestével az alatt az idő alatt, amíg Budáról nem tért vissza a püspök, az özvegy úgymond „ide”, azaz Egervárra érne, és erről értesíti az egyházfőt, utóbbinak szándékában áll éjt nappallá téve sietni hazafelé. Azzal zárja sorait a főpap, hogy megkérte családtagját, a vitézlő Béri Istvánt,³⁹ hogy helyettesítse őt, továbbá, hogy éppúgy maga Béri, mint más *servitorai* és jobbágjai

³⁷ Ennek az olvasatnak kisebb a valószínűsége.

³⁸ 1492 és 1498 között egri püspök, 1497-től haláláig, 1521-ig esztergomi érsek, 1500-tól bíboros, 1490-től ugyancsak haláláig királyi fő- és titkoskancellár. Lásd: C. Tóth, 2017b. 29., 52., 168.; C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 71.

³⁹ *Sororiusa*, azaz nőrokonának (*sororjának*) vagy férje, vagy fia volt. Lásd: Czövek Zoltán: Adatok a zágrábi püspökség működéséhez Butkai Péter és Podmanicki János 1499–1500. évi kormányzósága idején. = *Fons* 26, 2019. 2. sz. 244. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy Egervári Bereck testvérének, Veronikának a férjéről van szó. Lásd: Reiszig, 1900. 63., 65., 134. (családfa). Engel, é. n. Geregye nem 2. Egervári. A vasvári káptalan oklevele, MNL OL DL 22 264.

ugyanazzal a tisztelettel – ha elfogadja Rozgonyi Klára – szolgáljanak (utóbbinak), mint neki, a püspöknek. Ez az intézkedés nyilvánvalóan az özvegy és a gyászolók egervári tartózkodásának idejére vonatkozott.

Forrásunk alapján elsőként az Egervári István halálának idejével kapcsolatos adatokra kell figyelmet fordítanunk. A levél elején arról van szó, hogy Rozgonyi Klára nem sokkal előbb írt a püspöknek fia temetése ügyében. Néhány sorral lejjebb azt tudjuk meg, hogy az özvegy tizenöt (vagy – kisebb valószínűséggel – tizennégy) nappal a knini főpap levele (november 8) előtt írt utoljára neki. Mindebből megállapítható, hogy Egervári István 1511. október 25-én (vagy – kisebb valószínűséggel – 26-án) már nem élt. Minden bizonnyal az egervári obszerváns ferences kolostor ma is álló templomában helyezték végső nyugalomra (egy másik Egervárral egy időben) ott, ahol később Bereck püspököt is, akinek fennmaradt művészi értékű sírköve.⁴⁰

A levél rávilágít a Rozgonyi Klára és a knini püspök közötti viszonyra. Egervári István halála alkalmat nyújtott a főpap számára arra, hogy újra fellépjen az Egervári-birtokokhoz fűződő (vélt) jogainak érvényesítéséért. Az özvegy e levél tartalmáról értesülve szintén erre gondolhatott. Pontosabban arra, hogy Bereck püspök éppen azért nem ment Bakóc érsek kíséretében Rómába, mert az Egervári István halálával előállt helyzetet szeretné a maga javára kihasználni azzal, hogy Budára utazik érdekeinek az uralkodó előtt való úgymond megvédése céljából. A püspök levelében említett pletykák ugyancsak ilyen értelműek lehettek. Egervári Bereck igyekezett levelével eloszlatni Rozgonyi (joggal feltételezett) gyanúját. Hangsúlyozta szolgálatkésztségét, felajánlotta, hogy fellép az özvegy ügyeinek érdekében, kérte, hogy ne higgyen a szöbeszédnek, megígérte, hogy siet vissza Budáról a temetésre. A bizalom erősítésének fontos lépése lett volna, ha részt vesz a temetésen, ha találkozik Rozgonyi Klárával. Feltűnő viszont, hogy egyáltalán nem utal arra a főpap a levélben, hogy együttérez az özvegygel, hogy osztozik a gyászában. Viszonyukat a levél békésnek mutatja, ám olyanak, amelyet könnyen beárnyékolhatott a pletyka, a gyanakvás, a bizalmatlanság.

Rozgonyi Klára és az egyházfő kapcsolata hamarosan tényleg megromlott, a viszályok kiújultak. 1512. január 28-án Vas megye hatósága oklevelet adott ki arról, hogy Bereck püspök kérésére vizsgálat tartásával bízta meg az egyik szolgabíró, aki a következőt állapította meg január 18-án kezdődő eljárása során. 1511. október 18. körül az (akkor már nem biztos, hogy élő) Egervári István famíliájával, a november 19. körü-

⁴⁰ Degré–Gergelyffy–Valter, 1965. 11–12. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. CD-ROM. Szerk. F. Romhányi Beatrix, Bp., év nélkül, Adattár, Egervár.

li időszakot követően pedig a Rozgonyi Klaráéval kapcsolatba hozható emberek okoztak pénzben kifejezhető kárt a püspöknek: az első esetben annak értéke a kétszáz forintot is meghaladta, míg a második esetben száz forintra rúgott.⁴¹ Az Egervári Bereck (november 8-i) levelében foglaltak, az abból kikövetkeztethető békés viszony ismeretében viszont nem zárható ki, hogy ezek a kárértékek messze eltúlzottak. Ez a megyei hatósági vizsgálat nem más, mint az úgynevezett egyszerű tudományvétel egy példája, ilyen eljárást rendszerint per indítása követett. (Igaz, annak érdekében, hogy a felperes számára a siker reményével kezdődjön a per, szükség volt még [legalább] két hasonló, ám hiteleshely által végzett vizsgálatra.)⁴² Feltételezhetjük tehát, hogy a főpap a továbbiakban pert kezdeményezett Rozgonyi Klára ellen. Mindez azonban a feléledő ellenségeskedéseknek – vélhetően egyéb jogi lépésekkel és más eseményekkel együtt – csak a kezdete volt.⁴³

A temetés méltó megszervezése nagy erőfeszítést igényelt az özvegytől, nem csoda, hogy (még) nem kapott üzenetet a püspök levelének keltekor tőle a további teendőkkkel és részletekkel kapcsolatban – amint arról magából a levélből értesülhetünk. Főúri módon, díszmenetben szándékoztak a halottakat sírhelyükre kísérni, ám előtte bizonyára templomban helyezték el őket Velikén, ahogyan Alsólendvai Bánfi Jakab holttestét is (valószínűleg 1524-ben) Alsólendván végső nyughelyére, Verőcére való ünnepélyes elszállítása előtt. Az Egervárra induló díszmenet kiindulópontjául is aztán a templom szolgálhatott.⁴⁴ Egervár és Velike⁴⁵ igen messze, légvonalban mintegy 170 km-re esett egymástól. Talán a nagy távolság és a novemberi

⁴¹ Vas megye alispánjainak és szolgabíráinak oklevele: MNL OL DL 22 271.

⁴² Eckhart, 2000. 331–332.; Fügedi, 1999. 97–98.; *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. 691–692. Nemcsak nagybíró, hanem a megye is elrendelhetette (mint e példa mutatja) az egyszerű tudományvételt. Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899. 287. A megye többnyire egy szolgabíróat küldött ki (mint esetünkben) az egyszerű tudományvétel elvégzésére. Tringli István: *Megyék a középkori Magyarországon*. In. *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. Bp.–Piliscsaba, 2009. (A kötet a továbbiakban: Neumann–Rácz, 2009.) 503–504.

⁴³ A folytatásra lásd.: Reiszig, 1900. 123–124.

⁴⁴ Bessenyei József: János király árultatása. 1530 körül. = *Magyar nyelv* 80, 1984. 1.sz. 122.; Kubinyi András: Halál és végtisztesség a késő középkori Magyarországon. = *Rubicon* 13, 2002. 3. sz. 20.; Kubinyi András: Késő középkori temetkezések a történeti forrásokban. In. „...a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai. Szerk. Ritoók Ágnes–Simonyi Erika. Bp., 2005. 13.

⁴⁵ Ma Velika Kraljeva. Lásd: Engel, 2001.

hideg miatt gondolhatták azt némelyek, amiről Bereck püspök leveléből értesülünk, hogy Rozgonyi Klára nem szándékozik egyelőre sort keríteni Egerváron a temetésre, hanem Velikén kívánja ideiglenesen elhantoltatni az elhunytakat. A rokonokon (és másokon) kívül klerikusoknak szintén lenniük kellett a Velikéről Egervárra tartó menetben is, tehát nem kizárólag a temetési szertartáson vettek részt, bár különösen nagy számban ott lehettek jelen, hiszen a levélben azt olvashatjuk, hogy a püspök a temetés napjára szándékozik minél nagyobb számban szerzeteseket és *prebendarius*okat hívatni. A papok szolgálatukért pénzt kaptak.⁴⁶

A levélben szó esik arról, hogy Bereck püspök eredetileg lehetőség szerint csatlakozni kívánt a Rómába tartó Bakóc kíséretéhez. Az érsek valóban ekkor, a levél keletkezésének időszakában utazott a tengerpart felé, hogy onnan Itáliába hajózzék. 1511. október 2-án indult Esztergomból, Zsámbék érintésével Fehérvárra ment. Ott egy hétig időzött. Október 18-án már Mindszenten, Zágráb közelében volt. A püspöki székvárosban több hétig tartózkodott, majd végül november közepe táján érkezett Zenggebe.⁴⁷ A levélből kiderül, hogy Bakóc többször kérte a knini püspököt, hogy tartson vele. Szüksége volt a szolgálataira Itáliában, hiszen Egervári Bereck korábban – adataink szerint – (Bécsen kívül) Padovában folytatott egyetemi tanulmányokat.⁴⁸

Egervári István levelezésének bemutatása előtt szükséges még egy problémára felhívni a figyelmet. Mint az alább, az egyes misszilisek tartalmi ismeretetéséből kiderül, egy alkalommal, 1509-ben Egervárinak anyja megbízásából nagyanyja, Rozgonyi Veronika íratott levelet.⁴⁹ Kérdés, melyik nagyanyját kell keresnünk e név alatt. Rozgonyi Klára édesanyja Bánfi Dorottya volt.⁵⁰ Egervári István édesapjának, Lászlónak anyját Borbálának hívták, vezetékne-

⁴⁶ Vö. Szapolyai István nádor özvegye, Tescheni Hedvig hercegnő temetésével. Lásd: Neumann Tibor: „Szinte királyi ház”. A Szapolyai-család reprezentációja, cím- és címerhasználat Mohács előtt. In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs. Bp., 2020. 49–50. (A kötet a továbbiakban: Fodor–Varga, 2020.); Bunyitay V[ince]–Rapaics R[ajmond]–Karácsony J[ános]: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 1520–1529*. Bp., 1902. 34. 29. sz.

⁴⁷ Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp., 1889. 115.

⁴⁸ A bécsi egyetemre 1485-ben iratkozott be. Lásd: Tüskés Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526*. Bp., 2008. 257. 5188. sz. Padova: a knini káptalan oklevele, MNL OL DL 20 789. (1499. május 1.): *supradictus reverendus dominus episcopus existens in studio Paduano*. Az oklevélből kitűnik, hogy padovai tanulmányaira püspök korában, de még Egervári László életében került sor, azaz valamikor 1492 és 1496 között.

⁴⁹ Csepreg, 1509. január 6.: MNL OL DL 25 501.

⁵⁰ Lásd fentebb, a 22. lábjegyzetben!

vét nem tudjuk, legkésőbbi adatunk 1481-ből való róla.⁵¹ Így ő sem jöhet szóba. A Rozgonyi Veronika név tehát Egervári István mostohanagyanyját, azaz Kanizsai György édesanyját, Kanizsai Miklós özvegyét takarja.⁵² Személye azonban problémás. Reiszig szerint az 1469-ben még élőként feltűnő, ám valamikor 1470. január 21. előtt elhalálozó Kanizsai Miklósnak két felesége volt. Az első Veronika, aki 1461 és 1470 között halt meg. A második az utóbinál jóval fiatalabb Krisztina, aki még 1513-ban is élt.⁵³ Reiszignek abból a szempontból igaza van, hogy 1461-ből valóban van tudomásunk a „nemes férfiú”, Kanizsai Miklós feleségéről, a „nemes” Veronikáról.⁵⁴ Az is helytálló, hogy 1513-ból való forrásokban tényleg előfordul Krisztina mint a néhai Kanizsai Miklós felesége.⁵⁵ A gond éppen abból a már említett tényből adódik, hogy 1509-ben egy Veronika – mégpedig Rozgonyi Veronika – bukkan fel Egervári István nagyanyjaként, továbbá abból, hogy 1510-ből fennmaradt Bakóc Tamásnak egy levele, melyet Rozgonyi Klára mellett Perényi Veronikának, a néhai Kanizsai Miklós özvegyének címzett.⁵⁶

A kérdés tehát: egy vagy két felesége volt-e Kanizsai Miklósnak, és hogy hívták ezeket az asszonyokat? Véleményem szerint egyetlen hitvese volt, aki két keresztnevet viselt: a Veronikát és a Krisztinát. Reiszig nem igazolja forrással, hogy az 1461-ben előforduló Veronika 1461 és 1470 között meghalt volna.⁵⁷ Azért írja ezt, mert Kanizsai Miklós 1470. január 21. előtt elhunyt, ám értelemszerűen csak azt követően, hogy – szerinte (mármit Reiszig szerint) – feleségül vette Krisztinát, amit nyilvánvalóan csak első felesége, Veronika halála után tehetett meg. Reiszignek ez a gondolatmenete, mely azon alapul, hogy Veronika és Krisztina két különböző személy, nem állja meg tehát a helyét.

További feladat annak kiderítése, hogy Kanizsai Miklós felesége a Rozgonyiak vagy a Perényiek sarja volt-e. A rendelkezésünkre álló csa-

⁵¹ Engel, é. n., Geregye nem 2. Egervári.

⁵² Engel, é. n., Oslí nem 5. tábla: Kanizsai.

⁵³ Reiszig, 1941. 31. Engel Pál Kanizsai-családfája (lásd az előző jegyzetet) ezen értesülések tekintetében nem bővíti ismereteinket.

⁵⁴ *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*. A veszprémi püspökség római oklevéltára. III. 1416–1492. Bp., 1902. 176. 286. sz.

⁵⁵ A kapornaki konvent oklevelei: MNL OL DL 22 393., 22 394.

⁵⁶ Nagyszombat, 1510. október 4.: MNL OL DL 25 534.; A címzés: “*Generosus et magnificus dominabus Veronice de Peren, olim Nicolai et Clare, condam Georgii de Kanysa bani etc. magnificorum dominorum relictis, dominabus nobis honorandis.*”

⁵⁷ Reiszig, 1941. 31.

ládák⁵⁸ sem Rozgonyi, sem Perényi Krisztináról, sem pedig Rozgonyi Veronikáról nem tudnak, Perényi Veronikát azonban számontartanak. Családjának nyalábi vagy – más elnevezéssel – bárói ágából származott, apja Miklós volt. Engel Pál alapvető genealógiai munkája szerint 1461-ből maradt Veronikára adatunk, az azonban nem derül ki a műből, hogy mely forrás tartalmazza ezt.⁵⁹ Engel értesülése mégis hihetőnek tűnik, mivel Perényi Miklósról tudjuk, hogy az 1440-es években már együtt élt Cseholyi László leányával, akitől négy fia és több lánya származott.⁶⁰ Így tehát egy Perényi Veronika tényleg élhetett még 1510-ben is, és elküldhette neki és Rozgonyi Klárának együttesen az említett levelét akkor Bakóc Tamás.⁶¹ Felmerülhet a gyanú, hogy a levél hátoldalán szereplő címzésbe tévesztés eredményeként kerülhetett a Perényi név. (Kizárólag a címzésből derül ki, hogy Perényi Veronikának is szól a levél.) Ez azonban kevésbé valószínű, mivel az érsek misszilise válaszként íródott a két főrangú özvegyasszony két nem sokkal korábbi levelére, így a főpap írnokának lehetősége volt arra, hogy megnézzék ezeket a küldeményeket abból a célból, hogy helyesen címezze meg ura levelét. Aki hibázott, az minden bizonnyal az íródeák volt, aki az Egervári István számára mostohanagyanyja által Rozgonyi Klára megbízásából íratott 1509. január 6-i levelet papírra vetette és tévesen „Rozgonyi Veronika” aláírással látta el.⁶² A tévesztés lehetőségét alátámasztja, hogy ennek a misszilisnek az írása kissé elnagyolt, csúnya, így nehezebben olvasható, mint Bakóc 1510. évi levele. Véggkövetkeztetésként tehát elmondhatjuk, hogy Rozgonyi Klára anyósát, Egervári István mostohanagyanyját teljes néven Perényi Veronika Krisztinának vagy Krisztina Veronikának hívhatták.

⁵⁸ Engel, é. n. Bástély nem 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága), 3. tábla: Rozgonyi (Miklós ága, folyt.), 4. tábla: Rozgonyi (Lőrinc ága); Perényi 1. tábla: nyalábi ág, 2. tábla: terebesi ág, 3. tábla: rihnoi ág. Novák Ádám: *A terebesi Perényi család működése a kezdetektől 1458-ig, különös tekintettel Perényi János tárnokmesterre*. Doktori értekezés kézirat a Debreceni Egyetemen. Debrecen, 2018. 246. után. Novák Ádám: *A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig*. Debrecen, 2020. 210–211.

⁵⁹ Tringli István: *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Bp., 2008. (Továbbiakban: Tringli, 2008.) 8. Engel, é. n. Perényi 1. tábla: nyalábi ág. Veronika nevével szerepel ugyan oklevéljelzet (MNL OL DL 70 911, regesztája: Tringli, 2008. 244. 496. sz.), ám ebben a forrásban (a budai káptalan kiadványában) ő nem fordul elő.

⁶⁰ Tringli István: Hunyadi Mátyás és a Perényiek. = *Levéltári Közlemények* 63, 1992. 1–2.sz. 179.

⁶¹ Nagyszombat, 1510. október 4.: MNL OL DL 25 534.

⁶² Csepreg, 1509. január 6.: MNL OL DL 25 501.: „*Ex commissione domine matris vestre vestre m(agnificencie) scripsimus: Veronica de Rozgon etc. ava vestre m(agnificencie).*”

A LEVELEKRŐL ÁLTALÁBAN

Egervári István levelezésén szinte kizárólag neki írt missziliseket érthetünk, mivel általa írt (íratott) levél csak egy maradt fenn. Összesen tizenöt missziliről van szó az 1508 és 1511 közötti időszakból. Időbeli eloszlásuk nem egyenletes. Mondhatni sorozatban követik egymást 1508 júliusától 1510 januárjáig, viszont az utolsó már későbbről, 1511 májusából való. A történészek számára nem ismeretlen források ezek, többüket is felhasználták munkáikban. A misszilisek között három – a többihez viszonyítva – terjedelmesnek nevezhető darab van. Tudomásom szerint ötöt adtak ki – részben vagy egészben – a levelek közül. Nem zárható ki, hogy a későbbiekben az általam ismert missziliseken kívül újabbak kerülnek majd elő.⁶³ A tizenöt levélből egy Egerváritól származik, tizennégyet íratnak neki: kilencet anyja és mostohaapja együtt, illetve külön, kettőt más arisztokraták, egyet egy Kanizsai-familiáris várnagy, kettőt pedig maga a király. Utóbbiak bár meg vannak címezve az Egervári nevére, valójában több példányban kiállított parancsok, így nem tekinthetők személyes levélnek, szemben a levelezés összes többi darabjával. Talán nem véletlen, hogy az Egervári-levelezésen belül a legtöbb darab az ifjú főúr és szülei viszonyát örökíti meg (Egervári egyetlen fennmaradt levele szüleihez szól), hiszen egy, a gyermekkort nem sokkal korábban maga mögött hagyó, nőtlen fiatalember kapcsolatrendszerének legfontosabb része éppen ez. Megjegyzendő továbbá, hogy az Egervári-levelezés egyik darabján sem találunk saját kezű aláírást.⁶⁴

⁶³ A levelek felkutatásához nemcsak az Országos Levéltár középkori gyűjteményeit (MNL OL DL és: MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [továbbiakban: MNL OL DF]) használtam, hanem átnéztem az Erdődyek Bécsben őrzött levéltárának (Österreichische Staatsarchiv [Wien], Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy) Mohács előtti dokumentumaihoz az Országos Levéltárban készülő mutatót is. Ráczy Györgynek köszönettel tartozom, amiért rendelkezésemre bocsátotta ezt a korábbi bécsi magyar levéltári delegátusok (Gecsényi Lajos és Fazekas István) munkáján alapuló segédletet (lásd: B. Halász Éva–Piti Ferenc: *Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387*. Bp.–Szeged, 2019. 11–12.), melyből az derül ki, hogy Egervári Istvántól nem található semmiféle dokumentum ebben az archívumban.

⁶⁴ Az egész tizenöt darabos levelezésből csak tizenkét misszilis található a Kanizsai család levéltárát magában foglaló (ma az Országos Levéltárban őrzött) Nádasdy-archívumban, köztük az Egerváritól származó egyetlen levél. Talán nem véletlen, hogy az általa írt (íratott) levelek közül csak ez az egy maradt korunkra. Korai halála miatt nem futott be nagy karriert, nem vált igazán nevezetes személy belőle, így a levéltár későbbi őrzői érdektelennek találhatták a leveleit, talán ezért semmisítették meg őket – ennek az egynek a kivételével.

A fennmaradt legkorábbi levelet 1508. július 10-én Csurgón íratta Kanizsai György Egervári Istvánnak.⁶⁵ Azt olvashatjuk benne, hogy Rozgonyi Klára Ervencei Jánost küldte hozzá, Kanizsaihoz, akit – felesége utasításának megfelelően – Kanizsai továbbküldött Egervárihoz. Tudatja, hogy anyja és fivére, azaz féltestvére, Kanizsai László jó egészségnek örvend. Kéri, hogy közölje, tud-e majd vagy sem a királlyal menni, és azt is, ha valamiben hiányt szenved, mivel mindenről gondoskodni akar a számára.

A következő, 1508. november 1-jére keltezett levelet Kanizsai György és Rozgonyi Klára együtt küldte Egervárinak Velikéről.⁶⁶ Tudatják, hogy ők és László fivére jó egészségben vannak, ezt szeretnék hallani róla is. Arról értesültek, hogy bizonyos „*úrfiak*” (*filii dominorum*) a királyi udvarban elhaláloztak. Ezért szülei kérik Egervárit, hogy üzenjen egészségi állapotáról, és óvakodjon a pestistől (*ab ipsa peste*), de ne hanyagolja el a király szolgálatát és az udvar látogatását. Ha valahogyan megtud valamilyen újságot a királyi udvarban, közölje velük.

Az 1508. december 16-án Velikén kelt levelet Rozgonyi Klára küldte Egervárinak, aki ekkor a hátoldali címzés szerint királyi *aulicus* volt.⁶⁷ A címzett anyja, továbbá mostohaapja és fivére egészséges, ugyanezt a levél küldője nagyon szeretné idősebb gyermekéről is hallani. Rozgonyi megkapta Mihály semptei várnagyuk fián keresztül Egervári kérését, hogy küldjön pénzt gyermeke kiadásaira. A válasza az, hogy nem feledkezett meg fiáról, aki később megtudhatja majd, hogy anyja miért nem tudja – úgymond jelenleg – biztosítani számára a kívánt összeget. Mégis most küld Rozgonyi fiának egy palack kiváló olajat, kizárólag az ő számára, mivel familiájának tartózkodási helyükön (*ibi*) is tud olajat beszerezni Egervári. Küld továbbá két köteg *hobathnycza*-nak nevezett „tengeri halat”, azaz polipot és két pár lábszárvédőt (*duo paria ocrearum*). Végül kéri fiát, hogy számoljon be állapotáról, mert nagy öröm neki, amikor kitűnő egészségéről hallhat.

1508. december 21-éről egy Nagyszombatban kelt királyi parancslevelet ismerünk.⁶⁸ Kiderül belőle, hogy az uralkodó véglegesen elhatározta, hogy hamarosan Csehországba utazik, ami azt jelenti, hogy már a közeli napokban a morvaországi Znaimba (azaz Znoj móba) megy. Ezért megparancsolja Egervárinak, hogy annyi lovassal, amennyire tőle, az uralkodó-

⁶⁵ MNL OL DL 25 491.

⁶⁶ MNL OL DL 25 497.

⁶⁷ MNL OL DL 24 629.

⁶⁸ MNL OL DL 46 880.

tól fizetést húz, és amennyivel szolgálni köteles, illő és megfelelő módon felkészülve, szép és tisztességes felszereléssel a lehető leggyorsabban menjen hozzá Znaimba, minden további eseményre készen, hogy onnan Csehországba utazhasson vele, a királlyal.

1509. január 6-án Csepregen Egervárinak anyja megbízásából nagy-anya, „Rozgonyi” (valójában tehát valószínűleg Perényi) Veronika íratott levelet,⁶⁹ amelyben így Rozgonyi Klára gondolatait olvashatjuk. Úgy tűnik, csak a levél kész szövegének lemásolása, illetve legfeljebb talán annak végső formába öntése volt a feladata Veronika asszony írnokának. Az újévi jókívánság után azt olvashatjuk, hogy azokról a dolgokról, amik felől Egervári érdeklődött, egészen addig nem tudott készíttetni jó beszámolót (*relacio*), mivel nem volt megbízható embere „ott” (értsd: azon a vidéken [*illac neminem certum hominem habuimus*]), ám rövid időn belül szándékozik a jelentést megírni. Sajnos nem derül ki semmi több, semmi konkrétum, de talán valami bonyolult jogi ügyletről, birtokügyről szeretett volna információhoz jutni Egervári. A levélből a továbbiakban kiderül, hogy egyébként anyja tudja, hogy egy *subát* (hosszú, prémmel bélelt, prémgállérral és -szegéllyel díszített, gombos [estleg kapcsos] palástot vagy köpenyt⁷⁰) kellett volna a címzett részére vásárolni, ezért az értesítse anyját, hogy megvették-e vagy sem – mármint nyilván a familiárisok vagy a szolgák. Búcsúzásképpen annyit ír a levél küldője, hogy fiát „*tartsa meg szerencsésen a Magasságos*”.

1509. március 19-i, Velikén kelt levelében⁷¹ Rozgonyi Klára arra kéri fiát, hogy a Szent Margit-napi vásárban (*in nundinis*) vetessen neki két forint összértékben kiváló minőségű finom szövetet (*tela*), melyből öt rőf (*ulna*)⁷²

⁶⁹ MNL OL DL 25 501.

⁷⁰ A subának kívül – legalábbis az előkelőbb daraboknak – brokát-, selyem-, vagy szövetborítása volt. Lehetett ujjas vagy ujjatlan. „*A legegységesebb magyar ruhadarab volt, a király éppen úgy hordta, mint a szolganép, asszonyok és férfiak egyaránt, világiak csakúgy, mint az egyháziak.*” Egy rókabőr suba 7–8 forintba került. Mint drága és tartós ruhadarab apáról fiúra öröklődött. Lásd: Balogh Jolán: Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben. = *Ethnographia–Népelet* 59, 1948. 1–4. sz. 18., 21.

⁷¹ MNL OL DL 25 507.

⁷² Az *ulna* jelentése csak rőf lehet (és nem öl), ha textilre vonatkozik. Lásd: Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Bp., 1978. (Továbbiakban: Bogdán, 1978.) 104–105. A budai rőf 58,403 cm-rel volt egyenlő (uo. 110.). Viszont az úgynevezett királyi rőföt (hossza 62,52 cm) nem alkalmazták textília mérésére, lásd uo. 97., 106. (Újabb számítás szerint a királyi rőf hossza 63,7 cm volt. Lásd: Busics György–Tóth Sándor: *A királyi öl hossza*. Rekonstruálható-e az egykori hossz mértékegység? Bp., 2020. 222.) A bécsi kisebb vagy posztórőföt (77,53 cm), illetve a bécsi nagyobb vagy vászonrőföt (89,78 cm) a XVI. század elején még nemigen

egy forintba kerül. Ebből a szövetből szeretne inget (*camisia*) csináltatni fiának, mivel Velike környékén (*hic in partibus istis*) nem lehet szép szövetet találni. Az, hogy hol lesz a vásár, nem derül ki, viszont Szent Margit napja július 13-át jelenti,⁷³ ami a március 19-éhez képest meglehetősen távoli időpont. Rozgonyi továbbá kéri fiát, hogy vásároltasson kilenc rőf fekete szövetet vagy posztót (*pannus*) is, amelyből három rőf ér egy forintot, és küldje el neki. Ha pedig szép szövetet (*tela*) az említett vásárban nem lehetne találni, akkor küldessen érte a ripácsi nemesasszonyokhoz, nekik majd lesz.⁷⁴ Zárásként Rozgonyi Klára arra kéri fiát, hogy ha lesz valami hír, közölje.

1509. június 6-án Velikén Egervárhoz írt levelét⁷⁵ Kanizsai György azzal kezdi, hogy nem tud más friss hírt közölni azonkívül, amit hallott, azaz hogy a velenceiek megütköztek a pápával, továbbá a francia és a spanyol királlyal. A csatában húszezer vagy még több velenceit öltek meg. Hozzáteszi, hogy ő maga nem juthatott el ebbe az ütközetbe (*ad quod prelium nos pervenire non potuimus*). Már itt célszerű megemlíteni, hogy ez nem más, mint az 1509. május 14-én az észak-itáliai Agnadello mellett vívott csata.⁷⁶ Másik, szintén külföldi hírt is közöl Kanizsai. Május 20-án Prágában a magyarok és a csehek között viszály támadt, amiből „*semmi jó nem származott*”, mivel a magyarok közül némelyeket meggyilkoltak, javaikat pedig elvették. Megjegyzendő, hogy magyarokon az akkor a cseh fővárosban tartózkodó Ulászló király

használhatták Magyarországon, a bécsi rőf első hazai említése 1542-ből ismert. (Lásd: Bogdán, 1978. 103.) A Tengerszemlőn, de Zágráb környékén is a rőf megfelelője a lakat volt, mely különböző ismeretlen nagyságú mértékek horvát gyűjtőneve. (Lásd: Bogdán, 1978. 105–106., 112.)

⁷³ Rozgonyi Klára talán a zágrábi vagy a soproni Szent Margit-napi éves vásárra, azaz sokadalomra célzott, nagyobb valószínűséggel az előbbire. A levélben használt *nundinae* szóval ugyanis általában az évente tartott vásárokat illették. Lásd: Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Bp., 2012. 15–16.; Weisz Boglárka: *Markets and Staples in the Medieval Hungarian Kingdom*. Bp., 2020. 16., 187., 208. Nem zárható ki, hogy Rozgonyi ezen két város valamelyikébe – ám persze nagyobb eshetőséggel Zágrábba – küldte fiának a levelet.

⁷⁴ Hozzátehetjük: nyilvánvalóan azért, mert ők készítik a szövetet. Ripács az akkori Horvátország (nem Szlavónia) és a török birodalom határán lévő település volt várral, Bihácstól nem messze délkeletre. Lásd: Engel, 1996. I. 280–281., 401.; Ripács vára és városa, továbbá Bihács – természetesen – magyar kézen volt akkor. Thallóczy–Horváth, 1912. 235–237., 344–346., 349., 350–353.; Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Bp., 2005. 201. (A végvárrendszer összeomlása c. térkép.) Ripács és Bihács is az Una folyó partján található, közöttük a távolság ma közúton mintegy tíz km.

⁷⁵ MNL OL DL 25 516.

⁷⁶ Pálosfalvi Tamás: *Bajnai Both András és a szlavón bánóság*. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. (Továbbiakban: Pálosfalvi, 2009.) In. Neumann–Rác, 2009. 268.

kíséretének magyarországi tagjait kell értenünk.⁷⁷ Azzal folytatja Kanizsai, hogy egyébként úgymond „*ott, Patán*” (nyilván az Egervári István örökségének darabját képező Somogy megyei mezővárosban) bort vásároltak neki. Ezért felszólítja mostohafiát, hogy menjen oda, nézze és ízlelje meg az italt, és annak a Kanizsai számára fogyasztásra alkalmas részét vigyék Velikére, a többit *ott, Patán* tárolják.⁷⁸

1509. június 29-én anyja íratott levelet Egervárinak Velikéről.⁷⁹ Rozgonyi Klára inti fiát, jusson eszébe, hogyan kérte arra, amikor útjára bocsátotta, hogy úgy járjon-keljen és szórakozzon, ahogyan az a család rangjához (jó hírnevéhez) illik, és úgy, hogy az előre nem látott mulatozásból kárt, hátrányt ne szenvedjen se ő, se a család. Mivel nem szabad minden embernek hinni, és különösképpen úgymond most nem. Sejtelmes utalást tesz arra Rozgonyi Klára, hogy bizonyos barátai híreket közöltek vele fiával kapcsolatban, ennél fogva nyomatékosan kéri „kedves fiát”, bármit akart is csinálni, ami hasznára van neki és a családnak, azt mindig becsületes familiárisok tanácsára tegye, nehogy saját magának és hozzátartozóinak kárt, azonkívül utóbbiaknak örökké tartó szomorúságot okozzon. Ugyanis mulatni (*letari enim et gaudere*) a házban, azaz a kúriában (*in domo enim curia*⁸⁰) is tud a familiárisokkal – ami igen kedvére való anyjának (mármint ha így tesz). Hanem meggondolatlanul és különösen messze ne menjen el a vártól (*castrum*), mivel ebből baj lehet, amitől az Isten mentsen. Végül jó egészséget kíván Rozgonyi Klára fiának és minden emberének.

1509. július 6-án Beriszló Ferenc és a rác despota címét viselő Beriszló János íratott a fejeérköi várban levelet Egervárinak.⁸¹ Ez nem egyéb, mint ajánlólevél: ezzel küldtek Egervárhoz egy szláv nevű, úgymond „*ifjú, derék nemest*” (*probum adolescentem nobilem*), Zlawkowygh Györgyöt. A két Beriszló arra kéri a címzettet, hogy mindkettejük mérlegelése alapján fogadja őt familiárisává. Hozzáteszik, hogy ha nem volnának Zlawkowygh György jóra valósságáról a legnagyobb mértékben meggyőződve, a legkevésbé sem igyekeznének őt ajánlani. Ha Egervári szeretne egy kiváló személyt az ő figyelmükbe ajánlani (ajánlítani), nem fog visszautasításra találni.

⁷⁷ *Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig.* Szerk. Solymosi László. Bp., 1986. (Továbbiakban: Solymosi, 1986.) 331.

⁷⁸ Pata Szigetvártól északnyugatra légvonalban 5 km-re fekszik, távolsága Velike várától ugyancsak légvonalban pedig 107 km. Lásd: Engel, 2001.

⁷⁹ MNL OL DL 25 518.

⁸⁰ A *curia* nem más, mint udvarház, lásd alább a 94. jegyzetben!

⁸¹ MNL OL DL 25 519. Beriszló János rác despotai méltóságára lásd: C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 142., 154.

Szűk két hét múlva, 1509. július 19-én kelt a következő fennmaradt levél, melyet Kanizsai György íratott Egervárinak.⁸² Azzal kezdi, hogy miután minden külső vagy külföldi ügyét elrendezte (*externis omnibus nostris negociis expeditis*), útra akar kelni: úgymond jelenleg – azaz július 19-én, csütörtökön – Kanizsán van (valóban ott keletzte a levelet), de a legközelebbi hétfőn (július 23-án) vagy kedden már Velikén lesz.⁸³ Egyébként úgy értesült, hogy háború készülődik: ha részt kell vennie benne, akkor azt akarja, hogy legyen vele Egervári. Különben, ha szűksége lesz valamire mostohafiának, tudassa vele, ugyanis minden ügyéről gondoskodni akar, és mindent be fog szerezni a számára. Ha valamely familiárisát hozzá, Egervárihoz küldi, méltóképpen viseljen gondot rá, úgy legyenek (emberei) a szolgálatára, mint saját familiárisának.

Pár hónappal később, 1509. november 14-én Perényi Imre nádor és királyi helytartó íratott levelet siklósi várában Egervárinak.⁸⁴ Megtudjuk belőle, hogy úgy értesült Perényi, hogy Egervári a királynak és az országnak jól és hasznosan szolgál, ahogyan az oly nagy úr sarjához illik: (értse úgy a címzett, hogy) dicséri, hogy jó emlékezetű atya nyomdokait követi.⁸⁵ Perényi ezután értesíti Egervárit, hogy Jajca várába élelmet kell szállítani, ezért nyomatékosan kéri, valamint a király személyében buzdítja a címzettet és követeli tőle, hogy amikor a lehető leghamarabb a jajcai bánok⁸⁶ kérni fogják, késedelem nélkül, jóakarattal nyújtson segítséget. A nádor ígéretet tesz arra, hogy Egervári hűségét és szolgálatait örömmel fogja az uralkodó figyelmébe ajánlani.

⁸² MNL OL DL 25 522.

⁸³ Megjegyzendő, hogy a Nagykanizsa és Velika Kraljeva – a középkori Velike helyén ma álló település (lásd: Engel, 2001.) – közötti távolság légvonalban mintegy 117 km.

⁸⁴ MNL OL DL 25 526. Perényi az uralkodó csehországi útja idején, 1509. január 1. és 1510. március 18. között mutatható ki helytartóként, majd 1510. december 8. és 1511. április 27. között újra, amikor II. Ulászló Morvaországban és Sziléziában tartózkodott. Lásd: C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 79.; C. Tóth Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)*. Bp., 2020. (Továbbiakban: C. Tóth, 2020b.) 209–210., 216–217.

⁸⁵ Bonfini is elismerőleg emlékezik meg Egervári Lászlóról: „*derék és páratlan eszű férfi*”, írja róla, röviden szól haditetteiről is. Lásd: Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 2019. 1126.; Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades*. IV. Ediderunt I[osephus] Fögel – B[éla] Iványi – L[adislaus] Juhász. Bp., 1941. 264.

⁸⁶ Ekkoriban Sztrazsemyei György és Alapi Boldizsár viselték ezt a tisztséget. Lásd: C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 142.

Egervári István egyetlen fennmaradt levelét valamikor 1509. december 9. és 31. között íratta Velikén mostohaapjának.⁸⁷ Rossz állapotú, töredékes, ám az eddigieknél sokkal terjedelmesebb forrásról van szó. Egervári azt tudatja Kanizsaival, hogy Bajnai Bot András levelet (esetleg leveleket) küldött neki, amelyet Beriszló Ferenc levelével (leveleivel) együtt megküld. Beriszló levele Szentmihály birtok ügyéről szól. A további szöveg értelmezése – annak töredékessége miatt – némileg bizonytalan. Egervári azt írja, hogy december 9-én valamit tett – talán valami hadmozdulatot – a birtok elfoglalása érdekében. Beriszló Ferencnek, (Beriszló János) despotának és még másnak vagy másoknak a lehető legtöbb hadinépe, lovasok és gyalogosok gyűltek össze Egervári ellen. Tornyai Péternek, Kanizsai György *servitor*ának, akire Szentmihály birtok irányítását bízta Egervári (és talán mostohaapja is), Beriszló Ferenc azt üzenete, hogy felkötteti, ha továbbra is ott találja Szentmihályon, és semmiképpen sem engedi a birtok elfoglalását, még ha a fejét veszik se.

A továbbiakban arról van szó, hogy Sitkei Balázssal, aki valamikor Kanizsai György *servitor*a volt, a nádor levelet küldött Kanizsainak. Ha nem is találhatta ott, Velikén Kanizsait, a nádor másik, Egervárinak szóló levelét is el kellett vinnie. (Miután Velikét elhagyta,) Beriszló Ferenc *servitor*aival találkozott, akik elfogták, és kérdezték tőle, merre megy (*quem ... [h]abuerunt et quiesierunt, quo tenderet*). Sitkei azt válaszolta, hogy Kanizsai Györgyhez, Beriszló familiárisai mégis rögtön arra kényszerítették (volna), hogy urukhoz menjen. Sitkei ezt megtagadta, mivel nem hozzá, hanem Kanizsaihoz és Egervári Istvánhoz küldték. Amikor ezt közölték Beriszlóval familiárisai, az mindjárt megparancsolta, hogy a még mindig vonakodó Sitkeit vezessék színe elé. Ez meg is történt. Beriszló, rögtön, ahogy színe elé került, megfenyegette Sitkeit. Azt mondta neki, hogy ha nem lett volna neki, Beriszlónak valamikor Siklóson, amíg ott szállt meg, jó házigazdája, akkor felköttetné. A nádornak pedig azt üzenete, hogy Bajnai Bot András „*ne találja meg*”, azaz ne háborgassa. Ezt követően Sitkei visszament urához (*erga dominum suum*).

A továbbiakban arról ír Egervári, hogy végül mégis elküldte Gorbonokra a (névvel nem említett) várnagyokhoz szóló levéllel Révai Jánost egy bizonyos (talán Vatai) Ferencsel együtt, ő maga azonnal követte is őket, de (a helyzet az, hogy) Gorbonok kastélyát a nádor elfoglaltatta. (Akkortól kezdve nem a várnagyok, hanem) már Mesteri Balázs ült benne, akit Egervári megkért, hogy Brekolo Gergelyt, Kanizsai György

⁸⁷ MNL OL DL 25 531. Csak a keltezés éve vehető ki a levél végén (pontos napja nem), viszont a december 9-i dátum előfordul a szövegében, tehát csak ezen nap után keletkezhetett még 1509-ben. Pontosabb datálásának kérdésére lásd alább.

servitorát, akit offciálisként állított Egervári (és talán Kanizsai György is) a birtok élére, (semmiben) ne akadályozza. Mesteri Balázs azt ígérte, hogy szívesen fog szolgálni Kanizsai Györgynek, és azt javasolta Egervárinak, hogy keresse fel a nádort és kérje őt, hogy a (birtokra vonatkozó) jogait tartsa tiszteletben. De azután végül, amikor Egervári Bátori Györgynél Izdencen volt, utóbbi lebeszélte arról, hogy ő maga menjen a nádorhoz, (azt tanácsolta neki,) hogy csak egy jeles *servitor*t küldjön hozzá, és (csak) ha szükség lenne rá, menjen ő. A levél végéből csak annyi vehető ki, hogy Egervári üzen anyjának, hogy küldjön neki valamit, talán azelhunyt Gorbonoki Istvánnal kapcsolatos dolgot, a lehető leggyorsabban.

1509. december 31-én anyja és mostohaapja íratott hasonló hosszúságú levelet Egervárinak Sárváron.⁸⁸ Azzal kezdik, hogy világos számukra mindaz, amit Csernil (Csernel?) Bálint által közölt velük Egervári, mindazonáltal nem tetszik nekik, hogy fiuk személyesen ment úgymond „*oda*”, Sztenicsnyákra. Ugyanis szükség esetén legalább a familiárisokat⁸⁹ az ezen várhoz tartozó birtokok védelmére kellett volna Egervárinak küldenie,⁹⁰ mivel maga Bajnai Bot András közölt vele Horvát Istvánon keresztül valami olyasmit, hogy ha érzése szerint Egervári a közelében van, „*kiváltképpen erőre kap*” ellene.⁹¹ Nem pártolják a szülők azt sem, hogy Egervári a Bajnai Bot akaratának engedelmessédjék, mivel utóbbi úgymond a királyi felség és Magyarország ellen ügyködik. Félnék továbbá attól, hogy miközben az uralkodó eltávozik (Magyarországról), azoknak a javait, akik Bajnai Bot pártján állnak, adományba kérik tőle, így őfelsége másoknak fogja őket adni. Tehát ha az ügy még mindig úgy áll, ahogy azt Csernil Bálint útján tudtára adta a szüleinek Egervári, illetve ahogy később Egervárral Bajnai Bot nem vagy semmitmondó módon közölte, akkor ne menjen Velikére Egervári, és a familiárisokat ne hagyja Zágrábban.

Értesítse továbbá Bajnai Botot, akinek az üzenetere (válaszára) úgy reagáljon (*ad eius intimata talem relacionem faciatis*), hogy legalább ameddig Sztenicsnyákon van (mármint ő, Egervári), ne küldje el emberét Bajnai Bothoz. Ha nem mentek el két-három napig (valószínűleg Bajnai

⁸⁸ MNL OL DL 22 365. A kiváló állapotban fennmaradt levél szövege helyenként nehezen értelmezhető.

⁸⁹ Kanizsai György és Rozgonyi Klára itt és a továbbiakban is ebben a levélben a „*mi familiárisainkról*” beszél, így nem derül ki, hogy a kettőjük vagy a hármójuk familiárisairól van-e szó: csak a szülőkéről, vagy az övéikről és egyúttal az Egerváriéiról is.

⁹⁰ Azaz: ha nem küldte oda őket Egervári, akkor érthetetlen a szülők számára, hogy ő miért ment Sztenicsnyákra.

⁹¹ Ez fenyegetésnek tűnik.

Bot csapatai Sztenicsnyák környékéről – mármint ha megjelenének ott), akkor kell követet küldenie Egervárinak Bajnai Bothoz. Arra, amit Bajnai Bot közölt vele, úgy kell reagálnia, hogy a lehető legnagyobb mértékben üdvözli az iránta kinyilvánított testvéri érzületet (*fraternitatem*) és azt a jelentést vagy választ (*relacio*), amelyet Bajnai Bot készített (*fecit*) az ő, Egervári ügyének érdekében a király számára, továbbá azt (is üdvözli), hogy Bajnai Bot személyesen kívánt találkozni vele. Ez utóbbira úgy kell válaszolnia Egervárinak, hogy ő is szívesen találkozott volna Bajnai Bottal, de váratlanul jelentették neki Velikéről, hogy a néhai Gorbonoki István birtokait a nádor és Beriszló Ferenc elfoglaltatta a maga számára. Közölje úgymond azt is Egervári (amit a következőkben szó szerint adnak meg szülei), hogy „*azt hisszük, nem ismeretlen nagyságtok (azaz Bajnai Bot) számára, milyen szerződést kötött urunk (és édes)apánk (mármint Egervári László) Gorbonoki Istvánnal,*”⁹² amelynek eredményeként utóbbi javai őt, Egervári Istvánt illetik. (Tájékoztassa úgy Bajnai Botot, hogy) mégis azért volt igen nagy szükség arra, hogy olyan gyorsan Velikére menjen ezen birtokügy miatt, mert szerette volna, ha biztosan tud személyesen találkozni Bajnai Bottal (*cum sua magnificentia*) és feleségével.⁹³

Bajnai Bot egyéb üzeneteire, mármint hogy Egervári házával (udvarházával) kapcsolatban annak félelmei vannak (*quod de domo vestra timorem haberet*), a következőképpen reagáljon (itt újra szó szerinti szövegajánlás következik): azokkal a dolgokkal kapcsolatban, amelyeket Horvát István által közölt vele Bajnai Bot, utóbbi vegye tudomásul, hogy ő, Bajnai Bot az Egervári házát illetően semmiféle akadályozó tényezőt (*impedimentum*) és félelmet nem ismer(het), ugyanis a ház és javai soha semmilyen tekintetben nem támadtak ellene, Bajnai Bot ellen, ezért sem a ház nem az övé, sem a javai. Egervári korábban nem rendelkezett a házával, „most” viszont már ő maga rendelkezik vele. Az, hogy miféle házról (udvarházról) lehet szó, egyáltalán nem derül ki.⁹⁴

⁹² „...credimus, non latet vestram magnificenciam, qualem contractum dominus pater noster cum ipso Sthephano Gorbonoky habuit...”. MNL OL DL 22 365.

⁹³ Csáki Annával. Engel, é. n. Bot rokonsága 3. tábla: Bot (bajnai).

⁹⁴ *Domus* mint udvarház (ez a szó alapjelentése levelünk szöveggörnyezetében). Lásd: Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In. Neumann–Rácz, 2009. 66. 10. jegyzet. Viszont *domus* mint vár: uo. 68. 18. jegyzet, 23. jegyzet. (Lásd még fentebb Rozgonyi Klára 1509. június 29-én Egervárinak íratott levelét, melyben a *domus* jelentése *curia*, utóbbi szintén udvarház; Horváth Richárd: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. In. *Castrum*. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 3. Szerk. Feld István–

A továbbiakban azt írják a szülei Egervárinak, hogy azért nem akarják, hogy a familiárisokkal Sztenicsnyákon vagy Zágrábban legyen, hogy Bajnai Bot ne kerüljön szembe vele, mivel azért prédálta fel az Egervári birtokait, mert utóbbi az ellensége akart lenni. Mivel ebben az ügyben tájékoztatást kért szüleitől, ők, amennyire tudták, megfontolták a dolgokat és levélben elküldték a felvilágosítást. (Kérdés, hogy csak a jelen levélre gondolnak-e, vagy küldtek Egervárinak másikat is.) Nagy buzgalommal kéri fiukat, hogy az ügyben ennek megfelelően járjon el. Mindenben a védelmére lesznek, de kéri, hogy másképp ne cselekedjen, ugyanis ők is ott (vagy arrafelé) lesznek (ahol ő van – vélhetően a közeli jövőben).

1510. január 3-án Marenich Mátyás vasmegyericsei várnagy íratott Egervárinak levelet Velikén.⁹⁵ Emlékezteti, hogy már régebben a nádor levelet küldött neki – mármint a várnagynak – bizonyos ügyekben, amelyekről ő, a várnagy is írt neki, Egervárinak, ám ő egyáltalán nem válaszolt semmit (*vestra magnificentia nullam penitus relacionem ... fecit*). Egervárinak most Eruszt János (dalmát–horvát–szlavón⁹⁶) bán írt levelet, melyet a jelen levéllel együtt továbbít neki a várnagy. Eruszt viszont neki, a várnagynak és Csavlovics Pálnak (az egyik szlavón vicebánnak⁹⁷) is küldött levelet, amelyben arról van szó, hogy a nádor megírta Erusztinak, hogy a szerb despota (Beriszló János) csapataival Zágráb felé tart, továbbá azt a parancsot adta ugyancsak Erusztinak, hogy ő és Kanizsai György küldjön száz - száz lovast a despotának Zágrábba. Ezért kéri a várnagy Egervárit, hogy értesítse arról, mit tegyen, hogy ha másutt kell vele, Egervárral találkoznia, vagy ha helyben kell őt megvárnia, mivel semmit nem cselekedhet az ő eligazítása nélkül. Velikén ugyanis kevesen maradtak, a többiek pedig Egervárinál vannak. Ezért úgy járjon el a dologban, hogy ne legyen hátránya belőle.

A következő dokumentum szintén terjedelmesnek mondható. 1511. május 27-én újabb Egervárinak szóló királyi parancslevél íródott, ezúttal Budán.⁹⁸ Az uralkodó Egervári tudtára adja, hogy részben a lengyel király hozzá nyugtalan sietséggel küldött követétől, részben pedig híve, Bogdán moldvai vajda leveléből⁹⁹ a következőkről bír biztos értesülés-

Szatlóczi Gábor–Domokos György. Bp., 2006. 64. Az udvarház erődítetttségéről: uo. 69.)

⁹⁵ MNL OL DL 25 532. Vasmegeyericse a Kanizsai-vagyonhoz tartozott.

⁹⁶ C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 99.

⁹⁷ C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 99.

⁹⁸ MNL OL DL 25 535.

⁹⁹ „...ex litteris...waywode terre nostre Moldavie...”. III. Bogdán vajda 1504 és 1517 között uralkodott. *Európa ezer éve*. A középkor. II. Szerk. Klaniczay Gábor. Bp., 2004. 524.

sel. A török császár egyik fia népes sereggel Kaffából előrenyomulva körülvárta Nyeszterfehérvárt (*castrum nostrum Nesterfeyerwar*),¹⁰⁰ a tatárok „császáranak” fia pedig szintén nagy haddal Dasso¹⁰¹ közelében áll, Moldvától nem messze. Az, hogy mire irányul a kísérletük, nyilvánvaló: hogy erőiket egyesítve elfoglalják a (történetek hírére) máris nagy kapkodásba merülő Moldvát, hogy onnan mérgüket ahová csak akarják, még szabadabban és veszélyesebben áraszák tovább. Moldva elfoglalása után nehéz lesz támadásukat Erdélytől és következésképpen Ulászló király más országaitól távol tartani. Ezzel az álnoksággal azt akarják megkísérelni (elérni), hogy ne akadályozza őket folyó, és így utat nyerve képesek legyenek Ulászló országait megtámadni, amit sok éve különböző alkalmakat keresve igyekeztek már megpróbálni. Testvére, a lengyel király az akkor éppen Ulászlónál tárgyaló követe útján buzdítja a magyar uralkodót, hogy idejében adják meg a hasznos és szükséges segítséget Moldvának, országaiknak és az egész kereszténységnek. A bajok a hosszan tartó hanyagság miatt valami nagyon súlyos veszéllyé fognak nőni. A lengyel király a keresztény vallás iránti buzgalomból ajánlkozik, hogy egyáltalán semmitől sem fog távol maradni, a moldvai vajda pedig senkitől sem függ (inkább), mint Ulászlótól, minden alkalmas segítséget tőle vár, emiatt erőteljesen kéri őt, hogy az oly nagy félelmet és a veszélyt Isten vezérletével legyen ereje elhárítani országaitól.

Az uralkodó a főpapok és bárók teljes tanácsával együtt elhatározta, hogy mindenki a törvény alapján fenntartandó haderejének a felét július 13-ára küldje Váradra, a másik felét pedig otthon tartsa készenlétben, hogy ha szükséges lesz, bárhová gyorsan el tudja küldeni. Ezt minden jelen lévő (fő)rendnek megparancsolta a király, a hiányzóknak és másoknak, a megyéknek is igen hasonló levelet küldetett a lehető leggyorsab-

¹⁰⁰ Dnyeszterfehérvárt, azaz Akkermant. *Magyar katolikus lexikon*. (Továbbiakban: MKL.) IX. Szerk. Viczián János, Bp., 2004. 875.; Buzás Gergely: A késő középkori európai erődépítézet és Magyarország (1450–1526). Az európai erődépítézet 1450 és 1526 között. In: *Új korszak határán: az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. B. Szabó János–Fodor Pál. Bp., 2019. (A kötet a továbbiakban: B. Szabó–Fodor, 2019.) 241., 285. A török császár fiáról lásd alább, *A levelekben írtak tanulságai* című fejezetben!

¹⁰¹ Vélhetően a tatárok egyik vára, lengyel neve Oczaków, de Dasy, Dassu néven is előfordul. Dworzaczek, Wł. – Chłopocka, H.– Kürbisówna, B.: *Acta Tomiciana*. Index personarum et locorum, quae in tomis I–VIII. continentur. Poznań, 1951. 40., 92. Ma Ocsakiv, a Fekete-tenger északi partján van (Odesszától keletre, a Krímtől nyugatra), Ukrajnában. A tatárok „császára” nem más, mint Mengli Giráj krími kán (uralkodott: 1466–1467, 1469–1474/1475, 1478/1479–1515). Katkó Gáspár: *Tatárok a lengyel–oszmán határvidéken*. Bp., 2021. (Továbbiakban: Katkó, 2021.) 38. A Litvániához tartozó Oczakówt 1498-ban szerezte meg, ahol új erődöt épített. Lásd: uo. 136.

ban. Ulászló Egervárit is utasítja, hogy a törvényszabta büntetés (súlya) alatt, ha nem akar az ország pusztulásának és elvesztének oka lenni, mindenképpen küldje a megadott napra katonáinak felét Váradra, hogy onnan, akárhová is szól a parancs, késedelem nélkül továbbvonuljanak. Az uralkodó azzal folytatja, hogy ellátta (a megfelelő) utasítással egy emberét, akinek Váradon az (összegegyülő) katonaságot kell felügyelnie és megszámlálnia, majd jelentenie kell, ha valaki a törvényben meghatározott büntetésben részesül. A király rögtön azután, hogy ezekről a rossz és veszélyes új fejleményekről értesült, az Alsó részekre küldte az erdélyi vajdát (Szapolyai Jánost) és a temesi ispánt (Bátori Istvánt),¹⁰² mindkettőt a maga fennhatósága alá tartozó területre, hogy amíg más haderők nem követhetik őket, mindenről igen lelkiismeretesen és éberrel gondoskodjanak.

A LEVELEKBEN ÍRTAK TANULSÁGAI

A fentebb bemutatott forrásokhoz sok megjegyzés kívánkozik. Fontos tudnunk például, hogy Kanizsai György a levelek keletkezésének időszakában, pontosabban 1508 januárjának legelejétől adatolhatóan 1510 nyaráig – gyakorlatilag haláláig – dalmát–horvát–szlávón bán volt.¹⁰³ Információtörténeti szempontból legérdekesebbek talán a külföldi értesülések, ezekkel Kanizsai 1509. június 6-i, Velikén kelt levelében találkozunk. Az egyik a prágai vérengzés híre, melynek napját pontosan adja meg: 1509. május 20. A mézárlassal érdemes bővebben foglalkozni. A sziléziai német történetíró, Joachim Curaeus (élt: 1532–1573) *Gentis Silesiae annales* című művében¹⁰⁴ szintén erre a napra teszi az eseményeket, melyekre részletesebben is kitér. A városi nép és a király magyar udvari emberei között azért tört ki viszály, mert utóbbiak becsmérelték a huszita hitet. Az indulatos köznép megtámadta az udvarhoz tartozók szállásául szolgáló házakat, sokakat megöltek közülük, az előkelők is alig tudtak bemenekülni a királyi várba. Az általános zűrzavarban egyszer egy öreg cseh megpillantotta a királyt, aki éppen kinézett egy ablakon, mellette a győri püspök (Gosztonyi János¹⁰⁵) állt. A cseh egy nagy pus-

¹⁰² Szapolyaira, illetve Bátorira lásd: C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 88., 125. (A temesi ispán az Alsó részek főkapitánya is ekkor, uo. 124.)

¹⁰³ C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 99.

¹⁰⁴ A munka először 1571-ben jelent meg. Lásd: *Neue deutsche Biographie*. III. Schriftleitung. Szerk. Stolberg-Wernigerode, Otto Graf zu (et al.). Berlin, 1957. 441.

¹⁰⁵ C. Tóth, 2017b. 73. Püspökségének kezdetét éppen egy olyan oklevél igazolja, mely szerint május 9-én Prágában volt.

kával rálőtt az uralkodóra, a golyó Ulászló és az egyházfő között süvített be, de olyan erővel, hogy az ablakkeretből egy nagy követ kiütött, majd a legközelebbi falba fűrődött. A megdöbbsent Ulászló hálát adott Istennek, amiért életben hagyta. A merénylőt a rend helyreállítása után megnyúzták. A zavargás többi előidézőjét is megbüntették.¹⁰⁶

Dubravius cseh történetíró (élt: 1486–1553¹⁰⁷) szintén hírt ad az eseményekről, viszont hibásan közvetlenül Lajos királyfi koronázása utánra teszi őket. (Arról, hogy mikor történt a szertartás, alább lesz szó.) Miután a koronázási lakoma véget ért, a Kisoldalnak (Kleinseite) nevezett városrészben egy olyan veszekedésből lett harc a csehek és a magyarok között, mely azért kezdődött, mert egy semmirekellőtől elragadták a szajháját. A túlerőben lévő csehek megöltek mintegy tizennégy magyart, a többiek elmenekültek, ám őket a szállásukon sebesítették meg. A vérengzést kísérő fosztogatás csakhamar elszabadult az Ó- és az Újvárosból özönlő rablók egyre nagyobb száma következtében. Bátori István (ekkor budai várnagy¹⁰⁸) csak úgy tudott a várba menekülni, hogy aranyakat szórt üldözői elé. Miután véget vetettek a zavargásnak, az előidézőit a három említett prágai városrész (a Kisoldal, az Ó- és az Újváros¹⁰⁹) előljárói különféle módokon végeztették ki: a legenyhébb az egyszerű halálbüntetés volt, a leggyakoribb a megnyúzás. Ez utóbbtól szenvedtek ki majdnem mindannyian azok közül, akik a magyaroktól rabolt drága ruhákat magukra öltötték.¹¹⁰

¹⁰⁶ Kisebb közlések Podhradeczky Józseftől. In: *Magyar Történelmi Tár*. VII. Pest, 1860. 263–264. Ioachimus Cureus Freistadiensis: *Gentis Silesiae annales complectentes historiam de origine, propagatione et migrationibus gentis & recitationem praecipuorum eventuum, qui in ecclesia & republica usque ad necem Ludovici Hungariae & Bohemiae regis acciderunt*. Contexti ex antiquitate sacra et ethnica, et ex scriptis recentioribus. Wite[n]berga, 1571. 226–227.

¹⁰⁷ Niederhauser Emil: *A történetírás története Kelet-Európában*. Bp., 1995. (Továbbiakban: Niederhauser, 1995.) 114.

¹⁰⁸ C. Tóth Norbert: Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511). In: *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Szerk. Szabó Sarolta–C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. 134.

¹⁰⁹ Prága négy városrészből állt, a negyedik a Hradcsin volt. A Kisoldal másik elnevezése „Kisebb Város” volt. Lásd: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Csehország I. Bp., 1894. Reprint: Somorja, 2014. 172., 174–175.

¹¹⁰ Io[hannes] Dubravius: *Historia Bohemica, ab origine gentis, per diversas temporum & familiarum vices, usque ad Ferdinandi imp[eratoris] & regis auspicia, deducta*. Hanovia, 1602. 262. E mű 1552-ben jelent meg először. Lásd: Niederhauser, 1995. 114.

Istvánffy Miklós is megemlékezik a vérengzésről, ugyancsak a koronázást követő lakoma utánra helyezve a történeteket. Leírja, hogy a Kisoldalnak nevezett városrészben jelentéktelen ok miatt kezdődő dulakodásból eredt a mézszárlás. A túlerőben lévő csehek mintegy tizenöt magyart öltek meg szerinte, nem tizennégyet, mint ahogy Dubravius írja. Elmondja ugyanúgy, ahogy a cseh történetíró, hogy Bátori István csak aranyai árán menekülhetett, ám hozzáteszi, hogy eközben néhány familiárisát elveszítette. A többi áldozatul esett magyart – akik nem tudtak társaik haláláról – útke-reszteszódésekben, illetve a szállásukon ölték meg. Ha katonaság nem avatkozott volna közbe, sokkal rettenetesebb dolgok történtek volna. A meggyilkoltakat a Tamás apostol tiszteletére szentelt templom jobb oldalában temették el, egy olyan épületrészben, melyet a magyarok kápolnájának is neveznek. A bűnösöket királyi parancsra a három részből álló (!) város vezetői (*praetores triplicis urbis*) rendkívül súlyosan büntették: nagyobb részüknek leborotválták a bőrét, egy részüket vaskampókkal keresztre húzták fel. Ehhez képest az egyszerű halálbüntetés enyhének tűnt.¹¹¹

A prágai mézszárlásról szóló, eddig ismertetett beszámolókról azt mondhatjuk, hogy Curaeus és Dubravius tudósítása között – leszámítva az esemény időbeli elhelyezését – gyakorlatilag nincs ellentmondás, az általuk közölték kiegészítik egymást. Istvánffy úgy tűnik, főleg Dubravius alapján írta meg a történeteket, szinte az egyetlen érdemleges többletinformációja a cseh történetíró munkájához képest az, hogy a Tamás-templomban temették el a meggyilkolt magyarokat.

A nagy 19. századi cseh történész, František Palacký már több elbeszélő forrásra támaszkodva számol be az eseményekről. Szerinte a király és a magyar urak szolgaszemélyzete vad és féktelen viselkedése miatt került összeütközésbe a prágai csőcselékkel 1509. május 20-án. Jelentéktelen okból, egy prostituált miatt kezdődött verekedés a Kisoldalban a magyarok és a prágai várban szolgáló cselédek között. Amikor megtörtént az első gyilkosság, harangszóra az Ó- és Újváros fegyveres csőcseléke nemcsak földijei segítségére sietett, hanem rablásba és fosztogatásba is kezdett az általános zűrzavarban anélkül, hogy félne a büntetéstől. A közönséges népség durvasága és kapzsisága (különösen)

¹¹¹ Nicolaus Isthvanfi Pannonus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, nunc primum in lucem editi*. Sumptibus Antonii Hierati, Colonia Agrippina, 1622. 58. Az, hogy a megtorlás egyik fajtája a keresztre feszítés lett volna, természetesen nem állja meg a helyét, Istvánffynak ez a híradása nem több egyszerű antikizáló motívumnál (ugyanúgy, mint például az idézett *praetor* szó).

abban mutatkozott meg, hogy a viszály előidézőinek erőszakos halála után felprédálta a magyarok szállásait, de néhány urat is üldözőbe vett és kirabolt. Állítólag Bátori István csak úgy menthette meg az életét, hogy a várba menekülve aranyérméket dobott az őt elfogni igyekvők elé. A király igen elszomorodott, mivel két magyar urat agyonütöttek. A magyar szolgák közül tizennégyet öltek meg majd temettek el a Szent Tamás-templomban. Ami a büntetést illeti, az uralkodó várakozáson felül tevékenynek és szigorúnak bizonyult. A magyarok mindent visszakaptak, amit elraboltak tőlük, de a hóhéroknak is bőven akadt dolga: felakasztották, felnégyelték és megnyúzták azokat, akik részt vettek a zavargásban. A továbbiakban szó szerint idéz Palacký egy régi – pontosan meg nem nevezett – elbeszélő forrásból. Ebben azt olvashatjuk, hogy a nyúzás, ez az oly gyalázatos halálnem addig ismeretlen volt Csehországban, akkor vették át Magyarországról. A király levágott fejekkel, nyúzással, felnégyeléssel ünnepelte a pünkösdot. (Megjegyzendő: pünkösöd vasárnapja egy héttel az események utánra, május 27-ére esett.) A forrás szerzője nem akarja főbűnösnek megnevezni az uralkodót. Csak parancsolta volna meg Ulászló szigorúan a magyaroknak, hogy mint vendégek viselkedjenek, s ne úgy, mintha ők lennének (Prágában) az urak, továbbá hogy senkivel se barátkozzanak. A magyarok erőszakosan léptek fel, rálöttek a cseh templomokra, szidalmazva eretneknek nevezték a cseheket, és sok hasonló kihágást engedtek meg maguknak. Semmit sem segített, hogy a kisoldali tanácsurak többször panaszt emeltek a királynál: azt válaszolta, hogy szándékában áll orvosolni a sérelmeket, de nem tett semmit. Az ifjabb Szapolyai István (!), aki az Óvárosban lakott, jobban tudta személyzetét irányítani, úgy, hogy az nem követett el erőszakot, és a jelenléte alig volt észrevehető.¹¹²

Mielőtt további észrevételeket tennénk a történetekkel kapcsolatban, érdemes tisztázni az események helyszínét. A vérengzés úgy tűnik a Kisoldalban (csehül: Malá Strana) történt, mely a vár és a Moldva folyó között terül el. Innen gyorsan be tudhattak egyesek – köztük Bátori István – menekülni a várba. A folyó túloldalán lévő Ó- és Újvárosból pedig a Károly-hídon át tódulhattak akadálytalanul, rövid idő alatt a Kisoldalba a csőcselék. Utóbbi városrészben található Szent Tamás-templom is, ahol a magyarokat eltemethették.¹¹³

¹¹² Palacký, Franz (František): *Geschichte von Böhmen*. Größtentheils nach Urkunden und Handschriften. V. Das Zeitalter der Jagelloniden. 2. König Wladislaw II und König Ludwig I von 1500 bis 1526. Prága, 1867. 171–172.

¹¹³ Palacký, František: *A huszitizmus története*. Fejezetek a cseh nemzet történetéből. Válogatta, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta: Benedek Gábor. Bp., 1984.

A Palacký által szó szerint idézett forrásból kiderül, hogy a magyarok és a csehek között régóta érlelődtek az ellentétek. A király és kísérete ugyanis vagy februárban, vagy március elején érkezett Prágába. II. Ulászló február 7-én Brnóban volt, fiának koronázására pedig március 12-én került sor a cseh fővárosban, több mint két hónappal a mézszárlás előtt.¹¹⁴ Hihető az is (amit szintén ebből a kútfőből tudunk), hogy a kiobbanni készülő konfliktus megakadályozása érdekében semmit (vagy legfeljebb csak keveset) tett. A magyarok csehekkel szembeni gőgjét nemcsak a huszitizmussal szembeni megvetés táplálhatta, hanem az is, hogy Magyarország nagyobb, jelentősebb volt Csehországnál, mely kifejeződött abban az egyszerű tényben, hogy II. Ulászlónak Buda volt a fő székhelye, nem Prága.

A Palacký által szó szerint idézett elbeszélő forrás megnevezi az egyik Prágában tartózkodó magyar főurat, az ifjabb Szapolyai Istvánt. Kútfőnk téved, Szapolyai István nádor fiai valójában János (a későbbi király) és György voltak.¹¹⁵ Utóbbiakról annyi tudható, hogy 1509. április 29-én bizonyára Szepes várában időztek anyjukkal együtt, mivel e napon itt kelt egy hármójuk nevében kiadott oklevél.¹¹⁶ Elképzelhető, hogy a Szapolyai sarjak egyike vagy mindkettejük ezt követően vagy megelőzően valóban a cseh fővárosban tartózkodott. A valószínű az utóbbi, pontosabban az, hogy Szapolyai János jelen volt a márciusi prágai koronázáson (vagy öccsével, Györggyel együtt, vagy nélküle), ugyanis a család hatalmi-politikai súlya ezt mindenképpen megkívánta. A Palacký által szó szerint idézett elbeszélő forrás ha tévesen is, de bizonyára nem véletlenül említ ifjabb Szapolyai Istvánt. Tudjuk ugyanis, hogy Szapolyai Jánost a 16. század első évtizedében (amíg erdélyi vajda nem lett) bel- és külföldön egyaránt gyakran Nádor(ispán)fi Jánosként emlegették.¹¹⁷ Ugyanez az elbeszélő forrás arról ír, hogy Szapolyai olyan eredményesen tudta embereit irányítani, hogy jelenlétük alig volt észrevehető Prágában. Ahhoz, hogy kíséretének tagjai nem keveredtek konfliktusba a helyiekkel,

670–671., 695. *Történelmi világtalasz*. Bp., 1998. 39.; *A Pallas nagy lexikona*. XIV. Bp., 1897. 202.

¹¹⁴ C. Tóth Norbert: Perényi Imre nádor királyi helytartóságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely, Pécs, 2010. (Továbbiakban: C. Tóth, 2010a.) 143. Március 7-én már biztosan Prágában volt a király. Lásd: C. Tóth, 2020b 209.

¹¹⁵ Neumann Tibor: Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig. In: Fodor–Varga, 2020. (Továbbiakban: Neumann, 2020a.) 29., 31–32.

¹¹⁶ Neumann Tibor: *A Szapolyai család oklevéltára*. I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Bp., 2012. (Továbbiakban: Neumann, 2012.) 298–300.

¹¹⁷ Neumann, 2020a. 30.

hozzájárulhatott, hogy Szapolyai János (de öccse is) anyanyelvi szinten beszélt csehül, így rendezni tudta az övéi és a prágaiak között esetleg felmerülő nézeteltéréseket, elejét véve a komoly ellentétek kialakulásának, az összetűzések kirobbanásának.¹¹⁸

Megemlítendő, hogy tudomásunk van arról, hogy az egyik királyi titkár élete is veszélyben forgott a prágai zavargás során. Szeremlényi Ferencről van szó (gyulaféhevári prépost is volt), akinek címereslevele úgy fogalmaz, hogy csak Isten segítségével tudott megmenekülni.¹¹⁹ Figyelemre méltó, hogy sem Palacký, sem Curaeuson kívül a többi idézett elbeszélő forrás nem szól az Ulászló elleni merényletről. Pedig ha valóban megtörtént, az különösen jól magyarázná a megtorlás kegyetlenségét. Curaeus híradásának hitelességét növeli, hogy az általa megemlített győri püspök, Gosztonyi János prágai tartózkodását okleveles adat alapján valószínűsíteni tudjuk.¹²⁰

A királyi tisztségviselőknek, az udvar tagjainak, alkalmazottainak kivételezett helyzetét mutathatja, hogy a meggyilkoltakat a Szent Tamás-templomban temették el. Persze a lemészároltak között lehettek olyanok, akik nem a király, hanem valamelyik magyar főúr udvarához, kíséretéhez tartoztak. Ami a halálos ítéleteket illeti: ha nem közvetlenül maga az uralkodó hozta őket, hanem a prágai előjárók – ahogy Dubravius és nyomában Istvánffy írja – akkor is a városatyák az ő parancsára járhattak el ilyen rettenetes szigorral, mivel a kemény büntetés a királynak állt érdekében. (Istvánffynál olvashatjuk is azt, hogy a városi előjárók uralkodói parancsra ítéleztek.) A prágai zavargásokat követő igazságszolgáltatásról (arról, hogy a magyarok mindent visszakaptak, amit elröböltek tőlük, továbbá a sok kivégzésről) azt mondhatjuk, hogy jól mutatja, mennyire igyekezett védeni az uralkodó a tisztségviselőit, hivatalnokait, az udvarához tartozókat, mindenkit, aki őt szolgálja, legyen akár a legalacsonyabb rangú is (hiszen a zavargás során meggyilkolt magyarok majdnem mindannyian szolgák voltak). Annak ellenére igaz ez, hogy a harc részben, illetve kezdetben a király emberei (a magyarok és a prágai várban szolgáló cselédek) között zajlott. Ez utóbbi tény alapján viszont úgy tűnik, az igazságszolgáltatásnak olyan üzenete is volt, hogy a király nem tűri az őt szolgálók közötti összetűzést sem. Kétségtelen azonban, hogy az események jobb megismeréséhez, megalapozottabb értékeléséhez további kutatásokra lenne szükség.

¹¹⁸ Neumann, 2020a. 32.

¹¹⁹ Décsényi Gyula: II. Ulászló korabeli címéres-levelek. = *Turul* 9, 1891. 2. sz. 61–62.; Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.) Bp., 1994. 477.

¹²⁰ Lásd fentebb a 105. lábjegyzetben!

A másik – szintén frissnek tekinthető – külföldi értesülés Kanizsai 1509. június 6-i levelében az agnadellói csata híre. (Ennek a napját már nem adja meg.) 1508. december 10-én a császár, Franciaország és a pápa katonai szövetséget kötött Cambrai-ban Velence ellen. A szerződést a nápolyi királyságot birtokló Aragónia is elfogadta.¹²¹ A meginduló háborúban a Milánótól légvonalban mintegy 30 km-re keletre lévő Agnadellónál a velenceiek 1509. május 14-én rendkívül súlyos vereséget szenvedtek XII. Lajos francia király 22 ezer fős seregétől. A körülbelül harmincezeres velencei hadból ugyan csak nyolcezeren estek el, és nem húszezeren vagy még többen, ahogyan Kanizsai levelében olvashatjuk, ám a többi 22 ezer ember legtöbbje megsebesült vagy fogságba esett, így a velenceiek embervesztesége tényleg nagy volt.¹²² A csata híre azért volt fontos a vezető magyar politikusok, így Kanizsai számára, mert a szövetségesek Magyarországot is be akarták vonni a Velence elleni háborúba. A német-római császár és a francia király már 1509. január–február táján küldött II. Ulászlóhoz követeket ennek érdekében. Az agnadellói győzelem hírével a császár diplomatái a nyár elején érkeztek meg a Prágában tartózkodó Ulászlóhoz.¹²³ A Szlavóniában időző Kanizsai György biztosan nem onnan tudott a csatáról, hogy ezek a követek Prágában hivatalosan hírül adták azt Ulászlónak. Nem zárható ki, hogy rokonától, a kitérő német kapcsolatokkal rendelkező, mi több, a császár hívének (talán familiárisának is) tekinthető Kanizsai Jánostól értesült az ütközetről.¹²⁴ 1509. június 6-i levelében Kanizsai György azt írja az agnadellói csatáról, hogy nem juthatott el oda (*ad quod prelium nos pervenire non potuimus*). Ez a megnyilatkozása arra utal, hogy szeretett volna részt venni az itáliai

¹²¹ Lakatos Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttére (1508–1510). (Továbbiakban: Lakatos, 2010.) In. *A diplomácia válaszútján*. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk. László János. Tata, 2010. (A kötet a továbbiakban: László, 2010.) 30., 52–53.

¹²² Wiesflecker, Hermann: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*. IV. Lebensabend und Tod. 1508–1519. Bécs, 1981. 46. A francia sereg létszáma mintegy 28 ezer, a velenceieké 33 ezer volt Lakatos Bálint szerint: Lakatos, 2010. 31.; F. Molnár Mónika szerint a francia had állítólag összesen vagy 30–40 ezer főt számlált, a velencei sereg pedig 34 ezres volt. Utóbbi vesztesége F. Molnár szerint is nyolcezer emberre rúgott. Lásd: F. Molnár Mónika: Az itáliai államok hadszerkezete és hadseregei (1494–1526). In. B. Szabó–Fodor, 2019. 134.

¹²³ Lakatos, 2010. 31., 53.

¹²⁴ Kanizsai János ekkoriban játszott szerepéről lásd: Péterfi Bence: A Lajtán innen, az Innen túl. Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján. = *Századok* 150, 2016. 2. sz. 451–455.

háborúban. Erre dalmát–horvát–szlavón bánként az ő helyzetében nyilvánvalóan nem volt lehetősége.¹²⁵

Szólnunk kell a dalmát–horvát–szlavón bántást sújtó kormányzati válságról, zűrzavarról is, mely azért állt elő, mert Kanizsai György és vele egy időben kinevezett bántársa, Ernuszt János nem tudta átvenni az országrész feletti ellenőrzést. Ennek oka az volt, hogy az előző bán, Bajnai Bot András nem volt hajlandó tisztségéről lemondani, átadni az ahhoz tartozó várakat utódainak, akiknek viszont egyszerűen nem állt rendelkezésére elég pénz és haderő azok elfoglalására, illetve Bajnai Bot valódi megfosztására a bitorlott méltóságtól. Adataink szerint Bajnai Bot András visszavonult (az akkori értelemben vett) Horvátországba, teljesen szabályszerűen gyakorolta továbbra is az ottani báni jogokat, de nem mondott le a sokkal jelentősebb, népesebb Szlavónia kormányzásáról – és az onnan befolyó királyi adóról – sem.¹²⁶ Kanizsai Györgyöt elkedvetlenítette ez a helyzet, pontosabban az, hogy elegendő katonaság és pénz híján nem tud változtatni rajta.¹²⁷ Lehet, hogy ezért is kíváncozott inkább Itáliába harcolni. Viszont ha tényleg eltávozott volna a távoli, külföldi hadszíntérre, az mindennél nyíltabb beismerése lett volna tehetetlenségének. Ami Bajnai Botot illeti, nem riadt vissza attól sem, hogy önálló külpolitikát vigyen: seregének 1509. május végi összegyűjtése után két Frangepán csapataival együtt velencei területre támadt. Az akciót valószínűleg a császár megbízásából, az ő zsoldjában, itáliai előrenyomulásának támogatása céljából hajtotta végre. Visszakozni kényszerült ugyan, de a továbbiakban is fenyegetett egyes velencei kézen lévő dalmát városokat. Erre utalhat Kanizsai György 1509. július 19-én Egervárinak írt levelében, mely szerint úgy értesült, hogy háború készülődik. Végül mégsem tört ki ekkor háború Dalmáciában.¹²⁸

A vasmegyericsei várnagy 1510. január 3-i, Egervárinak szóló levele a válságnak egy másik fázisáról tudósít. A levélben olvasható tervezett csapatösszevonás előzménye az volt, hogy Bajnai Bot András 1509. no-

¹²⁵ Megemlítendő viszont, hogy a horvát főúrról, Korbáviai János grófról tudjuk, hogy 1509. március végén velencei zsoldban kétszáz lovassal Itáliába, velencei területre, Trevisóba érkezett. (Lásd: Pálosfalvi, 2009. 266.) Kérdés, részt vett-e a harcokban. – 1509. június 6-i levelében Kanizsai György fejedelmi többes számban nyilvánul meg, ám az itt szó szerint idézett szövegrészben nem biztos, hogy erről van szó. Itt a többes szám (*nos ... non potuimus*) utalhat esetleg arra is, hogy Kanizsai Egervárral együtt szeretett volna Itáliába menni.

¹²⁶ C. Tóth Norbert: Az út Tatáig. Országgyűlések 1510-ben. In: László, 2010. 9.; Pálosfalvi, 2009. 261., 263., 277.

¹²⁷ Pálosfalvi, 2009. 261.

¹²⁸ Pálosfalvi, 2009. 269–270.

vember végén megjelent négyszáz lovasával Zágráb előtt, bebocsátást és szállást követelve, továbbá azzal fenyegetőzve, hogy elpusztítja a polgárok szőleit és malmait, ha nem teljesítik a kívánságát. A bíró nem engedelmeskedett, és segítségért küldött a két bánhoz. A város december 16-án azt írta Ernusznak és Kanizsainak, hogy hajlandó beengedni katonáikat. Bajnai Bot és serege viszont akkor már nem volt Zágráb alatt. A török fenyegetésének hírére a leváltott bán csapatainak mintegy felével visszatért Horvátországba, katonáinak nagyjából másik fele pedig Zágráb megye Szávától délre eső részébe vonult Pekri Lajos vezetésével adóbegyűjtési céllal. Perényi Imre nádor és királyi helytartó képviselőjében 1510. január 1-jén érkezett Zágrábba Beriszló János szerb despota négyszáz lovasával – azzal a céllal, hogy útját állja Bajnai Botnak. Megjegyzendő, hogy a vas megyericeai várnagy január 3-i levelében még csak az olvasható, hogy a despota Zágráb felé tart csapataival. A jelek szerint arra viszont végül nem került sor, hogy Ernuszt és Kanizsai Perényi nádor parancsát teljesítve elküldje száz-száz lovasát Zágrábba, ahogyan arról a levélben szó van.¹²⁹ Ez az egész eset a kormányzati válság mélységeit szemlélteti: könnyen polgárháborús szituáció alakulhatott volna ki, ha Bajnai Bot a török veszély miatt nem kényszerül visszavonulásra Zágráb alól. Egerváriról magáról tudunk annyit, hogy 1510. január 14-én Zágrábban volt.¹³⁰

Ugyancsak 1509 legvégének politikai helyzetére világít rá az ez évben december 9. és 31. között, illetve december 31-én keletkezett, fentebb részletesen ismertetett két hosszú levél. Érdekes információkat nyerhetünk belőlük – egyebek mellett – Egervári István és Kanizsai György birtokszerző törekvéseiről, továbbá arról, hogyan vélekedtek Bajnai Bot Andrásról. Egervári István ezen levelekben dokumentált birtokgyarapító ambíciói mögött az a korunkra maradt kölcsönös örökösödési szerződés állhatott, amit édesapja, Egervári László és Gorbonoki István kötöttek még 1494-ben, utód nélküli haláluk esetére.¹³¹ Valószínűleg erre az egyezményre utal Kanizsai György és Rozgonyi Klára december 31-i levelében. Gorbonoki István örökös nélkül halt meg valószínűleg nem sokkal azelőtt (sejthetően 1509 novemberében), hogy Egervári István megírta volna egyetlen fenn-

¹²⁹ Pálosfalvi, 2009. 275–276.; Zágráb királyi város (*civitas montis Grecensis*) levele Kanizsai Györgynek és Ernuszt Jánosnak (1509. december 16.), lásd: MNL OL DL 46 925.

¹³⁰ A zágrábi káptalan oklevele, lásd: MNL OL DL 21 986.

¹³¹ Pálosfalvi Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Bp., 2014. (Továbbiakban: Pálosfalvi, 2014.) 62.; Borsa Iván: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. In: *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv. XIV. Szerk. Kanyar József, Kaposvár, 1983. (Továbbiakban: Borsa, 1983.) 70. 146. sz.

maradt levelét szüleinek. Utóbbi így a Gorbonoki-birtokok átvételével nem akart mást, csak életbe léptetni ezt a szerződést édesapja örököséként. Az egyezmény csak királyi beleegyezéssel léphetett volna érvénybe, viszont erről nincs tudomásunk. Ez lehet, hogy csak forrásaink elégtelensége miatt van így, ám nem kizárt, hogy uralkodói jóváhagyást egyáltalán nem kapott a megállapodás Gorbonoki István halála előtt, és II. Ulászló beleegyezését (adományát) Egervári István a birtokok elfoglalása után szeretne volna megszerezni.

A Gorbonoki-örökség jogi helyzete rendkívül zavaros volt, többeknek is lett volna jogcíme a megszerzéséhez. Azoknak a birtokoknak egy jó része, amelyekre Gorbonoki István igényt tartott s amelyekért küzdött, Beriszló Bertalan vránai perjel kezére került még Gorbonoki életében.¹³² E tény ismeretében nem meglepő, hogy a Gorbonoki által ténylegesen birtokolt javakat is meg akarták kaparintani a Beriszlók a halála után. Erről tanúskodik Egervári István levelezésének két, 1509 decemberében keletkezett darabja. A levelekben két birtokról találunk név szerinti említést: az egyik Gorbonok maga, a másik Szentmihály. Gorbonokot egy 1512. november 1-jén keletkezett királyi adománylevélben a néhai (nem sokkal korábban elhunyt¹³³) Beriszló Bertalan vránai perjel javai között találjuk felsorolva.¹³⁴ Egervári István 1509. decemberi levele szerint Gorbonokot a nádor foglalta el, viszont eme birtokfelsorolásból kikövetkeztethetően később átadta a Beriszlóknak.

Ami Szentmihályt illeti, az valószínűleg nem más, mint Szencsefőszentmihály, egy Kőrös megye délkeleti részében, Velike várától keletre légvonalban 21 km-re lévő falu, mely szintén Gorbonoki-birtok volt.¹³⁵ Nem meglepő, hogy a Beriszlók minden eszközzel – katonaság felvonultatásával, fenyegetéssel (ahogy Egervári levelében olvashatjuk) – megpróbálták megakadályozni (valószínűleg sikerrel), hogy Egervári István rátegye a kezét Szentmihályra, az ugyanis légvonalban csak nyolc km-re volt (északnyugati irányban) Fejérkö várától, amely ekkor Beriszló Ferencé volt. Innen írtak a Beriszlók nem sokkal korábban, 1509. július 6-án levelet Egervárinak. A Velike és Fejérkö várak közötti távolság is csak 29 km légvonalban,¹³⁶ így nem csoda, hogy Beriszló Ferenc familiárisai – amint azt Egervári levelében olvashatjuk – a Velikét elhagyó Sitkei Balázst, miután elfogták, hamar uruk elé tudták vezetni, aki – mármint Beriszló

¹³² Pálosfalvi, 2014. 62–63., 104.

¹³³ C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 59.

¹³⁴ Pálosfalvi, 2014. 63.; Borsa, 1983. 78. 165. sz.

¹³⁵ Pálosfalvi, 2014. 62–63.; Engel, 2001.

¹³⁶ A távolságadatokat itt és alább is lásd: Engel, 2001. Fejérkö birtoklására: lásd uo.

– bizonyára közeli fejezőkői várában tartózkodott. Nem derül ki Egervári leveléből, hogy pontosan mikor fogták el Sitkei Balázst, ám a szövegből arra következtethetünk, hogy nemrég, mivel két újonnan történt esemény – a Szentmihály, illetve Gorbonok megszerzésére irányuló kísérlet – elbeszélése között emlékezik meg róla Egervári. Annyi biztos, hogy Perényi Imre nádor 1508. január végén foglalta el Siklós várát,¹³⁷ csak valamikor ezt követően láthatta vendégül ott Sitkei Balázs mint a nádor familiárisa Beriszló Ferencet (ahogyan az Egervári leveléből kiderül), Sitkei elfogatása pedig – értelemszerűen – ez utóbbi esemény után történt. Sitkei Balázs elfogását Pálosfalvi Tamás 1509. március végére teszi,¹³⁸ ez azonban az elmondottak alapján túl korainak tűnik.

Gorbonok mezővárosa Velikétől északra jókora távolságra, 78 km-re található légvonalban. Egervári azt közli levelében, hogy ő maga is elindult – feltételezhetően Velikéről – Gorbonok felé utóbbi megszerzésének céljából (a levélben nem Gorbonok mezővárosáról, hanem kastélyáról van szó). Akár elment egészen Gorbonokig, akár nem Egervári, az történhetett, hogy visszafelé megállt az útba eső Izdencen, ahol találkozott annak (egyik) birtokosával, Bátori Györggyel,¹³⁹ aki – a levél tanúsága szerint – tanácsot adott neki arra vonatkozóan, hogyan járjon el a Gorbonoki-javak ügyében.¹⁴⁰

Kanizsai György és Rozgonyi Klára 1509. december 31-i levele Egervárinak egy fenn nem maradt, nem sokkal előbb íródott levelére született válaszként. Ebből a levélből az derül ki, hogy Egervári már Sztenicsnyákon van, holott egyetlen, rossz állapotban fennmaradt, 1509. december 9–31. közé datálható levelét még Velikéről keltezte. Szülei december 31-i levelében van is utalás korábbi velikei tartózkodására: arra kéri fiukat, hogy közölje Bajnai Bottal, hogy azért volt szükséges oly gyorsan Velikére mennie a Gorbonoki-javak ügye miatt, mert biztosan szeretett volna találkozni vele, Bajnai Bottal és feleségével. Viszont

¹³⁷ Pálosfalvi, 2009. 260.

¹³⁸ Pálosfalvi, 2009. 266.

¹³⁹ Engel, 2001. Bátori Györgyre lásd.: C. Tóth Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. = *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 44, 2009. 1. sz. (Továbbiakban: C. Tóth, 2009.) 25–27., 36–37.; Izdencre lásd még: C. Tóth Norbert: Egy főúri udvar a késő középkori Magyarországon: az ecsedi Bátoriak. = *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 59, 2017. 1. sz. 114.; Bátori György akkor királyi lovászmester, továbbá zalai és somogyi ispán volt. Lásd: C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 119.; C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2017. 224., 356.

¹⁴⁰ Megjegyzendő, hogy Bátori György 1509 elején feldúlta Gorbonoki István birtokait, kettejük viszályában a nádor közvetített. Lásd: Pálosfalvi, 2014. 63.

december 9. után hamar Sztenicsnyákra kellett mennie, hogy onnan újabb levelet írathasson szüleinek, akik arra december 31-én válaszoltak Sárvárról. Így Egervári egyetlen fennmaradt (még Velikén írt) levelét a december 9-ét közvetlenül követő napok valamelyikére keltezhetjük.

Kanizsai György és Rozgonyi Klára 1509. december 31-i leveléből az derül ki, hogy a szülők igencsak tartottak Bajnai Bot Andrástól, pedig a zágrábiak már bő két héttel előbb, december 16-án megírták említett levelükben a két bánnak, Ernuszt Jánosnak és Kanizsainak, hogy Bajnai Bot Horvátországban, Bihácson van és nagyon beteg, fűvódásban szenved. A zágrábiak levelében szó van arról, hogy a Szávától délre Pekri Lajosnak – Bajnai Bot emberének¹⁴¹ – a csapatai erőszakkal szedik be a királyi adót – nyilvánvalóan Bajnai Bot számára.¹⁴² Ez az értesülés egybevágni látszik a Kanizsai György és Rozgonyi Klára december 31-i levelével, amelyben azt írják fiuknak, hogy gondoskodnia kellett volna Sztenicsnyák védelméről. Ez a vár ugyanis Zágráb megye Szávától délre fekvő részében volt.

Kitűnik a Kanizsai és felesége december 31-i leveléből, hogy Bajnai Bot megpróbálta elérni azt, hogy Egervári – az ellenében kinevezett bán mostohafia – ne jelenthessen akadályt számára. Ennek érdekében nem riadt vissza a fenyegetőzéstől, de még az erőszakos eszközöktől, Egervári birtokainak felprédálásától sem, igaz, szülei szerint ez utóbbit fiuk provokálta ki azzal, hogy az ellensége akart lenni Bajnai Botnak (*voluistis inimicus ... fieri*). Bajnai Bot ravasz módon mindezen túl igyekezett, amennyire lehetett, megnyerni magának Egervárit, mintegy leválasztani szüleiről politikai értelemben. Ennek eléréseért barátságosnak mutatkozott irányába, mi több, ha igaz, azt is megtette, hogy fellépett a királynál Egervári érdekében. Szülei rosszallták, hogy Egervári úgymond engedelmeskedik a Bajnai Bot akaratának. Hosszasan részletezték levelükben, hogy fiuk milyen magatartást tanúsítson Bajnai Bottal szemben, hol ne tartózkodjon, mit és hogyan közöljön (sejthetően akár furfangos módon), hogyan tárgyaljon vele, hogy meg tudja óvni tőle saját magát és birtokait, továbbá érvényesíteni tudja érdekeit a Gorbónoki-örökség vonatkozásában.¹⁴³ Az utóbbiért folytatott küzdelemről alább még lesz szó.

¹⁴¹ Pekri Lajosra lásd még fentebb is, ugyanebben a fejezetben!

¹⁴² Pálosfalvi, 2009. 276. Zágráb királyi város levele Kanizsai Györgynek és Ernuszt Jánosnak (1509. december 16.), lásd: MNL OL DL 46 925.

¹⁴³ Annyi biztos, hogy Egervári, szülei 1509. december 31-i levelében megfogalmazott akarata ellenére 1510. január 14-én Zágrábban volt. A zágrábi káptalan oklevele: MNL OL DL 21 986. Megjegyzendő, hogy Bajnai Bot András közelebről ismerte Egervári Lászlót. Az 1480-as években ő, illetve testvére, Bajnai Bot János birtokperbeli ellenfélként került szembe Egervárral. Lásd: Reiszig, 1900. 118. Engel, é. n. Bot rokonsága

Terjedelmes az Egervári-levelezés legkésőbbi ismert darabja is, az 1511. május 27-én Budán kelt királyi parancslevél. A tény, hogy Egervári ezt a – részletes, hosszas indoklással ellátott – mozgósítási parancsot kapta a királytól, arra utal, hogy – minden bizonnyal birtokei tényleges átvétele után – egyike lett az önálló bandérium tartására jogosult báróknak, így minden kétséget kizáróan valódi arisztokratának tekinthetjük.¹⁴⁴ A király parancslevele máskülönben az országos politikára irányítja figyelmünket. Tudjuk, hogy II. Ulászló 1511. május 3-ára visszaérkezett Budára 1510. november eleje óta tartó morvaországi és sziléziai tartózkodásából.¹⁴⁵ Ekkor már jó ideje tartott a Rákos-mezőn az április 24-én kezdődő országgyűlés.¹⁴⁶ A parancslevélből arra következtethetünk, hogy a diéta alkalmával összeülő és valószínűleg annak befejezése után is együtt maradó teljes királyi tanács hozott határozatot a mozgósításról, a haderő egy részének Váradra történő összevonásáról.¹⁴⁷ A levélben írtaknak megfelelően valóban Budán tartózkodott ekkor I. Zsigmond lengyel uralkodó követe, Goreczki Szaniszló (Stanisław Goreczki) plocki örkanonok,¹⁴⁸ kaliszi prépost és királyi titkár.¹⁴⁹ Egy május 20-i Zsigmondtól származó dokumentumban azt olvashatjuk, hogy Nyeszterfehévárt

3. tábla: Bot (bajnai). Ennél érdekesebbnek tűnik, hogy Bajnai Bot András Egervári oldalán hadakozott 1487-ben Ausztriában. Lásd: Pálosfalvi, 2009. 254.

¹⁴⁴ Aligha a *decempersonák* egyikeként rendelkezett ezzel a kiváltsággal, mivel (adattainkból kikövetkeztethetően) közéjük tipikusan nem arisztokrata sarjakat nevezett ki az uralkodó. Lásd: Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Bp., 1998. (Továbbiakban: Engel–Kristó–Kubinyi, 1998.) 313.; Neumann Tibor: *A Korlátköviék*. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. 43–44.

¹⁴⁵ C. Tóth, 2020b. 216–217.

¹⁴⁶ Solymosi, 1986. 332.

¹⁴⁷ Megjegyzendő, hogy 1512-ben szintén Váradot jelölték ki gyülekezőhelyül a csapatok egyik része számára. Lásd: Pálosfalvi Tamás: *From Nicopolis to Mohács*. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526. Leiden–Boston, 2018. (Továbbiakban: Pálosfalvi, 2018.) 335.

¹⁴⁸ *Acta Tomiciana. Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie domini ... per Stanislaum Gorski ... collecte et ... digeste*. I. 1507–1511. Szerk. [Adam] T[ytus] Działyński. Poznań, 1852. (Továbbiakban: Działyński, 1852.) 184.

¹⁴⁹ Działyński, 1852. 181. A lengyel király május 18-i levelében az áll, hogy a minap (*nuper*) küldte Goreczkit Ulászlóhoz. Uo. 180–181. Goreczki dátum nélküli beszédének Ulászlóhoz szóló részében arra olvashatunk utalást, hogy a magyar király az elmúlt közeli napokban Boroszlóban tartózkodott. Uo. 181. Ez valóban így volt, január 26-ától kezdve április 14-ig maradt ott. Lásd: C. Tóth, 2010a. 150–151.

(Dnyeszterfehérvárt), azaz Akkermant május 1-jén „Szelim bég” elfoglalta, ezért, nehogy veszélyessé váljon a helyzet, ébernek kell lenni és minden eshetőségre készen kell állni.¹⁵⁰ „Szelim bég” a későbbi, 1512-től 1520-ig uralkodó I. Szelim szultánnal azonos, az akkor még regnáló II. Bajezid szultán fiával. Szelim támaszpontokkal rendelkezett a Krímben és Ruméliában, olyan erős volt, hogy nemcsak Magyarországot és Lengyelországot, hanem saját apjának a hatalmát is veszélyeztette.¹⁵¹ (Ezzel kapcsolatban lásd még alább.) Ulászlónak Zsigmond 1511. május 23-án írta meg Akkerman esetének hírért, arról is értesítve a magyar királyt, hogy utasította a (Moldvával szomszédos) Podólia kapitányát, készüljön fel arra, hogy katonai segítséget ad a moldvai vajdának. Hozzátette még Zsigmond, hogy egyéb csapatokat is ki fog állítani mind Lengyelországban, mind Litvániában.¹⁵² Ulászló Egervárinak küldött mozgósítási parancsában még csak Akkerman ostromáról olvashatunk, így azt mondhatjuk, hogy Zsigmondnak a vár elfoglalásáról tudósító üzenete a parancslevél megfogalmazásakor még nem jutott el Budára, és persze más forrásból sem értesült a magyar király e riasztó hírről.

A parancslevélben azt olvashatjuk, hogy a király az erdélyi vajdát (azaz Szapolyai Jánost) és a temesi ispánt – egyúttal az Alsó részek főkapitányát – (azaz Bátori Istvánt) is a maga tisztségéből fakadó fennhatósága alá tartozó területre küldte. Szapolyai 1511. május 31-én még Budán mutatható ki, június 27-én azonban már Trencsénben volt, tehát nem Erdélybe sietett, viszont minden bizonnyal amilyen gyorsan csak tudott, ment tartományába. Július 1-jén még szintén Trencsénben tartózkodott, ám augusztus 4-én már Tokajban, szeptember 3-án pedig már az erdélyi Besztercén. Szeptember 5-én a Doboka megyei Nagysajóról intézkedett a fegyverkezés érdekében.¹⁵³ Ezt követően szeptember végéig Brassóban mutatható ki.¹⁵⁴ Aligha arról van szó, hogy Szapolyai megtagadta a királyi parancs teljesítését, valószínűleg éppen a mozgósítás miatt volt szükség a trencsényi útra. Van viszont közvetett értesülésünk arról ugyancsak szeptember 5-éről, hogy az alvajda korábban, Szapolyai távollétében fegyverbe szólította az erdélyieket a Szelim szultánfi

¹⁵⁰ Działyński, 1852. 193. A város neve szláv formában szerepel: *Bielohrod*. (Vö.: *Bilhorod-Dnyisztrovszkij*, MKL IX. 875.)

¹⁵¹ Szelim végül 1512 áprilisában mondatta le apját. Lásd: Fodor Pál-Dávid Géza: Magyar-török béketárgyalások 1512–1514-ben. = *Történelmi Szemle* 36, 1994. 3–4. sz. 200–202.

¹⁵² Działyński, 1852. 194.

¹⁵³ Neumann, 2012. 320–326.

¹⁵⁴ C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. = *Századok* 146, 2012. 450. 35. jegyzet.

jelentette veszedelem elhárítása céljából,¹⁵⁵ bizonyára ura utasítására tett így. Bátori István tartózkodási helyeiről csak annyi ismert, hogy 1511. május 11-én Budán volt, november 19-én pedig a Somogy megyei Babócsa várában, tehát nem azon a területen, ami neki mint temesi ispánnak és az Alsó részek főkapitányának az illetékessége alá tartozott.¹⁵⁶ Arra vonatkozóan, hogy a két időpont között hol lehetett, különböző vélemények olvashatók a szakirodalomban. C. Tóth Norbert szerint sejtetően minden bizonnyal a parancsnoksága alá rendelt vidéken tartózkodott,¹⁵⁷ míg Pálosfalvi Tamás szavaiból arra lehet következtetni, hogy nem utazott el oda.¹⁵⁸ Ami Egervárit illeti: amennyiben valóban elküldte hadainak felét Nagyváradra a királyi parancsnak megfelelően, az kedvezőtlenül érintette, hiszen a katonaságára szükség volt a török veszélynek kitett Szlavónia védelmében, ahol birtokainak nagy része (esetleg egésze) feküdt.

Az 1511. május 27-i királyi parancslevélből egyáltalán nem derül ki, hogy a Szelim szultánfi által ostromolt Akkerman akkor már régen nem keresztény, hanem török kézen volt, elfoglalásával Szelim nemcsak a saját pozícióit kívánta erősíteni, hanem apja hatalmát is gyengíteni szerette volna. (Az erődítményt még 1484-ben foglalta el II. Bajezid szultán.¹⁵⁹) Valójában tehát török birodalmi belviszály (illetve a hozzá társuló tatár fenyegetés) keltett riadalmat a szomszédos keresztény országokban. Ennek a küzdelemnek újabb fázisáról értesülünk Szapolyai János parancsleveléből, melyet a Doboka megyei Nagysajóról 1511. szeptember 5-én Beszterce város tanácsához intézett. A vajda soraiból azt tudjuk meg, hogy Szelim már nem jelent veszélyt, mivel seregét apja legyőzte és felmorzsolta.¹⁶⁰ Érdekes információkhoz jutunk Szelim pozícióival kapcsolatban Zsigmond király Ulászlónak szóló 1511. május 23-i említett leveléből.¹⁶¹ A lengyel uralkodó a szultánfit (a Fekete-tenger délkeleti partvidékén lévő) Trapezunt urának írja. Közli róla továbbá, hogy az előző évben (1510-ben) apja akarata ellenére elfoglalta (a Krím-félszigeten lévő) Kaffát, mely máskülönben már 1475 óta volt a töröké.¹⁶² Megalapozott értesülés lehetett az is, hogy onnan indult el Akkerman

¹⁵⁵ Neumann, 2012. 324–326.

¹⁵⁶ C. Tóth, 2009. 37.

¹⁵⁷ C. Tóth, 2012b. 450.; lásd még: C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda török ellenes harcai (1510–1526). In: Fodor–Varga, 2020. 101.

¹⁵⁸ Pálosfalvi, 2018. 332.

¹⁵⁹ Katkó, 2021. 43.

¹⁶⁰ Neumann, 2012. 325.

¹⁶¹ Działyński, 1852. 194.

¹⁶² Katkó, 2021. 37–38.

ostromára, ahogyan azt II. Ulászló 1511. május 27-i parancslevelében olvashatjuk. Ha 1511. szeptember elején Szelim támadásától már nem is kellett tartani, a tatárokétól annál inkább, az ellenük való védekezés érdekében adott utasítást e hónap 5-én Szapolyai János említett levelében a beszerceieknek.¹⁶³

Ahogyan az az eddigiek alapján világos lehet, magáról Egervári István személyéről is sok minden kiderül a levelezéséből. Az egyik legfontosabb információ, hogy királyi *aulicus* – korabeli magyar elnevezéssel palotás – volt.¹⁶⁴ Az *aulicus* az udvari nemesek rang, illetve tevékenységi kör alapján elkülöníthető különféle csoportjaira alkalmazott közös elnevezés, gyűjtőfogalom. Viszont szűkebb értelemben, az udvari nemesek egy részére is alkalmazták. Minden palotás – tehát a tágabb értelemben vett palotások – egyik legfontosabb feladata a katonáskodás volt, ők alkották a király bandériumát az általuk kötelezően tartandó, meghatározott számú lovassal együtt. A palotások egy része a déli végvárakban szolgált, de válhatták is egymást.¹⁶⁵ Egervári talán addig volt *aulicus*, amíg bandériumtartó úr nem lett.

Nem az Egervári-levelezésből értesülünk viszont az ifjú főúr által a királynak 1508 őszén tett szolgálatokról. Kanizsai György október 22-i dátummal intézett levelet a Somogy megyei Patáról familiárisához, nemes Sopornyinak¹⁶⁶ Szakács Gergelyhez. Kiderül belőle, hogy Egervári a Csepel szigetéről Pozsonyba utazó uralkodó kíséretében volt, és hogy az út valószínűleg a Kanizsai-kézen lévő Semptén át vezetett. Ugyanis Kanizsai György e levelében azt olvashatjuk, hogy ő, Kanizsai már korábban, amikor Sopornyinak Szakács Gergely még nála volt, megparancsolta utóbbinak, hogy legalább amikor a király átkelt a Garamon, Egervárral együtt menjen előre Sempte várába, ott várja meg Ulászlót. Ebből az következik, hogy Egervárinak mostohaapja képviselőjében (sejthetően annak utasításai alapján) vendégül kellett Semptén látnia a királyt és kíséretét. Kanizsai György megfeddte levelében familiárisát, utóbbi tanácsának (*consilium*) tulajdonítva azt, hogy egyáltalán nem értesült ő, Kanizsai arról, hogy az uralkodó és Egervári Csepelről Sempte felé tart

¹⁶³ Neumann, 2012. 324–326.

¹⁶⁴ Lásd az 1508. december 16-i levél címzését.

¹⁶⁵ Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: *Kelet és Nyugat között*. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 319–323.; Kubinyi András: A királyi udvar a késő középkori Magyarországon. In: *Idővel paloták ... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2005. 24.

¹⁶⁶ Sopornya Sempte közelében van. Lásd: Engel, 2001.

(azaz hogy már elindultak). A továbbiakban arról van szó, hogy Kanizsai a költségekre ötven forintot küldött Serédi Péter által Sopornyi Szakács Gergely számára, azzal az utasítással, hogy utóbbi Semptén már ne ebből a pénzből költsön, hanem a Kanizsai ottani udvarbírója kezéhez érkező bevételből lássa el Egervárit és lovait. Amikor a király Pozsonyban lesz, akkor sem szükséges majd Egervári összes lovát ott tartania Sopornyi Szakácsnak, hanem (egy részüket) Sempte várába kell küldenie, ahol az udvarbíró feladata lesz ellátni őket a Kanizsai által kijelölt bevételből.¹⁶⁷

A levél keletkezésének időpontjából (október 22.) az derül ki, hogy Kanizsai György valóban későn szerzett tudomást az uralkodó Csepelről való elindulásáról, joggal róttta meg tehát Sopornyi Szakács Gergelyt. Ebből következik, hogy e levelet is túl későn küldte Kanizsai. Ulászló ugyanis október 10. körül indulhatott el Csepel szigetéről, október 13-án még Vácon, október 28-án már Pozsonyban volt. Lehetséges, hogy a levél csak ott jutott a címzett kezébe, így a semptei tartózkodás idejére szóló, az ellátással kapcsolatos utasítást már nem hajthatta végre. A király Pozsonyban tartózkodott még november 5-én is, 11-én azonban már Nagyszombatban mutatható ki, ahol aztán hosszabb ideig maradt.¹⁶⁸ Kanizsai György és Rozgonyi Klára Egervárinak írt 1508. november 1-jei leveléből arra következtethetünk, hogy a királyi udvar közelében tartózkodott Egervári (legalábbis szülei így tudták), az uralkodó 1508. december 21-i, Nagyszombatban kelt parancslevele alapján viszont azt gondolhatjuk, hogy Egervári nem volt már Ulászló kíséretében.

Rozgonyi Klára 1509. március 19-i leveléből pedig, amelyben a ripácsi nemesasszonyok kerülnek szóba, talán már arra következtethetünk, hogy Szlavóniában, esetleg Horvátországban lehetett. Nem kizárt, hogy katonáskodási célból küldték oda. Az említett 1508. decemberi

¹⁶⁷ MNL OL DL 25 496.

¹⁶⁸ Domokos György: *A jámbor Herkules*. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510. Bp., 2019. (Továbbiakban: Domokos, 2019.) 15–17. 1508. október 28.: MNL OL DF 227 640. A középkori Pest területét magában foglaló mai budapesti V. kerület és a középkori Pata helyén ma lévő Patapoklosi (lásd: Engel, 2001.) közötti távolság ma közúton mintegy 230 km. Ugyancsak napjainkban, közúton Vác körülbelül 34 km-re van Budapest V. kerületétől, Sempte Váctól pedig mintegy 153 km-re, Semptétől Pozsony 65 km-re fekszik. Patától Pozsonyig mindez összesen 482 km, ami a korabeli hírközlés maximális sebességével, napi száz km-rel számolva ötnapnyi távolság. (Lásd: Fernand Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus*. XV–XVIII. század. I. Bp., 2004. 432.) Így a futár, ha október 22-én indult el, akkor Sempte és Pozsony között vagy Pozsonyban érhetette utol Sopornyi Szakács Gergelyt. Kérdés persze, hogy a futár Pest felé ment-e, nem rövidítette-e meg valahogyan ezt az útvonalat. (Megjegyzendő még, hogy a Garam folyó és Vác távolsága a Vác és Sempte közötti légvonalban mintegy 39 km. Lásd: Engel, 2001.)

uralkodói parancs viszont a morvaországi Znaimba rendelte Egervárit. Ennek az utasításnak tehát nagy valószínűséggel nem tett eleget. Ulászló 1509. január 26-án indulhatott el Nagyszombatból Prága felé, hogy cseh királlyá koronáztassa fiát, ami március 12-én meg is történt.¹⁶⁹ Ezért kellett volna Znaimban csatlakoznia Egervárinak és – a parancslevelével szerint – szépen felszerelt (kötelező jelleggel kiállított lovasaiból álló) csapatának az uralkodói kísérethez. Annak, hogy Ulászló éppen ekkoriban távozott Pozsonyba, majd Nagyszombatba, igen súlyos oka volt: a Magyarországon pusztító pestisjárvány, melyről az 1508. november 1-jei levélből is értesülünk. Ulászló novemberben, még Pozsonyban határozta el, hogy Csehországba utazik. Döntésének a tervezett koronázáson és persze egyéb politikai megfontolásokon kívül oka lehetett a magyarországi járvány is.¹⁷⁰ Az 1508. december 21-i királyi utasítás nehéz helyzetben találhatta Egervárit, mivel pár nappal azelőtt, december 16-án anyja azt írta neki, hogy nem tud pénzt küldeni. Gondolhatnánk arra, hogy a pénzhiány volt az oka annak, hogy nem csatlakozhatott a Prágába induló Ulászló kíséretéhez.¹⁷¹ Ez azonban nem valószínű, idővel bizonyosan hozzájutott volna a szükséges összeghez, hiszen az ország egyik leggazdagabb családjának tagja volt. Inkább betegség állhatott a háttérben annak, hogy nem ment Prágába. Felgyógyulása után történt, ha történt, hogy leküldték a végekre szolgálni. Ez a katonáskodása csak feltevés, annyi viszont biztos, hogy már nyár volt, amikor Egervári átvette Kanizsai Györgytől atyai örökségét, vagy annak legalábbis egy részét: 1509. június 27-én személyesen jelent meg a zágrábi káptalan előtt és állíttatott ki nyugtát Kanizsai számára Velike és Sztenicsnyák várak és tartozékaik átvételéről.¹⁷²

¹⁶⁹ C. Tóth, 2010a. 143.

¹⁷⁰ C. Tóth, 2010a. 142.; Domokos, 2019. 15–17.

¹⁷¹ A Kanizsaiak levéltárát áttanulmányozó Érszegi Géza szerint a család gazdálkodását az állandó pénzszűke jellemezte, továbbá az, hogy ennek ellenére nem vettek fel kölcsönt. Lásd: Érszegi Géza: Középkor. In: *Sárvár monográfiája*. Szerk. Horváth Ferenc, Szombathely, 1978. 159. A koronázás a királynak is sokba került. II. Ulászló 1509 tavaszán ezen a címen kért az egri püspökségtől, pontosabban annak kormányzójától, Ercole Piótól háromezer forint kölcsönt. Pio végül csak ötszázat bocsátott az uralkodó rendelkezésére. (Minderről a kormányzó 1509. március 27-i leveléből értesülünk.) Lásd: Domokos György: A pestis és a gepárd. Ercole Pio, Estei Hippolit egy ügynökének beszámolója Magyarországról, 1508–1510. In: *Vestigia*. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban. Szerk. Domokos György–Mátyus Norbert–Armando Nuzzo, Píliszaba, 2015. 194.

¹⁷² MNL OL DL 32 826. Kérdés, mennyire akadályozta Egervárit a birtokok átvételében, hogy mostohaapja 1509. június 6-i levelével a Somogy megyei Patára küldte őt.

Akármilyen fiatal is volt Egervári, nem kerülhette el, hogy Perényi nádor 1509. november 14-én fel ne szólítsa, hogy szükség esetén vegyen részt Jajca élelemmel való ellátásában. Ez a magyar határvédelem egyik legnagyobb állandó feladata volt, mely valóságos hadjáratot igényelt. Ugyanebben az évben Egervári biztosan részt vett már legalább egy hadivállalkozásban. Erről mostohaapja értesítette Perényit. Csak a nádor 1509. szeptember 4-re vagy november 6-ra datált válaszlevelét ismerjük, amelyből kiderül, hogy Egervári a török üldözéséből épségben visszatért, foglyokat is ejtett, állatokat is zsákmányolt.¹⁷³ A nádor örömét fejezi ki Kanizsai Györgynek amiatt, hogy fia épségben visszaérkezett, ám azzal folytatja, nem dicséri, hogy utóbbi állatokat is hozott magával, mivel a király gyakran int mindenkit, akinek feladata a határvédelem, hogy legyen hűséges hozzá, és semmit ne tegyen a békesség ellen, mert abból sok baj származhat. Megjegyzendő, hogy Perényi nem említi név szerint Egervárit, csak Kanizsai György fiáról beszél levelében. Nyilvánvaló viszont, hogy Egerváriról van szó, mivel féltestvére, Kanizsai László ekkor még legfeljebb csak tizenkét éves volt.¹⁷⁴

Nem érdektelen, hogy rendelkezünk forrással arról, hogy pénzre továbbra is nagy szüksége volt Egervárinak. 1510. január 14-én személyesen jelent meg Zágrábban a káptalan előtt, hogy hatszáz forintért birtokokat zálogosítson el Japrai Horvát Istvánnak, sztenicsnyáki várnagyának.¹⁷⁵ A mindennapi főúri élet egy részletére mindenképpen érdemes még felhívni a figyelmet a levelek kapcsán. 1508. december 16-án Rozgonyi Klára többek között azt írta a fiának Velikéről, hogy küld neki két köteg polipot. Ezek szerint a család szívesen fogyasztotta a „tenger gyümölcseit”, a tengertől meglehetősen távol is. Ez nem kevés pénzbe kerülhetett. Egervári László is kedvelte ezt a fajta ennivalót. Van adatunk arról, hogy rokona, Bereck püspök küldött a számára három alkalommal összesen harminchat forint értékben tengeri eledelt.¹⁷⁶

(Lásd fentebb: MNL OL DL 25 516.) Persze lehetséges, hogy Patát is átvette, hiszen az örökségéhez tartozott.

¹⁷³ Thallóczy Lajos–Áldásy Antal: *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. Bp., 1907. (Továbbiakban: Thallóczy–Áldásy, 1907.) 335–337.

¹⁷⁴ Születési évére lásd fentebb, a Kanizsai György, Rozgonyi Klára és az Egerváriak c. fejezet második bekezdésében.

¹⁷⁵ MNL OL DL 21 986. (Japrai Horvát Istvánról nincs említés itt: Draskóczy István: *Szlavóniai nemesek a Jagelló-kori Magyarországon*. [A Japricai család.] In. *A középkor szeretete*. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay Gábor–Nagy Balázs, Bp., 1999. 257–268.)

¹⁷⁶ A knini káptalan oklevele, lásd: MNL OL DL 20 789.

EGERVÁRI KAPCSOLATI HÁLÓZATA

Amit Egervári kapcsolatrendszeréről megtudunk levelezése (illetve néhány más, fentebb tárgyalt kapcsolódó forrás) alapján, abban semmi meglepő nincs: az ország vezetőitől, az uralkodótól és ideiglenes helytartójától, Perényi nádortól Délnyugat-Magyarországon birtokos, illetve ott tevékenykedő főurakon (a Beriszlókon, Bátori Györgyön, Bajnai Bot Andráson) át családtagjaiig (nagyanyjáig, édesanyjáig, mostohaapjáig, féltestvéréig), illetve a familiárisokig terjedt. Ez persze nem a teljes kapcsolati hálózata.¹⁷⁷

Egervári levelezéséből kapcsolatrendszerét illetően a legplasztikusabb képet a szüleihez fűződő szeretetteljes viszonyáról alkothatunk. Kanizsai György minden kétséget kizáróan saját gyermekeként nevelte-neveltette Egervárit, sejtethetően saját magához hasonlóan katonát kívánt faragni belőle. Egervári nem vetette meg az élet örömeit, a szórakozást, ami persze fiatal kora miatt érthető. Meg kellett viszont tanulnia a politizálást is. Az ezen a téren való tapasztalatlansága nemcsak szüleinek intelmeiket tartalmazó hosszú, 1509. december 31-i levele alapján derül ki, hanem az ő egyetlen korunkra maradt missziliséből is, ahol leírja, hogy kitől milyen tanácsot kapott Gorbok ügyében. Az egész levélre igaz, hogy olyan részletességgel szól az átélt eseményekről, hogy érződik az, hogy ezek az újdonság erejével hatottak rá – mégpedig mélyen. Megfigyelhető, hogy ki kellett vennie a részét mostohaapja utasításainak megfelelően a Kanizsai-birtokok ügyeinek irányításából, ami néha bizonyosan nem kis feladatot, fáradságot jelentett a számára. A leginkább megkapó viszont a levelekben a szülői érzelmek megnyilvánulása: különösen az anyai szeretet, féltés, gondoskodás érdemel említést. Utóbbinak leginkább figyelemre méltó emléke az 1509. június 29-én kelt levél.

Ismerünk azonban olyan dokumentumokat, amelyek ellentmondani látszanak az Egervári és szülei közötti bensőséges kapcsolatnak, mintha arról vallanának ezek az oklevelek, hogy vagyoni kérdések miatt ellentétek feszültek közöttük. Valójában erről nincs szó. A források a következők. Vagy 1508. május 23-án, vagy október 3-án Egervári István a budai káptalan előtt személyesen tiltotta el anyját a Gyöngyös mezővárosában bírt, (majdan) örökség jogán őt, a fiát megillető részesedésének eladásától, Bakóc Tamást a megszerzésétől, Ulászló királyt pedig attól, hogy beleegyezését adja ehhez az ügyletnek.¹⁷⁸ Kettő vagy egy nappal később, vagy 1508. május 25-én, vagy október 4-én a királyi személyes

¹⁷⁷ A levelekben egyáltalán nem esik szó például Egervári Bereck püspökről.

¹⁷⁸ MNL OL DL 21 876.

jelenléttel egy ugyanilyen tartalmú dokumentumot állíttatott ki Egervári, ugyancsak személyesen, annyi különbséggel, hogy az uralkodó eltiltása értelemszerűen kimaradt a király nevében kiadott oklevélből, továbbá hogy Gyöngyös tévesen Borsod megyei helységként szerepel benne Egervári ifjonti hanyagsága következtében.¹⁷⁹ Ami a két irat keltezését illeti, annyi biztos, hogy egyéb, fentebb említett adatainkból arra következtethetünk, hogy Egervári tényleg tartózkodhatott 1508. október elején a fővárosban, illetve annak közvetlen közelében, majd innen indult el a király kíséretében Pozsony felé.

Az oklevelekben szereplő gazdag mezőváros, Gyöngyös több főúri birtokos kezén oszlott meg, nehezen áttekinthető módon. Második felesége, Rozgonyi Klára kezével Kanizsai György (1496 áprilisa és júniusa között) megszerezte a város egy bizonyos – egynegyednél jóval kisebb – hányadát. Már korábban övé volt viszont a városnak az az egynegyednél ugyancsak kisebb része, amihez első felesége, Alsólendvai Bánfi Pál leánya, Erzsébet révén jutott. Ugyanis az asszony első férje, Rozgonyi László 1491. vagy 1492. évi halála után megtartotta annak birtokait, és magával vitte második, Kanizsaival kötött házasságába. (Ez a frigy nem sokáig tartott, Bánfi Erzsébet valamikor 1496 előtt meghalt.) Gyöngyös egy további kicsiny (egynegyedet szintén el nem érő) hányadát Kanizsai György vásárlás útján szerezte meg Rozgonyi Istvántól. 1497-ben viszont Kanizsai a Rozgonyi Lászlótól és a Rozgonyi Istvántól hozzá került gyöngyösi birtokrészeket a debrői uradalommal és más fekvőségekkel együtt elcserélte Drágfi Bertalannal a vasmegyericsei uradalomért.¹⁸⁰

Ezen ügylet után tehát Gyöngyösnek már csak a Rozgonyi Klára révén szerzett része maradt a Kanizsai Györgyé. Az Egervári István által 1508-ban kiállíttatott említett tiltakozó okiratok azt mutatják, hogy még akkor is Rozgonyi Klára tulajdonaként tartották számon ezt a gyöngyösi birtokrészt. Annak ellenére volt ez így, hogy az 1507. évi családi szerződés értelmében (lásd fentebb) az asszony minden birtoka fiaié és férjéé lett, neki csak a haszonélvezet joga maradt. A gyakorlatban persze nyilvánvalóan Kanizsai György uradalmi szervezete igaz-

¹⁷⁹ Ez utóbbi tény miatt jogilag támadható dokumentummal van dolgunk (mely más-különbben formai szempontból kifogástalan, meg is pecsételték). MNL OL DL 21 877.

¹⁸⁰ Draskóczy István: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: *Tanulmányok Gyöngyösről*. Szerk. Havassy Péter–Kecskés Péter, Gyöngyös, 1984. (Továbbiakban: Draskóczy, 1984.) 121–123.; Engel, é. n., Básztyél nem 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága), 3. tábla: Rozgonyi (Miklós ága, folyt.) és 4. tábla: Rozgonyi (Lőrinc ága); Hahót nem 3. tábla: Bánfi (alsólendvai) és 5. tábla: Bánfi (bolondóci); Oslí nem 5. tábla: Kanizsai. Szapolyai István nádor oklevele (az 1497. évi birtokcseréről), MNL OL DL 20 521.

gatta ezt a távoli fekvőséget. Bakóc gyöngyösi birtokszerző törekvései az 1490-es évekre nyúltak vissza.¹⁸¹ Az 1508. évi tiltakozó oklevelet Egervári kétségtelenül mostohaapja utasítására állította ki. Nem arról van szó, hogy Rozgonyi Klára szerette volna eladni fia akarata ellenére Bakócnak a gyöngyösi birtokot (ahogy Reiszig írja¹⁸²), hanem arról, hogy az elidegenítés elméleti lehetősége elleni tiltakozással (is) igyekezett Egervári, illetve Kanizsai György elejét venni annak, hogy a főpap ezen vagyongyarapítási szándéka teljesüljön. A Bakóc gyöngyösi törekvései ellen 1496. december 14-én kiállított tiltakozó oklevelet¹⁸³ többek között megelőzte, hogy 1496. június 17-én az uralkodó Kanizsai György Rozgonyi Klárával kötött „erkölcstelen” házassága miatt Bakócnak (és bizonyos rokonainak) adományozta Kanizsai debrői várát és további környékbeli birtokait, köztük a Gyöngyös városában (és Hévízvölgyében) bírt részesedését.¹⁸⁴ Ennek az adománylevélnek a kieszközlése otromba lépésnek tűnik Bakóc részéről, viszont ez a királyi rendelkezés nem ment át a gyakorlatba. Ennek ellenére Bakócnak legalábbis a gyöngyösi terjeszkedési törekvéseivel mindenképpen számolnia kellett (továbbra is) Kanizsai Györgynek és feleségének.¹⁸⁵ A szakirodalomban megfogalmazottakkal¹⁸⁶ szemben aligha hihető, hogy Egervári István bármilyen ellentétbe került volna mostohaapjával Gyöngyös birtoklása miatt, mint ahogyan anyjával sem támadt nézeteltérése a mezőváros kapcsán.

Egervári és szülei viszonyának szempontjából is fontos, hogy nem ő, hanem anyja, illetve mostohanagyanyja, Kanizsai Miklós özvegye tett lépéseket a Gorbonoki-örökség megszerzése érdekében a nagy hatalmú Bakócnál 1510-ben, már Kanizsai Györgynek a nyár első felében bekövetkezett halála¹⁸⁷ után. Erről az érseknek az özvegyekhez írt 1510. október 4-i leveléből értesülünk, melyet – úgy tűnik – az asszonyok

¹⁸¹ Draskóczy, 1984. 124., illetve lásd a 22. jegyzetben írtakat!

¹⁸² Reiszig, 1900. 123.

¹⁸³ Lásd a 22. jegyzetben!

¹⁸⁴ Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Függelékül az Inárcsi Farkas, az Irsai Irsay, valamint a Szilasi és Pilisi Szilassy családok története. Bp., 1938. 308–309. 1188. sz. Az 1496. december 14-i dokumentumban csak Gyöngyös és Hévízvölgye – pontosabban Egervári Istvánnak a bennük bírt részesedése – van konkrétan megnevezve. Lásd a 22. jegyzetben. Ezen utóbbi oklevél kiállításának további előzményeire lásd: uo.

¹⁸⁵ Draskóczy, 1984. 124.

¹⁸⁶ Draskóczy, 1984. 123.

¹⁸⁷ Lásd fentebb a 32. jegyzetet!

szeptember 20-i, illetve 30-i levelére küldött válaszként.¹⁸⁸ A főpap levélből kiderül, hogy Bakóc elkérte az özvegyektől a Gorbonoki-javakra, valamint a Csókakő és Vitány várára vonatkozó oklevelek másolatát (*paria*), ám csak a Gorbonoki-birtokokról szólókat kapta meg, ezeket meg is tekintette. Kéri, hogy küldjék el a két említett várral kapcsolatos dokumentumokat is. Azért akarja látni őket, hogy hasznára lehessen az özvegyeknek, kéri, hogy semmiképpen ne gondolják azt, hogy nekik vagy fiaiknak (azaz Egervári Istvánnak és Kanizsai Lászlónak) ártani vagy kárt okozni akarna azzal, hogy elkéri az iratokat. Az érdekes forrásból megtudjuk továbbá, hogy a két özvegy mindezen kívül egyebek mellett egy valóban nagyon fontos dologban is Bakóc segítségét kérte: ez pedig az elhunyt Kanizsai György elmaradt fizetése ügyének rendezése volt. Az uralkodó tartozása hatezer forintra rúgott, az érsek ebben a dologban is megígérte segítségét, mi több, kiderül, hogy a főpap már tett is (nem jelentéktelen) lépést az ügy érdekében. Figyelemre méltó, hogy hosszú levélben Bakóc rendkívül készségesnek mutatkozik az özvegyek irányában, a viszony az érsek és az asszonyok között teljesen békésnek látszik, viszálykodásra, nézeteltérésre egyáltalán nem utal semmi a levélben. Kapcsolatuknak ez az állapota meglepőnek tűnhet a bemutatott előzmények ismeretében, ám nem lehet jelen írásnak a témája annak mélyreható elemzése, hogy Kanizsai György, illetve Rozgonyi Klára viszonya Bakóc Tamással házasságkötésük után hogyan alakult ténylegesen, hogyan lett olyan, amilyennek e levél alapján látszik. Egervári István kapcsolatrendszere szempontjából azért lényeges ez a levél, mert mutatja annak határait: láthatjuk, hogy az nem biztos, hogy elért az országot a király után második helyen irányító Bakóciig, mivel a főpapnak nem ő, hanem anyja és mostohanagyanyja írt – ráadásul a Kanizsai–Egervári család szempontjából igen nagy jelentőséggel bíró dolgokban – levelet. Mindez arra világít rá, hogy Kanizsai György halála után családjának ügyeit özvegye és idős édesanyja irányította legfelső szinten. Nyilvánvaló, hogy ez a tény nagyon fontos Egervári István és édesanyja (illetve mostohanagyanyja) viszonyának szempontjából. (Megjegyzendő, hogy Rozgonyi Klárának ez a vezető szerepe megmutatkozik később is fiának, Kanizsai Lászlónak 1515. évi hozzá intézett leveleiben.¹⁸⁹)

¹⁸⁸ Bakóc Tamás levele (Nagyszombat, 1510. október 4.), lásd: MNL OL DL 25 534. A levélről fentebb, az Egervári István nagyanyja kilétének tárgyalásakor, a *Kanizsai György, Rozgonyi Klára és az Egerváriak* című fejezet végén már volt szó.

¹⁸⁹ Czövek, 2015. 81–82.

Van rá forrásunk, hogy a politikai vagy más szempontból előnyösnek vélt kapcsolatokat mennyire tudatosan építették és ápták akkoriban. Ercole Pio egri püspökségi kormányzó bizonyára igyekezett megragadni minden alkalmat, hogy szövetségeseket, támogatókat nyerjen Magyarország hatalmasai közül munkaadója, az állandó jelleggel Itáliában tartózkodó Estei Hippolit püspök számára. Ennek érdekében tett lépéseiről beszámolt leveleiben urának.¹⁹⁰ Hasonló kapcsolatépítésről közvetlen módon nem értesülünk Egervári sokkal kisebb terjedelmű levelezéséből. Nyilvánvaló viszont, hogy karrierje szempontjából elengedhetetlen volt, hogy felhívja magára szolgálataival az uralkodó figyelmét. Erre utal Perényi Imre nádor Egervárinak 1509. november 14-én írt levelében, melyben felszólítja, hogy álljon készen Jajca várának élelemmel való megsegítésére, továbbá megemlíti Perényi (a címzett mostohagyagnénjének férje¹⁹¹), hogy örömmel fogja a király figyelmébe ajánlani tetteit. Szintén erre vall, hogy Egervári szüleinek fiukhoz intézett 1509. december 31-i levelében szerepel, hogy Bajnai Bot jelentést készített Egervári érdekében az uralkodónak. Biztos, hogy Ulászló személyesen ismerte Egervárit. Az ifjú főúr számára jó alkalom volt az 1508. őszi utazás – különösen a semptei vendéglátás – arra, hogy kedvező benyomást keltsen magáról a királyban, még akkor is, ha a jelek szerint Kanizsai György mostohafia ellátásáról csak késve tudott intézkedni.¹⁹²

Egervárinak más arisztokratákkal fenntartott kapcsolatát befolyásolta a hosszan elhúzódó szlavóniai kormányzati válság, annál is inkább, mivel az események egyik főszereplőjének volt a mostohafia. A krízis kiélezte a helyi főurak közötti viszonyt. Egervári a helyzet kárvallottjának tekinthető, hiszen Bajnai Bot feldúlta birtokait, miként az szülei 1509. december 31-i missziliséből kiderül. (Megemlítendő, hogy 1508-ban Kanizsai György birtokait is felprédálta.¹⁹³) Egervári naivitását bizonyítja, hogy ezen tragikus esemény(sorozat) után is hosszas levélben kellett szüleinek figyelmeztetnie őt, hogy mennyire veszélyes Bajnai Bot. Az érdekei melletti határozott kiállásra biztatták szülei, ám intették, hogy kerülje a vele való közvetlen konfrontációt. Viszont 1510 nyaráig, Kanizsai György haláláig sejtetően nem nőtt a feszültség egyfelől utóbbi, illetve Egervári, másfelől Bajnai Bot között, már csak azért sem, mert Kanizsai január végétől kezdve érdemben már nem szólt bele Szlavónia

¹⁹⁰ Domokos, 2019. 24–29.

¹⁹¹ Ezzel kapcsolatban lásd még néhány bekezdéssel alább (és a 197. jegyzetben)!

¹⁹² Lásd az előző fejezetben!

¹⁹³ Pálosfalvi, 2009. 264.

ügyeibe.¹⁹⁴ Nincs kizárva, hogy halála után egyfelől özvegye és Egervári, másfelől Bajnai Bot között javult a viszony. Ennek jele lehet, hogy utóbbi 1510 decemberében szlavóniai tartózkodása során Kanizsai-birtokot keresett fel, mi több, Egervári birtokán, Velikén is megfordult. Annak ellenére tehette meg ezt a bánságot bitorló főúr, hogy jövetelének célja politikai akció volt: szlavón tartománygyűlést akart tartani, ami végül nem sikerült, mert nem gyűltek össze a rendek.¹⁹⁵

Egervári helyzetét nem könnyítette meg, hogy a Gorbonoki-örökség miatt szembekerült a Beriszlókkal. Egervári egyetlen fennmaradt leveléből úgy értesülünk, hogy katonasággal léptek fel, amikor utóbbi el akarta foglalni az egykori Gorbonoki-birtokot, Szentmihályt. Azt is olvashatjuk a levélben, hogy Beriszló Ferenc elfogatta Perényi nádor Kanizsai Györgyhez és Egervárhoz küldött követét, Sitkei Balázst, majd megfenyegette őt és visszaküldte Perényihez azzal az üzenettel, hogy a nádor ne háborgassa Bajnai Bot Andrást. Beriszló Ferenc és János 1509. július 6-i Egervárinak írt levele (egy nemesúr szolgálatait ajánlották a figyelmébe) még jó viszonyra enged következtetni a küldők és a címzett között. Szintén volt már szó arról, hogy Perényi képviselőjében 1510. január 1-jén Zágrábba érkezett Beriszló János csapataival abból a célból, hogy útját állja Bajnai Botnak. Ezen és további adatok a maguk összességében arra vallanak, hogy a Beriszlók amellet, hogy Perényi nádor, illetve a bánok (Kanizsai György és Ernuszt János) hívének mutatkoztak, a másik oldallal, az ellenféllel, Bajnai Bot Andrással is kapcsolatot tartottak fenn, úgy tűnik, nem kizárólag azért, hogy információt szerezzenek Bajnai Botról Perényi és a két bán (meg persze a maguk) számára, hanem abból a célból is, hogy segítsék Bajnai Botot.¹⁹⁶ Megjegyzendő továbbá,

¹⁹⁴ Pálosfalvi, 2009. 276–277.

¹⁹⁵ Pálosfalvi, 2009. 281–282.

¹⁹⁶ Az említett további adatok a következők. Beriszló János despota 1509 tavaszán – Perényi nádor utasításával összhangban – értesítette Kanizsai György és Ernuszt János bánokat, hogy kétszáz lovassal készen fog állni, hogy bármikor a segítségükre siethessen. (Lásd: Pálosfalvi, 2009. 267.) Bajnai Bot András 1509. november közepén a szlavóniai Topuszkóra szervezett gyűlést, ahol megjelent más urak mellett a despota és Beriszló Bertalan vránai perjel is. Bajnai Bot célja (legalábbis a velencei követ szerint) az volt, hogy szövetkezzen az egybegyűltekkal. (Lásd: uo. 274–275.) 1509. november végén a nádor vezetésével Pécsen tartottak gyűlést, amelyen részt vett Beriszló János és Bertalan is. Ezt az összejövetelt akár szűkebb királyi tanácsi ülésnek is tekinthetjük. (Lásd: uo. 275.; C. Tóth, 2020b. 214.) Zágráb város 1509. december 16-i, Kanizsai Györgynek és Ernuszt Jánosnak szóló említett levelében (lásd: MNL OL DL 46 925.) azt olvashatjuk, hogy a Bihácson nagybetegen fekvő Bajnai Bot köré gyűlő urak között ott van az egyik Beriszló is. Úgy látszik, hogy a Beriszlóknak olyan jó volt a viszonya Perényi náddal, hogy utóbbi a vránai perjelt akarta kineveztetni 1511 őszén dalmát–

hogy Egervári egyetlen fennmaradt levelét olvasva feltűnő, hogy fel sem vetődött sem Egerváriban, sem a neki tanácsot adó Mesteri Balázsban és Bátor Györgyben, hogy a Beriszlókkal is lehetne a Gorbonoki-örökségről tárgyalni. Mesteri és Bátor csak arra vonatkozóan adott tanácsot Egervárinak, hogy hogyan forduljon a nádorhoz ebben az ügyben.

A körülmények jobb megértése céljából érdemes röviden szólni Perényi Imre és Kanizsai György viszonyáról. Az alapvetően jó kapcsolatot elvileg adottnak vehetjük, mivel sógorok voltak: Kanizsai György leánytestvére (Egervári István mostohanagynénje), Dorottya 1503-ban lett Perényi felesége.¹⁹⁷ Utóbbi nádorként Bakóc érsek és Szatmári György kancellár mellett egyike az országot irányító legjelentősebb politikusoknak (a királyt nem számítva), 1509 elejétől pedig mint helytartó a Csehországban tartózkodó uralkodó képviselőjeként már a legfőbb politikai hatalmasság volt az országban.¹⁹⁸ Kanizsai György mint dalmát–horvát–szlavón bán természetesen lojális volt hozzá, igyekezett engedelmességni neki. Együttműködésük mégsem volt problémamentes. Perényi nem egy alkalommal fejezte ki ugyanis elégedetlenségét Kanizsainak báni működésével, az általa tett vagy tervezett lépésekkel kapcsolatban, néha a cinizmust is megengedve magának.¹⁹⁹ Annyi viszont biztos, hogy ha Kanizsainak (és Ernusznak) a kezében lett volna a valós báni hatalom, ha azt nem Bajnai Bot bitorolta volna, akkor jóval nagyobb esélye lett volna annak, hogy helyt tud állni. Ebben az esetben sejtetően kevésbé lett volna elégedetlen a nádor. Perényi és Kanizsai kapcsolata alapvetően határozhatta meg azt, hogy a nádor hogyan viszonyul Egervárihoz.

Mindaz, amit a familiárisi kapcsolatról megtudunk a levelekből, nem meglepő a kor viszonyainak ismeretében. Sok szolgálattelvő neve bukkan fel, de csak egy részükről tudjuk biztosan megállapítani a szöveg alapján, hogy valódi familiáris, és nem csak alkalmi megbízást teljesített Egervárinak vagy Kanizsai Györgynek. Feltűnő, hogy Kanizsai egyes familiárisai Egervárinak (is) szolgáltak. Ilyen Tornyi Péter, aki Szentmihály birtok irányítását kapta feladatul Egerváritól, vagy ilyen

horvát–szlavón banná. Ez már viszont Bajnai Bot szeptember 13-án bekövetkezett halála után volt. (Lásd: Pálosfalvi, 2009. 285.)

¹⁹⁷ Engel, é. n., Osló nem 5. tábla: Kanizsai. Kelényi Borbála: *Késő középkori magyar fő- és köznemesi női végrendeletek (1440–1526)*. Doktori értekezés kézirat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Bp., 2015. 19. (Lásd különösen: 121. és 126. jegyzet).

¹⁹⁸ Pálosfalvi, 2009. 265.; C. Tóth–Horváth–Neumann (et al.), 2016. 79.

¹⁹⁹ Pálosfalvi, 2009. 264–265., 273–274. Cinikusnak minősíthető az is, ahogyan Perényi a Szlavóniába való indulásra biztatta Kanizsait nem sokkal annak báni kinevezése után. Lásd még: uo. 261.

Brekolo Gergely, akit Gorbonok élére nevezett ki.²⁰⁰ Marenich Mátyás a Kanizsai-vagyonhoz tartozó Vasmegyericse várnagya volt, leveléből viszont az derül ki, hogy Egerváritól várt utasítást, tehát lehet, hogy az ő familiájának is tagja volt.

A familiárisi szolgálatot Magyarországon ekkoriban már az jellemezte a korábbi időkkel szemben, hogy elvileg könnyebben megtörténhetett az, hogy másik úr szolgálatába szegődtek a familiárisok. A rájuk újonnan alkalmazott *servitor* kifejezés terjedése (az Egervári-levelezésben is felbukkan a *familiaris* mellett) ezt a megváltozott helyzetet – az úr és familiárisa közötti kapcsolat lazulását – mutatja.²⁰¹ Egervári egyetlen fennmaradt leveléből értesülünk arról, hogy úgy akarta megszerezni Gorbonokot, hogy gyakorlatilag az oldalára állítja a Perényi nádor által annak irányítására kinevezett Mesteri Balázst. Utóbbi Egervári felszólítására adott diplomatikus válaszát, illetve javaslatát úgy értelmezhetjük, hogy ő, Mesteri *szívesen* szolgálja új urát, amennyiben a nádor beleegyezik abba, hogy ezáltal ő, Perényi – tiszteletben tartva Egervárinak a Gorbonokhoz fűződő jogait – elveszítse a birtokot. Tehát kész volt új *dominushoz* szegődni Mesteri, igaz, nem volt hajlandó elárulni a nádort Gorbonok átjátszásával. Ha egy familiáris (*servitor*) másik úr szolgálatába állt, mondhatni, hűsége által nemcsak vagyonával, birtokaival erősítette ura pozícióit, hanem kapcsolatrendszerével is, utóbbi szintén hasznosnak bizonyulhatott új *dominusa* számára. Ennek egyszerű példáját láthatjuk Egervári levelében: Sitkei Balázs korábbi urához, Kanizsai Györgyhöz és magához Egervárihoz ment követségbe. Nem véletlenül kapta ezt a feladatot, hiszen ismerte őket. Utóbbi tény azért is lényeges, mert elképzelhető, hogy a leveleken kívül szóbeli (írásba nem foglalható fontos) üzenetek átadásával is megbízta ura, Perényi nádor.

A familiárisok Egervári mulatótársaiként is megjelennek Rozgonyi Klára fiához intézett 1509. június 29-i levelében, továbbá tanácsadói szerepükben is feltűnnek ugyanezen forrásban. Megemlítendő még, hogy Kanizsai György 1508. október 22-i, Sopornyi Szakács Gergelyhez írt misszilisében a címzett minden biztonnyal Egervárinak adott vélt tanácsáról fejti ki lesújtó véleményét (erről a király és Egervári Csepelről való elindulásával kapcsolatos állítólagos *consilium*ról volt már szó).

²⁰⁰ Lásd Egervári egyetlen fennmaradt levelét (MNL OL DL 25 531.)!

²⁰¹ Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. 310.

Függelék

Egervári István levelezése

A szövegekben a következő jeleket alkalmaztam: [---] = sérült vagy hiányzó részek; [n]obis = az oklevél sérüléséből adódó pótlás. Az általam beszúrt értelmi kiegészítéseket (a tollban maradt szavakat) szintén szögletes zárójelbe tettem, jegyzetben hívom fel rájuk a figyelmet. A rövidítéseket a stb. (etc.) kivételével feloldottam, és csak a gyakran előforduló megszólítások esetében jeleztem őket: vestram m(agnificenciam).

I

1508. július 10. Csurgó.

Kanizsai György levele Egervári Istvánnak

Valószínűleg vörös vagy zöld színű zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 491. (Archivum familiae Nádasdy.)

Egregie fily noster charissime! Domina genitrix vestra miserat circa vos Iohannem de Erwencze, quem illac circa vos destinavimus, quia et circa vos missus est. Sciatis eciam, quod ipsa domina genitrix vestra et germanus vester sunt in bona sanitate. Insuper intimetis nobis, si cum maiestate regia ire poteritis vel ne, et eciam si quam necessitatem habebitis, quia de omnibus providere volumus, vosque felicissime valere cupimus. Ex Chorgo, feria secunda ante Margarethe virginis, 150 octavo.

Georgius de Kanysa
banus etc.

Hátoldalon:

Egregio Sthephano Egerwary filio nobis charissimo

1508. november 1. Velike.

Kanizsai György és Rozgonyi Klára levele Egervári Istvánnak

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 497. (Archivum familiae Nádasdy.)

Magnifice fili noster carissime! Sciatis nos dante Deo una cum fratre vestro Ladislao in bona sanitate esse, quam quidem sanitatem eciam a vobis audire cupimus. Attamen intelleximus,²⁰² quod aliqui filii dominorum in curia regia diem ipsorum clausissent extremum, propter quod misimus ad vos hunc hominem nostrum. Quare rogamus vestram filialem dileccionem, ut intimetis nobis sanitatem vestram et statum vestrum et precaveatis vos ab ipsa peste, sed tamen servicia regia et curiam regiam frequentare et visitare non postponatis. Et eciam intimetis nobis aliqua nova, si qua scitis, in curia regia. Ex castro Velika, in festo Omnium sanctorum, anno Domini etc. quingentesimo octavo.

Georgius de Kanisa banus etc.
et Clara de Rozgon mater vestra

Hátoldalón:

Magnifico Sthephano de Egervara etc. filio nostro carissimo

1508. december 16. Velike.

Rozgonyi Klára levele Egervári Istvánnak.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 24 629. (Neo-regestrata acta.)

Salutem, magnifice fili noster carissime! Noveritis nos dante Deo in felici sanitate esse simul cum domino et marito nostro, patre vestro et Ladislao germano vestro, quam quidem sanitatem eciam a vestra filiali dileccione summpere²⁰³ audire cupimus. Ubi autem intimaverat nobis vestra filialis dileccio medio filii Michaelis castellani in Sempthew, ut vestre filiali dileccioni aliquam summam²⁰⁴ pecunie pro expensis mittere debuissimus. Unde sciatis,

²⁰² Az eredetiben: *inteliximus*.

²⁰³ Az eredetiben: *sumpmopere*.

²⁰⁴ Az eredetiben: *sumpmam*.

quod nos vestri immemores non sumus,²⁰⁵ sed tamen et in posterum²⁰⁶ intelligere²⁰⁷ poterit, cur ad presens de ipsis expensis eidem providere nequimus. Attamen ecce misimus ad presens vobis unam lagenam de optimo oleo, quod tantum pro vobis tenere faciatis, pro vestra autem familia ibi habere potestis oleum. Et misimus vobis duas ligaturas de piscibus maritimis hobathnycza apellatis²⁰⁸ et duo paria²⁰⁹ ocrearum et petimus vos, ut de statu et sanitate vestra nos²¹⁰ certas reddere velitis, quia [n]obis magnum gaudium est, cum de vobis felicem sanitatem audire possu[mus]. Ex castro Velika, sabbato post festum Lucie anno Domini 1508.

Clara de Rozgon etc.
mater vestra

Hátoldalon:

Magnifico Sthephano de Egerwara²¹¹ etc. aulico regio, filio nostro carissimo

4

1508. december 21. Nagyszombat.

II. Ulászló király parancslevele Egervári Istvánnak.

Hátoldalán vörös zárópecsét nyomai és töredékei. A pecsét átmérője megállapítható, mintegy 7 cm. Kőiratából csak ennyi vehető ki: CR. Ezen és más tények alapján azt mondhatjuk, hogy II. Ulászló magyar titkospecsétjével zárták le a levelet.²¹²

²⁰⁵ Az eredetiben: *sumpmus*.

²⁰⁶ Az eredetiben: *imposterum*.

²⁰⁷ Az eredetiben: *intelligere*.

²⁰⁸ Az eredetiben: *appellatis*.

²⁰⁹ Előtte áthúzva: *ocrea*.

²¹⁰ Sor fölé írt, utólagosan betoldott szó.

²¹¹ Az eredetiben: *Ergerwara*.

²¹² A magyar titkospecsét kőirata tartalmazza a *Croacie* szót, ennek az eleje az egyik töredéken látható CR betűkapcsolat. A magyar titkospecséten a pecsétmezőt keretező karéjok egyikének kis darabja a töredékekből minden kétséget kizáróan kivehető. Neumann Tibor: Királyi aláírás és pecséthasználata a Jagelló-kor elején. = *Turul* 83, 2010, 2. sz. (Továbbiakban: Neumann, 2010.) 39.; Kumorovitz L. Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. In. *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. VII. Szerk. Károlyi Árpád–Angyal Dávid–Miskolcgy Gyula, Bp., 1937. 88., 111.; *Megpecsételt történelem*. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2000. 66. Jó állapotban

MNL OL DL 46 880. (Múzeumi törzsanyag.) Kiadása: C. Tóth, 2010a²¹³ 142. 8. jegyzet.

Wladislaus Dei gracia rex
 Hungarie et Bohemie etc. Commissio propria domini regis

Magnifice fidelis nobis dilecte! Sciatis nos Deo volente in proximo ad regnum nostrum Bohemie ingredi et tam hys diebus Moravie in civitate videlicet nostra Znaym constitui eciam omnino statuissse. Iccirco volumus et fidelitati tue harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus statim visis presentibus te cum tanto numero equitum, quanto a nobis sallaria habes, et nobis servire es astrictus, meliori et decenciori modo, quo fieri poterit, preparare et cum huiusmodi numero equitum tuorum decenti et honesto apparatu ad maiestatem nostram, locum scilicet ad predictum, quam festinantissime venire et preparare in omnem eventum debeas ita, ut abinde nobiscum una bono modo et appar[a]tu ad Bohemiam ire et proficisci valeas. Aliud nulla ratione facere presumas. Datum Thirnavie, in festo beati Thome apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo octavo.

Hátoldalon:

Magnifico Sthephano de Egerwara fideli nobis dilecto

fennmaradt magyar titkospecsét (1490. október): MNL OL DL 19 685. (Idézi: Neumann, 2010. 52. 151. jegyzet.) A cseh nagypecsét átmérője (68 mm) hasonló a magyar titkospecsétéhez (69 vagy 70 mm), a cseh nagypecsétet a magyar titkospecsét helyett „magyar ügyekben adomány- és parancslevelekre egyaránt gyakran rányomták”, legalábbis a Jagelló-kor elején biztosan. (Lásd: Neumann, 2010. 39.) Felmerülhet tehát a gyanú, hogy nem ez utóbbi pecséttel hitelesítették-e az Egervárinak szóló levelet. A pecsétmezőt azonban csak négy karéj veszi körül a cseh nagypecséten, nem hét, mint a magyar titkospecséten, eltérő tehát a karéjok mérete és vonalvezetése. Cseh nagypecséttel megerősített oklevelek: MNL OL DL 62 369. (1491-ből), 82 100. (1496-ból). Idézi őket: Neumann, 2010. 39. 57. jegyzet, 42. 86. jegyzet. Az, amint Bándi Zsuzsanna cseh királyi titkospecsétnek hív, valójában a cseh nagypecséttel azonosítható. (Lásd az MNL OL DL 19 700. jelzetű, 1490. december 25-ére keltezett oklevelet hitelesítő pecsét elnevezését: Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa. [1991. szeptember 20. – 1992. június 30.]. = *Levéltári Közlemények* 64, 1993. 1–2. sz. 112. 7. és Neumann, 2010. 46. 132. jegyzet.) Bándi Zsuzsanna közli ezen pecsét köriratát (uo., igaz, *Boznie* helyett minden valószínűség szerint *Bohemie* olvasandó), melyben CR betűkapcsolat nincs: ez további érv amellelt, hogy az Egervári Istvánnak szóló parancslevelet a magyar titkospecséttel zárták le.

²¹³ A rövidítés feloldását lásd fentebb, a 114. jegyzetben!

1509. január 6. Csepreg.

„Rozgonyi”²¹⁴ *Veronika levele Egervári Istvánnak.*

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 501. (Archivum familiae Nádasdy.)

Magnifice domine, fili noster carissime! Post salutem maternalem felix novus annus sit vobis. Pro quibus nos rogaveratis, adhuc usque relacionem bonam facere non potuimus, ex quo illac neminem certum hominem habuimus, sed sciatis, quod in brevi tempore bonam relacionem facere intendemus. Ceterum contra sciamus, ut vobis unam subam emere debuerat,²¹⁵ ideo nobis notificare debetis, si subam emerunt an non. Vestram m(agnificenciam) conservet Altissimus prospere et sane. Datum in Chopreg in festo Epiphaniarum Domini 1509.²¹⁶ Ex commissione domine²¹⁷ matris vestre vestre m(agnificencie) scripsimus:

Veronica de Rozgon etc.
ava vestre m(agnificencie)

Hátoldalon:

Magnifico domino Sthephano de Egerwar etc. filio nostro carissimo

1509. március 19. Velike.

Rozgonyi Klára levele Egervári Istvánnak.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 507. (Archivum familiae Nádasdy.)

Salutem, magnifice fili noster carissime! Rogamus vos, ut faciatis nobis comparare pro duobus florenis de optima et subtili tela in nundin-

²¹⁴ Arról, hogy miért került idézőjelbe a név, lásd a tanulmányban, a *Kanizsai György, Rozgonyi Klára és az Egerváriak* című fejezet végén!

²¹⁵ Az eredetiben: *deberat*.

²¹⁶ A kilences számjegy előtt egy nyolcas kétszer áthúzza. (Úgy látszik, az írnök nem szokta még meg, hogy új év vette kezdetét.)

²¹⁷ Sor fölé írt, utólagosan betoldott szó.

is²¹⁸ festi sancte Margarethe, cuius tele quinque ulne valebunt florenum unum, quoniam pro vobis vellemus camisiā disponere de ipsa tela, ex quo hic in partibus istis pulchra²¹⁹ tela non reperitur. Et rogamus vos, ut eciam faciatis nobis comparare novem ulnas de panno nigro, cuius tres ulne valebunt florenum unum, et mittatis nobis. Si vero pulchram²²⁰ telam casu in illis nundinis²²¹ reperire non possent, vos tamen mittatis pro ipsa tela ad Ripach, erga illas nobiles dominas in ipsa Ripach commorantes, et reperient apud²²² illas. Ceterum intimetis nobis, si aliunde aliqua nova habetis. Ex Velika, feria secunda ante festum sancti Benedicti abbatis, anno Domini 1509.

Clara de Rozgon
mater vestra etc.

Hátoldalón:

Magnifico Sthephano de Egervara etc. filio nostro carissimo

7

1509. június 6. Velike.

Kanizsai György levele Egervári Istvánhoz.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 516. (Archivum familiae Nádasy.)

Magnifice fili noster carissime! Alias novas famas nunciare²²³ eidem non potuimus, nisi quod audivimus, ut Veneti cum papa ac Francie²²⁴ et Hispanie regibus conflixissent, in quo conflictu ex ipsis Venetis XX milia vel ultra interempti sunt, ad quod prelium nos pervenire non potuimus. Insuper accepimus, qualiter die dominico proximo ante festum Penthecosten²²⁵ Prage inter Hungaros et Bohemos discordia orta fuisset, ex quo nihil boni secutum

²¹⁸ Az eredetiben: *nondinis*.

²¹⁹ Az eredetiben: *pulcra*.

²²⁰ Az eredetiben: *pulcram*.

²²¹ Az eredetiben: *nondinis*.

²²² Az eredetiben: *apud*.

²²³ Az eredetiben: *nunnciare*.

²²⁴ Előtte áthúzva: *reg*.

²²⁵ 1509. május 20.

est, quia certos ex ipsis Hungaris interemerunt et res ipsorum in predam converterunt. Ceterum illic in Patha nobis vina²²⁶ comparaverunt. Eam ob rem evadere, videre et gustare velis, et que pro nobis utilia esse cognoveris, ea huc ducant, et que non, ibidem reserventur. Ex castro nostro Welyka in vigilia Corporis Christi, anno 1509.

Georgius de Kanysa
banus et capitaneus etc.

Hátoldalon:

Magnifico domino Sthephano de Egerwara filio nostro carissimo

8

1509. június 29. Velike.

Rozgonyi Klára levele Egervári Istvánnak.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 518. (Archivum familiae Nádasdy.)

Magnifice domine, fili noster carissime!²²⁷ Recordare, quomodo vos rogatum habuimus, qui vos a nobis dimisimus, uti spaciare et solaciari sic velitis, quemadmodum honores et eo modo nostrum concernat, et ut damnum²²⁸ ex improvise solacio ne paciamur, quia non omni homini est credendum et precipue nunc. Quemadmodum est nobis intimatum per certos nostros amicos, igitur vos deprecamur, fili noster carissime,²²⁹ quidquid²³⁰ facere voluistis, quod vobis et nobis utile sit, cum consilio semper proborum familiarium nostrorum faciatis, ne vobis et nobis damnum,²³¹ insuper nobis tristitiam perpetuo inferatis. Letari enim et gaudere potestis, quod et nobis summe placet, in domo enim curia, et cum familiaribus nostris, sed incaute et precipue remote ne exeatis, et castrum ipsum ne dimittatis, quia exinde damnum²³² pati (quod Deus avertat)²³³

²²⁶ A szövégi *a*-ból a szó fölé ívelő vonal – rövidítésjel – három vonallal áthúzva, ami érvénytelenítést jelent.

²²⁷ Az eredetiben: *karissime*.

²²⁸ Az eredetiben: *dampnum*.

²²⁹ Az eredetiben: *karissime*.

²³⁰ Az eredetiben: *quitquid*.

²³¹ Az eredetiben: *dampnum*.

²³² Az eredetiben: *dampnum*.

²³³ Így, zárójelben az eredetiben.

et incurrere possemus. Valere autem vos sane semper optamus cum omnibus vestris. Ex castro nostro Velyke, feria sexta in festo beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini millesimo quingentesimo nono.

Clara de Rozgon etc.

Hátoldalon:

Magnifico domino Sthephano de Egerwara filio nostro carissimo²³⁴

9

1509. július 6. Fejérkő.

Beriszló János és Ferenc levele Egervári Istvánnak.

Két vörös, felzetes zárópecsét nyomával (felzet külön). MNL OL DL 25 519. (Archivum familiae Nádasdy.) Kiadása: Thallóczy–Áldásy, 1907.²³⁵ 334–335.

Magnifice domine et amice noster honorande! Ecce misimus ad vestram a(miciciam) hunc probum adolescentem nobilem Georgium Zlawkowygh confidenter eandem v(estram) m(agnificenciam) petentes, quatenus ipsum vestra m(agnificencia) et amicia in suum familiarem suscipere et acceptare velit intuitu nostri utriusque. Nam nisi clare nobis constaret de eiusdem probitate omnimodo, ipsum minime tantopere vestre a(micicie) commendare conaremur. E converso vero vestra a(micicia) quemcunque probum apud nos commendari voluerit, repulsam a nobis non susciperetis. Ex castro nostro Feyerkew, feria VI in octava b(eatorum)²³⁶ apostolorum Petri et Pauli anno 1509.

Johannes despotus et
Franciscus Beryzlonas etc.

Hátoldalon:

Magnifico domino Stephan[o de] Egerwar domino et amico [nobis²³⁷]
honorando

²³⁴ Az eredetiben: *karissimo*.

²³⁵ A rövidítés feloldását lásd fentebb, a 173. jegyzetben!

²³⁶ Sor fölé utólag beszúrt kiegészítés a *b* betű.

²³⁷ Esetleg, ugyanolyan valószínűséggel: *nostro*.

10

1509. július 19. Kanizsa.

Kanizsai György levele Egervári Istvánnak.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 522. (Archivum familiae Nádasdy.)

Magnifice fili noster carissime! Sciatis, qualiter iam nos externis omnibus nostris negociis expeditis intendere²³⁸ volumus: et pro nunc hic in Kanysa sumus, sed feria secunda²³⁹ vel tertia²⁴⁰ proxime ventura in Welyka constituemur. Ceterum intellegimus, qualiter pro nunc aliquod bellum exordietur, propterea sciatis, quod si nos interesse debebimus, eciam vos nobiscum fieri volumus. Ceterum si aliquam habueritis necessitatem, nobis intimare velitis, nos enim ad omnia negocia vestra providere volumus et omnia disponemus. Tandem si quem familiarem nostrum illac mittemus, eundem honorifice servetis, et ipsum servire faciatis, uti proprium familiarem. Et vos bene valere optamus. Ex castro nostro Kanysa, feria quinta proxima post festum Divisionis apostolorum, anno Domini 1509.²⁴¹

Georgius de Kanysa
banus et capitaneus etc.

Hátoldalón:

Magnifico domino Sthephano de Egerwara filio nostro carissimo

11

1509. november 14. Siklós.

Perényi Imre nádor levele Egervári Istvánnak.

Vörös zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 526. (Archivum familiae Nádasdy.)
Kiadása: Thallóczy–Horváth, 1915.²⁴² 226.

²³⁸ Az eredetiben: *intendere*.

²³⁹ 1509. július 23.

²⁴⁰ 1509. július 24.

²⁴¹ Az évszám előtt: *millesimo*.

²⁴² Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: *Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527*. Bp., 1915.

Magnifice domine et amice nobis honorande! Intelligimus, quod dominatio vestra domino nostro regi et regno bene et utiliter servit, prout tanti domini superstitem decet. Itaque laudamus, quod d(ominatio) vestra vestigia bone memorie condam genitoris sui imitatur. Pro eo sciat d(ominatio) vestra, quod nunc ad castrum Jaycza victualia necessario imponi debent. Propterea rogamus d(ominacionem) vestram diligenter, et eam in persona regia hortamur et requirimus, ut dum et quamprimum per banos de eadem Jaycza requisita fuerit, velit absque mora eisdem pro impo-
nendis victualibus favore et auxilio adesse, et certo credat d(ominatio) vestra, quod nos fidelitatem et servicia dominacionis vestre maiestati regie libenter commendabimus. Ex castro nostro Soklyos, feria quarta proxima post diem beati Briccii confessoris, anno Domini 1509.

Emericus de Peren comes
perpetuus Abawyvariensis et palatinus etc.

Hátoldalón:

Magnifico domino Stephano de Egerwara etc. domino et amico
nobis honorando

12

1509. december 9. és 31. között,²⁴³ Velike.
Egervári István levele Kanizsai Györgynek.

Erősen szakadozott papíron, (ma már) pecsét látható nyoma nélkül.
MNL OL DL 25 531. (Archivum familiae Nádasdy.)

[---]²⁴⁴ [c]um²⁴⁵ famulatu, magnifice domine, pater noster carissime! Damus ad noticiam²⁴⁶ [vestre m(agnificencie)²⁴⁷] [---]²⁴⁸ miserat ad nos quasdam litteras suas Andreas Both, quas inspecturas presentibus²⁴⁹

²⁴³ Pontosabb datálásának kérdésére lásd a tanulmányban, *A levelekben írtak tanulságai* című fejezetben!

²⁴⁴ Egy vagy két hiányzó szó.

²⁴⁵ Bizonytalan kiegészítés.

²⁴⁶ *Ad noticiam*: bizonytalan olvasat.

²⁴⁷ Bizonytalan pótlás.

²⁴⁸ Egy vagy két szó hiányozhat. (A *miserat* előtti szó *a*-ra végződik.)

²⁴⁹ *Presentibus*: bizonytalan olvasat.

[---]²⁵⁰ inclusas vestre m(agnificencie) duximus destinandas simul cum litteris magnifici Francisci Beryzlo, quas et ipse Franciscus nobis in facto possessionis Zenthmichal scribebat, ex quibus litteris v(estra) m(agnificencia) clarius intelliget,²⁵¹ quid ydem scribunt. Ceterum sciat v(estra) m(agnificencia), quia [---]²⁵² die dominico post festum Concepcionis Marie²⁵³ ad occupandam possessionem Zenthmichal

[---]²⁵⁴ eandem possessionem²⁵⁵ occupare feceramus, et licet quam plurime gentes ipsius Francisci Berizlo ac domini²⁵⁶ [---]²⁵⁷ et domini despoti equites et pedites contra nos congregate erant, et tamen [---]²⁵⁸ [a] d ipsum Franciscum Beryzlo; Petrum Thorni servitorem eiusdem vestre m(agnificencie), quem [---]²⁵⁹ prefeceramus illius possessionis, ut eundem in ipso impedire ne velit [---]²⁶⁰ Franciscus Beryzlo hanc²⁶¹ relacionem fecit, quod si eundem in ipsa possessione Zenthmichal ulterius reperiet, eum suspendi²⁶² faciet, et nequaquam ipsam possessionem occupare admittet, eciamsi caput amittet.

Preterea id significare valemus vestre m(agnificencie), quod ipse dominus²⁶³ Blasius Sithkei, qui eciam vestre m(agnificencie) aliquando servitor fuit, missus et destinatus fuit a domino palatino cum litteris eiusdem ad vestram m(agnificenciam), et si eandem vestram m(agnificenciam) hic in Velike reperire nequivisset, extunc alias litteras ipsius domini palatini nobis capiendas²⁶⁴ et directas apportare habuit, quem tandem servitores prefati Francisci [Beryzlo²⁶⁵ h]abuerunt et quesierunt, quo tenderet, qui

²⁵⁰ Egyetlen szó hiányozhat.

²⁵¹ Az eredetiben: *intelliget*.

²⁵² Két (esetleg három) kivehetetlen szó.

²⁵³ 1509. december 9.

²⁵⁴ Egy kivehetetlen szó.

²⁵⁵ *Eandem possessionem*: bizonytalan olvasat.

²⁵⁶ *Domini*: bizonytalan olvasat.

²⁵⁷ Két megfejthetetlen szó, a második végződése *-ane* vagy *-ave*.

²⁵⁸ Két kivehetetlen szó.

²⁵⁹ Talán két kivehetetlen, illetve megfejthetetlen szó.

²⁶⁰ Talán két kivehetetlen szó.

²⁶¹ Az eredetiben: *hac*.

²⁶² Az eredetiben: *suspendere*.

²⁶³ *Ipse dominus*: bizonytalan olvasat.

²⁶⁴ *Capiendas*: bizonytalan olvasat.

²⁶⁵ *Beryzlo*: bizonytalan pótlás.

respondit, quod ad vestram m(agnificenciam) et [---]²⁶⁶ [q]uem²⁶⁷ tandem familiares Francisci Beryzlo statim cogerunt, quod ad ipsum Franciscum [---]²⁶⁸ [dominum²⁶⁹] ipsorum ire debeat. Et cum ire recusasset,²⁷⁰ quia non fuisset ad dominum ipsorum missus [sed ad²⁷¹] vestram m(agnificenciam) et ad nos, et cum hoc prefato Francisco domino ipsorum intimassent, statim commisit [ipsis familiaribus²⁷²] suis, ut eciam invitum eum coram ipso²⁷³ adducant, quod et fecerunt et postquam²⁷⁴ adductus fuisset coram eo, statim has minas sibi imposuit, quod nisi aliquando sibi prefato Francisco, dum descensum in Soklos habuit, bonus hospes fuisset, eundem suspendi fecisset, et intimavit medio eiusdem Blasii de Sithke domino palatino, quod ipse dominus palatinus non Andream Both reperisset, et sic tandem eundem remisisset et reversus est erga dominum suum.

Eciam cum²⁷⁵ litteris tandem miseramus ad Gorbonok ad illos castellanos Franciscum [Va]thay²⁷⁶ et Johannem Reway et eciam nos ipsi secuti fuimus eosdem immediate,²⁷⁷ sed sciat vestra m(agnificencia), quod iam ipsum castellum Gorbonok dominus palatinus occupare fecerat et iam erat in eo Blasius Mesteri, quem rogatum habuimus, ut Gregorium Brekolo servitorem vestre m(agnificencie), quem prefecimus in officialem in illis possessionibus, ne impediret, qui promisit se libenter servituum vestre m(agnificencie). Et [cons]ulebat nobis, ut dominum palatinum adire et eidem supplicare²⁷⁸ deberemus, ut nos iuribus nostris [adiuv]aret.²⁷⁹ Sed tandem ex post cum apud²⁸⁰ dominum magnificum Georgium de Bathor in Zdencz constituti fuimus, dissuasit²⁸¹ nobis idem, quod nos ipsi ad ipsum

²⁶⁶ Talán egy vagy két szó hiányzik.

²⁶⁷ Bizonytalan kiegészítés.

²⁶⁸ Talán egy vagy két szó hiányzik.

²⁶⁹ *Dominum*: bizonytalan kiegészítés.

²⁷⁰ Az eredetiben: *recussasset*.

²⁷¹ *Sed ad*: bizonytalan kiegészítés.

²⁷² *Ipsis familiaribus*: bizonytalan kiegészítés.

²⁷³ Az eredetiben: *ipsum*.

²⁷⁴ *Postquam*: bizonytalan olvasat.

²⁷⁵ *Cum*: sor fölé utólag beszúrt szó.

²⁷⁶ Bizonytalan kiegészítés.

²⁷⁷ Az eredetiben: *immediate*.

²⁷⁸ Az eredetiben: *supplicare*.

²⁷⁹ Bizonytalan kiegészítés.

²⁸⁰ Az eredetiben: *apud*.

²⁸¹ Az eredetiben: *dissuasit*.

dominum palatinum hactenus accederemus, sed quod tantum mitteremus ad eum unum notabilem servitorem nostrum, ut [---]²⁸² suam voluntatem, et tandem si opus esset, nos ipsi ad eum accederemus

[---]²⁸³ et dominam genitricem nostram carissimam, ut mittat nobis [---]²⁸⁴ condam Sthephani de Gorbonok quam citissime.

Ex castro Velika, [---]²⁸⁵ [Concepcio]nis²⁸⁶ Marie²⁸⁷ anno Domini 1509.

Sthephanus de Egervara etc.

Hátoldalón:

Magnifico domino Georgio de Kany[sa] Dalmacie, Croacie et Sclavonie ba[no, capitaneo] Segniensi etc. domino et patri nostro c[arissimo]

13

1509. december 31. Sárvár.

Kanizsai György és Rozgonyi Klára levele Egervári Istvánnak.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 22 365. (Neo-regestrata acta.)

Magnifice fili noster charissime! Ea, que nobis per Valentinum Chernyl intimastis, sane percepimus. Tamen nobis non videtur, quod vos personaliter illac ad²⁸⁸ Sthenycznak ascendistis. Nam si necessarium extiterat, saltem familiares nostros debuissetis sursum mittere pro tuicione bonorum illius castri, quia quid ipse Andreas Both vobis per Sthephanum Horwath intimavit, vos ibi prope esse senciens magis contra vos invalescit. Nam eciam non videtur nobis, ut vos voluntati ipsius Andree Both faveatis, cum idem Andreas Both contra regiam maiestatem necnon regnum Hungarie operatur. Timemus eciam, quod regia maiestate exeunte

²⁸² Két vagy három kivehetetlen szó.

²⁸³ Három vagy négy kivehetetlen, illetve hiányzó szó.

²⁸⁴ Három vagy négy hiányzó szó.

²⁸⁵ Három vagy négy hiányzó szó.

²⁸⁶ Bizonytalan kiegészítés. Esetleg olvasható *Commemoracionis* vagy *Sanctificationis* is.

²⁸⁷ *Concepcio Marie, Commemoracio Marie, Sanctificacio Marie*: december 8.

²⁸⁸ *Ad*: sor fölé utólag beszúrt szó.

illorum bona, qui partem dicti Andree Both tenent, imputari²⁸⁹ a regia maiestate impetrabunt,²⁹⁰ et sua maiestas²⁹¹ aliis dabit. Igitur si negotium eo modo staret adhuc, sicut nobis per Valentinum Chernyl intimastis, ut post vobis dictus Andreas Both²⁹² non intimavit vel intimavit nihil, non talem viam teneatis, ut vos ad Welyka²⁹³ descendatis familiaresque nostros Zagrabie relinquatis.

Et Andree Both intimetis et ad eius intimata talem relacionem faciatis, ut hic infra tamen quousque vos ibidem in Sthenyczna fueritis, usque²⁹⁴ hominem vestrum²⁹⁵ erga ipsum Andream Both non mittatis, nisi post recesserunt duobus aut tribus diebus, homo vester erga ipsum prefatum Andream Both ire debeat. Intimetis sic,²⁹⁶ quod [ad]²⁹⁷ illa, que vobis intimaverat, eidem salutetis quam maxime scilicet fraternitatem, quam erga vos habere se intimavit et illam relacionem, quam pro negotio vestro regie maiestati fecit, et tandem, quod vobiscum in persona constitui optabat. Eidem intimetis, quod et vos libenter optassetis, sed vobis repentine intimassent de Welyka,²⁹⁸ quod bona pie memorie Stheophani de Gorbonok dominus palatinus et Franciscus Birizlo pro se occupare fecissent. Hoc eciam intimetis, quod „credimus, non latet vestram m(agnificenciam), qualem contractum dominus pater noster cum ipso Stheophano Gorbonoky habuit”, et ideo²⁹⁹ illa bona vos concernunt,³⁰⁰ propterea valde necessarium fuit vobis, ut tam cito ad Welyka descenderetis pro prefato negotio bonorum, tamen, quod pro certo optassetis, si cum sua m(agnificencia) et domina consorte eiusdem in persona constitui potuissetis.

Et de ceteris suis intimatis, quod de domo vestra timorem haberet, taliter intimetis, quod „ea, que nobis m(agnificencia) vestra per Stheophanum Horwath intimavit, sciat m(agnificencia) vestra, quod de

²⁸⁹ Az eredetiben: *inputari*.

²⁹⁰ Az eredetiben: *inpetrabunt*.

²⁹¹ *Sua maiestas*: sor fölé utólag beszúrt szavak.

²⁹² *Both*: sor fölé utólag beszúrt szó.

²⁹³ Utána áthúzva: *ad Welyka*.

²⁹⁴ Az eredetiben: *husque*.

²⁹⁵ *Vestrum*: sor fölé utólag beszúrt szó.

²⁹⁶ Előtte áthúzva: *si*.

²⁹⁷ Tollban maradt.

²⁹⁸ *De Welyka*: sor fölé utólag beszúrt szavak.

²⁹⁹ *Ideo*: sor fölé utólag beszúrt szó.

³⁰⁰ Az eredetiben: *concernit*.

domo nostra eadem nullum impedimentum nullumque timorem habet,³⁰¹ nam nunquam ipsa domus nostra neque bona illius domus nostre contra m(agnificenciam) vestram in aliquibus excessit, ideo nec domus nostra neque bona eiusdem rei sunt m(agnificencie) vestre, verum quidem ante³⁰² hec tempora cum domo nostra non reximus,³⁰³ sed iam nos ipsi³⁰⁴ regimus”.

Ceterum³⁰⁵ sciatis, quod propterea nolumus, ut vos personaliter cum familiaribus nostris in Sthenychnak vel Zagrabie essetis, ut non opponat prefatus Andreas Both vobis, quod ideo bona vestra depredasset, quod vos voluistis inimicus ipsius fieri. Et quia a nobis in isto negotio informacionem rogastis, ecce nos quantum³⁰⁶ potuimus, ad ea precogitavimus et vobis informacionem in³⁰⁷ litteris misimus. Rogamus igitur vos diligenter, quatenus tali modo in eo negotio procedere velitis, prout vobis informacionem dedimus. Nam sciatis, quod saltem³⁰⁸ verba nostra accipiatis: vos in omnibus protegere curabimus, sed rogamus, aliud in³⁰⁹ premissis facere ne velitis, nam et nos in³¹⁰ proximo illac constituemur.

Ex castro nostro Sarwar in³¹¹ festo beati Silvestri pape anno etc. 509.

Georgius de Kanysa³¹² banus et capitaneus
necnon Clara de Rozgon conthoralis eiusdem

*A hátoldal alsó részén.*³¹³

Magnifico domino Stephano de Egerwar filio nostro nobis charissimo

³⁰¹ Utána egy vagy két áthúzott betű.

³⁰² Az eredetiben: *antea*.

³⁰³ Az eredetiben: *regimus*.

³⁰⁴ Előtte áthúzva: *ipsum*.

³⁰⁵ Az ezzel a szóval kezdődő szövegrész már a hátoldalon található.

³⁰⁶ Előtte áthúzva: *potuimus*.

³⁰⁷ Előtte áthúzva: *tam*.

³⁰⁸ Előtte áthúzva: *nos*.

³⁰⁹ Az eredetiben: *im-* (egybe van írva a *premissis* szóval).

³¹⁰ Az eredetiben: *im*.

³¹¹ Előtte áthúzva: *feria*.

³¹² Az eredetiben: *Kanyse*.

³¹³ A levél szövegének vonalára merőlegesen.

1510. január 3. Velike.

Marenich Máttyás vasmegyericsei várnagy levele Egervári Istvánnak.

Zöld zárópecsét nyomával. MNL OL DL 25 532. (Archivum familiae Nádasdy.)
Részben közli: Pálosfalvi, 2009.³¹⁴ 276. 179. jegyzet.

Magnifice domine graciose! Pridem eiam scripserat nobis dominus palatinus pro certis negociis, pro quibus negociis et nos scripseramus vestre m(agnificencie), sed vestra m(agnificencia) nullam penitus relacionem nobis fecit. Eiam impresenciarum³¹⁵ et nunc autem misit vestre m(agnificencie) magnificus dominus Johannes Ernesth de Chakthornya banus litteras suas, quas ecce vestre m(agnificencie) cum presentibus duximus destinandas. Nobisque et Paulo Chavlowych similiter alias suas litteras³¹⁶ miserat in eo, quod dominus palatinus scripsisset sibi, quod dominus despotus cum gentibus suis iam versus Zagrabiam profectus fuisset, et quod ipse dominus palatinus sue m(agnificencie) taliter commisisset, quod ipse dominus Johannes Ernesth centum equites et dominus noster dominus Georgius de Kanisa similiter centum equites penes ipsum dominum despotum ad Zagrabiam mittere debeant. Ideo edocere velit nos vestra m(agnificencia), quid simus facturi, ut si vestre m(agnificencie) aliubi in occursum³¹⁷ venire, aut vestram [magnificenciam]³¹⁸ hic expectare debeamus, quia nil absque informacione vestre³¹⁹ m(agnificencie) facere scimus, eo, quod hic pauci superavimus, reliqui vero apud³²⁰ vestram m(agnificenciam) existunt. Ideo taliter provideat de facto, ne³²¹ exinde aliquam diminucionem vestra m(agnificencia) paciatur. Ex castro Velika, feria quinta post festum Circumcisionis Domini, anno eiusdem 1510.

Mathias Marenich etc. castellanus in Meghwrechy

Hátoldalon:

Magnifico domino Sthephano de Egervara etc. domino nobis honorando

³¹⁴ A rövidítés feloldását lásd fentebb, a 76. jegyzetben!

³¹⁵ Az eredetiben: *impresenciarum*.

³¹⁶ *Litteras*: sor fölé utólag beszúrt szó.

³¹⁷ Az eredetiben: *ocursum*.

³¹⁸ Tollban maradt.

³¹⁹ Előtte áthúzva (és rövidítésjellel ellátva): *ve*.

³²⁰ Az eredetiben: *aput*.

³²¹ Előtte áthúzva: *provideat*.

1511. május 27. Buda.

II. Ulászló király parancslevele Egervári Istvánnak.

Vörös zárópecsét nyomával. A pecsét átmérője megállapítható, mintegy 7 cm, így minden bizonnyal II. Ulászló magyar titkospecsétje, esetleg cseh nagypecsétje lehetett (utóbbinak jóval kisebb a valószínűsége, hiszen magyarországi tárgyú levélről van szó).³²² MNL OL DL 25 535. (Archivum familiae Nádasdy.)

Újkori másolata: MNL OL DL 22 164. A másolat a teljes szöveget tartalmazza, ám a címzés hiányzik. Ez az újkori dokumentum jelzi – szöveghiányként – a levél (MNL OL DL 25 535.) sérüléseinek egy részét, ebből lehet arra következtetni, hogy az Egervári Istvánnak szóló példány másolatával van dolgunk.

E levél másnak – nem tudjuk, kinek – szóló példányainak egyikéről Pray György kézirata alapján Fejér György készített kiadást címzett és kancelláriai jegyzet nélkül (Fejér, 1837.³²³ 196–198.), ez a szöveg megjelent újra: Veress, 1914.³²⁴ 102–103. A Hédervári Istvánnak szóló példány kiadása: Pray, 1806.³²⁵ 78–81. Ezen utóbbi példány regesztája: Závodszy, 1922.³²⁶ 386. 418. sz. A jelen levél-szöveget (MNL OL DL 25 535.) összevettem a szövegkiadásokkal (Pray, 1806., Fejér, 1837., Veress, 1914.), továbbá az újkori másolattal (MNL OL DL 22 164.), az eltérések közül csak az érdemieket tüntettem fel alább a jegyzetekben.

[Wladislaus] Dei gracia rex

[Hung]arie et Bohemie etc. Commissio propria domini regis

³²² A két pecséttel kapcsolatban lásd fentebb a 4. számú levélhez fejregesztában és jegyzetben írtakat.

³²³ Georgius Fejér: *Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray historiographus regni*. Edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér bibliothecarius. Buda, 1837. (A jegyzetekben a továbbiakban szintén: Fejér, 1837.)

³²⁴ Veress Endre: *Akták és levelek Erdély- és Magyarország Moldovával és Havasal-földével való viszonyához. I. 1468–1540*. Kolozsvár–Bp., 1914. (Továbbiakban: Veress, 1914.)

³²⁵ Georgius Pray: *Epistolae procerum regni Hungariae. Pars I. complectens epistolas ab anno MCCCCXC ad MDXXXI*. Pozsony, 1806. (Továbbiakban: Pray, 1806.)

³²⁶ Závodszy Levente: *A Héderváry-család oklevéltára. II. Bp., 1922.*

[Magnifice]³²⁷ fidelis nobis dilecte! Intelleximus³²⁸ et revera pro explorato habemus partim ex oratore serenissimi regis Polonie³²⁹ [frat]ris nostri charissimi, quem sua maiestas impresenciarum³³⁰ signanter propterea³³¹ ad nos trepida³³² acceleracione misit, partim [---]³³³ ex litteris fidelis nostri spectabilis et magnifici Bogdani waywode terre nostre Moldavie,³³⁴ quod quidam filius imperatoris Thurcorum numero Thurcorum exercitu ex Caffa movens castrum nostrum Neste[r]feyerwar obsedit, filius autem imperatoris Thartarorum ingenti et copiosa manu penes Dasso prope Moldaviam consedit et illic³³⁵ castra sua locavit. Quorsum autem conatus ipsorum tendat, iam facile patet. Agunt enim, [ut]³³⁶ vires coniungant et mutuis freti viribus Moldaviam ipsam in magna propterea trepidacione nunc locatam occupent, ut inde virus³³⁷ eorum quocunque voluerint, liberius et perniciosius effundere valeant. Qua occupata, quod³³⁸ Deus perpetuo avertat, difficile est impetum eorum ab Transsilvania et consequenter ab aliis regnis nostris coercere. Hac enim arte et fraude id iam aggredi et attentare³³⁹ volunt, ut scilicet nullis impediti fluminibus

³²⁷ Kiegészítés a fentebb 4. szám alatt közölt királyi parancslevél, illetve azon tény alapján, hogy ezen 15. számú levél hátoldali címzésében Egervári *magnificus*nak van titulálva. Az újkori másolatban (MNL OL DL 22 164.) *egregie* olvasható, ami viszont súlyosan önkényes szövegváltoztatásnak tekintendő, melyre más példát is találunk az újkori dokumentumban: *sancte Margarethe* helyett *beatae Margarethae* áll. Lásd alább a 349. jegyzetben!

³²⁸ A szó szerinti szövegátírás e szóval kezdődik: Fejér, 1837.; Veress, 1914.; Pray, 1806.: az uralkodó neve és címe ugyanúgy szerepelnek, ahogyan az Egervári Istvánnak szóló levélben, a megszólítás és a kancelláriai jegyzet azonban hiányzik.

³²⁹ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *Polonorum.*; Pray, 1806.: *serenissimi regis Polonie* helyett: *Serenissimi Principis Poloniae regis.*

³³⁰ Az eredetiben: *inpresenciarum.*

³³¹ Pray, 1806.: ez a szó hiányzik.

³³² Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *trepida ad nos.*

³³³ A levél fényképe szerint egyetlen szó hiányozhat itt. Pray, 1806.; Fejér, 1837. és Veress, 1914. szerint viszont nem hiányzik innen szó. Az újkori másolat (MNL OL DL 22 164.) jelzi a hiányt.

³³⁴ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *terrae nostrae Moldaviae vaivodae.*

³³⁵ Fejér, 1837.; Veress, 1914., újkori másolat (MNL OL DL 22 164.): *illuc.*

³³⁶ Tollban maradt; szerepel azonban: Pray, 1806.; Fejér, 1837.; Veress, 1914. Szintén hiányzik: újkori másolat (MNL OL DL 22 164.).

³³⁷ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *vires.*

³³⁸ A *quod* hiányzik: Fejér, 1837.; Veress, 1914.

³³⁹ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *tentare.*

ficto³⁴⁰ itinere regna nostra invadere valeant, quod iam a multis annis diversis quesitis occasionibus perficere sunt conati.

Hortatur autem nos serenissima fraterna maiestas dominus rex Polonie per suum oratorem nunc apud nos agentem, ut salutare et necessarium auxilium Moldavie, regnis nostris³⁴¹ et toti Christianitati mature feramus, quoniam [---],³⁴² quum mala ipsa per longam negligenciam in aliquod gravissimum excreverint periculum.³⁴³ Offert sua serenissima maiestas³⁴⁴ pro zelo Christiane religionis se in nullo penitus defuturam.³⁴⁵ Prefatus vero waywoda noster Moldaviensis a nemine, quam a nobis ipsis dependet et inde omne³⁴⁶ auxilium opportunum expectat, ob quod nobis vehementer supplicat, ut tantam³⁴⁷ trepidacionem et periculum Deo auctore³⁴⁸ a regnis nostris abigere et propellere valeamus.

Constituimus una cum dominis prelati et baronibus pleno et integro consilio, ut quilibet gentes suas, quas iuxta decreti continencias tenere et paratas habere, et medietatem earum ad festum sancte³⁴⁹ Margarethe virginis et martyris proxime venturum³⁵⁰ Waradinum mittere debeat, medietatem vero³⁵¹ domi paratam³⁵² conservet,³⁵³ ut quocumque necessarium fuerit, eciam illam medietatem subito mittere possit. Hoc autem omnibus statibus nunc presentibus commisimus

³⁴⁰ Pray, 1806.; Fejér, 1837.; Veress, 1914., újkori másolat (MNL OL DL 22 164.): *sicco*.

³⁴¹ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *regno nostro*.

³⁴² Talán négy szó hiányzik, az utolsó végződése *-bimus*. A hiányt az újkori másolat (MNL OL DL 22 164.) jelzi (a *-bimus* végződést nem közli).

³⁴³ *Quoniam ... periculum*: ez a rész hiányzik: Pray, 1806.; Fejér, 1837.; Veress, 1914. (A kihagyás jelezve van: Fejér, 1837.; Veress, 1914.)

³⁴⁴ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *sua serenissima maiestas* helyett *sua maiestas sacratissima*.

³⁴⁵ Pray, 1806.: *defuturum*.

³⁴⁶ Ez a szó hiányzik: Fejér, 1837.; Veress, 1914.

³⁴⁷ Előtte: *tait*, rövidítésjellel fölötte. Pray, 1806.; Fejér, 1837.; Veress, 1914., újkori másolat (MNL OL DL 22 164.): *autem* szerepel a *tantam* előtt.

³⁴⁸ Pray, 1806.: *autore*.

³⁴⁹ Pray, 1806.; Fejér, 1837.; Veress, 1914., újkori másolat (MNL OL DL 22 164.): *beatæ*.

³⁵⁰ 1511. július 13.

³⁵¹ Pray, 1806.: e szó helyett *autem* szerepel.

³⁵² Ez a szó hiányzik: Fejér, 1837.; Veress, 1914.

³⁵³ Pray, 1806.: e szó helyett *servet* szerepel.

absentibus autem et aliis quoque comitatibus per similes litteras nostras quam celerrime³⁵⁴ significavimus. Itaque³⁵⁵ mandamus et committimus³⁵⁶ fidelitati tue³⁵⁷ harum³⁵⁸ serie firmissime, ut³⁵⁹ sub poena³⁶⁰ in decreto expressa et si vos causa destructionis et amissionis huius inc[ly]ti³⁶¹ regni esse non vultis, aliud facere nulla ratione³⁶² presumatis, sed omnino medietatem vestrarum gentium ad predictum diem Waradinum, ut premissum est, mittere debeatis, ut ex eo loco, quocumque commissum fuerit, se sine mora movere³⁶³ valeant.³⁶⁴

Ordinavimus autem hominem nostrum, qui Waradini omnium et singulorum gentes revidere et recensere, et nobis, si quispiam³⁶⁵ poenam³⁶⁶ decreti incurrerit, veraciter referre³⁶⁷ debeat. Confestim autem his malis et periculis novis intellectis, expedivimus ad partes inferiores fideles nostros spectabilem³⁶⁸ et magnificos waywodam Transsilvanensem³⁶⁹ et comitem Themesiensem, officiales nostros, quemlibet in suum officiolatum, ut ipsi, quoad alie vires [re]gnorum nostrorum subsequi poterunt, ad omnia diligentissime et vigilantissime provideant. Secus, si tanto [s]evienti³⁷⁰ periculo occurrere

³⁵⁴ Az eredetiben: *celerime*.

³⁵⁵ Elmosódott szó, az újkori másolatban (MNL OL DL 22 164.) ennek helyén *tuaeque* szerepel.

³⁵⁶ Az eredetiben: *comittimus*.

³⁵⁷ Ez a szó az újkori másolatban (MNL OL DL 22 164.) át van húzva.

³⁵⁸ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: ...*significavimus, vestraeque mandamus et committimus fidelitati harum* ...

³⁵⁹ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *ut* helyett *et*.

³⁶⁰ Az eredetiben: *pena*.

³⁶¹ Pray, 1806.: e szó hiányzik.

³⁶² Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *nulla ratione* helyett *non*.

³⁶³ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *sine mora se movere*.

³⁶⁴ Pray, 1806.: ... *fuerit, sine mora mitti valeant*.

³⁶⁵ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *quispiam* helyett: *quis*.

³⁶⁶ Az eredetiben: *penam*.

³⁶⁷ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *deferre*.

³⁶⁸ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *spectabiles*.

³⁶⁹ Fejér, 1837.; Veress, 1914.: *Transilvanum*.

³⁷⁰ Az újkori másolat (MNL OL DL 22 164.) alapján kiegészítve. Ez utóbbi dokumentum jelzi a sérülést (szöveghiányt feltételez).

EGERVÁRI ISTVÁN, EGY FIATAL FŐÚR LEVELEZÉSE A 16. SZÁZAD ELEJÉRŐL
volumus, cui serio et³⁷¹ mature est obviandum, nullo pacto facere
audeatis.³⁷²

Datum Bude, feria t[ercia proxim]a³⁷³ post festum beati Urbani
pape et martyris, anno Domini millesimo quingentesimo undecimo.

Hátoldalon:

Magnifico Sthephano de Eg[erv]ara³⁷⁴ fideli nobis dilecto³⁷⁵

³⁷¹ Az eredetiben az *et* kétszer egymás után szerepel.

³⁷² *Ordinavimus ... audeatis*: ez a rész hiányzik: Pray, 1806. *Secus ... audeatis*: ez a rész hiányzik: Fejér, 1837.; Veress, 1914. (A kihagyást jelzi: Fejér, 1837.)

³⁷³ Pray, 1806.; Fejér, 1837.; Veress, 1914. és az újkori másolat (MNL OL DL 22 164.) alapján kiegészítve.

³⁷⁴ Pray, 1806.: más név szerepel: *Stephano de Hédervára*.

³⁷⁵ Pray, 1806.: a szövegközlés maga a levélcímzéssel kezdődik.

Dániel Tamás Andrékó

The Role of Gustav Kálnoky in the Final Extension of the League of the Three Emperors (1883–1884)*

„(...) As regards Eastern affairs, (...) we must secure peace for the Monarchy for at least a few more years, (...) the war could bring political and social upheaval beyond all predictions.”¹ With this sentence, Count Gustav Kálnoky, the joint Foreign Minister of the Austro-Hungarian Monarchy, in his instruction to the Austro-Hungarian ambassador in St. Petersburg, Anton Wolkenstein-Trostburg, expressed the need to establish an Austro-Hungarian–Russian partnership and the League of the Three Emperors, which would set the framework for this partnership. The success of the cooperation depended on the ability of the governments in Vienna and St. Petersburg to effectively settle their conflicts of interest over the Balkans.

The principal objective of the League of the Three Emperors, ratified in 1881, was to isolate France and secure peace in Europe. Maintaining this framework of cooperation was a major difficulty for the German Chancellor Otto von Bismarck,² as the geopolitical ambitions of the Austro-Hungarian Monarchy and the Russian Empire in the Balkan Peninsula were a point of conflict between the two states. The basic foreign political goal of the Russian Empire was the occupation of Constantinople and the Straits.³

* Supported by the ÚNKP-21-2-I-DE-310 New National Excellence Program of the Ministry for Culture and Innovation from the Source of the National Research, Development and Innovation Fund.

¹ Weisung Kálnokys an Wolkenstein-Trostburg. Privatbrief. Wien, 22. Februar 1884. In: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918. Ministerium des Äußern (1784–1924)/Politisches Archiv (1848–1918)/Allgemeines und Österreich-Ungarn (1848–1918)/Akten (1839–1918)/Geheime Akten. (Hereinafter: HHStA PA/I.). Kt. 460. Geheime Liassen XII und XIII: Drei-Kaiser-Bündnis 1884; Verhandlungen mit Rumänien. (Hereinafter: HHStA PA/1. Kt. 460.)

² On the German and Bismarckian foreign policy of the period, see: Hildebrand, Klaus, *Das Vergangene Reich*. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler. 1871–1945. Stuttgart, 1996. 70–74. (Hereinafter: Hildebrand, 1996); Kumpf-Korfes, Sigrid, *Bismarcks «Draht nach Russland»*. Berlin, 1968. (Hereinafter: Kumpf-Korfes, 1968.)

³ On the Russian foreign policy of the period, see: *Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX*. в. ред.: Георгиев, В. А.–Киняпина Н. С.–Панченкова, М. Т.–Шеремет В. И., Москва, 1974. 243–250. (Hereinafter: Георгиев et al., 1974.); Сказкин, Сергей Данилович, *Конец австро–русско–германского союза*. Москва, 1977. (Hereinafter: Сказкин, 1977.) 240–263.; Киняпина, Н. С., *Внешняя*

The foreign policy of the Austro-Hungarian Monarchy⁴ was centred on the “*Drang nach Salonika*” programme, and consequently the Western Balkans, and above all the Otranto Strait and the Vardar River valley were of particular importance, which led to Thessaloniki.⁵ With the treaties signed between 1880 and 1881, Serbia came under the influence of the Monarchy both politically and economically, and at the same time Vienna successfully built up its economic interests in Bulgaria.⁶ However, the Russian influence was not so successful, and the political influence of St. Petersburg in Bulgaria declined steadily. The main question was therefore how the Austro-Hungarian Monarchy and the Russian Empire could diffuse the distrust and war rhetoric that arose from the Balkan rivalry and assert their interests in the negotiations on the extension of the League of the Three Emperors. Bismarck played an important role in building up the consensus, but in order to prolong the alliance it was important for him to give room to the ideas of Kálnoky and the Russian Foreign Minister Nikolay Karlovich Giers, but only to the extent that would not lead to the collapse of the alliance. The aim of this study is to present the role and work of the Austro-Hungarian Foreign Minister in the final extension of the League of the Three Emperors.

политика России второй половине XIX века. Москва, 1974. 220–258. (Hereinafter: Киняпина, 1974.)

⁴ For the Austro-Hungarian foreign and Balkan policy of the period, see: Palotás, Emil, *Machtropolitik und Wirtschaftsinteressen. Der Balkan und Rußland in der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1878–1895.* Bp., 1995. 225–235. (Hereinafter: Palotás, 1995.); Bridge, F. R., *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914.* London–Boston, 1972. 257–274. (Hereinafter: Bridge, 1972.); Bridge, F. R., “Österreich(-Ungarn) unter den Grossmächten”, In: Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Habsburgermonarchie in System der Internationalen Beziehungen. 1. Teilband.* Wien, 1989. 257–274. (Hereinafter: Bridge, 1989.); Diószegi, István, *Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918.* [The foreign policy of the Austro-Hungarian Monarchy] Bp., 2001. 75–84. (Hereinafter: Diószegi, 2001.).

⁵ Demeter, Gábor, “Geopolitical Aspects of Alliance Politics in the Balkans 1878–1913”, In: Demeter, Gábor (ed.), *Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula. (1878–1914).* Sofia–Budapest, 2017. 46. (Hereinafter: Demeter, 2017.)

⁶ Schrek, Katalin, “Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni partnerségének nemzetközi aspektusai” [“International aspects of the partnership between Russia and the Austro-Hungarian Monarchy in the Balkans”], 39–41. In: Barta, Róbert–Csiszár, Imre (szerk.), *Volt egyszer egy Monarchia. Város és vidék.* Hajdúnánás, 2019. 37–58.; Samardžić, Momir, *Serbian Politics and the Railway Issue, 1878–1881.* Pisa, 2010. 37–76.

Although the question of the League of the Three Emperors has been much discussed in domestic and international diplomatic history, the passages on the renewal of the alliance and the role and advocacy of Kálnoky have not yet been the subject of an in-depth research. What impact did the extension of the dual alliance have on the thinking of Kálnoky? How and in what way was he able to assert the interests of the Austro-Hungarian Monarchy? What concepts did he formulate regarding the amendment of the treaty and what were the driving forces behind these? What were the points of disagreement with his negotiating partners?

The sources relevant to answering the questions can be divided into two groups: published and unpublished sources. I conducted my research at the *Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv* in Vienna. The most important group of fonds was the documentation relating to the extension of the League of the Three Emperors.⁷ The second important units were the reports and instructions on the dual alliance.⁸ I also deemed it important to examine the circulars written by Kálnoky to the diplomats of the Monarchy.⁹ They contained little meaningful information regarding the present topic, but it is important to mention the documents of the archives of the Austro-Hungarian Embassy in St. Petersburg,¹⁰ the unpublished memoirs of Alois Lexa von Aehrenthal on Austro-Hungarian–Russian relations,¹¹ and the notes of Kálnoky on the problems concerning the establishment of the *Quadruple Alliance*.¹²

⁷ HHStA PA/I. Kt. 460.

⁸ HHStA PA/I. Kt. 454. Geheime Liassen II, III, XI: Verhandlungen mit Deutschland (Zweibund und dessen Verlängerung, Treffen Haymerles mit Bismarck) (Hereinafter: HHStA PA/I. Kt. 454.)

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918. Ministerium des Äußern (1784–1924)/Politisches Archiv (1848–1918)/Allgemeines und Österreich-Ungarn (1848–1918)/Akten (1839–1918)/PA/I. 1093–1111. Zirkularien/Zirkulare (1848–1918). Kt. 1108. Zirkulare 1879–1886. (Hereinafter: HHStA PA I. Kt. 1108.)

¹⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918. Ministerium des Äußern (1784–1924)/Gesandtschafts- und Konsulatsarchive (1617–1920)/Gesandtschafts- und Konsulatsarchive P./St. Petersburg, Gesandtschaftsarchiv (1805–1914). Kt. 117. Gesandtschaftsarchiv St. Petersburg, Geheimakten 1879–1908, 1897–1901. (Hereinafter: HHStA GKA GesA St. Petersburg Kt. 117.)

¹¹ HHStA PA/I. Kt. 469–2–XXIIIb–4. Denkschrift des Freiherren von Aehrenthal über die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Russland 1872–1894. (Hereinafter: HHS-tA PA/I. Kt. 469–2–XXIIIb–4.)

¹² HHStA PA/I. Kt. 69-2-XXIIIa-2. Notizen über eine Unterredung mit dem deutschen Gesandten Prinz Reuss betreffend eine Convention à quatre (Österreich-Ungarn,

Another important part of the sources are the published sources, among which I have processed the diaries of the German Foreign Ministry¹³ and the German ambassador Hans-Lothar von Schweinitz¹⁴ who served in St. Petersburg during the period.

Count Gustav Kálnoky¹⁵ (1832–1898) was a statesman of Hungarian origin brought up in Letovice, Moravia. He entered the military in the autumn of 1849 and served in the Hussar regiments of the Habsburg Empire until his diplomatic graduation in 1854. He began his diplomatic career as an embassy secretary in Munich (1854–1856), Berlin (1856–1859) and London (1859–1866). In 1866, he was promoted to the post of embassy counsellor in the British capital, which he held until 1871. He was subsequently delegated to the Vatican (1871–1874) and to Copenhagen (1874–1879) as ambassador extraordinary and minister plenipotentiary, and was appointed ambassador to St. Petersburg (1879–1881). As a result, Kálnoky had an excellent knowledge of European affairs and built up a wide network of contacts. Taking all this into account, it is perhaps not surprising that Franz Joseph I appointed Kálnoky in 1881 as the successor to the late Baron Heinrich von Haymerle. According to Lajos Thallóczy: “(...) it was him [Benjámín Kállay – the author] who recommended Count Gustav Kálnoky, then ambassador to St. Petersburg, whose cleverly written reports and whimsical tone he enjoyed very much.”¹⁶ We do not know to what extent the intercession of Kállay played a role in the appointment of Kálnoky as foreign minister, but in any case, the emperor sympathised with him. According to the typology of Zoltán Tefner, Kálnoky belonged to the so-called *Dienstadel*, the “servant nobility”, who were characterised

Deutschland, Italien, Russland). (Hereinafter: HHStA PA/I. Kt. 69-2-XXIIIa-2).

¹³ *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914*. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Band 3. Das Bismarkische Bündnissystem. Hrsg. Lepsius, Johannes–Bartholdy, Albrecht Mendelssohn–Thimme, Friedrich, Berlin, 1922. 283–335. (Hereinafter: *Die Große Politik*, 1922.)

¹⁴ Schweinitz, Hans Lothar, *Denkwürdigkeiten des Botschafters General von Schweinitz*. Berlin, 1929. (Hereinafter: Schweinitz, 1929.)

¹⁵ _On the personality and foreign policy of Kálnoky, see: Rauscher, Walter, *Zwischen Berlin und St. Petersburg*. Wien–Köln–Weimar. 1993. (Hereinafter: Rauscher, 1993.); Rutkowski, Ernst R. “Gustav Graf Kálnoky. Eine biographische Skizze”, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 14, 1961 - Festschrift für Gebhard Rath zum 60. Geburtstag. 330–343.

¹⁶ Thallóczy Lajos naplója. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. [The diary of Lajos Thallóczy. Manuscript Archives of the National Széchényi Library] Quart. Hung. 2459/1. Thallóczy Lajos naplója 1. 1887–1900. Excursiok. 58.

by loyalty to the dynasty rather than to the nation.¹⁷ Indeed, those who ended up at the *Ballhausplatz* began serving not a nation but the empire.¹⁸ By the opinion of Emil Palotás Franz Joseph chose Kálnoky because he was neither biased nor prejudiced and always put the interests of the dual monarchy first.¹⁹ This is further supported by the research of Francis Roy Bridge, according to whom Kálnoky considered himself unfit to be joint foreign minister, to the extent that he even rejected the appointment of the monarch twice and accepted it only for the third time.²⁰

Informal negotiations to extend the League of the Three Emperors had already begun in January 1883, when Giers arrived in Vienna to meet with Kálnoky. At the consultation, Kálnoky pointed out that if Russia facilitated the end of the rule of the Obrenović dynasty in Serbia, it would lead to anarchic conditions, which could spread to the southern Slav population along the border of the Monarchy, and therefore he also mentioned the possibility of armed intervention.²¹ The leader of the *Ballhausplatz* was so open with Giers that he even talked about his foreign policy programme: he did not want to intervene in Balkan affairs, but reserved the possibility of intervention in countries within the sphere of interest of the Monarchy, such as Serbia and Montenegro. Continuing his argumentation, Kálnoky added that the League of the Three Emperors had a vital interest in supporting the ruling minor dynasties of the Balkans, since the decline of monarchical forms of government would be dangerous for both Austria-Hungary and Russia as well.²²

Russian diplomacy interpreted what was said at the meeting in the *Ballhausplatz* as a threat, thus, Giers decided as early as January 1883 to initiate preliminary negotiations to extend the League of the Three

¹⁷ Tefner, Zoltán, “A szövetségi rendszerek megerősítése és bomlása. A Kálnoky-korszak külpolitikájának néhány elméleti kérdéséhez” [“The strengthening and disintegration of federal systems. Some theoretical issues relating to the foreign policy of the Kálnoky era”], *Grotius: A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos Folyóirata*, 2013. 6. Online: Grotius, http://www.grotius.hu/doc/pub/FEMGIB/2013-04-04_tefner_zoltan_a-kalnoky-korszak.pdf – 12 March 2020. 1–28. (Hereinafter: Tefner, 2013.)

¹⁸ Somogyi, Éva, *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. [Tradition and Transformation. State and Bureaucracy in the Dualist Habsburg Monarchy] Bp., 2006. 91. (Hereinafter: Somogyi, 2006.)

¹⁹ Palotás, 1995. 137.

²⁰ Bridge, 1989. 263.

²¹ Bridge, 1972. 141–142.

²² *Ibid.* 141.

Emperors.²³ Pyotr Alexandrovich Saburov, Russian ambassador to Berlin, initiated talks between the German Empire and the Russian Empire regarding the draft of a new Balkan system.²⁴ In shaping international relations, Saburov sought to turn to Russia's advantage the fact that the United Kingdom was kept away from the Balkan affairs by the Irish and Egyptian question, while France was kept away by the conflict between the monarchical and republican parties.²⁵ This explains why the Russian ambassador to Berlin formulated his negotiating position²⁶ on the basis of the 1876 Reichstadt Agreement.²⁷ Kálnoky received official notification about Saburov's proposal from Prince Heinrich Reuß, German ambassador to Vienna, on 12 February 1883.²⁸ This can certainly be explained by the fact that the cabinet in St. Petersburg wanted to reach a consensus with Berlin first on the substantive issues during the formal negotiations, as in the 1880–1881 negotiations,²⁹ and then force the Vienna government to make concessions.

To examine the role of Kálnoky, it is important to look at the way Giers thought about foreign policy. On his visit to Varzin in 1882, the Russian Foreign Minister emphasized that “(...) *the internal conditions in Russia*³⁰ *do not permit anything other than a policy of peace – of whi-*

²³ Ibid. 141–142.

²⁴ Nr. 599. Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes Graf von Hatzfeldt an den Botschafter in Petersburg von Schweinitz. Berlin, den 6. Februar 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 285–286.

²⁵ Сказкин, 1977. 240–241.

²⁶ Nr. 605. Aufzeichnungen des Unterstaatssekretärs im Auswärtigen Amt Busch. Berlin, 25. August 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 293.; Сказкин, 1977. 240–241.

²⁷ The Reichstadt Agreement of 1876 was a treaty between the Austro-Hungarian Empire and the Russian Empire, in which it was stipulated that if the Ottoman Empire won the Serbian–Montenegrin–Turkish war (1876), the status quo in the Balkans would not change, but if Serbia and Montenegro won, the plan to partition the Ottoman Empire without the creation of a strong southern Slavic state was put on the agenda as a perspective. For more on this, see: Schrek, Katalin, “A bécsi kongresszus és az európai rend fenntartása 1914-ig” [“The Congress of Vienna and the maintenance of European order until 1914”], 206–207. In: Bárány, Attila–Barta, Róbert–Györkös, Attila–Pósán, László [et al.] (ed.), *A nemzetközi kapcsolatok története*. Debrecen, 2020. 182–223. (Hereinafter: Schrek, 2020.)

²⁸ Aufzeichnungen über eine Unterredung des Grafen Kálnoky mit Pr[in]z[en] Reuß. Wien, 12. Februar 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

²⁹ For the process of the 1881 negotiations, see: Palotás, 1995. 127–131.

³⁰ After the accession of Alexander III (1881–1894) to the throne, he broke with the Russian reformist policy, mainly as a result of the assassination of his father, Tsar Alexander II (1855–1894), and almost the entire period of his reign was characterised

ch Tsar Alexander, Tolstoy and myself are absolutely convinced.”³¹ This foreign political direction was confirmed by a consultation between Giers and the German ambassador to St. Petersburg, Hans Lothar von Schweinitz, dated 9 March 1883.³² The basic situation of the conversation was that, due to the internal political crisis in Russia, Giers wanted to extend the contract with unchanged conditions and timeframe. At the same time it is apparent that Giers’ political thinking and habit were determined by domestic circumstances, because – contrary to the clauses of the 1881 treaty – he considered the possible annexation of Bosnia and Herzegovina a worrying step as long as the union of the Bulgarian Principality and Eastern Rumelia could not be achieved.³³ Therefore, the claim that Giers’s policy of “*détente*” would have been replaced by an effort to amend the treaty only after the consolidation of domestic politics and the realisation of the Bulgarian union, is well-founded. In guaranteeing moderate and peaceful relations, the foreign policy line of Kálnoky and Giers reached a common point of reference, nevertheless, in the view of Kálnoky, the alliance could only offer a *relative guarantee* due to the Russian domestic crisis.³⁴

Before proceeding to analyse the unfolding of the Austro-Hungarian–Russian negotiations, it is important to contextualise the circumstances of the extension of the *Dual Alliance*. The Austro-Hungarian Monarchy and the German Empire had entered into a contract in 1879 for five plus three years, which is why Reuß did not understand the efforts of Bismarck to initiate negotiations with Kálnoky as early as February 1883. The pre-conception of Bismarck was that he wanted to reach an agreement first with regard to the League of the Three Emperors and then with regard to the dual alliance, but in reality, this order was switched.³⁵ One reason for this is that the negotiations on the League of the Three Emperors were protracted. At the same time, and what is perhaps even more important, they wanted

by the strengthening of his autocratic power, which required orderly foreign political relations. On the domestic political process, see: Heller, Mihail, *Az Orosz Birodalom története*. [History of the Russian Empire] Bp., 2003. 615–636.

³¹ Aufzeichnungen über eine Unterredung des Grafen Kálnoky mit Pr[in]z[en] Reuß. Wien, 12. Februar 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

³² Schweinitz, 1922. 225–226.; Nr. 602. Der Botschafter in Petersburg von Schweinitz an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. St. Petersburg, 30. März 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 288.

³³ Nr. 601. Der Botschafter in Petersburg von Schweinitz an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. St. Petersburg, 9. März 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 287–288.

³⁴ Aufzeichnungen über eine Unterredung des Grafen Kálnoky mit Pr[in]z[en] Reuß. Wien, 12. Februar 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

³⁵ Ibid.

to achieve a more favourable negotiating position between the Austro-Hungarian and Russian sides by having the German Foreign Ministry give way to Kálnoky's proposals regarding the dual alliance and, as a symbolic gesture, extending it first as William I had instructed.³⁶

The negotiations on the dual alliance were completed in just one month. The discussions between Kálnoky and Reuß took place in Vienna. Franz Joseph and Kálnoky shared the idea of renewing the treaty, invoking the "mutual interdependence"³⁷ and the good relations between the two empires. Kálnoky did not comprehend the purpose of the Bismarckian policy, because, referring to the abovementioned extra three-year term, Kálnoky was caught unawares by the initiative of the Berlin cabinet and did not formulate any corrections.³⁸ The themes of the consultations and amendments were determined by the German Foreign Ministry. The first element of the proposals made by Bismarck was that the dual alliance should be concluded by the parliaments of the two empires, that it should be elevated to the level of public law (*publici iuris*). However, this initiative failed for two reasons: on the one hand, Bismarck, having reconsidered the situation, concluded that it would have widened the disputes between William I and the Reichstag,³⁹ and on the other hand, referring to the political structure of the dual state, Kálnoky rejected it. In relation to the latter, Kálnoky considered the decision-making mechanism of the Reichsrat and the Hungarian Parliament to be too lengthy, and, since there was no common imperial government in the Austro-Hungarian Monarchy, he saw the decision of the two Parliaments on foreign policy treaties as a weakening of the joint ministries.⁴⁰

³⁶ Nr. 574. Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes Graf von Hatzfeldt an den Botschafter Wien Prinzen Heinrich VII Reuß. Berlin, 10. Februar 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 251–252.

³⁷ At this point it is worth noting that Kálnoky may have been referring to the Russian threat. In parallel with these events, Russian military mobilizations began in Russian Poland along the border with the German Empire and the Austro-Hungarian Monarchy, and Austro-Hungarian units took up defensive positions in Galicia. See: Алпеев, Олег Евгеньевич, *Документы стратегических военных игр генерального русского армии 1906–1914. гг. Источниковедческое исследование. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. Москва, 2014. 4–78. [I am most grateful to the author for providing me the manuscript of the dissertation.]

³⁸ Aufzeichnung über eine Unterredung Kálnoky mit Pr[in]z[en] Reuß. Wien, 12. Februar 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 454.

³⁹ Nr. 578. Der Reichskanzler Fürst von Bismarck an den Botschafter in Wien Prinzen Heinrich VII. Reuß. Berlin, 21. Februar 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 254–255.

⁴⁰ Aufzeichnung über eine Mitteilung mit Pr[in]z[en] Reuß. Wien, 25. Februar 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 454.

Kálnoky also added that in time, when the public actors in Austria and Hungary begin to realise the benefits of the German alliance, it will be easier to get it through the parliaments.⁴¹ Emperor William I – as in 1879 – put on the agenda the extension of the *casus foederis* to the aggression of any country, as according to the original pact this was only applicable in the event of a Russian attack. In this respect, the Imperial Chancellor instructed the German ambassador to Vienna “(...) *not to insist on it [the extension of the casus foederis – the author], since the treaty now in force is indeed sufficient (...)*.”⁴² This passage is further proof that Bismarck did not intend to make any substantial changes. Neither Franz Joseph nor Kálnoky accepted the extension of the defensive nature of the alliance in the event of an attack by any state other than Russia. One of the arguments put forward by Kálnoky was that a possible Franco–Austrian–Hungarian war could embolden the southern Slavs and the Romanians, and that for a two- or multi-front war the military contingents of the Monarchy were inadequate. The second argument of the Austro-Hungarian joint foreign minister was the Francophone attitude of the Hungarian public, which would have rejected any cooperation that may be directed against France.⁴³ The leadership of the German Foreign Ministry gave Vienna a free hand in determining the so-called *notice period*.⁴⁴ In the opinion of Franz Joseph, the alliance is strengthened if the pact stipulates a two-year notice period, “(...) *if no call for negotiations is received from either parties in the first month of the penultimate year of the contract, the contract will be considered extended for three more years.*”⁴⁵ In parallel, the Austro-Hungarian monarch accepted the proposal of William I for a five-year extension. Kálnoky left the question to the decision of the German diplomacy whether to sign a new treaty or a protocol for an extension to the treaty.⁴⁶

⁴¹ Ibid.

⁴² Nr. 578. Der Reichskanzler Fürst von Bismarck an den Botschafter in Wien Prinzen Heinrich VII. Reuß. Berlin, 21. Februar 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 254–255.

⁴³ Memorandum zum Schlussätze die Aufzeichnung einer Mitteilung des Fürsten in Betreff der Erneuerung unseres Vertrage mit Deutschland vom Oktober 1879. Wien, 26. Februar 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 454.

⁴⁴ In the original German text, the noun *die Kündigungsfrist* appeared.

⁴⁵ Nr. 579. Der Botschafter in Wien Prinz Heinrich VII. Reuß an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. Wien, den 27. Februar 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 255–257.

⁴⁶ Ibid.

The Hungarian aspect of the extension of the dual alliance is that on 3 March 1883 Kálnoky sent a letter to the Hungarian Prime Minister Kálmán Tisza, which was full of details; no similar letter was sent when the League of the Three Emperors was extended. The document approaches the events from two points of view, which were not mentioned in the official German nor in the Austro-Hungarian diplomatic documents. On the one hand, Kálnoky said that “*From our point of view, I share the belief that the alliance of the two monarchies [German Empire and the Russian Empire – the author] is equally useful, and I am therefore very glad to see its extension and the reassurance it brings, namely, in connection with our very important relations with Russia, about which, as you know, I personally have never been worried, despite the terrible noise in the press lately.*”⁴⁷ On the basis of the text, it can be concluded that Kálnoky tried to influence the Russophobic Hungarian political opinion and broaden his own circle of supporters at the same time by extending the treaty, which was established with the powerful assistance of Count Gyula Andrassy, and which also meant a guarantee against Russian attack. The other such case was the question of the customs union between Germany and the Austro-Hungarian Monarchy. Kálnoky informed Tisza that this “*(...) is not intended as a formal customs union, but as a common position on customs issues towards foreign countries with the possible opening of customs borders between the two neighbouring countries.*”⁴⁸ Based on the research of István Németh, it can be stated that the customs union could not have been realized due to the 1871 Franco–German peace treaty of Frankfurt. The essence of this was that Article XI stipulated that Germany and France would mutually guarantee the most-favoured-nation principle and excluded Germany from granting preferential customs duties to the Austro-Hungarian Monarchy in the future. Finally, Berlin and Vienna concluded a trade and customs treaty in 1891.⁴⁹

A common position was reached on the points of amendment to the treaty by 10 March 1883. Emperor William I accepted the two-year notice period and that the *casus foederis* would continue to apply only in the case of an attack by Russia. At this point it is also worth men-

⁴⁷ Abschrift eines geheimen Privatschreiben des Grafen Kálnoky an den ungarischen Ministerpräsidenten von Tisza, dd. Wien, 3. März 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 454.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Németh, István, *Hatalmi politika Közép-Európában – Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés 1871–1918*. [Power politics in Central Europe – German and Austro-Hungarian Central Europe planning] Bp., 2009. 197. (Hereinafter: Németh, 2009.) For the 1891 Customs and Trade Agreement, see: Németh, 2009. 79–81.

tioning that the dual alliance was extended from 21 October 1884 to 21 October 1889.⁵⁰ The provisions were finally signed – at the suggestion of Bismarck – in the form of a protocol on 22 March 1883 by Kálnoky and Reuß in Vienna.⁵¹ Therefore, the renewal of the dual alliance may seem formal, but it is in the light of the League of the Three Emperors that the gestural value of the policy of Bismarck can truly be understood.

The Austro-Hungarian–Russian preliminary negotiations resumed in May 1883.⁵² In his meeting with the Russian ambassador to Vienna, Aleksey Borisovich Lobanov-Rostovsky, Kálnoky expressed his intention to extend the League of the Three Emperors and maintain the cooperative Austro-Hungarian–Russian relations.⁵³ With this information, Lobanov-Rostovsky travelled to Moscow for the coronation of Alexander III and was able to attend the Moscow meeting at which Russian intentions and proposals for changes to the League of the Three Emperors were discussed.⁵⁴ As a result, the Russian ambassador to Vienna was charged with the task of conveying towards Kálnoky the position of the Russian Emperor

⁵⁰ Kálnoky an Franz Joseph, Wien, den 10. März 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 454.

⁵¹ Protokoll vom 22. März 1883 über die Verlängerung des deutsch–österreich-ungarischen Bündnisvertrages. The German version is published in: Nr. 582. Protokoll vom 22. März 1883. über die Verlängerung des deutsch–österreich-ungarischen Bündnisvertrages. In: *Die Große Politik*, 1922. 258–259. The Austrian text is published in: Pribram, Alfred Francis: *The Secret Treaties of Austria-Hungary. 1879–1914*. London, 1920. 74–77.

⁵² The date of the meeting is not recorded, but it took place before the coronation of Alexander III in Moscow on 28 May 1883.

⁵³ Aufzeichnungen über eine Unterredung dessen Kálnoky mit F[ür]st Lobanow. Wien, Juni 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

⁵⁴ There was a consensus on extending the contract, but several alternatives were put forward. According to Saburov, the fact that Germany is free to launch a war against France, while Russia can only do so after prior consultation, is a crucial element. Furthermore, Saburov wanted to get a declaration from Bismarck and Kálnoky that Russia would be free to occupy the straits in the event of the collapse of the Ottoman Porte. In contrast, Giers and Lobanov-Rostovsky considered the extension of the contract without amendments to be more in line with reality. Three positions have emerged in the context of the Bulgarian Union. Lobanov-Rostovsky expected the consolidation in Bulgaria to be achieved by implementing the Union as soon as possible. Saburov expressed his opposition, saying that the unification would not be successful, as Alexander Battenberg already pursues too much of an Austrophil policy. Finally, Giers justified his refusal to intervene by arguing that such a move could easily lead Russia into a war with the Ottoman Empire, which he wanted to avoid in order to settle internal political relations. In essence, the foreign policy programme of Russia to maintain the status quo in the Balkans was already formulated in May 1883. For more on this, see: Kumpf-Korfes, 1968. 45–46.

and Foreign Minister, who stressed that the principles and interests of the Austro-Hungarian Monarchy and the Russian Empire were pointing in the same direction, and that they were striving to achieve the common goal of maintaining peace and strengthening the cooperation of the three emperors.⁵⁵ However, Franz Joseph considered it important to emphasize that “(...) *neither too much nor too little weight should be attached to the matter [the negotiations – the author].*”⁵⁶ The passage points out that in essence the Austro-Hungarian ruler allowed negotiations based on mutual dialogue, but did not consider significant changes – which were beneficial to Russia – as a basis for negotiation. Thus, the three courts had informed their partners by June 1883 of the rationale behind the extension of the treaty.⁵⁷

Kálnoky explained the importance of extending the contract with two reasons. First, in his instruction sent on 5 July 1883 to Anton Wolkenstein-Trostburg, the Austrian ambassador to St. Petersburg, he stated that “(...) *friendly relations with Russia are one of the most important conditions for the preservation of general peace, on which the peaceful development of the Danube and Balkan countries depend.*”⁵⁸ It is clear from this that one of the main elements of Kálnoky’s Balkan policy in the period under review was to gain economic advantage, which he hoped would bring political benefits,⁵⁹ and to achieve this good relations with Russia were necessary. On the other hand, after the meeting with Lobanov-Rostovsky at the beginning of June 1883, Kálnoky listed in his notes the maintenance of Austro-Hungarian–Russian allied relations as one of the cardinal factors of *general peace*. He substantiated this by arguing that a possible war could lead to the weakening of the *monarchical principle* and the *dynasties*, and to the strengthening of international socialist and anarchist parties.⁶⁰

⁵⁵ Aufzeichnungen über eine Unterredung dessen Kálnoky mit F[ür]st Lobanow. Wien, Juni 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁵⁶ Abschrift eines geheimen Vortrages Seine Majestät. Wien, den 6. Juli 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁵⁷ Denkschrift des Freiherren von Aehrenthal über die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Russland 1872–1894. In. HHStA PA/I. Kt. 469–2–XXIIIb–4.

⁵⁸ Weisung Kálnokys an Grafen Wolkenstein (nach St. Petersburg). Wien, 5. Juli 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁵⁹ For more on this, see: Demeter, Gábor, *A modernizációtól az expanziós törekvéséig, a liberalizmustól a turanizmusig*. A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai. [From modernisation to expansionism, from liberalism to turanism. The economic and ideological foundations of the Balkan penetration] Sofia–Budapest, 2018.

⁶⁰ Aufzeichnungen über eine Unterredung dessen Kálnoky mit F[ür]st Lobanow. Wien, Juni 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

The relationship between Vienna and St. Petersburg was further aggravated by the fact that both Kálnoky and Lobanov-Rostovsky had lodged mutual complaints about the war preparations made by the other side. As Kálnoky pointed out in a letter to Count Imre Széchenyi, the ambassador of the Monarchy to Berlin, “*What I can attempt to state with absolute certainty is that no one here, military or civilian, is thinking of waging a war against Russia.*”⁶¹ Kálnoky also informed about this the Russian ambassador to Vienna. At the same time, Kálnoky informed Wolkenstein-Trostburg that Lobanov-Rostovsky “*(...) complained about the fact that Austrian officers in “disguise” were roaming the areas along the Russian border; one of whom had recently been arrested and confessed to having travelled on commission with a forged passport. I have flatly denied any knowledge of such travellers, just as Giers did not know about when Russian officers were arrested years ago in Przemyśl.*”⁶² Franz Joseph questioned the pro-peace rhetoric of the Petersburg government on the basis of reports from the German General Staff, as the Emperor, citing German sources, believed that the development of military forces would allow Russia to launch a war much more effectively in two or three years.⁶³

Russian diplomacy proposed a meeting between Franz Joseph and Alexander III to dispel the atmosphere of mistrust. At the Kálnoky–Lobanov meeting in June 1883, the Russian ambassador to Vienna expressed his intention to settle the Austro-Hungarian–Russian relationship with a *meeting of the two rulers*. In principle, Kálnoky shared this diplomatic move, but stressed that he could not discuss specifics until he knew the Russian position.⁶⁴ In the summer of 1883, both Franz Joseph and Alexander III agreed to the meeting, however, Russian Interior Minister Dmitry Andreyevich Tolstoy refused to allow Alexander III to travel to Russian Poland. A much later correspondence between Kálnoky and Wolkenstein, dated 24 November 1883, shed light on the real reasons behind the cancellation of the meeting. The Interior Minister argued that General Iosif Vladimirovich Gurko had not yet

⁶¹ Privatschreiben Kálnokys an Széchenyi. Wien, 4. Juli 1883. In HHSStA PA/I. Kt. 460.

⁶² Weisung Kálnokys an Grafen Wolkenstein (nach St. Petersburg). Wien, 5. Juli 1883. In. HHSStA PA/I. Kt. 460.

⁶³ Abschrift eines geheimen Vortrages Seine Majestät. Wien, den 6. Juli 1883. In. HHSStA PA/I. Kt. 460.

⁶⁴ Aufzeichnungen über eine Unterredung dessen Kálnoky mit F[ür]st Lobanow. Wien, Juni 1883. In. HHSStA PA/I. Kt. 460.

spent enough time as head of the Warsaw Military Governorate to be familiar with local conditions and ensure the safety of the two monarchs and their delegations.⁶⁵ Consequently, the meeting of the monarchs in the summer of 1883 could not be held.

Kálnoky and Bismarck discussed the Austro-Hungarian and German negotiating positions in Salzburg on 30 August 1883. The published German sources said little about the Salzburg meeting, therefore, just the notes of Kálnoky⁶⁶ allow us to reconstruct the course of the conversation.⁶⁷ First, the grievances of the Petersburg court and possible Russian proposals for amendments were discussed.⁶⁸ The German Imperial Chancellor did not reject the initiative of Saburov, but he could not enter into negotiations without knowing the official Russian negotiating position.⁶⁹ According to a note written by Kálnoky, at the Salzburg meeting Bismarck “(...) *agreed with everything that we [Austria-Hungary – the author] accept in relation*

⁶⁵ Abschrift eines geheimen Privatschreibens des Grafen Kálnoky an Grafen Wolkenstein in St. Petersburg. Wien, 24. November 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁶⁶ Besprechung mit F[ür]st[en] Bismarck in Salzburg. 30. August 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁶⁷ As a control source, it is worth noting the Aehranthal memoir mentioned earlier, but the content of the two documents is identical, so I referred to the material written by Kálnoky. See: Denkschrift des Freiherren von Aehrenthal über die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Russland 1872–1894. In. HHStA PA/I. Kt. 469–2–XXIIIb–4.

⁶⁸ These were unofficial demands, but the Russian court nevertheless expressed its grievances in three points regarding the League of the Three Emperors. On 25 August 1883, the Russian ambassador to Berlin handed the points over to the German Foreign Ministry, from where they were immediately forwarded to the government in Vienna and to Bismarck, who was preparing to leave for Austria. In the first point, the Tsar complained that he could not achieve the unification of the Principality of Bulgaria and Eastern Rumelia, since the treaty of 18 June 1881 had only contributed to the union “*in a natural way*”, on the initiative of the two provinces in question. It is worth mentioning at this point that the pro-Russian Bulgarian political elite could have brought the union to life, but the main problem was that the Bulgarian prince Alexander Battenberg and the governor of Eastern Rumelia, Aleko Pasha, were of Austrophile orientation. According to the second point, it was against the interests of St Petersburg that Austria-Hungary and Germany could go to war against France without the consent of the Tsar, while Russia would have to consult its allies in the event of a war against the Ottoman Porte. And on the third point, the Tsarist government complained that they had no information about the content of the dual and triple alliance. On this subject, see: Nr. 605. Aufzeichnungen des Unterstaatssekretärs im Auswärtigen Amt Busch. Reinschrift. Berlin, 25. August 1883. In. *Die Große Politik*, 1922. 292–293.

⁶⁹ Besprechung mit F[ür]st[en] Bismarck in Salzburg. 30. August 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

to the Balkan countries.”⁷⁰ The leadership of the Vienna Foreign Ministry was aware that reaffirming the content of the Reichstadt Agreement could be of great advantage in the Balkans, but for pragmatic reasons they rejected it. Kálnoky argued that between 1876 and 1883, conditions in the Balkans and in Europe had changed significantly, so it was not in the interest of the Monarchy to return to the Reichstadt points. A prime example of this was the excellent Austro-Hungarian–German–Turkish relationship, which was important to both Kálnoky and Bismarck. Related to this is the fact that the Reichstadt Agreement envisaged the partition of the Ottoman Empire, while the interest of Kálnoky was to strengthen and maintain the Porte to counterbalance Russia. Afterwards, they turned to the questions of Bosnia and Herzegovina and the two Bulgarian principalities. In relation to the Bulgarian Union, Kálnoky and Bismarck concluded that the Bulgarian Principality and Eastern Rumelia were vassals of the Ottoman Empire, and accordingly the grievances of Giers and the Russian state apparatus against Bulgaria had no legal basis and contradicted the League of the Three Emperors.⁷¹

Kálnoky also stressed at the Salzburg meeting the *policy of non-interference* regarding Bulgaria. More and more information about the “violent” Russian lobbying in Bulgaria reached the courts of Vienna and Berlin. And referring to the pro-Austrian Alexander Battenberg, according to Kálnoky, Bulgarian resistance was growing stronger. The question of Bulgarian intervention was a major dilemma during the consultation, although the political and/or military aspects of this did not arise. In this respect, Kálnoky still considered the presence of the Russian army in Bulgaria too strong, and therefore saw little chance of forming a – pro-Austrian – Bulgarian national government. This may explain why Kálnoky’s foreign policy in the period under study was intended to avoid interfering in Bulgarian relations, creating space for a “violent” Russian policy in Bulgaria. Consequently, the ultimate goal of Kálnoky was to bring the Balkan countries closer to Vienna instead of St. Petersburg, as a result of the events in Bulgaria. Kálnoky therefore rejected the demarcation line advocated by Bismarck, which would have divided the Austro-Hungarian and Russian interests in the Balkans. In Salzburg, Kálnoky justified this by saying that, on the one hand, he was not willing to give up the economic influence in Bulgaria and, on the other hand, he believed that Russia would not have respected the separation of interests.⁷²

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

The next important aspect was to review the options for a military and commercial action against Russia. The Berlin Cabinet supported the expansion of the Russian trade volume in the Black Sea and the Balkans in the hope of bringing benefits to the Austro-Hungarian Empire as well as the German Empire. While doubtless agreeing with this argument, Kálnoky's emphasis was more on signalling to the London government, and above all to British Prime Minister William E. Gladstone, the active policy of Russia in Bulgaria and the Black Sea region, which was harming the interests of Britain by threatening Constantinople and the Straits.⁷³ Finally, Kálnoky and Bismarck agreed to form an alliance with the Kingdom of Romania, which was approaching the Monarchy in opposition to Russia.⁷⁴

The next stage in the negotiations was the establishment of formal negotiating programmes and the consideration of the terms. It is interesting to note that according to a group of sources, the meeting between Kálnoky and Bismarck proved to be fruitful, as the content of the consultation was reflected in the evolving German and Austro-Hungarian positions. In an unsigned instruction sent to Reuß on 8 September 1883, Bismarck outlined the following concept: 1. To mitigate the anti-Russian policy, it is better if it is not the Austro-Hungarian Monarchy or the German Empire that provokes diplomatic and/or military conflict, but other rivals, especially Great Britain. 2. The aim is to prolong the League of the Three Emperors, and therefore Vienna and Berlin cannot remain passive with regard to Russian diplomacy. 3. It is prohibited to lay down in the treaty of alliance any provisions that would violate the territorial integrity of the Ottoman Empire. Whether Bismarck could have been referring to the content of the Reichstadt Agreement is not specified in the text. Bismarck attached great importance to the third point, as he stated in his instruction dated 5 September that “(...) *if this [the extension of the alliance – the author] is possible without a conspiracy against the Sultan, then I consider the agreement between the three of us to be the least dangerous and most useful result that we [the German Empire – the author] and Austria can derive from the situation. If that fails, my political vote is that Russia should be left to go her own way, evidently unchecked and at her own risk, as long as other powers are not concerned about her and they [the other powers – the author] do not need our help.*”⁷⁵ The

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Nr. 606. Der Reichskanzler Fürst von Bismarck, z. Z. in Gastein, an den Botschafter in Wien Prinzen Heinrich VII. Reuß. Gastein, den 8. September 1883. In: *Die Große*

piquant part of the story is that the Viennese foreign affairs files contain an extract, also dated 8 September 1883, in which the head of the Wilhelmstraße presented to the German ambassador to Vienna that “(…) *if possible, we should come to an agreement with Russia along the lines of the latest Saburov proposals, and if this agreement fails, we should leave the Bulgarian gate open to the Russians, (...) whose [Russia’s – the author] alliance we can win more surely in this way than by a signed paper.*”⁷⁶

The position of the Viennese government can be reconstructed from the report of Reuß from 18 September 1883, according to which Kálnoky formulated the following three points: 1. The treaty should be concluded for a short period of time, so that it can always be adapted to the current geopolitical power relations and interests. 2. Under the current circumstances, it is not advantageous to modify the treaty, so he also rejects the Reichstadt principles. 3. He will not reject the Saburov negotiating basis pending receipt of official Russian proposals for amendments.⁷⁷ It is not possible to determine from the surviving sources the influence that Kálnoky had on Bismarck in Salzburg. According to one version, Bismarck gave way to the ideas of Kálnoky and the German diplomacy also followed his alternative, however, the second version suggests that Bismarck did not support Kálnoky’s ideas. Thus, the course of the negotiations may further colour this picture.

Although the Austro-Hungarian, Russian and German positions had been formulated beforehand, the negotiations were suspended until the trip of Giers to Germany on 13–14 November 1883. According to the sources of the meeting in Friedrichsruh on 14 November, the Russian Foreign Ministry wanted to reach an agreement on a single issue. Giers wanted the third paragraph of the first article to be deleted, which stated that if one contracting party is at war with a fourth, and an ally not at war provides assistance to its partner, then the assistance applies to the third contracting party as well.⁷⁸ Bismarck thought that with this, Russia

Politik, 1922. 294–295.

⁷⁶ Auszug aus einer Depesche des F[ür]sten Bismarck an P[rin]z Reuß. Gastein, 8. Sept[ember], 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

⁷⁷ Nr. 610. Der Botschafter in Wien Prinz Heinrich VII. Reuß an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. Wien, 18. September 1883. In: *Die Große Politik*. 1922. 301–302.

⁷⁸ Nr. 612. Der Reichskanzler Fürst von Bismarck, z. Z. in Friedrichsruh, an den Botschafter in Wien Prinzen Heinrich VII. Reuß. 19. November 1883. In: *Die Große Politik*, 1922. 305–307.; Auszug aus einer Depesche an P[rin]z[e]n Reuss nach dem Besuche des H[err]n. von Giers in Friedrichsruhe und aus einem Vortrag des F[ür]st[e]n

wanted to ensure that it would not get involved in a war against France. Although no official position was taken on this issue in Friedrichsruh, Bismarck considered the proposal acceptable, all the more so because Russia did not make the extension of the treaty conditional on it.⁷⁹

In a private letter to Wolkenstein-Trostburg, Kálnoky added another aspect to the Bismarck–Giers consultation. According to the Austro-Hungarian Foreign Minister, the idea of a summit between the three emperors was expressed at the meeting in Friedrichsruh, above all to resolve the Austro-Hungarian and Russian distrust. In the view of Kálnoky, the initiative came from St. Petersburg, and consequently this aspect was not included in the reports of the meeting that were sent to Ballhausplatz. At least, Kálnoky’s version is supported by the fact that Lobanov-Rostovsky, after consulting with Giers, immediately conveyed the possibility of a meeting to Kálnoky.⁸⁰

Despite the fact that Bismarck supported the proposal of Giers for an amendment, little substantive progress was made in the course of events between late November and mid-January. After Reuß returned from Friedrichsruh, he formally informed Kálnoky of the results of the Giers–Bismarck meeting. Kálnoky rejected the possibility of any information leaking from the passages of the Triple Alliance, furthermore, he did not agree to Russia joining the Berlin–Rome–Vienna axis either.⁸¹ Kálnoky justified his position by arguing that it would be a mistake to build the alliance system on Russia and, by extending the Triple Alliance, abandon the net that provides protection against Russia.⁸² Therefore, the head of the Ballhausplatz has, as a precautionary measure, supported the extension of the contract without any amendments.⁸³

In this respect, it is worth examining the motivations of Kálnoky. The first segment was that he considered Russia too powerful for two neighbouring states not to count on it as a partner. It derives from this

Bismarck an Kaiser Wilhelm über denselben Gegenstande. [sine dato, loci]. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Abschrift eines geheimen Privatschreibens des Grafen Kálnoky an Grafen Wolkenstein. Wien, 24. November 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁸¹ Nr. 613. Der Botschafter in Wien Prinz Heinrich VII. Reuß an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. Wien, 20. Dezember 1883. In. *Die Große Politik*, 1922. 307–308.

⁸² Abschrift eines geheimen Privatschreibens des Grafen Kálnoky an Grafen Wolkenstein. Wien, 24. November 1883. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁸³ Nr. 614. Der Botschafter in Wien Prinz Heinrich VII. Reuß an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. Wien, 28. Dezember 1883. In. *Die Große Politik*, 1922. 308–310.

that Kálnoky, in order to avoid conflict, wished to maintain the League of the Three Emperors. A fine example of this is that in a private letter to Wolkenstein-Trostburg on 24 November 1883, Kálnoky, as a result of the Russian domestic crisis, stated that “*I gladly agree to advise our Gracious Lord [Franz Joseph – the author] to be very considerate in everything that may outwardly document the friendly relations and unity of the three emperors (...).*”⁸⁴ Essentially, the concept outlined by Kálnoky meant that he supported representative acts such as the meeting of the three monarchs,⁸⁵ but in the Balkan policy the “Vienna” and “Salzburg” programs, which were unfavourable to Russia, continued to predominate.⁸⁶

With the visit of Giers to Vienna, the negotiations continued from 19 to 21 January 1884. We do not know the motives of Giers as to whether he intended to travel to Vienna to see Kálnoky. In any case, in an exchange of letters with Franz Joseph, Kálnoky reported to the Emperor that through the mediation of Lobanov-Rostovsky he had invited the Russian Foreign Minister to Vienna.⁸⁷ Giers consulted not only Kálnoky, but also the Emperor himself. At the audience, Giers assured Franz Joseph that the government in St. Petersburg had no intention of waging war against the Monarchy. Nevertheless, the Emperor complained that on the pretext of defence measures Giers shared the preparations in Russian Poland and the war plans of some officers of the Russian General Staff.⁸⁸

At the meeting of the two foreign ministers in Vienna, an agreement was reached on some issues. According to the notes of Kálnoky,

⁸⁴ Abschrift eines geheimen Privatschreibens des Grafen Kálnoky an Grafen Wolkenstein. Wien, 24. November 1883. In: HHHStA PA/I. Kt. 460.

⁸⁵ Although Kálnoky supported the possibility of a meeting between the three rulers, this did not happen until the signing of the treaty. The reports from Wolkenstein-Trostburg are somewhat contradictory in this respect. On the one hand, he felt that Schweinitz wanted to play a central role in the implementation, and on the other hand, he avoided discussions on the subject. Later, reflecting on the plans of Russian military attaché Dolgorukiy for a meeting in Berlin, Schweinitz did not support it, claiming that there were organisational difficulties. See: Wolkenstein-Trostburg an Kálnoky. 19/7. Dezember 1883. In: *Ibid.*; Nr. 617. Der Legationsrat Graf Herbert von Bismarck, z. Z. in Petersburg an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. St. Petersburg, 27. Januar 1884. In: *Die Große Politik*, 1922. 315–318.

⁸⁶ Abschrift eines geheimen Privatschreibens des Grafen Kálnoky an Grafen Wolkenstein. Wien, 24. November 1883. In: HHHStA PA/I. Kt. 460.

⁸⁷ Kálnoky an Franz Joseph in Gödöllő. Wien, 2. Dezember 1883. In: *Ibid.*

⁸⁸ Nr. 615. Der Botschafter in Wien Prinz Heinrich VII. Reuß an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. Wien, 21. Januar 1884. In: *Die Große Politik*, 1922. 311–314.

the negotiations were set back by Giers' concerns about the ambitions of Saburov and Nyelidov, to the extent that Kálnoky considered calming the Russian Foreign Minister the most difficult task.⁸⁹ The sources do not emphasise this per se, but presumably military issues were also discussed at the Kálnoky–Giers meeting. Kálnoky considered Serbia to be the central issue of the meeting and stressed that the influence of the Monarchy in Serbia and the rule of the pro-Austrian Obrenović dynasty was an integral part of the policy of the status quo in the Balkans, and that Russia had no legal basis for intervening in Serbia. Regarding the latter, Giers explained that the Tsarist court did not intend to interfere in the Serbian relations,⁹⁰ then Kálnoky expressed his consent to the Russian proposals for amendments formulated in Friedrichsruh and to the Petersburg negotiations. At this point, it is worth noting that Kálnoky still did not understand the relevance of the amendment, but since in his view it did not diminish the weight of the first article, he accepted it.⁹¹ A report by Reuß indicates that Kálnoky essentially shared the view of Bismarck, according to which, with the amendment Russia sought to reduce its obligations towards its allies.⁹² They also managed to agree on a meeting between Alexander III and Franz Joseph, but Kálnoky left it to Russian diplomacy to decide on the date and venue.

Although it can be argued from the above that the Kálnoky–Giers meeting was a success, it is also true that consensus was not reached on a number of issues. Referring to an earlier discussion with Lobanov-Rostovsky, Kálnoky urged the extension of the contract by another six years, but Giers rejected it.⁹³ The Russian Foreign Minister had a strong vision for resolving the *dispute*, which was aimed at ensuring that Russia created the best possible conditions for the Orthodox inhabitants of the Monarchy. We do not know exactly what the argumentation was, as the Austro-Hungarian and German diplomatic material only highlighted that the case was unsuccessful.⁹⁴ To summarise the results of the Kálnoky–Giers meeting in Vienna, it can be concluded that a compromise was rea-

⁸⁹ Abschrift eines Privatschreibens Kálnokys an Grafen Wolkenstein. Wien, 9. Februar 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Nr. 615. Der Botschafter in Wien Prinz Heinrich VII. Reuß an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. Wien, 21. Januar 1884. In. *Die Große Politik*, 1922. 311–314.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.; Abschrift eines Privatschreibens Kálnokys an Grafen Wolkenstein. Wien, 9. Februar 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

ched regarding the amendment of the treaty, but a number of other issues illustrated the differences between the Russian and Austro-Hungarian mindsets. This is supported by the fact that, although Aehrenthal did not elaborate the contents of Giers' visit to Vienna, he nevertheless referred to the telegram sent by Giers on 16 February, in which Russian diplomacy demanded assurances on the "Vienna consensus", the maintenance of the status quo for as long as possible.⁹⁵

At the end of January 1884, the confidence of the Viennese cabinet in Russian diplomacy continued to deteriorate. Kálnoky attributed to the success of Saburov that Alexander III preferred a one-year extension of the agreement. The Ballhausplatz was puzzled by the events, as Lobanov-Rostovsky had recently given information about a six-year extension.⁹⁶ On 5 February, Bismarck accepted the proposal in order to maintain the treaty, but in another letter he explained that this could raise concerns regarding Russian peace efforts.⁹⁷ However, Kálnoky was not so reticent when he said that "(...) *unfortunately Giers has no backbone and does not know how to act with the kind of security that is even more necessary in Russia (...)*".⁹⁸ From this passage we can conclude that Kálnoky considered the one-year extension a destabilizing element, he hoped that the League of the Three Emperors would solidify the foreign relations of the Monarchy.

It is now worth turning to the question of the method of contract renewal. Sources suggest that by the end of January 1884, Bismarck had already considered it settled that the negotiations would take place in St. Petersburg, as he appointed his son Herbert von Bismarck as First Secretary of the Petersburg Embassy in early January 1884;⁹⁹ however, this is contradicted by a later correspondence in which Bismarck left it to the Petersburg Foreign Ministry to decide where to hold the negotiations, but it was also known in Berlin that Giers wanted to chair the negotiations

⁹⁵ Denkschrift des Freiherren von Aehrenthal über die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Russland 1872–1894. In. HHStA PA/I. Kt. 469–2–XXIIIb–4.

⁹⁶ Abschrift eines Privatschreibens Kálnokys an Grafen Wolkenstein. Wien, 9. Februar 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁹⁷ Nr. 622. Der Reichskanzler Fürst von Bismarck, z. Z. in Friedrichsruh, an den Botschafter in Petersburg von Schweinitz. Friedrichsruh, 5. Februar 1884. In. *Die Große Politik*, 1922. 325.

⁹⁸ Abschrift eines Privatschreibens Kálnokys an Grafen Wolkenstein. Wien, 9. Februar 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

⁹⁹ Nr. 617. Der Legationsrat Graf Herbert von Bismarck, z. Z. in Petersburg an den Reichskanzler Fürsten von Bismarck. St. Petersburg, 27. Januar 1884. In. *Die Große Politik*, 1922. 315–318.

himself, so it was expected that the talks would be held in St Petersburg.¹⁰⁰ What is certain is that Bismarck sent his son to Petersburg to “supervise” the negotiations.¹⁰¹ In spite of having agreed to the discussions to be held in St. Petersburg during the visit of Giers to Vienna, Kálnoky was slow to make a formal statement. Firstly, he only agreed to the location in Russia if it was through the mediation of Bismarck. Secondly, he authorised Wolkenstein-Trostburg to intervene in the negotiations immediately if they were going unfavourably for the Monarchy.¹⁰² In the meantime, Bismarck had put back on the agenda the plan to transform the Triple Alliance into a quadruple one (*Quadruppelallianz*), which would have meant including Russia in the treaty signed by Italy, Germany and the Monarchy in 1882, while also maintaining the League of the Three Emperors. Already in the autumn of 1883, Bismarck had informally enquired in Vienna whether the admission of Russia to the Triple Alliance would be supported, which Kálnoky firmly refused.¹⁰³ However, on the orders of Bismarck, Reuß formally discussed the matter with Kálnoky on 22 February 1884. The Austro-Hungarian Foreign Minister did not change the position he had taken in the autumn of 1883, and he considered it a fatal mistake to base the alliance system on Russia, therefore he again firmly rejected the possibility of extending the Triple Alliance.¹⁰⁴

The first version of the final concept of the Russian treaty amendment was outlined by early February 1884. As expected, the first point demanded the abolition of the third paragraph of the first article.¹⁰⁵ In the second point, the more significant amendment was proposed: in the sentence of the second article, the phrase “the whole peninsula” was considered appropriate instead of “European Turkey”. The amendment meant that before any intervention in the Balkans, the three contracting parties would have to hold consultations.

¹⁰⁰ Nr. 622. Der Reichskanzler Fürst von Bismarck, z. Z. in Friedrichsruh, an den Botschafter in Petersburg von Schweinitz. Friedrichsruh, 5. Februar 1884. In: *Die Große Politik*, 1922. 324.

¹⁰¹ Privatschreiben Kálnokys an Wolkenstein-Trostburg. 30/18. Januar 1884. In: HHStA GKA GesA St. Petersburg Kt. 117.

¹⁰² Abschrift eines Privatschreibens Kálnokys an Grafen Wolkenstein. Wien, 9. Februar 1884. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

¹⁰³ Kálnoky an Wolkenstein-Trostburg. Wien, 24. November 1883. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

¹⁰⁴ Notizen über eine Unterredung mit dem deutschen Gesandten Prinz Reuß betreffend eine Convention à quatre (Österreich-Ungarn, Deutschland, Italien, Russland). Wien, 22. Februar 1884. In: HHStA PA/I. Kt. 69-2-XXIIIa-2.

¹⁰⁵ Auswärtigen Amt. Abschrift. No. IV. St. Petersburg, 8. Februar 1884. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

Giers justified this by arguing that he and Kálnoky had agreed in Vienna to maintain the status quo in the Balkans, and this passage ensured the partnership of the two empires in the Balkans. In essence, referring to Kálnoky, the Russian Foreign Minister wanted to give contractual form to his ambition to “(...) *postpone annexation and union (...)*” to maintain the status quo.¹⁰⁶ Schweinitz had already pointed out to Giers that Kálnoky would under no circumstances sign such a proposal, and therefore in St. Petersburg they settled for not naming Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the draft that was sent. Nevertheless, according to Giers, the second point, without specifying the areas in question, “(...) *allows us to prevent and resolve any unforeseen difficulties that the events may create.*”¹⁰⁷ Undoubtedly, Giers maintained his view that without prior consultation the Monarchy could not make any changes in the Balkans, not even the annexation of Bosnia-Herzegovina. Finally, the third point proposed a three-year extension of the agreement.¹⁰⁸ The available sources do not mention the discussions that took place within the tsarist government regarding the duration of the extension of the treaty, determining this would require further research and a review of the Russian diplomatic documents.

Meanwhile, consultations between the St. Petersburg and Vienna governments revolved around the second point of the Russian proposal. Kálnoky did not rush to reply, which made Giers increasingly impatient. According to a letter dated 16 February 1884, Bismarck stated that Germany would not launch a war against France, and Giers would have liked to receive a note from Kálnoky in which he confirmed the policy of maintaining the status quo.¹⁰⁹ Kálnoky was outraged by the second point of the Russian proposal. Undoubtedly, Kálnoky had already assured Giers on 18 February about maintaining the status quo in the Balkans, but the issue of the annexation of Bosnia and Herzegovina was still under discussion.¹¹⁰ According to Kálnoky, the 1881 treaty already implied that prior consultations were necessary regarding the “entire peninsula”, and the *formal annexation* of Bosnia and Herzegovina did not entail

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ (Copie) Giers an Lobanov–Rostovsky, St. Pétersbourg le 8/21. février 1884. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

¹⁰⁸ Auswärtigen Amt. Abschrift. No. IV. St. Petersburg, 8. Februar 1884. In: HHStA PA/I. Kt. 460.

¹⁰⁹ Télégramme St. Pétersbourg, le 4/16. février 1884. (Copie, Giers an Lobanov–Rostovsky). In: HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹⁰ Schweinitz believed that on 18 February 1884 Kálnoky sent a statement to St Petersburg through Lobanov–Rostovsky. See: Schweinitz, 1929. 264.

a change in the status quo, and no international treaty stipulated that this should take place in parallel with the Bulgarian union. Kálnoky firmly rejected the Russian proposal and insisted that the *freedom of action* with regard to Bosnia and Herzegovina should be preserved, the annexation should exclusively be decided in Vienna.¹¹¹ At this point, in order to overcome the problems of interpretation, Wolkenstein-Trostburg proposed to negotiate simply on the basis of the provisions of the Berlin Congress of 1878,¹¹² which Kálnoky supported, although he was aware that St. Petersburg would not give up the possibility of uniting Bulgaria and Eastern Rumelia¹¹³. However, Kálnoky and Wolkenstein-Trostburg did not take into account that the Berlin Congress had only allowed the occupation of Bosnia-Herzegovina by the Monarchy, so by this move Kálnoky would have virtually renounced the support of Russia regarding the annexation of Bosnia-Herzegovina.

The Austro-Hungarian and Russian talks were making rapid progress at the end of February. Adding to the tension, Giers drew Kálnoky's attention to one of the outcomes of their meeting in Vienna, namely the maintenance of the status quo, and added that in St. Petersburg they were confident that, as a result of the talks, the annexation would not come to fruition.¹¹⁴ Outraged by this, Kálnoky sent an instruction to St. Petersburg the very next day, asking Wolkenstein-Trostburg to remind the Russian Foreign Minister that in Vienna they had only agreed to maintain the status quo in the Balkans and that he still refused to give up the freedom of action in the case of Bosnia and Herzegovina.¹¹⁵ Despite this, the Ballhausplatz still supported the extension of the treaty, therefore Kálnoky assured Giers regarding the annexation that "(...) *we do not want to solve such an important issue without the prior consent of Russia*",¹¹⁶ then on 2 March the Russian Foreign Minister acknowledged the Monarchy's freedom of action in Bosnia and Herzegovina.¹¹⁷

¹¹¹ Weisung Kálnokys an Wolkenstein-Trostburg. Wien, 22. Februar 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹² Telegramm des Grafen Wolkenstein-Trostburg an Grafen Kálnoky. 23. Februar 1884. No. 16. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹³ Weisung Kálnokys an Wolkenstein-Trostburg. Wien, 23. Februar 1884. No. 10. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹⁴ Télégramme St. Pétersbourg, le 14/26. février 1884. (Copie Giers an Lobanov-Rostovsky). In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹⁵ Weisung Kálnokys an Wolkenstein-Trostburg. Wien, 27. Februar 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Telegramm des Grafen Wolkenstein-Trostburg an Grafen Kálnoky. 2. März 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

By 3 March 1884, a consensus was reached to amend the treaty, which was based on the Russian position that had been established by early February. The draft treaty contained the deletion of the third paragraph of the first article, the maintenance of the status quo policy for the “entire peninsula” with no reference to Bosnia and Herzegovina nor Bulgaria, as well as an extension for another three years, which came into force on the expiration of the original treaty, that is, on 18 June 1884. However, Kálnoky was not informed about the final passages¹¹⁸ until 22 March, then on 26 March he accepted the contents of the protocol containing the amendments and sent an authorisation to Count Imre Széchenyi to sign the treaty.¹¹⁹ The protocol was signed on 27 March 1884 by Bismarck, Széchenyi and the new Russian ambassador to Berlin, Nikolay Alekseyevich Orlov, who had been sent to Berlin to replace Saburov.¹²⁰

Evaluate the significance of a contract amendment is not an easy task. It is certain that the extension of the dual alliance did not ultimately play a role in the negotiations relating to the League of the Three Emperors, but the aforementioned evidence suggests that before knowing the Russian negotiating programme, by allowing Kálnoky to make decisions on informal issues and by conveying the primacy of the dual alliance to him, the Berlin cabinet certainly wanted to facilitate the course of the Austro-Hungarian–Russian consultations.

Kálnoky played a central role in the negotiations relating to the League of the Three Emperors, and the deal between him and Giers was instrumental in extending the treaty without the strong mediation of Bismarck. The significance of the final amendments can be grasped in the compromise solution that Kálnoky was not forced to draw the demarcation line separating Austro-Hungarian and Russian interests, which was supported by Bismarck, and thus did not have to give up the economic and political influence of the Monarchy in Bulgaria. At the same time, Giers was given a guarantee that the status quo in the Balkans would be maintained and could be changed by imposing mandatory consultations between the contracting parties. In my opinion, it is in the latter passage that the real result of the amendment is to be found, which has strengthened the partnership between the Monarchy and Russia in the Balkans. To underline this, it is worth pointing out, on the one hand, that this passage caused serious difficulties for Kálnoky when he wanted to in-

¹¹⁸ Kaiserlich Botschaft in Wien. 24. März 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹¹⁹ Weisung Kálnokys an Széchenyi. Wien, 26. März 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

¹²⁰ Bericht des Grafen Széchenyi an Grafen Kálnoky. Berlin, 15. April 1884. In. HHStA PA/I. Kt. 460.

tervene in the Serbian–Bulgarian war on the side of Serbia in the autumn of 1885, in other words, Kálnoky ultimately gave the authority to sign a protocol that essentially limited the freedom of action of the Monarchy in the Balkans. On the other hand, it is also important to keep in mind that the union of the Bulgarian Principality and Eastern Rumelia in 1885 was achieved without Russian interference and to reduce the influence of St. Petersburg, which was in the interests of the Monarchy after the Salzburg meeting. In contrast, after the Russian opposition to the union, Kálnoky also raised his voice against the union until October 1886 and sought to restore the status quo.¹²¹ Alexander III did not intend to extend the League of the Three Emperors in 1887, so we do not know how Giers would have reacted if the Monarchy had annexed Bosnia and Herzegovina during the term of the treaty. What is certain is that neither the Monarchy nor Russia had enough power to change the status quo in the Balkans, which played a major role in maintaining the alliance, thus, the extension of the treaty was seen as a success by both sides.

¹²¹ Palotás, Emil, “A három császár szövetségének kudarca” [“The failure of the League of the Three Emperors”], *Századok*, 121, 1987, 828–829.

Szerencsés Anna Réka

Az angol külpolitika és a magyar emigráció lehetőségei a krími háború időszaka alatt Kossuth Lajos sajtómegjelenései tükrében

BEVEZETÉS

Az angolszász közvélemény nem csupán egy hősi harcban elbukott nép száműzött követét, hanem a népjog szószólóját is látta Kossuth Lajosban Angliába érkezésekor, 1851-ben. Ő pedig ezt a szerepet maga is tudatosan viselte, sőt táplálta, ez számára eszüközt jelentett arra, hogy a magyar kérdést a világ előtt népszerűsítse. Angliai emigrációja során legfőbb kötelességének a magyar függetlenségi törekvések újjáélesztését érezte, úgy vélte a krími háború a maga bonyolult és lehetőségekkel teli nemzetközi környezetével megfelelő lehet ezirányú céljai eléréséhez. Kossuth 1855-ben két brit újsággal (Sunday Times, The Atlas) is szerződéses kapcsolatban állt, ezen időszak alatt megjelent cikkeiben rendszeresen foglalkozott a háborúban álló felek politikájának mozgatórugóival és azzal, hogy Magyarország hogyan illeszkedik ebbe a nemzetközi helyzetbe. A tanulmány célja bemutatni Kossuth mindezekről alkotott véleményét a krími háború kapcsán megjelent sajtó megnyilvánulásai tükrében, ezáltal hozzájárulva Kossuth angliai hírlapírói tevékenységének feltárásához.

A KELETI KÉRDÉS ELŐZMÉNYEI, KOSSUTH KÜLDETÉSE

„A magyar nemzet szabadsága és függetlensége a világszabadság egyik nélkülözhetetlen sarkkövének van elismerve.”¹

1853-ban több nemzetközi esemény is alkalmat szolgáltatott a magyar emigrációs remények felélesztéséhez. Kossuth eleinte az olasz-magyar együttműködésnek tulajdonította a legnagyobb jelentőséget, tekintve, hogy mind a két nemzet felszabadulási törekvéseinek útjában a Habsburg-hatalom állt. Kossuth Angliába érkezésekor személyesen is találkozott Giuseppe Mazzinivel, a Római Köztársaság száműzött elnökével és az olasz republikánus egységmozgalom ve-

¹ Kossuth kiáltványai 1851. szept. 22. Közli: Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*. I. Bp., 1940. 607.

zetőjével, hogy egyeztessék elképzeléseiket. Kossuth a helyszínen tartózkodó Türr István útján rendszeresen értesült az 1853-as milánói felkelés előkészületeiről. Az osztrák katonai túlerő azonban szinte órák alatt leverte a felkelést, melyet súlyos megtorlások, kivégzések, hadbírósaági ítéletek követtek, köztük számos magyar áldozattal.² A bukott felkeléssel Kossuth nevét az angol sajtó közvetlen kapcsolatba hozta, utalva többek között Kossuth még 1851-ből származó, az Itáliában szolgáló magyar katonákhoz szóló kiáltványára is, melyet Mazzini is felhasznált.³ Kossuth e nehéz és felettébb kompromittáló állapotból szabadulni kívánva döntött úgy, hogy ellentétben minden megelőző, Mazzinivel fennálló kapcsolatával és olaszországi megbízottaival fenntartott érintkezésével – gyökeresen elhatárolja magát a Milánóban történt eseményektől, amelyek meglehetősen vegyes érzéseket keltettek a magyar emigrációs berkekben is.⁴

Miután a különböző hazai és nemzetközi szervezkedések, felkelési kísérletek sorra meghiúsultak, Kossuthnak be kellett látnia az eddig követett politikája kudarcát. Az 1848–49-es szabadságharc titkos szervezkedések és proklamációk kibocsátásával, a hazai és európai elnyomott nemzetek szabadságvágyára építve, valamint az emigráció számára rendelkezésre álló jelentős anyagi eszközök híján nem volt folytatható. Kossuth koncepciót is váltott és ezután a nagyhatalmi politika kedvező változásaitól várta a helyzet jobbra fordulását.⁵ Elképzelése szerint egy olyan nemzetközi konfliktus, melyben az Osztrák Császárság is érintett, lehetőséget biztosíthatott volna a magyar függetlenségi törekvések megvalósítására, a szabadságharc újrakezdésére.

Ezt a nemzetközi konfliktust, az „európai vulkán forrongásának” egyik legalkalmasabb pillanatát teremtette meg – meglátásában –

² Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Bp., 1984. (A továbbiakban: Lukács, 1984.) 98–100.

³ A várható felkelés sürgető időpontja készítette Mazzinit arra, hogy felhasználja Kossuth még 1851-ből származó, az Itáliában szolgáló magyar katonákhoz szóló felhívását, melyet enyhén korrigált és az adott pillanathoz alkalmazott. Kossuth a *Morning Post* 1853. február 17-i számában hamisítványnak titulálta a neve alatt kibocsátott kiáltványt. Később annyiban egészítette ki véleményét, hogy a proklamáció egy megelőző, Kütahyában fogalmazódott kiáltványán alapult, de dátumát és szövegét is megváltoztatták. Lásd: Kropf Lajos: Kossuth és Mazzini 1853-ban. = *Történeti Szemle*, 1913. 2. sz. 265–271.

⁴ Koltay-Kastner Jenő: Kossuth és Mazzini. = *Századok*, 1925. 59. sz. 1–14.

⁵ Solymosi József: A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről. = *Hadtörténelmi Közlemények* 130, 2017. 4. sz. 936.

a krími háború kitörése, mely kapcsán Kossuth minden eszközt igénybe vett, hogy a magyar függetlenség reményét életben tartsa. Úgy vélte, ha Magyarország az 1849-ben elszenvedett katonai vereség ellenére ragaszkodni tud küzdelmei céljaihoz és kitart alkotmányos elvei mellett, mindent visszanyerhet. Hitt benne, hogy a krími háború esetében nem elszigetelt küzdelemről lesz szó, hiszen nemcsak a törökökre támaszkodhat a magyar emigráció, hanem Angliára, Franciaországra is, mint az Oszmán Birodalom potenciális szövetségeseire. Ennek megfelelően az emigráció Konstantinápoly felé fordult, így tettek a lengyelek, románok, magyarok egyaránt, akik elsősorban és közvetlenül voltak érdekelték a kibontakozó eseményekben.⁶

1849 óta többen maradtak vagy kényszerültek maradásra török földön, akiknek reményt jelentett a nemzetközi események alakulása. A magyarok és lengyelek közül többen is katonai szolgálatot vállaltak a török hadseregben.⁷ A nyugati országokból is megindult a hazájukon kívül rekedtek vándorlása kelet felé, hogy felajánlják szolgálataikat ott, ahol erre igényt tarthattak. Londonból, Párizsból, Svájcból egyaránt Törökország felé indultak magyar, lengyel, román emigránsok.⁸ A londoniak közül többek közt Kmety György tábornok is, aki a helyi magyar egyesület elnöki tisztségéről mondott le, hogy ismét kardot ragadjon.⁹

A krími háború valóban az egyik legfontosabb fordulópont volt Európa Napóleon utáni történetében. Bodnár Erzsébet megfogalmazásában: a keleti kérdés az Oszmán Birodalom hanyatlásához kapcsolódó, a birodalomban élő elnyomott népek lázadásával és

⁶ Lukács, 1984. 104.; Vö.: Temperley, Harold: *England and the Near East. I. The Crimea*. London, 1936.

⁷ Tüköry Lajos volt honvéd főhadnagy, Pap János, Tolnay János, Guyon Richárd, Kollman József, Eberhardt Károly. Döntő részben volt honvédek, akik csak kevesen tudtak a polgári életben elfogadható egzisztenciára szert tenni. Lásd: Veress Sándor: *A Magyar Emigráció Keleten. I–II.* Bp., 1878.; Pap János–Szalczér Sándor: *Emigránsok Törökországban*. Pécs 1893.; Thomas Lengyel: *Hungarians and the Crimean War. = Hungarian Quaterly*, 1939. 5 sz. 515–540.

⁸ Lukács, 1984. 105.

⁹ Vö.: Kmety, Georg: *A narrative of the defence of Kars*. London 1856.; Kmety mellett Türr István is belépett az angol hadseregbe (1855). Az Angliával szövetségben lévő Török Birodalom számára is teljesített szolgálat közben az osztrákok elfogták, és hadbíróság elé állították. A személye körül kialakult nemzetközi diplomáciai vihar osztrák és angol vonatkozását elemzi: Pete László: *A királynő katonája. Türr István a krími háborúban*. In: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Szerk. Árvay Viktor–Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor. Bp., 2005. 78–85.

az európai nagyhatalmak beavatkozásával összefüggő problémák halmaza.¹⁰ A hosszú XIX. század hatalmi politikájának valóban az egyik legmeghatározóbb dilemmája volt, hogy kik és hogyan töltsék be az Oszmán Birodalom meggyengülésének következtében kialakuló hatalmi vákuumot. A soknemzetiségű Oszmán Birodalom névleges és tényleges hatalma stratégiai fontosságú területekre terjedt ki Észak-Afrikától kezdve egészen a Fekete-tengerig. A modernizálásban megrekedt birodalmat azonban politikai, gazdasági, pénzügyi nehézségek, belső, ideológiai feszültségek és külső erők is fenyegették. A külső erők között első számú volt Oroszország, mely a XVIII. század vége óta a bizánci örökség és a gazdasági érdekek által vezérelve Konstantinápoly és a török tenger-szorosok elfoglalására, az e cél szolgálatába állított pánszlávizmus jegyében pedig a balkáni szláv népek felszabadítására törekedett. A birodalmon keresztülhúzódó, Indiába vezető út miatt a térség rendkívül fontosnak számított az Egyesült Királyság külpolitikájában is. A Balkán viszonylatában továbbá a Habsburg Monarchia is érdekelt volt, míg az évszázad közepére erejét visszanyerő Franciaország is rendelkezett bizonyos gazdasági érdekekkel a térségben.¹¹ Az 1850-es évekre eszkalálódó „keleti kérdés” hátterében tehát az állt, hogy a nagyhatalmak számára erre az időszakra vált egyértelművé, hogy az egykoron világbirodalmat létrehozó erős Török Birodalom a XIX. század közepére meggyengült és az összeomlás szélén állt. A mind gyakrabban „Európa beteg emberének”¹² tartott birodalom várható szétesése következményeként az egyes területekre így több európai hatalom is igényt tartott. Kossuth úgy vélte ez a bonyolult és lehetőségekkel teli nemzetközi környezet a magyar függetlenségi törekvések újjáélesztéséhez is vezethet.

A fenti célkitűzésének megfelelően Kossuth rengeteget foglalkozott a háborúban álló felek politikájának mozzatórugóival, így többek között tartózkodási helye, Anglia vélt és általa valósnak hitt háborús indítékaival, a be nem avatkozás elvével, Ausztria szerepvállalásával és azzal, Magyarország hogyan illeszkedik ebbe a nemzetközi helyzetbe. Legfőbb célja az volt, hogy egy önkényuralom-ellenes magyar, illetve közép-európai szabadságküzdelem – a beavatkozás a

¹⁰ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés kutatása az orosz történetírásban. = *Világtörténet* 29, 2007. 2. sz. 47–52.

¹¹ Ormos Mária–Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Bp., 2003. 40–41.

¹² Miklós cár utalt így Törökországra Seymour szentpétervári brit követnek. Lásd: Goldfrank, David M.: *The Origins of the Crimean War*. London–New York, 2001. 1.

be nem avatkozásért elv jegyében – legalább a politikai fellépés szándékának hivatalos kinyilvánítását elnyerje vendéglátóitól. Angliában az I. világháborúig dogmának minősült, hogy az 1815-ben létrehozott, stabilnak hitt európai államrendszereknek a Habsburg Birodalom léte – mint közép-európai nagyhatalom – az egyik sarkpontja. Ahogy azt 1848 is bizonyította, ennek ereje, stabilitása, sőt fennmaradása is a belső mozgalmakon múltott, ezen a téren az angol külpolitika számára kulcsfontosságú volt Magyarország magatartása, Világos és Arad után pedig az osztrák–magyar viszony alakulása.¹³ A brit alsóház 1849. július 21-én lezajlott vitája során Lord Palmerston¹⁴ külügyminiszter is elismeréssel szólt a magyarok múltjáról és törekvéseiről, de világosan leszögezte Nagy-Britannia közép-európai politikájának alapelvét: „Az európai hatalmi egyensúlyban Ausztria igen fontos elemet képvisel.¹⁵ [...] Európa politikai függetlensége és szabadsága elválaszthatatlanul kapcsolódik Ausztria, mint európai nagyhatalom fennmaradásához és integritásához, ennél fogva bármi, ami akár közvetlenül, akár távolabbi lehetőségként gyöngítene és sújtaná Ausztriát, illetve elsőrangú hatalomból másodrangú állammá redukálná, szükségképpen nagy szerencsétlenséget jelentene Európa számára, amit minden angolnak helytelenítenie kell, és igyekeznie kell meggátolni.”¹⁶

KOSSUTH ÉS AZ ANGOL SAJTÓ

Kossuth krími háborúról kifejtett nézeteinek elemzéséhez jelen tanulmány forrásbázisát azon brit sajtóorgánumok adták, amelyben Kossuth rendszeresen, szerződéses jogviszony keretén belül publikált a háború időszaka alatt. Az újságokkal kötött szerződések keretében 1855 januárjától áprilisáig nyolc terjedelmes cikket írt a nagy példányszámban megjelenő liberális hetilap, a *Sunday Times* számára,

¹³ Jeszenszky Géza: Magyarország a brit gondolkodásban és külpolitikában, 1848-tól 1945-ig. = *Külügyi Szemle* 13, 2014. 2. sz. 150–151.

¹⁴ Henry John Temple, Palmerston harmadik örgrófja (1784–1865) ír főúri családban született, 1807 és 1865 között a brit politika meghatározó személyisége. Pályafutása során több miniszteri posztot is ellátott és miniszterelnöki tisztséget is betöltött.

¹⁵ Erről lásd: Szabad György: *Kossuth and the British Balance of Power Policy 1859–61*. Bp., 1960.

¹⁶ Palmerston az alsóházban, 1849. július 21. Közli: H. Haraszi Éva: *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen*. Bp., 1951. 234.

majd a radikálisabbnak tartott *The Atlas*-nak dolgozott.¹⁷ Kossuth és a hetilapok szerkesztői is tudatosan vállalták azt a kockázatot, amivel egy nem angol anyanyelvű cikkíró alkalmaztatása járt. Fontos, hogy Kossuth angolul közölt cikkeibe nem javítottak bele.¹⁸

A *Sunday Times* esetében előre látható volt a kapcsolatuk rövidtávúsága, első cikkében néhány bevezető sorban tesz hitvallást újságírói moráljáról: „*Ha valaha is közelebbi és valamennyire állandó kapcsolatot teremtek az angol sajtó egy részével, kötelességemnek tartanám, hogy kinyilvánítsam, milyen a felfogásom és mennyiben tartom fenn azt; minthogy azonban ez igen kiemelkedő hetilappal kapcsolatom csupán átmeneti, nem kíván több lenni egy negyedévnél, és csupán a jelenbeli eseményekre korlátozódik [...].*”¹⁹

Az *Atlas* esetében azonban mindkét szerződő fél reményekkel és magas elvárásokkal tekintett a jövőbeli munkakapcsolatra. 1855 márciusában az alábbiak szerint nyilatkozik Kossuth szerződötetéséről az újság: „*A magyar nép kiváló vezetője, akinek írásaiban és beszédeiben annyira világosan megnyilvánult az európai politika széles ismerete, rendszeresen jelentkezik írásaival lapunk hasábjain. Minden komoly és becsületes ember szeretné kivezetni országát biztonsággal a titkos diplomácia görbe útjairól, és szeretné ha Anglia neve, amelyet annyira beszennyezett vezetőinek tévuralma, ismét az európai szabadság és politikai haladás jelképéül állna büszkén. De hogy ez megtörténhessen, ahhoz szükséges az uralkodóházak és nemzetek múlt és jelen helyzetének ismerete. Ez az ismeret nem özőnölhet megbízhatóbb és ékesszólóbb forrásból, mint magától Kossuth Lajostól, akinek az élete a hazafiúság legmagasabb alakzatának megtestesülése, és akinek a közreműködését úgy tekintjük, mint számunkra megtiszteltetést és a liberális ügy számára jótéteményt.*”²⁰

A *Sunday Times* Kossuth angliai újságírói tevékenységét áttekintő 1856. január 6-i cikkében végül kudarcnak minősíti működését. Felrótta, hogy saját sikertelenségéért Kossuth az angol emberek jellemét tette felelőssé s tévesnek ítélte újságírói koncepcióját is.²¹

¹⁷ Kádár Judit: Kossuth cikkek a két brit hetilapban. = *Magyar Könyvszemle* 109, 1993. 3 sz. 292. (A továbbiakban: Kádár, 1993.)

¹⁸ H. Haraszti Éva: *Kossuth angliai éveiről*. Bp., 2002. 11. (A továbbiakban: Haraszti, 2002.)

¹⁹ The Issue. *The Sunday Times*, 1855. jan. 7. Közli: H. Haraszti Éva: *Kossuth as an English Journalist*. (Documents). Bp., 1990. 69. (A továbbiakban: Haraszti, 1990.)

²⁰ *The Atlas*, 1855. március 10. In. Haraszti, 2002. 6.

²¹ Kádár, 1993. 304.

Kossuth, a *Sunday Times*-tól az *Atlas*-hoz kerülve, azzal védte álláspontját az őt ért kritikával szemben, hogy távolról, madártávlatból nézi az angol politika eseményeit.²² A *Sunday Times* éppen ebben látta a legfőbb hibát; „Az angol újságírónak az a dolga, hogy a jelenről a jelennek írjon”, s ne pedig a jövőre tekintő homályos esszéket.²³

Az angol közvélemény megnyerése érdekében írásaiban – ahogyan majd látni fogjuk – töretlenül hívta fel a figyelmet a külpolitika eseményeire, a cári terjeszkedés veszélyére, az orosz politika ellensúlyozásának, illetve Törökország támogatásának szükségességére, hogy mindezzel elősegítse Magyarország függetlenségének helyreállítását. Azonban a szerkesztőségek Kossuth szerződtetésével végül nem találták meg számításaikat. Példányszámuk nem emelkedett olyan mértékben, amilyenben szeretnék volna, s Kossuth sem volt elégedett, mert igényei sem a hatás, sem a jövedelem tekintetében nem teljesültek.²⁴ Ez vezetett ahhoz, hogy Kossuth újságírói tevékenységét e két lappal kudarcként élte meg. „*I wish for England's sake, the truth I have told could have been worthier told, so that it might have left some impression on the public mind*”²⁵ – foglalta össze az angol újságírói pályáját lezáró cikkben a közvélemény befolyásolására irányuló vágyait.

Csalódottsága érthető volt, hiszen sem a közvéleményt, sem az angol kormányt nem sikerült rábírnia az Ausztriával kötött szövetség felbontására és az Oroszországgal szembeni keményebb fellépésre, s a győzelemhez vezető lengyel hadjárat megindítására, a magyar függetlenedési törekvések felkarolására. Ezen célok, melyeket megfogalmazott, nem is bizonyulhattak reálisnak a korban. Blackwell,²⁶ a bécsi angol követség munkatársa is egyértelműen fogalmaz Palmerstonnak küldött levelében, amikor kijelenti, hogy bár Kossuth angol-amerikai agitátorként jelentős hírnévre tehet szert, azonban földi hatalom nem lesz képes újjáépíteni azt a Magyarországot, amelyről álmodik.²⁷

²² *The Atlas*. 1855. április 7. In. Haraszti, 1990. 122–124.

²³ Kádár, 1993. 304.

²⁴ Vas Zoltán: *Kossuth Lajos élete. II. Bp.*, 1983. 756.

²⁵ „*Anglia érdekében kívánom, hogy az igazság, amit megfogalmaztam méltóbb módon mondatott volna el, ezáltal számottevőbb benyomást gyakorolva a közvéleményre.*” Lásd: Haraszti, 1990. 345.

²⁶ Joseph Andrew Blackwell (1798–1866) a bécsi angol követség magyarbarát munkatársa. Lásd: Kabdebó Tamás: *Blackwell küldetése*. Bp., 1990.

²⁷ „*Kossuth may acquire considerable notoriety as an Anglo-American agitator; but he may rest assured that no power on earth will be able to reconstitute the Hungary that he dreams of.*” London, 1851. október 30. Blackwell angol diplomáciai ügynök levele

AZ ANGOL KÜLPOLITIKA KOSSUTH SAJTÓMEGJELENÉSEI TÜKRÉBEN
A KRÍMI HÁBORÚ, ANGLIA KÜLPOLITIKÁJA ÉS A MAGYAR EMIGRÁCIÓ HÁ-
ROMSZÖGE A KOSSUTH CIKKEK TÜKRÉBEN

„But thou, oh England! dear to my heart, thou hast much to lose, - the proudest position that a nation can hold amongst equals - a future, an empire, and last, not least, freedom. (...) mind my words while there is yet time to mind them: Change your policy!”²⁸

Bár Kossuth Lajos mindvégig szem előtt tartotta hazája sorsát és azon fáradozott, hogy a rendelkezésére álló tudás és erő birtokában a magyar szabadságharc által képviselt eszméket életben tartsa, és újra lángra lobbantsa, mindemellett az is fontos volt számára, hogy egy tőle gyakorlatilag teljesen idegen, őt emigránsként mégis befogadó állam belső viszonyairól is számot adjon és legjobb tudása szerint formálja is azokat. Jelen tanulmány azt is vizsgálja tehát, hogy egy olyan országot, amely kétségkívül a világ vezető hatalmának számított a 19. században, hogyan volt képes Kossuth a saját elvei mentén úgy szemlélni és szemléltetni, hogy őt olvasva, brit olvasói is elbizonytalanodjanak az angol politika példaértékűségében.

A krími háborút Kossuth kétségkívül óriási nemzetközi lehetőségnek tekintette, ezért fáradozott a rendelkezésére álló minden eszközzel azon, hogy elképzeléseinek angol támogatást nyerjen. Bár a kívánt segítséget végül nem nyerte meg az ügynek, s a háború a magyar függetlenedési törekvések szempontjából eredmény nélkül ért véget, következményei mégis felcsillantották a cselekvés lehetőségeit, reményt adva az emigráció addig háttérbe vonult tagjai számára is. Klapka György és Czetz János²⁹ is Konstantinápolyba utazott. A Kossuthtól független kezdeményezés

Palmerstonhoz, melyben Széchenyi Kossuthról vallott felfogását fejti ki. Közli: Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–52*. Bp., 1948. 722.

²⁸ *„De Te, ó Anglia, ki kedves vagy a szívemnek, sok a veszteni valód: a legbüszkébb státusz, mit egy nemzet bírhat egyenlők között, a jövő, a birodalom és végül, de nem utolsó sorban a szabadság. Figyelj szavaimra, amíg még teheted: változtasd meg politikádát!”* *The Atlas*. 1855. május 12. In. Haraszi, 1990. 158.

²⁹ Czetz János (1822–1904) az 1848–49-es forradalom és szabadságharc honvédtábornoka, az emigráció politikai és katonai tevékenységének aktív résztvevője volt. A krími háborúban Klapka oldalán tárgyalt a törökökkel az esetleges magyar légió felállításáról Oroszország ellen. Az olaszországi magyar légió szervezésében is szerepet vállalt, de a villafrancai békekötés (1859) után végleg elhagyta Európát és Buenos Airesben telepedett le, ahol Argentína első nemzeti katonai akadémiájának alapítója és 25 éves korig igazgatója volt. Visszaemlékezését lásd: Czetz János: *Emlékezéseim*. Budaörs, 2001.; Czetz János: *Utazás Spanyolországban*. Budaörs, 2004.

célja az volt, hogy Klapka valamilyen fontos török katonai beosztáshoz jusson és maga köré gyűjtve a katonai emigráció tagjait, felkészüljön egy esetleges osztrákellenes háborúra. Emellett Gál Sándor³⁰ Kossuth konstantinápolyi megbízottjaként (1852. április 12-től teljhatalmú törökországi ügyvivőjeként) működött. Gál Kossuthtól korábban megkapta a tábornoki kinevezést is,³¹ ekkor pedig feladatául kapta a birtokába jutott információk továbbítását, valamint közvetítésével Kossuth memorandumokkal fordult a török kormányhoz. Ezekben nagyszabású török-magyar szövetség és katonai együttműködés terveit vázolta fel, ecsetelve egy orosz-osztrák elleni harc várható előnyeit.³²

Azonban a bomló Török Birodalom kormányának eleve nem voltak a legjobb emlékei a kütahyai internáltról, s a bukott milánói felkelés óta Kossuth neve nem csengett a legmeggyőzőbben a nemzetközi diplomáciai körökben sem.³³ Az eleve óvatos török megközelítéshez társultak Gál Sándor diplomáciai hiányosságai is, aki a török vezető körökkel egyáltalán nem tudott kapcsolatokat kiépíteni, mint ahogy a jelentősebb törökországi diplomáciai képviselőkkel sem. A török vezetés számára fontosabbnak bizonyult Ausztria semlegességét megőrizni, mint a magyar függetlenedési törekvéseket támogatni, tehát tartózkodóan fogadták a memorandumban foglaltakat, s így mind Kossuth, mind Klapka és körének törekvései eredménytelenek maradtak.³⁴

Tekintettel arra, hogy a cárizmus abszolutizmusa és terjeszkedési politikája veszélyeztetni látszott a brit egyensúlypolitikai érdekeket,

³⁰ Gál Sándor (1817–1866) az 1848–49-es forradalom és szabadságharc honvéd tisztje. A szabadságharc leverése után a magyar emigráció aktív tagja (Hamburg, Anglia, Konstantinápoly). Előbb Kossuth híveként, majd törökországi megbízottjaként szőtt nagyszabású terveket, Kossuth megbízta az erdélyi önkényuralom ellenes szervezkedés vezetésével. Garibaldi hadjárata alatt Kossuth parancsára magyar legiót alakított. Az itáliai politikai csatározások során azonban eltávolodott a magyar emigrációtól, a sikertelen kísérletek végül magával Kossuthal is szembe fordították. Elmeháborodottságra valló, önhatalmú rendelkezései miatt Türr István 1861-ben Nápolyban letartóztatta. Olasz nyelvű életrajza, mely később fordításra került, fogsága alatt született. Lásd: *Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból.* Szerk. Schneider D. Antal–Halász Sándor–Viola Károly. Csíkszereda, 2012.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára R 173 1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Személyek szerinti gyűjtemény, Gál Sándor iratai. (Továbbiakban: MNL OL)

³² Lukács, 1954. 105.

³³ Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. II.* Bp., 1922. 270–273.

³⁴ Lukács, 1984. 105–110.; Solymosi József: A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről. = *Hadtörténelmi Közlemények* 130, 2017. 4. sz. 936.

Kossuth eleinte bízott az angol kormány külpolitikájában. A Lord Aberdeen³⁵ vezette koalíciós kormány – ameddig lehetett – távol akart maradni a háborús konfliktustól, azonban a félelem, hogy Oroszország elzárhatja a tengeri szorosokat és így az utat India felé, mégis hadba vitte az országot.³⁶ 1854. március 27-én, nem sokkal III. Napóleont követően, Anglia elküldte hadüzenetét Oroszországnak. A brit kormány sokáig várta Ausztria háborús csatlakozását is, Clarendon,³⁷ Palmerston és Aberdeen is meg voltak győződve arról, hogy Ausztria Oroszország mellé áll a konfliktusban.³⁸ Erre várt a magyar emigráció is – már csak 1849-es lekötelezettsége miatt is – bízva az angol-francia-török katonai sikerben és a magyar ügy győzelemre segítésében. Ausztria hadüzenete azonban elmaradt.

Bár a Habsburg Birodalom fegyveresen nem vett részt a háborúban – s végül a semlegességet választotta az osztrák vezetés –, mégis szerepet vállalt a konfliktus alakulásában főleg a békés rendezésre irányuló kísérletekben, a harcokat övező diplomáciában. Mindkét hadban álló oldal a kezdetektől fogva igyekezett megnyerni Bécs rokonszenvét: Miklós cár számított Ferenc József lojalítására az 1849-ben nyújtott segítség miatt – legalábbis támogató semlegességet várt volna Ausztriától. Bécsnek viszont nem tetszett Oroszország balkáni előrenyomulása és nem tolerálták az al-dunai fejedelemségek elfoglalását sem, mivel ez fenyegette a birodalomnak fontos dunai kereskedelmet. Ráadásul a nyugati hatalmak az itáliai status quo felborításával, a Szárd-Piemonti Királyság bevonásával igyekeztek rávenni Bécsre az aktív közbeavatkozásra, mely esetben szárazföldi frontot nyithattak volna az oroszok ellen. Ennek megfelelően Ausztria a konfliktus elejétől kezdve igyekezett a békés megoldás elérésére a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus óta megszokott módszerekkel. Ausztria és Poroszország között 1854. április 20-án szövetség jött létre: Poroszország támogatásáról biztosította Ausztriát Itáliában és a fejedelemségekben, egyben kinyilvánították semlegességüket is. A megállapodást a német szövetségi gyűlés is elfogadta. A német államok

³⁵ George Hamilton-Gordon, Aberdeen negyedik grófja (1784–1860) angol miniszterelnök (1852–1855) tory, konzervatív, pealista politikus, kormánya Anglia krími háborúba sodródása miatt megbukott, ő maga is visszavonult a politikától. Politikai életrajzát lásd: Chamberlain, Muriel E.: *Lord Aberdeen, a Political Biography*. New York, 1983.

³⁶ Erről lásd: Puryear, Vernon John: *England, Russia and the Straits question 1844–1856*. Berkeley, 1931.

³⁷ George William Frederick Villiers, Clarendon negyedik grófja (1800–1870): angol államférfi, diplomata, a krími háború alatt Anglia külügyminisztere.

³⁸ Kovács Endre: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadsághozmozgalmak*. Bp., 1967. 205.

támogatását maga mögött tudva szólította fel Bécs 1854 júniusának elején a cárt, hogy vonja ki csapatait a megszállt fejedelemségekből. Mikor az oroszok végül eleget tettek e kérésnek, területükre osztrák katonák vonultak be, mintegy békefenntartó erőként.

Anglia külpolitikai elképzelései nem tartalmazták sem Magyarország, sem Lengyelország, tágabb értelemben Közép-Európa felszabadítását. Így érthető, hogy Kossuth hosszú cikkekben bizonyítja a keleti háború elhibázott voltát, az angol haderő szégyenletes szerepét; szolgálalkúséggel vádolja az angol politikát. Meggyőződése volt, hogy a szigetország nem a helyes célokért folytatott háborút, politikáját céltalannak ítélte és azzal is vádolta az országot, hogy Franciaország, illetve Ausztria kezére játszik, sőt bizonyos lépéseivel még az orosz érdekeket is képviseli. Kossuth, a brit álláspontot – ami Magyarország függetlenségének ügyét illette – úgy ítélte meg, hogy a cári Oroszország erejét komolyan megtörni nem is állt szándékában, az angol vezetést túl engedékenynek tartotta. „*A jelenlegi válságos helyzetben nem mehetünk el amellett a tény mellett, hogy az angol kormány eddig inkább szolgálta mintsem akadályozta Oroszország törekvéseit*”³⁹ – írta. A krími háborúba investált angol erőforrásokat teljes mértékben elhibázottnak ítélte meg.

Kossuth szerint a brit kormány részéről nem történt meg a háború valós céljainak meghatározása, nem adtak az angol népnek kielégítő információt arról, miért is visel hadat Anglia. Úgy vélte, a brit állampolgárok alapvetően ellenséges szemmel nézték Anglia katonai akcióit, s úgy vélekedtek, az 1815-ös hatalmi egyensúly már nem igényli a katonai beavatkozást. Ezért több cikkében kidomborítja, hogy véleménye szerint az ország részvétele a háborúban egyenesen megbocsáthatatlan, a háborús politikájuk céltalan, bizonytalan és lealacsonyító [debasing].⁴⁰ Kossuth próbálkozása, hogy Ausztriaellenes politika folytatására vegye rá az angol politikusokat, valószínűleg akkor is kevés sikerrel kecsegtetett volna, ha Palmerston és a vezető parlamenti személyiségek (Russel, Disraeli, Gladstone) megbízható politikusnak látják és nem tartották volna „leplezetlen Mazzinistának”,⁴¹ az európai rend felforgatására készülő forradalmárnak. Az európai hatalmi egyensúly biztosítását a brit kormánypolitikusok csak Ausztria fennmaradásával tudták elképzelni, ezt Kossuth

³⁹ M. Kossuth on the foreign policy of England. *The Times* 1853. October 19. Lásd: Haraszti, 1990. 361.

⁴⁰ *Sunday Times*. 1855. február 18. Lásd: Haraszti, 1990. 97–102.

⁴¹ Morley, J.: *The life of William Ewart Gladstone*. Vol. I. London, 1903. 402.; Vö.: Kabdebó Tamás: Reception of Kossuth in England and the Magazine Punch in 1851. = *Hungarian Studies* 1, 1985. 2. sz. 230.

is jól tudta, s épp e politika tarthatatlanságáról kívánta meggyőzni őket, hol „babonás agyrém”-nek hol „történelmi abszurditásának” „lehetetlenség”-nek, „tökéletes badarság”-nak minősítve még a „balance of power” kifejezést is.⁴²

Cikkeiben Kossuth a korban megjelenő (háborús) tudósítókkal ellentétben, nem szemtanúként számolt be az eseményekről, hanem magyarázója kívánt lenni a történeteknek. Az általa érintett kérdésekről, mindvégig nemzetközi összefüggésekben írt, kitért az összes háborús fél indítékainak feltárására, magatartásának elemzésére. Írásainak állandó visszatérő motívuma, hogy Angliára pusztulás vár. E nézetét a *Sunday Times*-nak írt cikkeiben is kifejtette, egészen pontosan nyolcból négynek a konklúziója ez. Anglia iránti szigora ilyen mélységekben csak a krími háború alatt figyelhető meg. A háború befejezésével, amikor már nem érezte feltétlen szükségét az angol-magyar politikai „érdektalálkozás” tudatosításának, ezek a nézetei enyhültek.⁴³

PALMERSTON

A vizsgált cikkek majdnem mindegyikében megtaláljuk Lord Palmerston nevét. Az ír főúri családból származó államférfi a 19. századi brit politika egyik főszereplője volt, majdnem tíz éves miniszterelnöksége, illetve folyamatos külügy-, valamint belügyminiszteri pozícióiból fakadóan az angol politikát csaknem 20 éves korától élete végéig erősen befolyásolta. A *Morning Post* így üdvözölte a hírt, amikor közel hetven évesen, 1855-ben kormányt alakíthatott: „*Anglia népének ebben a fontos pillanatban, amikor Európa és Anglia sorsa forog kockán, szüksége van egy olyan államférfira, akinek lelke erős, aki messzire látó, és minden ízében angol.*”⁴⁴ Az 1848-as mozgalmak idején Palmerston befelé konzervatív, kifelé pedig szabadelvű álláspontot képviselt. Anglia alkotmányos életével meg volt elégedve; a kontinensről viszont azt tartotta, hogy ott még idejétnúlt államszervezetek vannak életben, nem a területi változások, hanem az államkormányzás haladottabb formáinak volt híve és támogatója.⁴⁵ Külpolitikájáról megállapítható, hogy az elődei által kiala-

⁴² Haraszti, 2002. 117, 262.; Kádár, 1993. 294.; Vö.: Szabad György: *Kossuth and the British Balance of Power Policy 1859–61*. Bp., 1960.

⁴³ Kádár, 1993. 298–304.

⁴⁴ Brown, David: *Palmerston and the politics of foreign policy 1846–1855*. Manchester, 2002. 205–206.

⁴⁵ Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–52*. Bp., 1940. 35.

kített brit alapelveken ő sem változtatott. Nem támogatta ugyan a magyar ügyet, ám nem volt magyarelles sem.⁴⁶ A brit külpolitikai érdek azonban a Habsburg Birodalom egységének fennmaradását diktálta, Oroszország nagyhatalmi előretörésének megakadályozását pedig a krími háborúban kellett érvényre juttatnia. A Török Birodalom integritása Anglia számára biztosította az India felé vezető kereskedelmi utat, Oroszországot azonban akadályozta a déli irányú terjeszkedésben. Anglia részéről lord Palmerston volt az a politikus, aki a térséget érintő konfliktusokat kezelte. A krími háború kitörésekor Palmerston ugyan belügyminiszter volt, de a külügyek iránt viseltetett mindvégig a legélénkebb érdeklődéssel.⁴⁷

Palmerston nagy kihívásnak tekintette a krími háborút és a keleti kérdést, annak ellenére, hogy az Anglia számára belpolitikai válságot eredményezett. A kormánytagok között nem volt összhang a háborút érintő ügyekben. Már a háború szükségessége kapcsán is felmerültek nézeteltérések, Palmerston azonban ragaszkodott a bécsi kongresszuson létrehozott hatalmi egyensúlyhoz, s azt hirdette, Anglia elég erős ahhoz, hogy ezért háborút is viseljen. Időközben az oroszok megszállták Havasalföldet és Moldvát, Törökország bolgárok és szerbek lakta tartományait és közvetve Konstantinápolyt fenyegették. Mindez alapjaiban veszélyeztette az angol érdekeket. Tisztában volt azzal is, hogy az angol haditengerészet a legnagyobb a világon,⁴⁸ bár azt is tudta, hogy szárazföldi seregének létszáma jóval alulmarad akár Franciaországhoz, akár Oroszországhoz képest. Az oroszok kiűzését az al-dunai tartományokból Palmerston így Ausztriára kívánta bízni.⁴⁹ Ausztria vonakodott, Palmerston ezért igen negatív véleménnyel volt az osztrák időhúzásról: *„Ausztria, mint mindig, aljas játékot játszik. Amikor azt gondolta, hogy az oroszok valószínűleg felülkerekednek, és amíg azt hitte, hogy Angliának és Franciaországnak szüksége van gondolkodásra, addig azzal a szándékával hengegett, hogy cselekvő ellensége lesz Oroszországnak. De amint a mi csapatainkat találta Várnában, megváltozott a véleménye, és a jelentések értelmében, amelyeket tegnap Clarendon kapott, Ausztria kijelentette, hogy nem fog belépni a fejedelemségekbe, mert*

⁴⁶ Palmerston 1848-as külpolitikájáról és magyar értelmezéséről lásd: Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*, Bp., 1957.; Erdődy Gábor: *„Én csak fáklyatartó voltam” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–49.* Bp., 2006.

⁴⁷ Erről bővebben lásd: Szalisznyó Lilla: Palmerston és a krími háború. = *Aetas* 24, 2009. 3. sz. 53. (Továbbiakban: Szalisznyó, 2009.)

⁴⁸ Az angol haditengerészet ereje nagyobb volt, mint a rangsorban következő három haditengerészeté összesen. Lásd: Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tüdőklése és bukása.* Bp., 1992. 150.

⁴⁹ Szalisznyó, 2009. 46.

az oroszokat a törököknek, az angoloknak és a franciáknak kell kiűzni. *Ám Ausztria aligha hiheti, hogy mi végezzük el helyette a munkát.*⁵⁰

Kossuth nem értette Palmerston viselkedését, barátjának Francis W. Newman-nek így jellemezte: „*Nem értem mi Palmerston szívbéli politikája. Másképp beszél, mint cselekszik, s mindig Magyarország érdekei és igaz jogai ellen. Ha szíve velünk van, de valaki rossz irányba befolyásolta, természetesen felkeresem, és személyesen köszönetet mondok neki; mivel tény lehet az, hogy a szultánhoz küldött jegyzékei mentettek meg az osztrák akasztófától.*”⁵¹ Lord Palmerston and Hungary című cikkében nyílt támadást intézett az akkor már brit kormányfő ellen, mivel magatartását kétségbe vonhatónak tartotta.⁵² Hiszen látszott, hogy célja nem Ausztria gyengítése, s így a magyar ügy felkarolása, még csak nem is Oroszország lényeges gyengítése Lengyelország függetlensége által, hanem csak a brit birodalmi érdekek képviselete. Nem Kossuth volt az utolsó, aki olyasmit várt el Angliától, s a világtól, amely a legkevésbé sem ért meg áldozatokat Nagy-Britanniának, vagy a világ más államainak.

Kossuth felháborodott a kormányfő azon nyilvános kijelentésén, miszerint „*Nagy-Britannia kormánya nagy szerencsétlenségnek tekintené Európa számára, ha Magyarország különválna [were separated] az osztrák birodalomtól.*”⁵³ E gondolatot többször, némiképp megmászva idézte, s több esetben szónoki hevületében elszakadt a politikai realitásoktól Palmerston politikájának értelmezésében.⁵⁴ Többször hangsúlyozta, hogy Palmerstont elvtelennek, felületesnek tartja s az angol népet szólította fel igazságérzetük felébresztésére, kiemelve, hogy egy ország függetlensége nem lehet Európa ártalmára. „*A brit kormány Magyarország szabadságát és függetlenségét ellenzi*” – írta, s Palmerston „*egy nemes nemzet szabadságát*” minősíti Európa számára nagy szerencsétlenségnek.⁵⁵

⁵⁰ Palmerston levele Newcastle hercegnek. Bocket, 1854. június 16. In. Ashley, Evelyn: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston 1846–1865 with selections from his speeches and correspondance. II.* London, 2005. 66–67.

⁵¹ „*I cannot understand what is the policy of Palmerston's heart. He talks one way, yet acts another way – always against the interest and just rights of Hungary. If his heart is with us, and someone behind has overruled him, I should naturally call and personally thank him, for it may be a fact, that his despatches to the sultan saved me from the Austrian gallows*”. In. Newman, Francis-William: *Reminiscences of two exiles (Kossuth and Pulszky) and two wars (Crimean and Franco-Austrian).* London, 1888. 40–42.; Vö.: Haraszti, 2022. 55.

⁵² *Sunday Times.* 1855. április 1. Lásd: Haraszti, 1990. 113–118.

⁵³ *Sunday Times.* 1855. április 1. Lásd: Haraszti, 1990. 113.

⁵⁴ Kádár, 1993. 295.

⁵⁵ Haraszti, 2002. 10.

Innen jut el a győzelmet szomjazó angol olvasók számára már minden bizonnyal követhetetlen és aránytévesztésében ellenszenves kijelentéséig, miszerint „*a Magyarország szabadságától való igazságtalan és igazolhatatlan irtózás az igazi kulcsa annak a rejtélynek, hogy egy bátor angol hadsereg elveszett, hogy milliókat költöttek el hiába*”.⁵⁶ Kossuth ebből a látószögből helyesen, elvi alapokról nézve, de politikai fantasztika módjára értékeli Európa jövőjét veszélyeztető orosz előrenyomulást, s a krími kérdés elfajulását is oda vezeti vissza, hogy Anglia 1849-ben nem akadályozta meg a cári csapatok magyarországi beavatkozását.⁵⁷ „*Beteljesedtek profetikus szavaim, hogy a vétség, mely lehetővé tette az orosz ambíciónak, hogy beavatkozzon Magyarország sorsába, felbecsülhetetlen anyagi és véráldozat formájában fog Anglia fejére visszahullani.*”⁵⁸ Hozzátehetjük; Közép-Európa feláldozása az orosz birodalmi ambícióknak a 20. században valóban tragikus következményekkel járt.

Az elhibázott háborús célkitűzések, a hatalmi egyensúlyi rendszer kritikája, s Palmerston jelleme mellett a háború végső szakaszának értékeléséről, a béke megteremtésének körülményeiről és a kialakult helyzet európai hatásairól több cikkben is értekeznek. Az Anglia, Franciaország és Ausztria között létrejött 1854-es hármass megállapodást Kossuth Oroszországra nézve túl kedvezőnek tartotta, a négy bécsi pontban, amelyek lényegében az 1856-os békében szereplő feltételek előfutárai – a magyar érdekek végleges elárulását látta. A pontok a következőket javasolták: Havasalföld és Moldva nemzetközi felügyelete, a törökországi keresztények kollektív védelme, a dunai hajózás közös ellenőrzése és az 1841-es tengerszoros egyezmény revíziója. A szövetség egyedüli nyerteseként Kossuth Ausztriát látta (*England, look out!*), hiszen meglátásában Bécset nem kötötte semmi ahhoz, hogy egyáltalán bekapcsolódjon a háborúba, azonban másokat (így Angliát is) kötelezte arra, hogy ha támadás érné, a védelme biztosítva legyen.⁵⁹ Oroszország tekintetében úgy vélte, csak egy jelentős, összeurópai háború vethetne véget despotikus hatalmának a keleti térségben. Ez végzetes félreértése volt mind a hagyományos angol külpolitikának, mind a nagy Napóleonhoz semmiben sem hasonlítható, s csak a szólamokban „forradalmár” francia császár jellemének.

„*England holds no more the position of a leading power in Europe*” – Anglia elvesztette vezető nagyhatalmi szerepét Európában – vélekedett a szigetország nagyhatalmi helyzetének átalakulásáról. A meglehetősen

⁵⁶ Haraszti, 1990. 115. Fordítás: Kádár, 1993. 294.

⁵⁷ Kádár, 1993. 295.

⁵⁸ Haraszti, 1990. 293. (*My country and English sympathy*)

⁵⁹ *Sunday Times* 1855. január 7. Haraszti, 1990. 72.

kifejező címmel ellátott cikkében: –, *A vezető és követője [The leader and the led]*”⁶⁰– azt is megállapította, hogy Anglia egyértelműen elvesztette a világra gyakorolt vezető pozícióját, sőt erről saját maga mondott le. Nem alakította ki saját elképzeléseit, s nem ismerte fel a háborúban rejlő valóban fontos kérdéseket, csakúgy: „*vakon odavetette magát Napóleon lábai elé*”⁶¹– írta. Tiszteletreméltó idealizmussal megállapítja, hogy az angol kormánynak fel kellett volna ismernie, hogy III. Napóleon viszonya Ausztriához, Oroszországhoz, valamint a lengyel-magyar kérdéshez nem őszinte, s Angliának más célok mentén kellett volna haladnia. Úgy vélte erre ráébred majd az angol nép is, s ekkor: „*Európa összes megbotránkozása [indignation] és szemrehányása [blame] Anglia felé fordul.*” Hiszen „*Bonaparte nem okozott csalódást a világnak, Anglia viszont igen.*”⁶²

Kossuth háborús külpolitikai cikkeinek legalább fele Szevasztopol szerepével foglalkozott. Anglia számára a kikötőváros kulcsfontosságú volt, hiszen az itt épülő, izmosodó orosz flotta a közel-keleti és ázsiai érdekeltségeit veszélyeztette. Kossuth az ostrom jelentőségét mindenféle eszközzel igyekezett lecsökkenteni. Egyik írásában [*Provide for the future – learn from the past*] arról számolt be, hogy a Szevasztopol bevételére irányuló vállalkozást hibának, bukásnak [*failure*] és szerencsétlenségnek tekinti.⁶³ A város bevételét meglátása szerint Oroszország inkább sértésnek [*insult*] éli majd meg mintsem komoly érvágásként a birodalom számára. És vannak nemzetek, amelyek a sértést nem tűrik el. Az orosz despotizmus megtörése nem merülhet ki Szevasztopol ostromában – vallotta. Az orosz hadsereget lényegesen erősebbnek ítélte meg mind mennyiségben, mind morálban és technikában, ahhoz képest, amit a város védői jelentettek. Egy háborút – megítélésében – vagy el sem kell indítani, vagy olyan indokkal kell véghezvinni, ami az ellenségnek a legtöbb veszteséggel, kényelmetlenséggel [*inconvenience*] jár. Úgy vélte azonban, hogy Anglia valójában nem törekedett az Orosz Birodalom erejének letörésére, s Szevasztopol bevételének stratégiai jelentőségét hónapról hónapra kisebbnek ítélte meg. A szövetségesek győzelmét egyenesen csodához hasonlítja és figyelmeztet, hogy „*csodákban hinni veszélyes dolog*”. Sokszor írt arról, hogy az az erő és energia, amit az angolok arra

⁶⁰ Haraszti, 1990. 103–108.

⁶¹ Haraszti, 1990. 106. „*England throwing herself, with blind abnegation, on Bonaparte's hook.*”

⁶² Haraszti, 1990. 106. „*Bonaparte did not disappoint the world, but England did (...)*”

⁶³ Haraszti, 1990. 128–131.

fordítottak, hogy Szevasztopol bevételének fontosságát sulykolják a nép és a közvélemény számára, nem a köz szolgálataként értékelendő, hanem a háttérben folyó titkos diplomáciai folyamatok eltussolásaként.⁶⁴

Amikor közeledni látszott az ostrom vége, a város esetleges bevételét is jelentéktelennek állította be. *„Ezzel megtörnétek Oroszország erejét? Vagy közelebb kerülnétek egy tisztességes békéhez?”*⁶⁵ – kérdezte olvasóitól. A választ a történelem adta meg. 1855. augusztus 25-i cikkében megfogalmazza, hogy a krími háború által érintett valóban lényeges kérdések nem kapták meg a kellő figyelmet, a döntő szempontnak nem Szevasztopol ostromának kellett volna lennie. Vagyis – tehetnénk hozzá – a konfliktusnak nem a fekete-tengeri, hanem összeurópai perspektívában kellett volna zajlania, amelyben a magyar kérdés egy kitüntetett elem. *„Szégyen” „Kelepcse” „Téveszme”* – írta többször a helyzet megfestésére. A város ostroma beszédeiben is visszatérő téma, szinte szimbólumává vált az árulásnak, amelyet Közép Európával szemben elkövettek Londonban, Párizsban. *„Nem azt mondom, hogy Szevasztopolt nem fogják bevenni. Tétélezzük fel, hogy bizonyosan sikerrel járnak. A Krím biztosítása azonban nem jelent biztonságot egész Európa számára. Krím nem egy védőbástya, csak egy bástya, amit védeni kell.”*⁶⁶

Blokád háború című elemzésében Kossuth továbbra is arra az álláspontra helyezkedett, hogy Szevasztopol bevétele, vagy bármely más fényes siker a Krímen nem elegendő ahhoz, hogy eldöntse a háborút. Földrajzi és gazdasági adatokkal is alátámasztva kifejezte meggyőződését, hogy egy blokád nem vezethet Oroszország kifulladásához, hiszen egy ekkora kiterjedésű és népességű birodalom esetében ez nem realitás. Anglia és Franciaország elképzelését, miszerint Oroszország kereskedelmi blokádja és katonai elszigetelése arra készítetné a cári birodalmat, hogy feladja a harcot és elfogadja a nagyhatalmak békefeltételeit, vagyis a négy bécsi pontot, irreális és elfogadhatatlan. Mint tudjuk ebben tévedett. Félelmei, melyek szerint a cár egy európai szárazföldi háborúba fordíthatja az események menetét, nem igazolódtak be. Szevasztopol végül 349 napos ostrom után esett el, miután 1855 januárjában a szárd-piemonti királyság is hadat üzent Oroszországnak, s tizenötezer fős sereget küldött

⁶⁴ *„(...) the paramount importance to which the capture of Sebastopol has been artificially worked up in the estimation of public opinion, is nothing but a gigantic prejudice, apt perhaps to cover the mystifications of Secret Diplomacy, but by no means advantageous to the public interest.”* Haraszti, 1990. 130.

⁶⁵ *The Atlas.* 1855. április 14. Lásd: Haraszti, 1990. 129.

⁶⁶ *The Atlas.* 1855. augusztus 25. *„It is no barrier that defends, it is an acquisition that requires.”* Lásd: Haraszti, 1990. 249–253.

az ostromlók támogatására a Krím félszigetre. A szövetséges csapatok így bevették a félsziget kulcsát, Szevasztopol erődjét, s közben a cár állama az államcsőd szélére sodródott. Így – bár az orosz csapatok több katonai győzelmet is elkönnyvelhettek (pl. Sinop) – a legnagyobb csaták (Szevasztopol, Alma folyó melletti harcok, Balaklava) a szövetségesek győzelmével zárultak.

A *Győzelem* című cikkét⁶⁷ nem kevés iróniával így kezdi: „*It is done at last*” – „*Hát végre sikerült.*” Szevasztopol elesett. Az örömfátyolba burkolódzó nép számára rögtön felteszi a kérdést, mi lesz akkor, ha majd leáldoz ennek a ködös márnak a napja és az emberek belegondolnak, hogy mit is értek el valójában ezzel a győzelemmel. Oroszország presztízsén kétségkívül csorba esett, de a valós kérdés mégis csak az, mik lesznek a tartós politikai következményei ennek az ostromnak, mi lesz az igazi előny, ami származott belőle? Hordoz magában kielégítő megoldást vagy megoldást egyáltalán? S most mi lesz a következő lépés, amit a szövetséges hatalmak meglépnek?

Kossuth természetesen megkísérelte erre is megadni a választ, hiszen következő cikkét ezeknek a kérdéseknek szentelte.⁶⁸ Ebben kifejti, nem lehet kétséges, hogy az angolok – győzelmük után – nem tarthatják kielégítőnek a négy bécsi pontot. Meglátása szerint a város és a fekete-tengeri orosz flotta veresége nem a cári kompromisszumra hajlást fogja erősíteni, sokkal inkább az orosz indulatokat. A háborút befejező II. Sándorról azonban Kossuth is hallotta a jellemét illető híreket, miszerint hajlékony, elődje vehemenciájából semmit sem öröklő uralkodóval számolhattak a képletes tárgyalóasztalnál. Még egy igen kifejező – és sértő – Shakespeare idézetet is ráilleszt a cásra, miszerint ő azon férfiak egyike ki „*kövér és síkfejű s ki éjjel alszik*” [*fat, sleek-headed and such as sleep on nights.*]⁶⁹

Arról is meg volt győződve, hogy Ausztria, mint „a megtestesült gonoszság” majd tesz róla, hogy Oroszországot ne érje nagyobb sérelem, mint ami a négy bécsi pontban foglaltatott és tartott tőle, hogy az angol kormány is arra az álláspontra helyezkedik, hogy az orosz területi kiterjedés csaknem érintetlen marad a háború végével is. Ebben nem is tévedett. Oroszországnak – bár a vereség következtében politikai helyzete Európában meggyengült – azonban Franciaország és Nagy-Britannia érdekkellentétei következtében mégis sikerült területét csaknem sértetlenül

⁶⁷ *The Atlas*.1855. szeptember 15. Lásd: Haraszti, 1990. 266.

⁶⁸ *The Atlas*.1855. szeptember 15. Lásd: Haraszti, 1990. 268–271.

⁶⁹ Haraszti, 1990. 269.

megtartania.⁷⁰ Amíg a békét alá nem írták, Kossuth azon fáradozott, hogy átalakítsa, befolyásolja a feltételek alapját képező, Bécsben szövegezett négy békepontról kialakult angol közvéleményt. A pontokat – többek között – Metternich⁷¹ fogalmazta, így Kossuth eleve ellenérzésekkel kezelte őket.

„*De mi lesz a Krímmel?*”⁷² – című írásában arról értekezett, mi lesz a sorsa a félszigetnek a háború befejeztével? Ha már egyszer sikerült bevenni a Krím legnagyobb védőbástyáját, orosz kézre visszajuttatni teljességgel értelmetlen lenne. Tartsák hát meg csak az angolok? Vagy csak a franciák? Nem vezetne eredményre. Hagyják meg a háborútól megfáradt, hadsereggel alig rendelkező törökök birtokában? Az oroszoktól a jövőben sem lenne biztonságban. Hibrid semlegességi pozícióba kényszerül tehát, ami felett Európa öröködi majd? Ki vállalja majd ezt a szerepet? És akkor a kulcskérdésről, a szorosok birtoklásáról még szó sem esett. Kossuth az egyetlen lehetséges megoldásként – ami a Krím megtartását illeti – azt látta, hogy az oroszokat a Fekete-tengertől végleg visszaszorítsák. Ez megint egy a 20. században visszaköszönő „megoldás.” Az oroszok végleges távoltartását azonban teljességgel lehetetlennek vélte Lengyelország függetlenedése nélkül, amelyre azonban a nyugati hatalmak ekkor nem tettek valós erőfeszítéseket. Így Kossuth cikkeiben azt hangsúlyozta, a konfliktus csak félmegoldások alkalmazásával zárulhat, igazi változást nem hozhat. Amit a legszomorúbbnak tartott az angol nemzet – vagyis a népakarat, a demokratikus intézményrendszer – tehetetlensége volt a kérdésben, a tény, hogy a „nép” semmit nem tehetett az angol külpolitika alakulásában. Ezért „*lemondtam Angliáról*” [*I have dispaired England*]⁷³ – jegyezte meg csalódottan 1855 végén. Ez a lemondás igen sokatmondó. Lényegében leszámolást jelentett a brit parlamentarizmusba vetett illúziókkal.

A nyugati hatalmak és Bécs között 1854 decemberében létrejött szövetség következtében az osztrák és francia vezetés a négy pont alapján egy ultimátumot dolgozott ki, melynek pétervári elutasítása esetén Ausztria is hadba lépett volna Oroszországgal szemben. Végül miniszterei győzték meg II. Sándort, hogy Oroszország nem képes a háború folytatására,

⁷⁰ Besszarábia egy részén kívül a Duna torkolatvidékét veszítette el, ez utóbbit is Moldva javára.

⁷¹ Klemens Wenzel Lothar von Metternich (1773–1859): osztrák államférfi, kancellár, diplomata, a Habsburg Birodalom egyik irányítója. A pontok szövegezésében az osztrák és francia külügyminiszter által (Buol, Drouyn de Lhuys) is részt vett.

⁷² *The Atlas*. 1855. december 1. Lásd: Haraszti, 1990. 328.

⁷³ *The Atlas*. 1855. december 1. Lásd: Haraszti, 1990. 331.

főleg, amennyiben az eddig semleges hatalmakkal is harcolnia kell. A cár 1856 januárjában elfogadta az ultimátumot. A békekonzferencia 1856. február 25-én kezdődött meg Párizsban, a Külügyminisztérium épületében. Franciaország, az Egyesült Királyság, Oroszország, Szardínia, Törökország és Poroszország, valamint Ausztria részvételével.⁷⁴ A békeszerződést március 30-án írták alá a felek.⁷⁵ A békekötés közvetlen következményeként demilitarizálták a Fekete-tenger környékét (ennek ellenőrzésére nemzetközi ellenőrző bizottságot hoztak létre), mely így újra biztonságosan hajózható lett a kereskedőhajóknak. A konfliktusban álló felek megállapodtak továbbá a dunai hajózás szabályairól, és felállítottak egy Európai Duna Bizottságot, amelynek feladata a Duna deltájának hajózhatóvá tétele volt. Oroszország elveszítette beavatkozási jogát az oszmán belügyekbe, a szultán nem alkalmazhatott erőszakot a belső mozgalmak elfojtására anélkül, hogy tárgyalt volna a nagyhatalmakkal. A békeszerződés rögzítette továbbá a nem muzulmán alattvalók egyenlő jogait Törökországban. A keresztények fölötti védnökséget a nagyhatalmak kollektív ügyévé tették, ezzel megfosztva Oroszországot a Balkán irányába történő terjeszkedés legfőbb ideológiai érvétől, mivel a pravoszláv Oroszország a török fennhatóság alatt élő pravoszlávok érdekében, védelmében vagy annak ürügyével ettől kezdve önállóan nem léphetett fel.⁷⁶ Összességében elmondhatjuk, hogy a háború lezárul-tával az Oszmán Birodalom és Oroszország is belső problémáira tudott koncentrálni, Oroszország a békekötés után húsz évig nem bocsátkozott újabb balkáni háborúba.

A békeszerződés gyakorlatilag kizárta a keleti kérdés további erőszakos, egyoldalú rendezését, mivel elismerte, hogy az Oszmán Birodalom is a nemzetközi (európai) jog részese (tehát tiszteletben tartják területi integritását és függetlenségét, ugyanakkor reformok bevezetésére is kötelezték). Visszaállították a fejedelemségekben és a Kaukázuson túl a szultán

⁷⁴ A krími háború diplomáciatörténetéről, és az azt lezáró párizsi béke tárgyalásának folyamatáról lásd: Diószegi István: *Klasszikus diplomácia-modern hatalmi politika*. Bp., 1967.; Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. Bp., 1997.; James, Brian: *Allies in disarray: The Messy End of the Crimean War*. = *History Today* 58, 2008. 3. sz. 24–31.

⁷⁵ Angol szövegét és pontjainak részletesebb ismertetését lásd: Mowat, R. B–Oakes, Augustus: *The great European treaties of the nineteenth century*. Oxford, 1930. 168–185.

⁷⁶ Tokody Gyula: A nemzetközi erőviszonyok 1849 után. A krími háború. In. *Európa története*. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1993. 287.

fennhatóságát,⁷⁷ Oroszország kiszorult az Oszmán Birodalomból, ahol így a brit befolyás érvényesülhetett leginkább. A korábban Oroszországhoz került Délnyugat-Besszarábiát Moldvához csatolták, így a cári birodalom közvetlen befolyása a Duna deltájára megszűnt. Azonban a háború után egyre erősödtek a balkáni ortodox országok függetlenségi törekvései, 1862-ben a két román fejedelemség egyesüléséhez vezetve. Bulgária ügye pedig alig több mint húsz évvel később a keleti kérdés kiújulásához és újabb orosz-török háborúhoz vezetett.

A békekötés legfontosabb diplomáciai következménye az 1815-ös bécsi kongresszusi rendszer status quo-jának felbomlása volt. A konzervatív, legitimista Szent Szövetség két legfontosabb tagja, Oroszország és Ausztria eltávolodtak egymástól, Anglia egy időre sikeresen szorította vissza Oroszországot keleten, a cár elvesztette európai hegemoniáját. III. Napóleon visszaszerezte Franciaország dicsőségét, megerősödött a francia befolyás a kontinensen – jelzésértékű, hogy a háborút lezáró békekonferenciát is Párizsban tartották. Ausztria – felemás magatartása miatt – szövetségesek nélkül maradt, és elszigetelődött, ami hozzájárult 1859 és 1866 közti katonai vereségeihez, az elkerülhetetlen olasz és a német egység létrejöttének következtében pedig terület- és tekintélyvesztéséhez. A krími háború után indultak el azok a folyamatok, kezdtek formálódni azok a szövetségi rendszerek, melyek végül 1914-ben az első világháború kitöréséhez is vezettek.

ÖSSZEGZÉS

Kossuth keleti konfliktus alatt megjelent angol cikkeiről összességében elmondhatjuk, hogy a brit kormánnyal szemben erősen kritikus hangnemben íródtak. A magyar nemzet függetlenségének kérdésében, csakúgy, mint Ausztria és a cári birodalom hatalmának visszaszorítása ügyében; Angliába vetett hite fokozatosan alábbhagyott. Egyre világosabbá vált számára, hogy a remélt támogatás, nagyhatalmi segítség elmarad. Ennek köszönhetően, szinte minden héten papírra vetette Anglia – megítélésében – téves és céltalan külpolitikai irányultságát. A krími háború kétségtelenül a kor meghatározó nemzetközi eseményei közé tartozott. A háború (a harcok, a járványok és a rossz ellátás következtében) mintegy félmillió áldozatot követelt, ami több volt, mint bármely európai

⁷⁷ Moldva és Havasalföld ezután autonómiát kapott, amit a nagyhatalmak is garantáltak.

háborúban elszenvedett veszteség az 1815-öt követő száz év folyamán.⁷⁸ Ekkor kezdődött Florence Nightingale, a modern nővérképzés, valamint a betegellátás reformja elindítójának sebesültgondozó tevékenysége is, aki felhívta a figyelmet a katonai egészségügyi ellátás fontosságára. A krími volt az első mediatizált háború, amelyről a tudósítók a fényképészet és a táviró révén azonnal beszámoltak, és az első, amelyben nagy szerephez jutottak a modern technológiák.

A háború eseményeit Kossuth is végigkövette, s tollában vagy hangjában bízva állt ki véleménye mellett és képviselte elveit. Mindenről határozott meggyőződéssel rendelkezett, s összefüggéseiben látta a diplomáciai viszonyokat. Ezért számos esemény bekövetkeztét, illetve végkimenetelét előre láthatónak vélte. Azonban több esetben mégis számításaival ellentétesen alakultak a háborús események, így például eltérően foglalt állást Ausztria a háborúban, illetve Szevasztopol ostroma is más eredménnyel ért véget.

Szónokként elért sikereiben bízva joggal remélhette, hogy a szóban mindig lelkes fogadtatásra talált érvelése, írásban sem lesz hatástalan. Ezért is szerződött le a két brit hetilappal, a *Sunday Times*-szal és a *The Atlas*-szal. E két fórumtól azt remélte, hogy rajtuk keresztül elegendő hatást tud gyakorolni az angol közvéleményre, s ezáltal a hivatalos politikára is, ezáltal pedig emigrációs céljait is megvalósíthatja. Mindazonáltal, ahogy azt összességében láthattuk, kitézött céljait nem érte el. Ennek ő is tudatában volt, hiszen utolsó megjelenő cikkében ez irányú meglátásait is összefoglalta olvasóinak. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy Kossuth nem saját szülőföldjén írta meg gondolatait, és foglalt állást politikai kérdésekben. Saját nemzetének is írt, de leginkább angol olvasóinak. A két szemléletet, érzésvilágot, a két nemzet helyzetében az évszázadok alatt előálló különbséget nehéz volt összeegyeztetni egy véleményben, sokszor nem is sikerült. Kossuth Lajos elsősorban magyar volt, hazájától, nemzetétől elszakított magyar, emigráns, és ugyanakkor a szabadság híve, demokrata, aki egyben látta az európai és világtendenciákat is. Sokan figyeltek rá, sokak szemében a magyar nemzet nevében szólt. Ő maga is így gondolta.

Így óhatatlanul is figyelnie kellett volna szavai súlyára és kritikái élére, hiszen sokszor súrolta politikai érdekek, olvasói érzékenységek határait. Láthattuk, hogy publicisztikájában döntően Anglia külpolitikáját kritizálta, ami előbbi prioritásai, meggyőződése szerint sokszor letért a szabadság elveinek képviseléséről. Sőt, az önkényuralmi Oroszországot

⁷⁸ Taylor, Alan J. P.: *The struggle for mastery in Europe 1849–1918*. London-New York, 1971. 81.

és a démoni [the source of evil]⁷⁹Ausztriát szolgálta. A krími háború elhibázott célkitűzései, a brit politika őszintétlen szerepe, Angliának az elnyomott nemzetek (magyarok, lengyelek, általában közép-európaiak) sorsa iránti közönye mind-mind megjelent írásaiban.

1855-ben politikai célkitűzései és világszemlélete az angolokétól, az angol kormányétól, sajtóétól igencsak eltért. Ezen célkitűzések között szerepelt többek között Ausztria (Habsburg Birodalom) Európában betöltött korabeli szerepének átértékeltetése, illetve egy Duna-menti államokból alkotott szövetség (konföderáció) létrehozásának elképzelése. Visszatérő elem Magyarország, Lengyelország, Olaszország függetlenedésének megteremtése, valamint a Török Birodalom méltóságának helyreállítása és az orosz cári birodalom visszaszorítása a kontinensről. Kossuth tehát az európai hatalmi viszonyok teljes megváltoztatására akarta rábírn Angliát. Ez pedig meghaladta erőit. De arról nem mondott le, hogy az Oroszország vereségével végződő, és a – meglátásában – a magyar emigráció szempontjából a nyugati hatalmak által sokban kiaknázatlanul hagyott krími háború után is az emigráció fő feladatául a Habsburg Birodalom elkerülhetetlennek ítélt válságára való (politikai) felkészülést hirdesse.⁸⁰

⁷⁹ *Sunday Times*. 1855. február 18. Lásd: Haraszi, 1990. 97.

⁸⁰ Vö.: Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Bp., 1955. 50–122.; Kabdebó Tamás: *Diplomat in Exile*. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849–1960. New York, 1979. 79–98.; Szabad György: *Kossuth irányadása*. Bp., 2002. 197–198.

Anna Réka Szerencsés

The Palmerston-portrait of Lajos Kossuth in the light of his press appearances published during the Crimean War

INTRODUCTION

When Kossuth arrived to England in 1851, the Anglo-Saxon public saw him not only as the exiled envoy of a nation that had fallen in a heroic struggle, but also as the representative of the people. Kossuth himself was conscious of this role, and even nurtured it to promote the Hungarian cause to the world. During his emigration to England, he believed that the Crimean War, with its complex international environment, would be a perfect opportunity to revive the Hungarian independency efforts. In 1855, Kossuth had signed contracts with two British newspapers (The Sunday Times and The Atlas), in which he regularly dealt with issues concerning the War, the driving forces behind the policies of the Parties involved, and also their leading politicians, and with how Hungary could fit into this international situation. Lord Palmerston's name, role, character and his motivations appear in almost all of the articles published (and examined in this paper). He was a statesman from an Irish aristocratic family and a major figure in 19th-century British politics. Serving as Prime Minister for almost ten years and being appointed as Foreign Secretary and also Home Secretary, Palmerston dominated British (foreign) policy basically since he was 20 years old until the end of his life. The aim of this paper is to present Kossuth's image of Palmerston primarily in the light of his press appearances on the Crimean War, thus contributing to the study of Kossuth's newspaper activities in England.

PALMERSTON'S HISTORY WITH HUNGARY

We have no eternal allies, and we have no perpetual enemies. Our interest are eternal and perpetual, and those interests it is our duty to follow."¹

Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston, was born in 1784 in an Irish noble family. He was a major figure in the 19th-century British politics, with his almost 10 years as Prime Minister and his continuing

¹ Speech of Lord Palmerston at the House of Commons, 1 March 1848.

positions as Foreign Secretary and Home Secretary, which meant that he had a strong influence on British politics from the age of almost 20 until his death in 1865. He began his career as a Tory, then in 1830, he became associated with the Whigs, he was both a Liberal and a Canning Conservative and was therefore accused of being unprincipled, including by Kossuth. During his governmental years he had to deal with many international and domestic conflicts, during which he did not enjoy the full confidence of the Crown (as he had under the rule of William IV), as Queen Victoria and Prince Albert often found Palmerston's personality and policies controversial. He was even forced to resign because of his excessive independence.²

His first diplomatic success was expressing the UK's international support for the creation of an independent Belgian state in 1830, but he was also involved in the Straits Convention of 1841, the Don Pacifico affair between Britain and Greece, the 1851 coup d'état of Louis Bonaparte, and held important leadership positions during two of the most significant events of the century; the Hungarian War of Independence³ and the Crimean War. During the 1848 movements, Palmerston took a conservative stance on the inside and a libertarian stance on the outside. He was satisfied with the constitutional life of England, on the Continent however, he felt that some states were still governed by outdated structures. He was not in favour of territorial changes but instead; more advanced forms of government.⁴ Palmerston believed that something, like the British system would be good for all European states and that it would – in time – become the norm.

Palmerston saw the Crimean War and the Eastern question as a major challenge, despite the domestic crisis it created for Britain. There was a lack of consensus among the members of the government on matters concerning the war and disagreements even about the need for war, but Palmerston insisted on the balance of power established at the Congress of Vienna, and proclaimed that Britain was strong enough to go to war over it. In the meantime, the Russians had invaded Walachia

² The Foreign Secretary was asked to step down in 1851, when he announced – without consulting the Prime Minister (Russell) – that the United Kingdom recognised the coup d'état of President Louis-Napoleon Bonaparte in France. See: Hibbert, Christopher: *Queen Victoria: A Personal History*, London, 2000. 204–209.

³ See: Sproxton, Charles, *Palmerston and the Hungarian Revolution*. Cambridge, 1919.

⁴ Jánossy, Dénes, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–52*. Budapest, 1940. 35.

and Moldavia, also the provinces of Turkey inhabited by Bulgarians and Serbians and indirectly threatened Constantinople as well. All this threatened British interests to the core. The integrity of the Ottoman Empire provided Britain with a trade route to India, but prevented Russia to expanding southwards. For England, Lord Palmerston was the politician who managed the conflicts in the region. At the outbreak of the Crimean War, Palmerston was Home Secretary, but it was foreign affairs in which he had always taken the keenest interest.⁵

As for his foreign policy, he did not change the British principles established by his predecessors.⁶ He did not explicitly support the Hungarians, but he was not anti-Hungarian either, British foreign policy interests, however, dictated the maintenance of the unity of the Habsburg Empire.⁷ As Domokos Kosáry stated in his monography; Palmerston's libertarian sympathies in this area were to some extent geographically limited.⁸ At the outbreak of the Hungarian Revolution and War of Independence, he consistently avoided contact with the Batthyány government, refused to receive Hungarian delegates and envoys in person, clearly expressing his support for the existence of the unified Habsburg Empire in order to maintain the balance of power in Europe.⁹ He repeatedly stood by the fact – in his speeches and letters as well – that the British government is aware of Hungary only as part of the Austrian Empire and that the basis of Britain's Central-European policy is the survival of Austria. Therefore, anything that directly or possibly would weaken Austria, or reduce it from a first-rate power to a second-rate state, would necessarily be a „great misfortune for Europe”, which every Englishman must deplore and endeavour to prevent.¹⁰

⁵ Szalisznyó, Lilla, „Palmerston és a krími háború”, *Aetas* 24, 2009. No. 3. 53. (Hereinafter: Szalisznyó, 2009.)

⁶ See: Brown, David, *Palmerston and the politics of foreign policy 1846-1855*. Manchester, 2002.

⁷ Learn more about Palmerston's 1848's foreign policy, and relationship towards Hungary: Hajnal, István, *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1957. and Erdődy, Gábor, „Én csak fáklyatartó voltam” *Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848-49*. Budapest, 2006.

⁸ See: Kosáry, Domokos, *Magyarország és a nemzetközi politika 1848-1849-ben*. Budapest, 1999.

⁹ See: Szabad, György, *Kossuth and the British Balance of Power Policy 1859-61*. Budapest 1960.

¹⁰ H. Haraszti, Éva, *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen*. Budapest 1951. 234.

KOSSUTH AND THE BRITISH PRESS

Palmerston sympathized with Kossuth, especially upon his arrival, when the Hungarian leader stepped foot in Southampton in 1851. Palmerston wanted to invite Kossuth to his chambers; however, neither the Prime Minister nor the Royal family would allow Palmerston to receive Lajos Kossuth at his home, as it would not be in the interests of the country.¹¹ Kossuth was also warned to be cautious about the invitation, so the meeting was cancelled.

In 1854, adopting the 'lecturer' lifestyle, Kossuth gave public lectures in circa 35 towns and cities in England and Scotland; his total number of lectures was close to seventy. His speeches were a great success everywhere. According to contemporary reports, 200 000 people attended his speech at Copenhagen Fields.¹² Most speeches were published, in full, in the English and Scottish newspapers,¹³ the Anglo-Saxon public saw Kossuth not only as the exiled ambassador of people who had fallen in heroic struggle, but also as the spokesman of the people. As said in the introduction, he himself consciously wore this role, even nurtured it, as a means of promoting the Hungarian cause to the world. His lecture tours thus increased his popularity, and given the gained confidence in his success as a speaker, he had every reason to hope that his arguments on the Crimean War, British foreign policy and on leading British politicians, including Palmerston would be effective in writing as well.

The press already had a significant role in shaping public opinion, political journalism served both the reading public and politicians. The press also played a major role in Palmerston's political activities. He developed a good relationship with the *Globe*, where many articles in the 1840s were written at Palmerston's instigation. *The Times*, which represented the ruling foreign policy and official England, was the most important and influential daily newspaper of the time, with a readership that was mostly politically conservative and educated middle and upper class.¹⁴ The *Times* were the only newspaper, which developed a hostile

¹¹ See: H. Haraszti, Éva, "Palmerston A nép kedvence", *Klió* 14, 2005. No. 1. 93–97.

¹² Kabdebó, Tamás: "Reception of Kossuth in England and the Magazine *Punch* in 1851", *Hungarian Studies*, 1–2, 1985. 230–234.

¹³ Dezsényi, Béla, "Kossuth Lajos publicisztika munkássága az emigrációban", In: Dezsényi, Béla (ed.), *OSZK Évkönyve*. Budapest, 1959. 348.

¹⁴ To know more about the readership: Ellegard, Alvar, "The Readership of the Mid-Victorian Britain II. Directory", *Victorian Periodicals Newsletter* 4, 1971. No. 13. 3–22.

tone towards Kossuth, and with the exception of the extremely conservative *The Morning Chronicle*, almost all the major English newspapers supported the Hungarian cause and sympathized with the Hungarian struggle for freedom. Not only the pro-Cobden *The Daily News* and the *Express* exposed the deliberate distortions of Viennese news sources, but Palmerston's semi-official paper *The Globe*, the Whig-party *The Leader*, *The Examiner*, *The Illustrated London News* and even the Tory *The Morning Herald* published benign, sympathetic, Hungarian-friendly articles.¹⁵

The public mood took a noticeable turn – regarding Hungary – with the arrival of Ferenc Pulszky in England. Pulszky and his wife, Teresa Walter, through their ability and the efforts of the writers, public figures and politicians they won over, a great enthusiasm for the cause of the Hungarians arose throughout the island nation. Pulszky campaigned systematically in the British press,¹⁶ often writing for influential newspapers himself. Pulszky's activities brought significant results: he made important friends for the Hungarian cause and had several prestigious newspapers at his disposal, which regularly dealt with Hungary and its political, economic and geographic situation.¹⁷

From January 1855 to April 1855, Kossuth wrote eight lengthy articles for the *Sunday Times*, a weekly newspaper with a large circulation, and then worked for the more radical *Atlas*. From April to December 1855, he sent 58 articles to this weekly paper.¹⁸ The Crimean War had been going on for more than two years by this time, so his influence on British public opinion in the newspapers that employed him was crucial. Through them, he sought to persuade the Foreign Office to recognize their 'real interests' and to change its pro-Austrian policy. In his articles, Kossuth – unlike the (war) correspondents of the time – did not report events as an eyewitness, but sought to be an explainer of the events. He wrote about the issues he touched upon, always in an international context, exploring the motives and analyz-

¹⁵ Pulszky, Ferenc, *Életem és korom*. Budapest. 1880–1882. I. 490–492.

¹⁶ Varga, Zsuzsanna, "Egy magyar hölgy iratai. Pulszky Teréz Bécsben, Szécsényben és Londonban", In: Török, Zsuzsa (ed.), *Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*. Budapest 2019. 111.

¹⁷ Egyed, Ilona, "Pulszky Terézia emlékiratai Angliában", *Irodalomtörténeti Közlemények* 95, 1991. No. 4. 431.

¹⁸ Kádár, Judit, "Kossuth cikkek a két brit hetilapban", *Magyar Könyvszemle* 109, 1993. No. 3. (Hereinafter: Kádár, 1993.) 292.

ing the behavior of all the actors. In almost two-thirds of his articles, Palmerston's name/intentions/character/attitude is mentioned.

His relationship with the *Sunday Times* was predictably short-lived. In his introductory article in January, Kossuth himself explained to the readers that his relationship with the paper is only temporary with the aim to examine the present events, and is not intended to last more than a quarter of a year.¹⁹ In the case of *Atlas*, however, both parties had high hopes and expectations for the future working relationship, however, the editorial staff did not find its calculations by hiring Kossuth. The number of copies did not increase as much as they would have liked, Kossuth was not satisfied either, because his demands were not met, either in terms of impact or in terms of income.²⁰ „*I wish for England's sake, the truth I have told could have been worthier told, so that it might have left some impression on the public mind*”²¹ – he summarized his thoughts in his last article. In the end, Kossuth believed that the readership of the *Sunday Times* and *The Atlas* – with the exception of a few enthusiastic adherents – rejected his writings, and as a foreigner, he was not taken seriously enough.²² Nevertheless he expressed, however dear a country may be to him, no nation is a stranger to him, *'my religion is friendly sympathy'*²³ he declared, and he made it clear that he had the greatest interest in the welfare of England, it was after all the country that had sheltered him, so he felt it is his duty to follow its progress.

The *Sunday Times*, in an article of 6 January 1856 – reviewing Kossuth's journalistic activities in England – described his work as a failure. It denounced Kossuth for blaming the character of the English people for his own failures and condemned his concept of journalism as flawed.²⁴ Kossuth, on his move from the *Sunday Times* to *Atlas*, defended his position against criticism by claiming that he was looking at English political events from a bird's eye view.²⁵ The *Sunday Times* saw this as the main fault. The job of the English journalist is to write

¹⁹ H. Haraszti, Éva. *Kossuth as an English Journalist*. Budapest, 1990. (Hereinafter: Haraszti, 1990.) 69.

²⁰ Vas, Zoltán: *Kossuth Lajos élete*. II. kötet. Budapest. 1983. 756.

²¹ Haraszti, 1990. 345.

²² Kádár, 1993. 293.

²³ Haraszti, 1990. 344–345. [„Vallásom a baráti együttérés”]

²⁴ Kádár, 1993. 304.

²⁵ *The Atlas*. 7 April 1855. In. Haraszti, 1990. 122–124.

about the present for the present, rather than write vague essays looking way ahead to the future.²⁶

KOSSUTH'S REFLECTION ON PALMERSTON'S BELIEFS ON THE WAR

The Crimean War was undoubtedly one of the defining international events of the time, Kossuth and the Hungarian emigration expected much from it. Even though at the outbreak of the war, Palmerston was Home Secretary, the handling of the Crimean conflict was largely expected of him by the cabinet. As mentioned before, there was no unity in the cabinet and between the leader politicians; nonetheless the need to prevent Russia's advancement had to be enforced. Kossuth had strong convictions about everything revolving around the war and he analyzed the progress of events and tried to predict the outcome of the war as well.

He stated many times in his articles that the British government had not defined the real aims of the war, and had not given the English people sufficient information as to why Britain was going to war in the first place. He believed that the British public was fundamentally hostile to Britain's military actions and that the balance of power in 1815, no longer required military intervention. In several of his articles, he therefore makes it clear that, in his view, the country's involvement in the war was inexcusable, and its war policy was pointless, insecure and debasing.²⁷ Kossuth's attempt to persuade English politicians to pursue an anti-Austrian policy would probably have met little success, even if Palmerston and the leading parliamentary figures (Russell, Disraeli, Gladstone) had seen him as a reliable politician and had not regarded him as an 'undisguised Mazzinist'²⁸ and a revolutionary, who is keen on subverting the European order. The only way the British government could maintain the balance of power in Europe was for Austria to survive, Kossuth was well aware of this, and it was precisely this policy that he sought to convince the British people of its untenability, describing it as 'superstitious nonsense', 'historical absurdity', 'impossibility'.²⁹

²⁶ Kádár, 1993. 304–305.

²⁷ Sunday Times. 18 February 1855. Haraszti, 1990. 97–102.

²⁸ Morley, John, *The life of William Ewart Gladstone*. London 1903. Vol. I. 402. See also: Kabdebó, Tamás: "Reception of Kossuth in England and the Magazine Punch in 1851", *Hungarian Studies* 1, 1985. No. 2. 230.

²⁹ H. Haraszti, Éva, *Kossuth angliai éveiről*. Budapest, 2002. 117, 262.; Kádár, 1993. 294. See also: Szabad, György, *Kossuth and the British Balance of Power Policy 1859–61*. Budapest, 1960.

A recurring theme in his writing is that Palmerston (and England itself) is doomed to fail. He has expressed this view in his articles for the Sunday Times, four out of eight to be precise. His harshness towards England can only be seen to such depths during the Crimean War. With the end of the war, when he no longer felt the absolute need to raise awareness to the common interest of the two countries – these views were tempered. In 1855 however, his political objectives and his worldview differed greatly from those of the British. These political objectives included, among others, a reassessment of Austria's contemporary role in Europe and the idea of a federation of Danube states. As well as achieving the independence of Hungary, Poland and Italy, and restoring the dignity of the Turkish Empire and confining the Russian Tsarist Empire from the continent. Kossuth therefore wanted to persuade Britain to change the balance of power in Europe completely, which we could all agree, was not an easy task to attain.

As for Russia, he believed that only a major, pan-European war could end its despotic power in the East. As he considered the British leadership too permissive for this, he often accused the British policies of being pro-Russian and judged the British resources invested into the Crimean war as unnecessary and doomed to fail. „*It is for such an issue that the British nation has taken up arms? It is for this that the British heroes have thrown away life and the British people its millions?*”³⁰

Kossuth was also convinced that Austria, as 'the source of evil'³¹, would see to it that Russia suffered no greater injury than that which was stated in the four Vienna points, and he feared that the British government would take the position that Russian territorial expansion would remain almost intact after the war was over. In this, he was not mistaken. Russia, although its political position in Europe had been weakened by the defeat, still managed to keep most of its territory because of the conflicting interests of France and Britain. However, until the peace treaty was signed, Kossuth worked to reshape and influence British public opinion on the four points of peace, which had been drafted in Vienna and formed the basis of the terms. In his articles, he stressed that – if applying the four points – the conflict could only end by applying half-solutions and could not bring real change. What he found most distressing was the impotence of the English nation – that is, of the will of the people and the democratic institutions – on the issue, the fact that the 'people' had no say in the development of British foreign policy. So *'I have resigned myself to*

³⁰ Sunday Times 7 January 1855. Haraszti, 1990. 93.

³¹ Sunday Times. 18 February 1855. Haraszti, 1990. 97.

England', he noted with disappointment at the end of 1855. This resignation is very demonstrative; in essence, it is the shedding of illusions about British parliamentarism. Kossuth repeatedly accused Palmerston as well, mostly of leniency and unprincipledness. He considered his statements inconsistent. For example, when Palmerston wrote about the capture of Sevastopol, first he described it as a deathblow to the enemy³², but then portrayed the peace treaty ending the war as a resignation that no one in the nation was happy about.³³

SUMMARY

It should be remembered that Kossuth did not write his thoughts and take a stand on political issues in his own homeland. In England, until the First World War, it was considered a dogma that the existence of the Habsburg Empire – a great power in Central Europe – was one of the cornerstones of the European state system established in 1815. As its strength, stability and even existence depended on internal movements – as proved by 1848 as well – the retention of Hungary and the development of Austro-Hungarian relations were crucial for British foreign policy. British governments therefore consistently opposed the aspirations of the Hungarian independence and the nationalities living in the Monarchy. Until World War I, British policy did not regard Hungary as a factor in its own right, but only as a part of the Austro-Hungarian Empire, and public opinion regarded it as a province of Austria.

Kossuth, however saw the Russian threat to the future of Europe, but unfortunately exaggerated Hungary's role in European politics, past and future, in comparison with England in general, and thus often made his seemingly unrealistic position unacceptable and pushed the limits of his readers. In his articles he attacked Palmerston and England's foreign policy, which he believed, in most cases was against the principles of liberty and served authoritarian Russia and tyrannical Austria. The misguided aims of the war, the disgraceful role of the British forces and England's indifference to the fate of oppressed nations all featured in his writings.

³² *Morning Post*, 15 September 1855. In: Szalisznyó, 2009. 49.

³³ „No one in this country was happy with the terms of the peace treaty. We would have liked a lot more, which unfortunately is not in it. But we'd rather resign ourselves to it than let the war go on. But the British nation expects all the terms of the treaty to be strictly observed.” Letter of Palmerston to Walewsky. London, 10 September 1856. In: Ashley, Evelyn: *The life of Henry John Temple Viscount Palmerston*, II. London, 2005. 120–121.

Kossuth hoped that the two papers he began his contractual relationship in 1855 would enable him to exert sufficient influence on the British public opinion, and thus on Palmerston and the official politics, to achieve his emigration goals and make the Hungarian independence an option again. Some of his statements – such as that Hungary, a nation whose freedom and independence are the key of the future peace of Europe and the security of European civilization³⁴ – may have offended the pride of English readers as well. In his view – and this conviction grew stronger with each article during 1855 – British people didn't have principles. At first, he accused only politicians, in an article entitled *Lord Palmerston and Hungary*, he launched an open attack on the (at the time serving as) British Prime Minister, calling his principals into question. In Kossuth's belief, Palmerston played into the hands of Tsarist Russia and had no intention of seriously breaking its power. Kossuth was outraged by the Prime Minister's public statement that the government of Great Britain would consider it a great misfortune for Europe if Hungary were to separate from the Austrian Empire.³⁵ He repeatedly quoted this line, somewhat paraphrasing it, and in several instances his rhetorical fervour escaped from reality in his interpretation of Palmerston's policy. In his articles, he called on the English people to awaken their sense of justice, since the independence of a country cannot be to the detriment of Europe. He emphasized that Palmerston had no legal basis to give moral support to the oppressors of Hungary in the name of England. The British government is opposed to the freedom and independence of Hungary – he wrote – and Palmerston describes "the freedom of a noble nation" as a great misfortune for Europe.³⁶

Lord Palmerston appears in nearly two-thirds of Kossuth's articles written on the topic of the Crimean War, portraying him as an unprincipled person and his policies as inconsistent. His disappointment with the British attitude in the Crimean War and the outcome of the war was understandable, since he was unable to persuade either the public opinion nor the British government to break the alliance with Austria and take a tougher line against Russia, to launch the Polish campaign that could have led to victory, or to support the Hungarian aspirations for independence. As we could see, he often made very strong, even offensive or exaggerated statements in his articles. Nevertheless, Kossuth saw the

³⁴ Haraszti, 1990. 115, 293.

³⁵ Sunday Times. 1 April 1855. Haraszti, 1990. 113. See also: Kingston, Klari: "Gunboat liberalism: Palmerston, Europe and 1848", *History Today* 47, 1997. No. 2. 41.

³⁶ Haraszti, 1990. 10.

Crimean War as an enormous opportunity internationally, and he did everything in his power to win English support for his ideas. Although we already know that he did not win the desired help for the cause, and that the war ended without results from a Hungarian point of view, its consequences did spark the possibility of action.

These goals, which he set out, could not have been realistic at the time. Blackwell, a staff member of the British Embassy in Vienna, is also clear in his letter to Palmerston when he states that, „*Kossuth may acquire considerable notoriety as an Anglo-American agitator, but he may rest assured that no power on earth will be able to reconstitute the Hungary that he dreams of*”.³⁷

³⁷ London, 30 October 1851. Blackwell angol diplomáciai ügynök levele Palmerstonhoz. In: Jánossy, Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–52*. Budapest 1948. 722.

Varga Róbert:

Berzeviczy István rendőrkapitányi pályafutása 1895–1916 között

A Magyar Királyság történelmében fontos szerepkört töltött be Ungvár. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején ugyanis a település Ung vármegye adminisztrációs központja volt. Ennek köszönhetően fontos kereskedelmi és személyforgalmi csomópontnak számított 1867–1918 között. Jellemző volt a településre továbbá a pezsgő kulturális, társadalmi és sportélet is. A folyamatos fejlődés és a nyugodt békés élet fenntartása érdekében szükség volt egy jól működő rendvédelmi szervezetre. Ezt a funkciót töltötte be az Ungvári Városi Rendőrség. A város rendészeti történetében meghatározó szerepet játszott Berzeviczy István, aki 1895–1916 között volt a testület első embere. Tanulmányomban megvizsgálom a rendőrkapitány hivatali idejének rendőrségi munkáit. Ehhez elsősorban korabeli levéltári források anyagára, illetve sajtókiadványokra támaszkodom. Kutatómunkámat a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi részlegében végeztem, mivel Ung és Ungvár városának forrásanyagait itt őrzik. Különös figyelmet fordítva Ung vármegye főispánjának az irataira, Ungvár rendezett tanácsú városainak polgármesteri hivatalának irataira és Ung vármegye alispánjának irataira.

A dualizmus kori magyar városi rendőrség alapjait az 1881. évi tc. alapozta meg. A törvénycsomag keretén belül meghatározták azokat a jogköröket és feladatokat, amelyeket el kellett látnia egy rendőrkapitánynak és az általa vezetett városi rendőrségnek. A törvényi keretek létrehozását követően a rendvédelem ezen ágának egyik legfontosabb problémájaként jelent meg a személyállományban tapasztalható diplomás tisztek hiánya.¹ A korabeli közgondolkodás egyik terméke volt, hogy a rendőrtiszti pályát az értelmiségi csoport lealacsonyítónak titulálta.² Az effajta felfogás megnehezítette a szervezet azon szándékát, hogy a vezetői rétegeket egyetemistákból és jogtudósokból alakítsák ki. Ez a helyzet arra kényszerítette például a budapesti rendőrkapitányságot, hogy a régi rendőrtisztekkel töltsék fel személyi állományukat. Mindezt tekinthetjük egyfajta átmenetnek, hiszen az 1883. évi I tc. meghatározta

¹ Christfián László: Epizódok a rendészet történelméből. = *Iustum Aequum Salutare* 5, 2009. 3. sz. 166.

² A köztisztviselők minősítéséről. Online: Wolters Kluwer Hungary Kft, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88300001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D31> – 2020. december 18.

azokat a normákat és elvárásokat, amellyel rendelkeznie kellett egy rendőrtisztviselőnek. Azonban az említett törvény nemcsak a rendőrökről szólt, hanem általában véve a közalkalmazottakról is.³

A törvény kimondta, hogy a rendőrség – mint testület – a közigazgatási ágazatba sorolható, éppen emiatt a leendő vezetőiknek jogtudományi végzettséggel kellett bírniuk. Minden jelentkezőnek, aki tiszt szeretett volna lenni, rendelkeznie kellett jogász oklevéllel, államvédelmi és/ vagy „jogtudományossági tudóssággal”, legminimálisabb esetben egy négyéves jogakadémia-tanfolyamot igazoló dokumentummal. Az állami oktatási intézményekben szerzett tudás mellett a törvény előírta, hogy szükséges olyan szemináriumokat és kurzusokat elvégezni, amelyek szorosan kapcsolódnak a bűnüldözői tevékenységekkel. A korabeli magyar egyetemeken nem folyt rendészeti oktatás, mindössze a tankönyvek pár oldal erejéig foglalkoztak a büntetői és kihágási jogokkal.⁴

A pályakezdő rendőrtisztviselők díjnoki minőségben kerültek a helyi kapitányságra és autodidakta módon kellett elsajátítaniuk a munkájukhoz szükséges jogi normákat. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy például a budapesti kapitányság esetében egy kezdő rendőrt beosztottak egy rutinosabb tiszt mellé. Ezt követően „együtt dolgoztak”, ami alatt a rendőrelölt betekintést nyerhetett egy-egy bűncselekmény vizsgálatába és az ítélet kiszabásának folyamatába. Természetesen az effajta tudásszerzés nem mindenkinek ment zökkenőmentesen: sok rendőrtisztviselő jelölt már munkájának kezdeti szakaszában megírta felmondólevelét.⁵ Talán ez a negatív tendencia készítette arra Rédey Miklós és Krecsányi Kálmán rendőröket, hogy 1890-ben elkészítsenek egy rendőrségi oktatóanyagot, amelyben szerepelt minden fontos rendelet, büntetőjogi szabály. A segédanyag mellett 1907-től megrendeztek különböző bűnügyi értekezleteket, amelynek az volt a célja, hogy a rendőrtisztek megbeszéljék egymás között tapasztalataikat és a legkülönösebb eseteket, amin dolgoztak.⁶

Tovább haladva a városi rendőrség körében végrehajtott reformokon, ki kell emelni, hogy 1912-ben elindították a tiszti tanfolyamokat. A képzések nagyban hasonlítottak az egyetemi előadásokhoz: a jelen-

³ György István–Hazafi Zoltán: *Közszolgálati életpályák a közigazgatásba és a rendvédelemben*. Bp., 2018. 22.

⁴ Androvicz Gábor: A magyar rendőrképzés fejlődése a dualizmus időszakában. = *Magyar Rendészet*, 2018. 1. sz. (Továbbiakban: Androvicz, 2018.) 29–32.

⁵ Parádi József: Rendvédelmi tisztképzésünk hagyományai. = *Belügyi Szemle* 45, 1997. 4. sz. 103.

⁶ Dr. Csizmadia Andor: A közszolgálati képzés múltja Magyarországon. = *Állam és Igazgatás*, 1981. 2. sz. 124–125.

lévőknek több szemináriumi órát kellett végighallgatniuk. Előfordultak olyan esetek, amikor egy rendőrkapitányt, munkája elismerése gyanánt, külföldi tanulmányútra küldtek. Újabb reformot jelentett az 1912. évi LVIII. tc., ami alapján megkezdődött a vidéki rendőrkapitányok és helyetteseik továbbképzése.⁷ Rendészeti szervek mellett a törvény más közalkalmazottak szakmai továbbképzéséről is rendelkezett. Minderre azért volt szükség, hogy a belügyminisztérium egyfajta „egyenletes” színvonalat tudjon fenntartani az ország városi rendőrségei között. Maga a tanfolyam egyhónapos volt, ahol elméleti és gyakorlati képzésben részesítették a jelenlévőket.⁸

A tiszttoborzás és képzés mellett elengedhetetlen volt, hogy megfelelő minőségű és mennyiségű személyi állományt tudjanak verbuválni. Minden olyan személynek, aki városi rendőr szeretett volna lenni, tudnia kellett írni és olvasni, valamint pluszt jelentett, ha rendelkezett valamilyen diplomával. Életkori kritériumokat tekintve csak a 25–40 év közötti férfiak jelentkezhetek, olyanok, akik túl voltak a katonai szolgálatukon. A rendőrség kötelékébe történő jelentkezés nem jelentett automatikus felvételt. Minden rendőraspiránst négyhónapos próbaidőre alkalmaztak, amelynek keretein belül elméleti úton kellett elsajátítaniuk a közigazgatási és rendőri jogi alapismereteket.⁹

Országos szinten a városi rendőrségek szervezeti felépítésében több hiányosság is volt. Például nagy hátrány jelentett, hogy nem volt országos főkapitány és egységes parancsnokság. Mindezeknek köszönhetően megjelentek olyan rendőrkapitányok, akik hangot adtak azon véleményüknek, hogy reformokra van szükség. Az újítások egyik legmarkánsabb szószólója volt Hegedüs Sándor, Gyöngyös városának rendőrkapitánya. Véleménye szerint az ország területén a városi rendőrség nem tud hatékonyan működni mindaddig, amíg a szervezetek irányítását hozzá nem értő emberek végzik. Nemtetszésének adott hangot továbbá a kinevezésekkel kapcsolatos eljárásokkal szemben is. Minden rendőrséggel kapcsolatos előléptetést a helyi polgármester hagyott jóvá, így sokszor olyan személyeket neveztek ki rendőrkapitánynak/rendőröknek, akik teljes mértékben inkompetensek voltak rendészeti kérdésekben. Nehezítette továbbá a helyzetet az 1886. XXI. tc. 80§, amely kimondta,

⁷ 1912. évi LVIII. törvénycikk a városok fejlesztéséről. Online: Wolters Kluwer Hungary Kft, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91200058.TV&targetdate=&printTitel=1912.+évi+LVIII.+törvénycikk&referer=1000ev> – 2021. január .12.

⁸ Androvicz, 2018. 32–34.

⁹ Abonyi Magdolna: A magyar rendőri szaksajtó kezdetei: a Közbiztonság. = *Magyar Rendészet*, 16. 2016. 6. sz. 165.

hogy a kapitányokat élethosszig lehet megválasztani. Ennek következtében értékessé vált a poszt, hiszen fix munkát és jövedelmet biztosított.¹⁰ Ahhoz, hogy ezeket a problémákat megoldják – Hegedüs Sándor véleménye szerint – létre kell hozni egy, a rendvédelem területén kompetens országos testületet, amely koordinálja az egész ország területén a városi rendőrség munkáját. Viszont az elképzelésnek több ellenzője volt, mint a támogatója. Elsősorban a városi vezetés és a helyi gazdasági elit el-lenezte, hiszen így nem tudták volna önös céljaik elérése érdekében magántestületként felhasználni a helyi rendőrséget. Azért, hogy megoldást találjanak a felmerülő problémákra, Hegedüs Sándor egy összkapitányi találkozó megrendezését kezdeményezte. A gyűlésre az ország valamennyi rendőrkapitánya kapott meghívót, Ungvár városát Farkas Ferenc képviselte. A meghívottak között jelen voltak kormányzati tisztviselők is. Több kapitány is szót kapott a rendezvényen, ahol elmesélték azokban a városokban szerzett tapasztalataikat, ahol szolgálatot teljesítettek. Így egy általános képet kaphatott a hallgatóság arról, hogy az ország más településein milyen problémákkal és nehézségekkel küzdöttek kollégáik. A felszólalók többsége kiemelte, hogy sok adminisztratív ügygel kell foglalkozniuk, ami leterheli az őr szti állományát, ebből kifolyólag pedig romlott a közbiztonság, amiről sok helyi sajtó is publikált cikkeiben. Továbbá kiemelték, hogy a városi rendőrség létszáma nem megfelelő feladataik ellátására. Mindezek mellett a helyi közigazgatási szervek is nehezítik, akadályozzák a rendfenntartó szerv munkáját.¹¹ A kongresszus záróakkordjaként elfogadtak egy közös nyilatkozatot, amelyben javaslatokat tettek a városi rendőrség reformjaira. Eszerint a rendőrséget központosítani kell: ki kell nevezni egy rendőrfőkapitányt, az országot fel kell osztani különböző rendőrkerületekre, amelyeket kerületi kapitányok vezetnek, létre kell hozni egy egységes toloncolási központot¹² és megalkotni az erre vonatkozó jogi szabályokat és adminisztrációs rendszert, valamint a rendőrség részére új egyenruhákat kell tervezni, ami által meg lehet különböztetni a csendőrségtől. Az aláírt dokumentumot

¹⁰ 80.§: A törvényhatósági főorvost, a rendőrkapitányt, a számvevőket, a levéltárnokokat, az árvaszéki nyilvántartókat és könyvvezetőket, a járási és kerületi orvosokat, a közigazgatási gyakornokokat, az állatorvosokat és a járási írnokokat, nemkülönben vármegyékben a segéd- és kezelőszemélyzet tagjait a főispán élethossziglan nevezi ki. Lásd: 1886. XXI. t. c. Tisztviselők választásáról. Online: Wolters Kluwer Hungary Kft, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny%3Fkeyword%3D1886%2520XXI> – 2019. december 21.

¹¹ Tisza Miksa: *Magyarország rendőrségének története*. Pécs, 1925. 185

¹² Az elképzelés szerint létre kell hozni egy központi adatbázist, amelyben azoknak a személyeknek az adatait tárolják, akik voltak már toloncolási eljárás alatt.

végül átnyújtották a jelenlévő belügyminiszternek, akitől ígéretet kaptak a résztvevők, hogy a reformok kidolgozása során figyelembe veszik a rendőrkapitányok javaslatait. A várt eredmény azonban elmaradt, mivel az állam felsőbb vezetőségében nem mutatkozott hajlandóság a rendőrség megreformálására.¹³

Mielőtt rátérnék Berzeviczy kapitány munkásságának meghatározó részleteire, érdemes kitekinteni, a rendőrség általános működésére, szerkezeti és strukturális felépítésére Ungváron. Az ungvári szervezet megalakulásáról az általam vizsgált levéltári források nem tettek említést, annyi azonban biztos, hogy az 1890-es években Fazekas Ferenc vezetésével már működött a rendőrség.¹⁴ A helyi rendfenntartóknak nem volt egy különálló épületük a városon belül. A városi tanács döntése értelmében a városháza épületének északi szárnyában helyezték el a rendőrőrsöt. Három kisebb szoba egybeolvasztásának köszönhetően kialakították a kapitányi irodát, a kihallgató helyiséget, illetve egy fogdai részleget.¹⁵ A levéltári források szerint Ungváron 1900 és 1914 között összesen húsz rendőr – tisztekkel együtt – teljesített szolgálatot. Amennyiben a rendőrség és a lakosság létszámát összevetjük, kiderül, hogy egy rendfenntartóra összesen 589 polgár jutott. Ez a szám magas, de más városokban is hasonló volt az arány. Például Nyitra esetében egy rendőrrre összesen 471 lakos jutott.¹⁶ A forrásokból kiderült, hogy az ungvári rendőrség pénzügyi helyzete és tárgyi felszereltsége sem volt kifogástalan. Az ilyen problémák megoldását a szervezet fenntartójáról – a várostól – várták el – derül ki az 1893. október 13-án írt kapitányi jelentésből.¹⁷ Fazekas Ferenc rendőrkapitány jelezte a városi tanácsnak, hogy az őrsön található kályhák állapota aggasztó. Alárendeltjei több olyan repedést is találtak, amelyeken keresztül a füst kiszivároghat és mérgezést okozhat. Emiatt a hideg téli hónapok beköszöntével nem lehetett biztosítani a megfelelő hőmérsékletet a kapitányság épületében. Azon aggodalmának is hangot adott, hogy amennyiben ez az ügy nem oldódik meg a hideg hónapok beköszöntéig, elképzelhető a munkabeszüntetés elrendelése. A város vezetésének gyorsan kellett reagálnia a kialakult helyzetre: felbéreltek egy helyi kályharakó mestert, hogy bontsa le a rossz állapotban lévő

¹³ Tisza, 1925. 186.

¹⁴ Tisza, 1925. 187.

¹⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL), 6. Fond, 2. opisz, 1060. ügyirat. 45. 1

¹⁶ Nándori Nikoletta Petra: Egy városi rendőrkapitányság a dualizmus korában. = *Belügyi Közlöny*, 2020. 6.sz. (Továbbiakban: Nádori, 2020.) 105–106.

¹⁷ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 285. ügyirat. 68. 1

kályhákat és helyettük rakjon újakat.¹⁸ A projekt elvégzése után azonban a városi tanácsnak szembe kellett néznie az újabb problémával: új kályha ugyan már van, csak fűtőanyag nincs, ugyanis a múlt télen a szokottnál is hidegebb volt, emiatt több tüzelőt használtak el. Így gondoskodni kellett arról is, hogy megfelelő mennyiségű fa legyen biztosítva a rendőrörs számára.¹⁹ Ezek a nehézségek, amelyeket a rendőrség első embere jelentett feljebbvalójának, viszonylag apró ügyeknek számítottak. Minden esetről – súlyosságától függetlenül – jegyzőkönyv készült, amelyben sokszor felnagyították a problémákat, feltételezhetően azt remélve, hogy így hamarabb kapnak megoldást a problémákra, a városi vezetés viszont igyekszik minél kisebb költséggel működtetni a rendőrséget. Ezt a feltételezést támasztják alá a következő esetek is. Volt, hogy problémák adódtak a rendőrségi egyenruhákkal is. Fazekas Ferenc kapitány indoklása szerint a gondot az okozta, hogy nincs váltó uniformisa a rendőröknek. Az őszi hónapok alatt nagy mennyiségű csapadék esett, aminek következtében a rendőrök ruházata folyamatosan nedves, nyirkos volt. Annak érdekében, hogy az elázott szerelés a következő járőrszolgálat kezdetére kiszáradjon, gyorsszáritást kellett végezni. Emiatt fokozatosan romlott az egyenruha minősége és lassan hordhatatlanná vált.²⁰ A városi tanács következő ülésén meg is vitatták, hogy milyen lehetőségek vannak a városi költségvetésben ezen ügy orvoslására. A gyűlést követően Fazekas Ferenc rendőrkapitány hivatalos értesítőt kapott, melyben tudatták vele a tanács határozatát: Ungvár nem rendelkezik azzal a plusz pénzügyi forrással, amely lehetővé tenné az új egyenruhák beszerzését. Megoldás csak akkor várható, amikor összeállítják a következő évi városi költségvetést, amely során figyelembe veszik majd a városi rendőrség kérését.²¹

A városok rendőrségeinek anyagi lehetőségei korlátozottak voltak, emiatt folyamatos pénz- és eszközhiánnyal küzdöttek. Monetáris helyzetük teljesen más volt, mint az 1881-ben alakult Magyar Királyi Csendőrségé. Az új szervezet anyagi háttérét a belügyminisztérium biztosította, s lehetőség szerint megkaptak minden olyan anyagi/tárgyi eszközt, amely elősegítette sikeres munkavégzésüket. Ezzel szemben a városi rendőrséget az adott községnek kellett fenntartania és az ott dolgozó személyek bérezéséről gondoskodnia. Így a helyi közigazgatási szerveknek kellett biztosítani, hogy a költségvetés egy részét a rendfenn-

¹⁸ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 285. ügyirat. 69. l.

¹⁹ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 285. ügyirat 70. l.

²⁰ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 285. ügyirat 93. l.

²¹ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 285. ügyirat. 94. l.

tartó szerv működtetésére fordítsák.²² Hasonló problémákkal küzdött Nyitra rendőrsége is. Egy 1907-ben íródott kapitányi jelentésből kiderült, hogy a kapitányságon dolgozó rendőrök száma tisztekkel együtt húsz fő volt. A rendőrségi előjáró jelentésében kitért arra, hogy ez a létszám nem elegendő a rend és törvényesség maradéktalan betartására. Kiemelte továbbá, hogy beosztottjai elégedetlenségüknek adtak hangot leterheltségük miatt. Az írásból kiderült az is, hogy a felszereltség és az infrastruktúra területén semmilyen előrelépés nem történt, lényegében az 1886-os állapotok uralkodtak.²³

A városi rendőrkapitányok feladatai szerteágazóak voltak. Elvárást támasztott a rendőrhatalóság felé az államhatalom és az aktuális város vezetése is. Utóbbi esetben például a – Ungváron, a városi tanács határozta meg az elvégzendő feladatok listáját – elsősorban felelniük kellett az adott város polgárainak biztonságáért és vagyoni védelmükért. Ezeket tekinthetjük egyfajta alapfeladatnak, amelyek kiegészültek a tűzvédelmi, valamint a közegészségügyi előírásoknak a betartatásával. Mivel a rendőrkapitányok voltak a helyi rendfenntartó erők legfelsőbb parancsnokai, jogukban állt szolgálati parancsokat kiosztani beosztottjainak. Meghatározhatták a járőrszolgálatok menetrendjét, idejét és létszámát. Különleges esetekben a városi kapitányok igénybe vehették a csendőrség segítségét, mint például olyan helyzetekben, amikor a közbiztonságot a rendőrség nem tudta garantálni. A legdrasztikusabb esetben a polgármester jóváhagyásával a hadsereg segítségét is kérhették. A köteleességek és szabályok betartatása mellett a rendőrség felé különböző elvárásokat támasztott a városi tanács. Ilyen elvárás volt, hogy ünnepeken, vendégek fogadása alakalmával díszegyenruhát kell viselniük. Íratlan szabálynak lehet mondani a rendőrökre vonatkozó erkölcsi normákat, amelyek megléte elengedhetetlen volt munkájuk során. Rendelkezniük kellett a bűnözőkkel szembeni erkölcsi fölényvel is.²⁴

Az 1893–1895 közötti időszak az ungvári rendőrség történetében anarchikus időszaknak nevezhető, ugyanis több fontos személyváltás történt a kapitányság tiszti állományán belül. Ugyanis felfüggesztették tisztségéből Farkas Ferenc kapitányt és helyettesét Handova Antal. Az általam vizsgált korabeli források nem tesznek említést arról, hogy pontosan mi váltotta ki ezeket az eseményeket. Az esetről részinformációk állnak rendelkezésre, amelyek arra engednek következtetni, hogy ellentét alakult ki Farkas Ferenc és a város vezetése között. A pontos oka

²² Parádi József: *A Magyar Királyi Csendőrség*. Bp., 2012. 44.

²³ Nádori, 2020. 105–106.

²⁴ Nádori, 2020. 114.

ismeretlen. 1893. márciusától kezdve a városvezetés megtett mindent annak érdekében, hogy eltávolítsa tisztségéből Farkas Ferenc kapitányt és helyette egy a helyi elithez lojálisabb kapitányt nevezzenek ki. Farkas kapitány eltávolításával kapcsolatban nehézséget jelentett a tisztviselők megválasztásáról szóló 1886. XXI. tc. 80. paragrafusában szereplő paszszus.²⁵ Ebben rögzítették, hogy a köztisztviselők – így a rendőrkapitányok is – élethosszig tölthetik be pozíciójukat. Ennek tükrében a város vezetése egy nagyobb végkielégítéssel győzte meg Farkas Ferencet, hogy távozzon a rendőrség éléről. Miután hivatalosan is megtörtént a rendőrkapitány lemondása, átmeneti jelleggel Lehoczky Bélát nevezték ki megbízott kapitánynak. 1895. december 20-án pedig az Ungvári Városi Közgyűlés megszavazta Berzeviczy Istvánt az ungvári rendőrség első emberének. Megválasztását és az azt megelőző közéleti tevékenységét részletesen a tanulmány későbbi részében taglalom.²⁶

Berzeviczy Istvánról és családjáról kevés forrás maradt fent az utókor számára. A témával kapcsolatban folytatott kutatás egyik fontos része megismerni, hogy milyen családi, anyagi háttérrel rendelkezett a leendő rendőrkapitány. Kutatásom ezen szakaszában segítséget nyújtott Berzeviczy István dédunokája, aki több hasznos információval is szolgált felmenőjével kapcsolatban. Így megtudtam, hogy 1859. augusztus 5-én született, Berzeviczy Árpád és Tobai Gizella gyermekeként. A család római katolikus vallású volt és Bajaháza²⁷ község határában nagy földbirtokkal rendelkezett. A birtokon mezőgazdasági haszonnövényeket termesztettek, kisebb mértékben pedig lótenyésztéssel is foglalkoztak.²⁸ Az ifjú Berzeviczy középiskolai tanulmányait Kassán majd pedig Nagyváradon végezte. Ezt követően Bécsbe utazott, hogy jogi diplomát szerezzen. Azonban kénytelen volt megszakítani tanulmányait, mivel apja hirtelen bekövetkezett halála után át kellett vennie a birtok irányítását. Minden nehézség ellenére sikeresen intézte a családi gazdaság ügyeit, igyekezett több újítást is bevezetni. Ennek lett az egyik hoza-

²⁵ Ernyes Mihály: Magyarországi rendőrségek a dualizmusban és a két világháború között. = *Rendvédelem-történeti Füzetek* 23, 2018. 56. sz. (Továbbiakban: Ernyes, 2018.) 19.

²⁶ Berzeviczy István lett Ungvár új rendőrkapitánya. *Budapesti Hírlap*, 1893. december 13. 4.

²⁷ Bajaháza – ma Szlovákiában található a Kassai kerület Nagymihályi járásában

²⁸ A Berzeviczy család Kastélyi ága. Online: Arcanum, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/2-kotet-19FA/berzeviczy-berzeviczi-es-kakasloimniczi-21DC/> – 2020. november. 12.

déka, hogy a Berzeviczy család mézkesztéssel is foglalkozni kezdett.²⁹ A növekvő igényeknek köszönhetően egyre nagyobb tételben szállították termékeiket a közeli városok piacaira. Az új termelői ágazatnak és a lótenyésztésnek köszönhetően a család anyagi helyzete stabilizálódott.

Berzeviczy István a gazdálkodás mellett fokozatosan a helyi politikai élet szereplőjévé vált. Kutatásom során nem találtam egyértelmű bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy minek köszönhetően döntött a közszereplői pálya mellett. Tény viszont, hogy 1893-ban beválasztották a megyei közgyűlésbe. Első felszólalására nem kellett sokat várni: 1893. augusztus 18-án beszédet mondott az új közgyűlés alakuló ülésén.³⁰ A kezdeti politikai életét vizsgálva kiderült, hogy tagja volt a helyi Szabadelvű Pártnak. Továbbhaladva a párt-politikai vonalon kiderült, hogy 1908. november 25-én megválasztották az Ung vármegyei Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt helyettes elnökének.³¹ 1909. október 11-én részt vett a Bernáth József kezdeményezésre összehívott politikai fórumon, amelyet Csap település óvodájában rendeztek meg. Az eseményen több regionális és helyi Függetlenségi és Negyvennyolcas képviselő is részt vett. Bernáth József kérésére Berzeviczy István, mint a megye erős politikai embere, nyitotta meg a gyűlést. Az esemény fő tematikáját a párt 1909-ben elért politikai eredményeinek bemutatása volt (helyi és regionális szinten). A lakosság élénk érdeklődést mutatott, mivel sajtóbeszámolók szerint közel 300 férfi és nő jelent meg az óvoda tornatermében.³²

A helyi köztisztviselők kinevezésével kapcsolatban – így a rendőrségnél is – döntő szava volt a Török és Sztáray családoknak Ung vármegyében. Ugyanis a két família számított a legbefolyásosabb politikai és gazdasági szereplőknek helyi szinten. Ezt támasztja alá, hogy e családok kötelékéből került ki több országos politikus, valamint ungi főispán és alispán is.³³ Nagy mértékű lokális befolyásuk megnyilvánulásnak egyik példája, amikor 1905 decembere és 1906 februárja között közigazgatásilag és társadalmilag is megakadályozták Bernáth Zsigmond főispánná való kinevezését. Ez jól példázza azt is, hogy egy helyi sikeres köztisztviselői pályafutásának nélkülözhetetlen elemévé vált a kapcsolati tőke megléte. Az ilyen kapcsolatok kiépítésében Ung vármegyében fontos szerepet játszott például az Ungvári Társasklub, amelynek tagjait

²⁹ Adatközlő: Berzeviczy István dédunokája, Újlaki Ferenc.

³⁰ Vidéki élet. *Nemzet*, 1893. január 17. 1.

³¹ Berzeviczy István a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt új helyi alelnöke. *Határszéli Újság*, 1909. november 25. 1.

³² Bernáth Zoltán beszámolója. *Határszéli Újság*, 1909. október 11. 3.

³³ Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. = *Korall*, 2003. 13. sz. (Továbbiakban: Cieger, 2003.) 90.

a helyi értelmiség alkotta. De ide sorolhatók a korszakban nagyon divatos szabadkőműves páholyok is, amelynek Ungváron is működött egy páholya Egyenlők néven.³⁴ Így lényegében Berzeviczy István rendőrkapitányi kinevezése nagyban függött attól is, hogy milyen kapcsolattal rendelkezett a hatalmi elitben. Célja elérésében pártfogója és támogatója volt Tabógy Jenő, aki egyben a nagybátyja is volt. Rokona segítségével kapcsolatba lépett Kende Péter³⁵ alispánnal, akinek pártfogását elnyerve megkezdhette lobbitevékenységét a megüresedett rendőrkapitányi tisztség elnyerése érdekében. Miután Berzeviczy István kiépítette kapcsolatait a felsőbb körökkel, megnyílt az út a kapitányi poszt felé. Az új kapitány megválasztásával kapcsolatban csak részinformációk állnak rendelkezésemre. A városi közgyűlés 1895 decemberében megrendezett évi utolsó gyűlésén Fincicky Mihály napirendre tűzte a rendőrkapitányi poszt betöltését. A város első embere felszólalásában kiemelte, hogy Lehoczky Béla ideiglenes kinevezése lejár az év végén, éppen ezért aktuális az új kapitány kinevezése. Beszéde végén hangot adott azon véleményének, hogy szerinte a legalkalmasabb jelölt a poszt betöltésére Berzeviczy István. Beszédében rávilágított arra a nem elhanyagolható tényre, hogy a főispán – aki ekkor gróf Török Ferenc volt – is támogatja a preferált rendőrkapitányi jelöltet. A polgármester az ügygel kapcsolatos záró momentumként szavazást rendelt el Berzeviczy István kinevezéséről. A jelenlévő városi képviselők döntő többsége „igenrel” szavazott az új kapitányra, így 1895. december 20-án gróf Török József Berzeviczy Istvánt nevezte ki Ungvár város új rendőrkapitányává. A rendőrség új vezetőjének a beiktatásáról és székfoglalásáról az országos és a helyi sajtó is beszámolt.³⁶

Berzeviczy István karrierje szempontjából fontos állomás volt, hogy 1895. december 20-án az ungvári városi tanács kinevezte a helyi rendőrség élére rendőrkapitányi rangban. Új posztját huszonegy évig töltötte be, amely idő során a rábízott szervezetet vasfegyellemmel irányította. A városi lakosság körében egyfajta tisztelet vívott ki magának, köszönhetően hatékony munkájának. Kinevezésétől kezdve a helyi sajtó folyamatosan beszámolt a vele és a rendőrséggel kapcsolatos ügyekről. Ennek eredményeként a hivatali dokumentációk mellett a sajtóban megjelenő cikkeket is figyelembe véve vizsgálhatjuk Berzeviczy István munkásságát.³⁷

³⁴ Cieger, 2003. 92

³⁵ Kende Péter földbirtokos, Ung vármegye volt alispánja. Lásd: *Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája*. Bp., 1897. 308

³⁶ Berzeviczy István lett Ungvár új rendőrkapitánya. *Budapesti Hírlap*, 1895. december 13. 9.

³⁷ Szomszédból. *Bereg*, 1895. december 15. 3.

Kinevezését követően családjával Ungvár városába költözött. Pontos információk hiányában nem lehet tudni, hogy a Berzeviczy család a város melyik házát vásárolta meg. Annyi azonban bizonyos, hogy a Randvác utca valamelyik impozáns lakóházát sikerült megvásárolniuk. Ezt követően feleségével, Bozsik Ilonával és hat gyermekükkel beköltöztek új otthonukba. Berzeviczy Istvánt felnőtt korára sem kerülték el a családi tragédiák. Ugyanis hat gyermekéből három fiatalon életét vesztette. Középső fia, Géza például fejbe lőtte magát egy viszonzatlan szerelem miatt. Az ügyről beszámolt a helyi sajtó is, így kiderült, hogy a fiatal férfi Nyíregyházán tanult mozdonyvezetőnek. Több hónapos udvarlás után nem tudta elnyerni az újságban meg nem nevezett kiválasztottja szívét. Elkeseredésében úgy döntött, hogy lakásán önkézével vet véget életének. Az ifjú Berzeviczy hazahozatalára és temetésére 1911. november 28-án került sor.³⁸ A fia elvesztését követő évben meghalt apósa, Bosik János bajaházi birtokán. Az *Ung* című hetilap a város összes polgára nevében részvétét fejezte ki a rendőrkapitánynak. A cikk szerzője a részvétét nyilvánítás mellett kifejtette, hogy egy olyan nagyra becsült embert veszített el az ungi közösség, aki anno negyvennyolcas őrmester, Károlyi Gyula uradalmi tisztje, valamint a Szatmár, Zemplén és Ung megye törvényhatósági bizottságának megbecsült tagja volt.³⁹ A családi tragédiák mellett a családot balesetek is sújtották. 1902-ben a kapitány lovasbalesetet szenvedett, amelynek következtében több helyen eltörte a lábát. Sajtóinformációk szerint kedvenc fehér lovával a megyetanács épületéhez szeretett volna lovagolni, azonban lova nem volt hozzászokva a városi zajhoz, így megvadult és ledobta magáról. Az eset következtében Berzeviczy Istvánnak több helyen eltört a lába, így kényszerszabadságra vonult. A kapitányság ügyeit ideiglenesen Markovszkey Sándor rendőrkapitány-helyettes végezte el. Szintén csonttöréssel járó balesetet szenvedett felsége is, közölte olvasóival a *Határszéli Újság*, aki 1911. március 15-én a házuk előtti vizes járdán megcsúszott és olyan szerencsétlenül esett el, hogy eltörte a jobb kezét.⁴⁰

Berzeviczy István rendőrkapitányi tevékenységét az ismertetés szempontjából célszerű két részre osztani, hiszen a kapitány 1895–1914 között békeidőben vezette hivatalát, míg 1914–1916 között már háborús körülmények közepette. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy boldog békeidőkben milyen ügyekkel foglalkozott az ungvári rendőrség és mindez milyen mértékben változott meg a katonai konfliktus kitörésével.

³⁸ Öngyilkosság. *Határszéli Újság*, 1911. november 28. 3.

³⁹ Adatközlő: Berzeviczy István dédunokája, Újlaki Ferenc

⁴⁰ Berzeviczy Istvánné balesetet szenvedett. *Határszéli Újság*, 1911. május 22. 3.

Kapitányi regnálásának békés időszakában elsősorban a közbiztonság fenntartásával, illetve az illegális kivándorlással kellett foglalkoznia. A háború kitörése és a front közelsége miatt feladatai megszorodtak. Az általa irányított szervezetnek szembe kellett szállnia az uzsorásokkal, árdrágítókkal, hadimenekültekkel és kémekkel. Így kijelenthetjük, hogy sokkal szerteágazóbb feladatai voltak az ungvári rendőrségnek 1914–1918 között.

Berzeviczy kapitányi tevékenységével nem minden ungvári lakos volt elégedett. A rendőrség munkájával kapcsolatos nemtetszésének adott hangot Mocsáry Miklós, helyi joghallgató. A férfi nagy társaság előtt kifejtette azon véleményét, hogy a városi rendőrség egy-egy esetben túllépte hatáskörét és súrolták az önbíráskodás határát. Az elégedetlen joghallgató „szónoklata” hamar terjedt az ungvári lakosság körében. Amikor erről tudomást szerzett Berzeviczy István, személyes sértésnek tekintette és elégtételt követelt Mocsáry Miklóstól. Érdekes a kapitány reakciója annak tükrében, hogy a fegyveres párbajok szembehelyezkedtek az állam szabta törvényekkel. Ugyanis a Csemegi-kódex 293.§⁴¹ értelmében párbajra hívásért és párviadal elfogadásért egyöntetűen hat hónapi álambörtöni elzárás jár mindenkinek, rangtól és kortól függetlenül. Éppen ezért a konfliktusok békés elrendezése érdekében került megírásra és országos terjesztésre a Clair Vilmos Párbaj-kódexét.⁴² Talán ennek tudatában döntött úgy Mocsáry Miklós, hogy visszautasítja a kardpárbajt. Indoklása szerint ő nem a rendőrkapitány személyét sértette meg, hanem azok ellen a rendőrök ellen szólalt fel, akik nem ismerik a törvényt. Feltételezhetően személyes sérelem is állhatott Mocsáry megnyilvánulása mögött. Természetesen a magyarázat nem hűtötte le a kedélyeket, ugyanis Berzeviczy kapitány Tilzer és Bochkor rendőrökön keresztül ellenfelét gyávának és gazembernek nevezte.⁴³ A kölcsönös sértegetést követően a két férfi megállapodott abban, hogy kardpár-

⁴¹ Csemegi Károly legnagyobb alkotása az 1878-ban elfogadott első magyar büntetőtörvénykönyv, amelyet ma is kora társadalmának modern jogszabályaként ítéletünk meg (külföldi visszhangja is igen pozitív volt). A róla elnevezett Csemegi-kódex a francia, az olasz és a német büntetőjog alapos tanulmányozása során szerzett ismereteinek felhasználásával öt évig készült, és Indokolás című 700 oldalas részét a hazai jogászság napjainkig a jogtudományi szakirodalom egyik legkiválóbb szellemi termékeként tartja számon. A kihágásokról szóló 1879. évi XL. törvény szerkesztését is ő végezte. Online: Országgyűlési Könyvtár, <https://dt.ogyk.hu/hu/component/k2/item/301-csemegi-karoly> – 2020.november 19.

⁴² Hajlik Gábor: A párbaj kérdése a dualizmus korában. = *Jog História* 12, 2018. 4. sz. 7.

⁴³ Kardpárbaj. *Kárpáti Lapok*, 1899. május 7. 3.

bajt vívnak az Ungvári Főgimnázium tornatermében délután 5-kor. Az elfogadott szabályok értelmében a küzdelem az első vérig zajlott és a párbajsegédeknek kellett gondoskodniuk a fegyverekről. A küzdelem a rendőrkapitány győzelmével zárult, mivel ellenfelének jobb vállán sebet ejtett. A párbaj végeztével az ellenfelek kezét fogták és megállapodtak, hogy a köztük lévő ellentéteket semmisnek tekintik. Mocsáry Miklóst, sebe ellátása érdekében elvitték a helyi kórházba, míg Berzeviczy István két hét szabadságot vett ki és elhagyta Ungvár városát. A lezajlott párbaj érdekessége, hogy sem a városi közgyűlés, sem pedig a főispáni és alispáni iratok között nem találtam az üggyel kapcsolatos dokumentumokat. Mindössze egyes sajtó kiadványok számoltak be a két férfi véres konfliktusáról. Ez pedig arra enged következtetni, hogy az ügyet szerették volna „eltusolni” vármegyei szinten.⁴⁴

Berzeviczy Istvánnal kapcsolatban kijelenthető, hogy erősen lojális volt a helyi politikai elithez, hiszen nem csak rendőrkapitányi megválasztását segítették, hanem a párbaj okozta kellemetlenségeket is eltusolták. Idő kérdése volt, hogy mindezeket mikor és milyen körülmények között kell majd viszonznia Berzeviczy kapitánynak. Végül 1905. december 30-án kellett törleszteni „adósságát” és részt kellett vennie egy politikai és társadalmi ellenállásban, amely Bernáth Zsigmondot új főispán ellen zajlott Ungvár városában.

1905. június 18. és 1906. április 8. között Magyarország komoly belpolitikai válsággal nézett szembe. Ennek kiváltó oka volt, hogy az 1905-ben megrendezett parlamenti választásokon a Szabadelvű Párt vereséget szenvedett és a törvényhozásban kissebségbe került. Ennek eredményeként véget ért egy harminc évig tartó kormányzási hegemonia. A politikai küzdelem egyértelmű nyertese a „Szövetkezett ellenzék” volt, amelynek döntő többségét a 48-asok adták, akik politikai kommunikációjukban éles kritikákat fogalmaztak meg a Kiegyezéssel. Az ilyen összetételű parlamenti többség veszélyforrást jelentett a Monarchia számára. A probléma elkerülése érdekében Ferenc József császár figyelmen kívül hagyta a választási eredményt és ideiglenesen Fejérváry Gézáat nevezte ki kormányfővé. Az új kormány helyzetét nehezítette, hogy tagjai párton kívüliek voltak és a törvényalkotáshoz szükséges parlamenti többséggel sem rendelkeztek. Ezen kívül egyre erőteljesebben jelentek meg olyan hangok az országban, hogy a Fejérváry-kormány alkotmányellenes és nem törvényes. Ezen véleményének adott hangot Ung vármegye főispánja is, gróf Török József. Egy 1905 novemberében megjelent újságcikkben kritikát fogalmazott meg az új kormánnyal szemben, illetve kiemelte

⁴⁴ Kardpárbaj. *Budapesti Napló*, 1899. augusztus 5. 5.

Tisza István, a volt miniszterelnök kiváló államférfiúi munkáját.⁴⁵ A sajtóban megjelent nyilvános kritika eredményeként, vélhetően erős politikai nyomás nehezedett a főispánra és feltételezhetően emiatt kérvényezte menesztését a császártól.⁴⁶ A kialakult helyzetre való tekintettel az alispán, rendkívüli megyei közgyűlést hívott össze. Az eseményről az *Ung* című hetilap számolt be olvasóinak, részletesen publikálva az elhangzottakat. A publicisztika szerint Lőrinczy Jenő tájékoztatta a megjelenteket az országban kialakult politikai helyzetről, illetve annak negatív hatásait a megyére nézve. Beszámolójában kitért arra, hogy a főispán lemondott tisztségéről és információk szerint a kormány Bernáth Zsigmondot tervezte kinevezni. Az alispán mondanivalója végén felszólította a jelenlévőket, hogy az új főispán beiktatását bojkottálják. Indoklása szerint erre azért szükséges, mert gróf Török József politikai harc áldozata lett, helyére pedig egy olyan férfit akarnak kinevezni, aki nem helyi kötődésű viszont lojális az aktuális hatalomhoz.⁴⁷

Ung vármegye közgyűlése egy négy pontból álló bojkott tervét fogadta el.⁴⁸ Elsőként kinyilvánították, hogy nem ismerik el Bernáth Zsigmondot főispánnak. Másodszor, beiktatása napján egyetlen képviselő sem jelenik meg a vármegyeházán. Harmadszor, lakattal bezárják a megyeházát és a főispáni rezidenciát. Abban az esetben, ha valaki erőszakosan behatol a csukott épületekbe, bűncselekményt követ el és az alispánnak jogában áll feljelenteni. Negyedszer, azok a helyi személyek, akik együttműködnek, segítik az alkotmányellenes főispánt, hazafiatlanok és nincs helyük egy hazafias közösségben élni. A megyei szervezkedésről nem tudó belügyminiszter levélben utasította Lőrinczyt, hogy kezdjenek hozzá a beiktatáshoz szükséges előkészületekhez. Az alispán azonban válaszlevelében, megtagadta feljebbvalója utasítását.

1905. december 30-án érkezett meg Ungvárra Bernáth Zsigmond.⁴⁹ A város vasútállomásán, hatalmas tömeg fogadta, akik nem üdvözölni szerették volna az új megyevezetőt. Miután kiszállt a vasúti kocsiból a tömeg hangosan elkezdte szidalmazni, fenyegetni, többen tojással és hógolyóval dobták meg. Azért, hogy ne történjen testi sértés Rónai Antal főerdő-tanácsossal bemenekültek a vasúti váróterembe. A feldühödött tömeget csak annak a 16 csendőrnek sikerült lecsillapítania, akiket

⁴⁵ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 586. ügyirat. 52.

⁴⁶ Lemondott a főispán. *Ung*, 1905. december 7. 1.

⁴⁷ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 586. ügyirat. 53

⁴⁸ KTÁL, 3. Fond, 2. opisz, 20. ügyirat. 10.

⁴⁹ Vármegyék Harca. *Az Újság*, 1905. január 2. 4.

a leendő főispán védelmére vezényeltek Ungvár városába.⁵⁰ A színjáték érdekessége, hogy a helyi rendőrség tagjai nem voltak jelen az atrocitás alatt. Ez arra enged következtetni, hogy Berzeviczy István rendőrkapitány is csatlakozott a Lőrinczy Jenő által szervezett politikai bojkotthoz. Az események ezt követően apokaliptikus fordulatot vettek. Történt ugyanis, hogy Bernáth nagy nehézséggel és csendőri segítséggel eljutott a vármegyeházára, ahol szembesülnie kellett azzal, hogy az épület bejárata lakattal be van csukva. Nagyobb megdöbbenést okozott számára az, hogy látott egy feléje közeledő gyászmenetet. Elöl roma zenészek húzták a Gott erhalt⁵¹ birodalmi himnuszt, őket követte egy szekér, amelyen egy koporsó volt a következő felirattal. *Itt nyugszik Bernáth Zsigmond, hazaáruló bitang.* A sokkos állapotba kerülő Bernáth utasította a csendőrséget, hogy verjék le az ajtóról a lakatot, kísérjék be, hogy letehesse a hivatali esküjét. A csendőrség a parancsnak eleget tett. A Lőrinczy Jenő által kezdeményezett ellenállás sikeres volt, mivel senki nem jelent meg a beiktatási ceremónián. *Az Újság* című sajtókiadványból tudjuk, hogy mindössze Jörger Bertalan képviselőnek állt szándékában megjelenni, azonban őt a vármegyeháza előtt tüntető nők lefogták és nem engedték be az épületbe.⁵² A főispáni hivatal előtti téren egyre több ungvári lakos gyűlt össze és hangosan skandálni kezdték, hogy „*Zsiga gyere ki! Zsiga gyere ki!*” Bernáth Zsigmond a kínos és veszélyes helyzetet megelégedve az épület hátsó kijáratán távozott és még aznap 15 óra 30 perckor elhagyta Ungvár városát.⁵³

Az eset nagy port kavart országos szinten, ennek bizonyítéka, hogy nem csak a helyi, hanem országos hetilapok is beszámoltak olvasóiknak az ungvári eseményekről. Talán emiatt is a belügyminiszter a vármegye vezetőségét szankcionálta, például több hónapos fizetésmegvonásra ítélve az ügyben érintett tisztségviselőket.⁵⁴ Továbbá kilátásba helyezte a fegyelmi eljárás megindítását Berzeviczy István ungvári rendőrkapitány ellen. Ugyanis az ő feladata lett volna, hogy gondoskodik a közbiztonságról, illetve Bernáth Zsigmond védelméről. A helyzet megoldása érdekében a belügyminiszter elrendelte, hogy Buth Károly kormány megbízottként vizsgálja ki az 1905. december 30-án történt eseményeket. Ezenfelül ide-

⁵⁰ Vármegyék Harca. *Az Újság*, 1905. január 2. 4.

⁵¹ Gotterhalt: Osztrák-Magyar Monarchia himnusza. Online: Elektronikus Periodika Archivum, http://epa.oszk.hu/00800/00861/00078/pdf/EPA00861_aetas_2017-04_021-062.pdf – 2020. január 15.

⁵² Vármegyék Harca. *Az Újság*, 1905. január 2. 4.

⁵³ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1131. ügyirat, 45.

⁵⁴ A vármegye dotációja. *Ung*, 1906. január 7. 2.

iglenesen Bónis István budapesti rendőrkapitányt nevezték ki az ungvári rendőrség élére.⁵⁵ Berzeviczy kapitány ellen kötelességmulasztás vétsége miatt nyomozás indult és átmenetileg felfüggesztették. A vizsgálat során a rendőrkapitányt ugyan nem tartóztatták le, viszont megtiltották számára a város elhagyását. Az ügygel kapcsolatban több kihallgatás is folyt, azonban a beidézett személyek egyike sem tudott hasznos információkkal szolgálni.⁵⁶ A nyomozást vezető Buth Károly feljegyezte, hogy puhatolzásai eredménytelenek, mivel a felbujtó személyek kilétét továbbra is homály fedi. A nyomozás szempontjából fontos volt megtudni, hogy minek a következtében nem vezényelték ki a városi rendőrség egységeit a vasútállomásra. Berzeviczy István vallomásából tudjuk, hogy a kapitány erre vonatkozóan parancsot nem kapott és nem is volt arról tudomása, hogy az új főispán mikor és mivel érkezik Ungvárra. Az ominózus napon a rendőrséget a város határába vezényelte, mivel egy tolvajbandát akartak tetten érni. Késő délután visszaértek a városba és akkor értesültek arról, hogy milyen atrocitások érték Bernáth Zsigmondot. Véleményem szerint a rendőrkapitány vallomása több sebből is vérzett. Berzeviczy nem tehet meg, hogy minden rendőrt kivezényeljen a városból, mivel az egyetlen rendfenntartó egység a városban az ő szervezete volt. Másodszor elég valószínűtlen, hogy egy tolvajbanda napközben fejt ki tevékenységét, amikor a tettenérés kockázata a legnagyobb.⁵⁷ Az ügygel kapcsolatos források alapján inkább valószínűbb, hogy a rendőrkapitány tudatosan cselekedett felsőbb utasításra. Berzeviczy István mérlegelte az ügygel kapcsolatos lehetőségeit: amennyiben csatlakozik a Lőrinczy alispán vezette bojkotthoz, megmarad a rendőrkapitányi állása, tovább élvezheti a megye politikai és gazdasági erőinek bizalmát. Viszont, ha Bernáth Zsigmond mellé áll, kockára teheti az állását, illetve jövőbeli lehetőségeit Ung vármegyében. Ezen a gondolat vonalon haladva a kapitány döntése racionálisnak nevezhető karrierje szempontjából, rendvédelmi szempontokat figyelembe véve azonban nem. A nyomozást vezető Buth Károly kezében nem volt olyan megdönthetetlen tanúvallomás, amivel bizonyítani tudta volna Berzeviczy István bűnrészességét. A vizsgálat alatt kihallgatásra került az ungvári városi rendőrség valamennyi tagja.⁵⁸ A tisztektől egészen a járőrökig egyöntetűen ugyanazt vallották, mint feleltetésük. A nyomozás zsákutcába futása miatt Buth kormánybiztos az ügyet

⁵⁵ Miniszteri biztos Ungváron. *Ung*, 1906. január 6. 2.

⁵⁶ A hét eseménye. Felfüggesztették Berzeviczy Istvánt. = *Görög Katolikus Szemle*, 1906. 3. sz. 3.

⁵⁷ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 587. ügyirat. 3.

⁵⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 134. ügyirat. 5.

és a nyomozati anyagokat továbbította a beregszászi királyi törvényszéknek. Ezzel párhuzamosan a nyomozóhatóság elrendelte, hogy Berzeviczy István addig marad felfüggesztve – fizetés nélkül – amíg az ellene folytatott nyomozás le nem zárul. Az ungvári rendőrség vezetését Bónis István felügyelete alatt Markovszky Sándor rendőrkapitány-helyettes látta el.⁵⁹ A rendvédelmi szervek átvilágítása mellett zajlott a közigazgatás alapos vizsgálata, amelyet ugyancsak Buth Károly vezetett. A várt eredmény azonban itt is elmaradt, mivel nem kerültek elő olyan iratok, amelyek kompromittálhatták volna Ung vármegye vezetőségét. Így Buth Károly és Bónis István kénytelen volt 1906. február 5-én visszautazni Budapestre.⁶⁰ Parancsként meghagyták, hogy még a februári hónap folyamán fogadják el főispánnak Bernáth Zsigmondot.⁶¹ Végül Bernáth Zsigmond február 20-án tért vissza a megyeközpontba. Vasútállomás és a lakása közötti útvonalon semmilyen incidens nem érte. Szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy személyét a helyi lakosság lényegében levegőnek nézte. Ez a passzív ellenállás, amelyet saját bőrén tapasztalt, arra kényszerítette, hogy főispáni felmentését kérje a kormánytól. Hivatalosan február 27-én kérvényezte menesztését Ung vármegye éléről. A helyi lapok, mint például az *Ung* című hetilap vármegyei ügyek rovatában közölte, hogy a főispáni tisztség újra megüresedett. A helyi politikai élet konszolidációjára végül április 29-én került sor, ugyanis helyi sajtó publikussá tett, hogy gróf Sztáray Gábort⁶² választották meg Ung vármegye főispánjává. Hivatalos beiktatására május 15-én került sor. Ezzel párhuzamosan felgyorsultak az események Berzeviczy István ügyével kapcsolatban is. A beregszászi törvényszék kimondta, hogy bizonyítékok hiányában ejtettek minden vádat a rendőrkapitány ellen és visszatérhet az ungvári rendőrség élére. Kezdetét vette Ung vármegyében egy új politikai párt – 48-as és Függetlenségi Párt – kiépítése, aminek élharcosai Fincicky Mihály és Berzeviczy István voltak.⁶³

A helyi politikai krízist követően Berzeviczy rendőrkapitány nagy lendülettel vetette bele magát a munkába. Különösen tevékeny volt az 1912–1913. év, amikor több alkalommal személyesen utazott Budapestre. A fővárosban történt látogatásainak fő célja volt, hogy az ungvári rendőrség számára plusz anyagi forrásokat szerezzen. Úgy tűnik, hogy az ungvári rendőrség életében visszatérő problémát jelentet-

⁵⁹ A miniszterbiztos elutazása. *Ung*, 1906. február 4. 2.

⁶⁰ A miniszterbiztos elutazása. *Ung*, 1906. február 4. 2.

⁶¹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 587. ügyirat. 10.

⁶² gróf Sztáray Gábor földbirtokos Ung vármegye. *Belügyi Közlöny*, 1906. 12. sz. 2.

⁶³ Főispán beiktatása. *Ung*, 1906. május 13. 2.

tek a korlátozott anyagi lehetőségek. Első ilyen missziójára 1912. május 15-én került sor, amikor Fincicky Mihály polgármester kíséretében részt vett a budapesti országos városok kongresszusán. A rendezvényen több kis- és nagyváros vezetői vettek részt, illetve a kormány tisztviselői. A rendőrkapitány az alkalmat kihasználva, a jelenlévőknek beszámolt az ungvári rendőrség személyi állományának problémáiról, valamint a kapitányság elavult felszereléséről. A felszólalás végeztével a jelenlévő kormányzati képviselők szóbeli ígéretet tettek, hogy az ügyet továbbítják az illetékeseknek.⁶⁴ Berzeviczy kapitány második budapesti látogatása alkalmával Lukács János belügyminiszterrel találkozott. Az audiencia alkalmával elkísérte dr. Sója Elek ungvári városi ügyész és Mérő Vilmos, az adóhivatal vezetője. Az ungvári delegációhoz Pesten csatlakoztak Rónay Antal és Kende Péter országgyűlési képviselők is. A miniszterrel történt személyes találkozó alkalmával a rendőrkapitány kérvényezte, hogy az általa vezetett kapitányságot is vegyék fel arra a listára, amelyben a fejleszteni kívánt városi rendőrségek szerepeltek. Hogy a küldöttség milyen eredményt ért el, arról a sajtó nem számolt be olvasóinak. Annyi azonban biztos, hogy jelentősebb fejlesztés nem történt az Ungvári Városi Rendőrkapitányságon.⁶⁵ Ezt a megállapítást támasztja alá az a tény is, hogy a *Határszéli Újság* 1913. január 10-én megjelent számában ismét beszámolt olvasóinak arról, hogy városi képviselők egy csoportja a fővárosba utazott. A küldöttséget Papp Antal püspök és Berzeviczy István vezették. Őket kísérte el RácZ József városi mérnök. A küldöttek megbeszélést folytattak Lukács János belügyminiszterrel, Kálmán János kereskedelmi államtitkárral és Balogh Jenő igazságügyi miniszterrel. A találkozón megállapodtak a felek abban, hogy nagyobb mennyiségű pénzt folyósítanak az ungvári kapitányság számára. Ezen kívül a városba vezető kereskedelmi utakat az állam saját költségén felújítja, illetve egy egységes telekkönyvi rendszert vezetnek be Ung vármegyében. Az újabb találkozó is lehetséges, hogy járt volna eredménnyel, ha azt vesszük figyelembe, hogy e találkozón is már több fontos kérdésben állapodtak meg. Azonban a várt állami segítség nem érkezett meg köszönhetően annak, hogy a Szarajevó városában történt merénylet eredményeként az Osztrák–Magyar Monarchia egy globális háborúba keveredett.⁶⁶

Az 1895–1914 közötti időszakban a rendőrség tevékenyen fellépett a közrendet megsértő személyek ellen, a kivándoroltatás iparágával és a kémkedéssel szemben. Ez a három szegmens határozta meg munkájú-

⁶⁴ Városok kongresszusa. *Határszéli Újság*, 1912. május 20. 3.

⁶⁵ Küldöttség Budapesten. *Határszéli Újság*, 1912. december 12. 3.

⁶⁶ Küldöttség a miniszternél. *Határszéli Újság*, 1913. január 1. 2.

kat békeidőben.⁶⁷ A közrend elleni vétségek kategóriájába tartozott a verekedés, a nyilvános részegség és a csendháborítás. A rendőrség kiemelt figyelmet fordított a vasútállomás közbiztonságára. Ennek következtében számos törvénysértő cselekményt tudtak a pályaudvar területén megghiúsítani. Ennek egyik példája volt a következő eset, mely során sikeresen megakadályozták két bérkocsis ökölcsatáját. Fekete és Kovács járőrök szétválasztották a dulakodó férfiakat, majd letartóztatták őket a közrend megzavarásának vétsége miatt. Az őrre kísérve, kihallgatták a verekedőket, valamint felvették a jegyzőkönyveket.⁶⁸ Az egyik letartóztatott kocsis Gáspár Emilnek hívták, 46 éves ungvári lakos volt, aki több mint húsz éve foglalkozott bérkocsizással. Vallomásaiban elmesélte, hogy azért szabadultak el az indulatok, mert kollégája fogatával az ő helyére állt. A rendőrök először nem értették, hogy egy ilyen nevetséges indok hogyan vezetett konfliktushoz. Kérdésükre elmagyarázta, hogy életben van egy olyan íratlan szabály, amely szerint a kocsisok életkoruk szerint állnak az állomás közelébe. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az időseket illette meg az a privilégium, hogy a legközelebb parkoljanak és így az első fuvar is őket illette. Életkor szerint követték a középkorúak, végül pedig a legfiatalabb generáció. Mivel ő otthoni problémái miatt nem érkezett meg időben a vasútállomásra, helyét elfoglalta Varga Miklós – szintén ungvári lakos, 25 éves –, aki többszöri felszólításra sem adta vissza a helyet. A fiatal bérkocsis nemtetszését fejezte ki az elavult szokások miatt és kezdeményezni szeretne volna, hogy új szabályokat vezessenek be. Ekkor Gáspár Emil elvesztette hidegvérét és ruhájánál fogva megragadta fiatal munkatársát. Vallomását követően a rendőrök megkezdték Varga Miklós kihallgatást, akinek történetéből viszont kiderült, hogy neki felajánlották, hogy parkoljon le az üresen álló helyre. Továbbá elmesélte, hogy Gáspárt a többi bérkocsis nem kedvelte, mivel túlságosan kapzsinak tartották.⁶⁹ Ő maga keményen dolgozott, ami miatt megkedvelték és szerették volna, ha munkájához mértén foglalna helyet. A rendőrség érdekes esettel állt szemben, mivel azok a szabályok, amelyeket a kocsisok alkalmaztak egymás között, nem voltak törvényszintűek. Fazekas Ferenc rendőrkapitány ezért egy salamoni döntést hozott: Gáspár Emilt és Varga Miklóst egyaránt 20–20 korona pénzbüntetéssel sújtotta, amelyet három napon belül be kellett fizetniük.⁷⁰

⁶⁷ Nádori, 2020. 104.

⁶⁸ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1060. ügyirat. 20.

⁶⁹ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1060. ügyirat. 21.

⁷⁰ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1060. ügyirat. 22.

A rendőrségnek komoly gondot okoztak azok a személyek, akik ittas állapotban garázdálkodtak Ungvár városában. Ilyen kihágást követett el Kocsis Mária 42 éves helyi lakos, aki egy egész napos italozás után döntött úgy, hogy hazaindul Kishíd utcai lakásába. Az erősen alkohol hatása alatt álló nő egyik pillanatról a másikra hangosan elkezdett énekelni. Erre felfigyeltek a korzón sétáló lakosok is, egyesek csatlakoztak az énekléshez. A botrány szemtanúja volt egy járőrszolgálatot teljesítő rendőr is, ő azonban nem avatkozott közbe. A rendfenntartó tétlenségét megaláztatva, a város főorvosa felszólította Farkas Mihály rendőrt, hogy azonnal tartóztassa le a nőt. Az orvos figyelmeztette a járőrt, hogy amennyiben kérésének nem tesz eleget, Berzeviczy kapitánynál tesz feljelentést kötelességmulasztás vétsége miatt. Farkas rendőr a belső vizsgálat elkerülése érdekében odalépett Kocsis Máriához és a karjánál fogva megragadta és szerette volna a kapitányságra vinni a nőt. Azonban az ittas egyén, vélhetően az alkohol hatása miatt, nem működött együtt a rendőrrel. Kisebb dulakodás alakult ki kettőjük között. Félő volt, hogy ez a jelenet aláássa a rendőrség tekintélyét, ezért az intézkedő rendőr derekánál megragadta a részeg nőt, majd felhajította egy közelben álló szekérre. Érdekes, hogy egy ilyen komikus esetről a sajtó számolt be olvasóinak. Míg a rendőrség által készített jegyzőkönyv felszínesen számolt be az esetről.⁷¹ Az eset következtében Kocsis Mária elvesztette eszméletét. Farkas Mihály rendőr utasította a kocsis, hogy azonnal hajtson a kapitányságra. Az eset médiavisszhangot váltott ki, ugyanis a *Határszéli Újság* beszámolt olvasóinak a példátlan történésről.⁷²

Szintén túlzott alkoholfogyasztás következtében került rendőrségi eljárás alá Simkó Jakab napszámos pásztor. A férfi a város melletti legelőn hagyta a rábízott csordát és besétált Ungvárra elfogyasztani több pohár bort. Az italozás közben Simkó elfelejtette, hogy csordáját magára hagyta. Az őrizetlen jószágok a legelőről átsétáltak a szomszédos kukoricásba, melyben nagy kárt okoztak.⁷³ A rendőrségi jegyzőkönyvből kiderült, hogy az ügyvel kapcsolatos nyomozás nem vett igénybe hosszabb időt, ugyanis egy, a közelben legeltető gulyás látta, hogy a csordát Simkó Jakab hajtotta ki a városból. Az információ birtokában a rendőrök rövid időn belül elkapták a gondatlan férfit, aki erősen ittas állapotban járta Ungvár utcáit.⁷⁴

⁷¹ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 110. ügyirat. 18.

⁷² A rendőrség kellemetlen ügyei. *Ung*, 1905. április 14. 3.

⁷³ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 127. ügyirat. 32.

⁷⁴ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 127. ügyirat. 33.

A városi rendőrségnek az illuminált állapotban randalírozó lakosok mellett gondot okoztak a helyi kocsmák is. A kapitányságon több városlakó is feljelentést tett a közvetlen szomszédjában működő italmérő ellen. A bejelentések tartalmuk szerint csendháborításról, hajnali nyitvatartásról és botrányos viselkedésről szóltak, derült ki Lőrinc József bejelentéséből.⁷⁵ Az egyre növekvő elégedetlenség következtében Berzeviczy István kapitánynak gyors megoldást kellett találnia. Ezért 1896. december 20-án megbeszélést folytatott Fincicky Mihály polgármesterrel.⁷⁶ A megbeszéléseken a város első emberének vázolta azokat a problémákat, amelyeket a csapszékek okoztak a békés városi polgároknak. A rendőrkapitány úgy gondolta, hogy megoldásként be kell vezetni Ungváron egy nyitvatartási időkorlátozást. Ennek értelmében a kocsmák kizárólag 9–21 közötti időkorlátban fogadhatnak vendégeket. Azokat a tulajdonosokat, akik a rendeletnek nem tesznek eleget – vendéget fogadnak, önkényesen meghosszabbítják nyitvatartási idejüket – pénzbüntetésben kell részesíteni. A kiszabható anyagi bírság összege 20–50 korona között mozog, abban az esetben pedig, ha „visszaeső kocsmáról” van szó, az egy hónapos bezárás is kiszabható lenne.⁷⁷ A megbeszélés végén Fincicky Mihály és Berzeviczy István megegyeztek abban, hogy egy rendkívüli közgyűlésen szavazásra bocsátják az új városi rendelet. A voksolásra december 22-én került sor, amelyen a képviselők elfogadták a rendőrkapitány által javasolt dekrétumot. Utolsó lépésként elfogadták azt is, hogy 1897. január 1. után lép érvénybe az új szabály, de annak promotálása már folyó év december 27-én elkezdődik.⁷⁸

A szabály bevezetése után a rendőrségnek rá kellett jönnie, hogy ameddig példát nem statuál, addig nem fogják komolyan venni az új rendelkezést. Így történt, hogy Luthman Mihály kocsmáros első alkalommal még csak figyelmeztették, második kihágását követően pedig már két hónapra bezárták üzletét és pénzbírságot szabtak ki rá.⁷⁹ Mivel a korai zárás csökkentette a kocsmák forgalmát, a tulajdonosoknak valamilyen megold-

⁷⁵ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1022. ügyirat, 18.

⁷⁶ Fincicky Mihály ügyvéd és ungvári polgármester. 1842. szeptember. 22-én született Csepelyen Ungmegyében. Tanulmányait Ungváron, Eperjesen, Egerben és Budapesten végezte, azután Ungváron ügyvédkedett. 1891–1916 között a város polgármestere volt. Online: Arcanum, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/f-82EA0/fincicky-mihaly-84530/> – 2020.11.12.

⁷⁷ KTÁL, 7. Fond, 2. opisz, 586. ügyirat. 8.

⁷⁸ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 586. ügyirat. 28.

⁷⁹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 586. ügyirat. 11.

dást kellett találniuk a kialakult helyzetre. Ezért létrehozták az Ungvári Kocsmárosok Szövetségét és együtt közösen dolgozták ki azt a tervet, amellyel áthidalhatják a rendőrkapitány rendeletét. Megegyeztek abban, hogy egy bizonyos méretű összeget ajánlanak fel a város részére, ami adó formájában a városkasszába kerül. Első megbeszélésük alkalmával a tulajdonosok megvitatták, hogy a felajánlott összeg 323 krajcár legyen. Az egyeztetés során vita alakult ki abból, hogy az összeg befizetését hogyan osszák el egymás között, mivel a kisebb kocsmák tulajdonosai nem akartak ugyanannyi pénzt fizetni, mint azok, akiknek üzlethelyiségük és forgalomkapacitásuk nagyobb volt. Végül abban egyeztek meg, hogy egy időrendi sorrendet állítanak fel. A város legrégebben működő kocsmái fizetik az összeg 70%-át, míg az újonnan nyitottak a maradék 30%-ot. Az egyezséget követően ötletüket felterjesztették a városi tanácsnak, illetve a rendőrkapitánynak is. Felajánlották, hogy amennyiben a hivatalos szervek hozzájárulnak a nyitvatartási idő egy órával való meghosszabbításához, abban az esetben a város részére plusz adót fizetnek. Hosszas mérlegelés után a városvezetők és a kapitány elfogadták az ajánlatot, de kitételnek szabták, hogy azokat a kocsmákat, amelyeket a járőrök nyitva találnak 22 óra után, azonnali hatállyal bezárásra ítélik. E kompromisszum megkötése némileg mérsékelte a kocsmákkal kapcsolatos feljelentések számát, de teljes megoldást nem jelentett.⁸⁰

A közrend elleni bűncselekmények mellett 1908-tól az ungvári rendőrségnek fokozott figyelmet kellett fordítania az illegális kivándorlással kapcsolatos ügyekre is. A belügyminisztérium országosan több felhívást is küldött, amelyben felhívta a figyelmet az embercsempészet okozta problémákra. A minisztérium egy leveléből – melyet Ung megye részére címeztek – kiderült, hogy vidéken több csempészcsoport is tevékenykedik, ezért fordítsanak a helyi rendvédelmi szervek fokozott figyelmet az idegen személyek megfigyelésére. Az elvándorlás elsősorban az európai kontinens keleti részén öltött nagy méreteket a 19–20. században. Ennek egyik kiváltó oka volt, hogy a régióban népességrobbanás történt, amire a foglalkoztatói szféra nem volt felkészülve. Továbbá befejeződtek azok az infrastrukturális fejlesztések, amelyek a férfiak számára idénymunkát biztosítottak. Ilyen volt például a vasútépítés, a mocsár-csapolás és a folyószabályozás.⁸¹ A Magyar Királyság viszonylatában leginkább a Kárpátok hegyvidéki területét érintette a kivándorlás problematikája.⁸² A földrajzi régió nemzetiségi összetételét tekintve a ruszinok képezték

⁸⁰ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 110. ügyirat. 99.

⁸¹ Puskás Julia: A Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861—1924. = *Történelmi Szemle* 27, 1984. 1–2. sz. (Továbbiakban: Puskás, 1984.) 146.

⁸² Puskás, 1984. 148.

a többségi társadalmat, akik főként idénymunkából tartották el családjukat. A munkavállalás ezen ágazata több tényezőtől, de legfőképp az időjárástól függött, így ezt nem lehetett stabil pénzkereseti lehetőségnek nevezni. Emiatt is lehetett a ruszin lakosság fogékonyabb az illegális kivándorlásra.⁸³ Az Ung megyei kivándorlás súlyosságát jól példázza, hogy 1899–1913 között összesen 45.657 ember hagyta el a vármegye területét. A lakóhelyeiket elhagyó személyek közül mindössze 11.113-an döntöttek a visszatérés mellett.⁸⁴ Ez a szám magas, annak tükrében, hogy például a szomszédos Bereg vármegyében, ugyanebben az időszakban mindössze 22.868-an döntöttek szülőföldjük elhagyása mellett. A beregi visszavándorlási rátát figyelembe véve pedig elmondható, hogy 1913-ra 4094 fő tért vissza lakóhelyükre. Továbbhaladva az elvándorlás helyi problémakörén, érdemes megvizsgálni, hogy a vármegye járásait milyen szinten érintette ez a tendencia. A vizsgálat során a kivándorlás legnagyobb mértékben a Nagykaposi (7–12%), a Szobránczi (11%) és a Nagybereznai (15%) járásokat érintette. Érdekes adaléka a történetnek, hogy a megyeközpontot figyelembe véve mindössze 2%-os volt a helyi lakosság kivándorlási aránya.⁸⁵

A rendőrség a törvénytelen gazdasági emigrálás megfékezése érdekében aktivizálta besúgó hálózatát. Így például kiderült, hogy 1909–1910 között Ungvár városában aktív tevékenységet folytatott egy Brazil Társaság nevű csoport. A társaság tagjai folyamatos agitációt folytattak: az érdeklődőknek elmesélték, milyen csodálatos világ van a tengerentúlon. Célállomásként két földrajzi régiót neveztek meg: az Amerikai Egyesült Államokat és Brazíliát. Annak érdekében, hogy az emberek számára még vonzóbb lehetőségnek tűnjön, ingyenes utazást biztosítottak. A csoport egyik tagját a helyi rendőrségnek sikerült elfognia és kihallgatnia. A letartóztatott személyt Schütz Jánosnak hívták és azzal a céllal érkezett a megyébe, hogy összetoborozzon száz embert, akiket majd eljuttat Olaszországba, ahonnan tengeri úton Brazíliába szállították volna őket. A kihallgatás és jegyzőkönyv felvételét követően a rendőrkapitány jelentést küldött a belügyminisztériumnak, amiben leírta az ügyvel kapcsolatos nyomozati eredményeket. Az elkészült jegyzőkönyv nem tett említést a letartóztatott személy további sorsáról, illetve nem szerepelt benne az utazni kívánó helyi lakosok névsora sem.⁸⁶

⁸³ Bagdi Róbert: Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása az 1899–1913 közötti évek alapján. In: *Történeti Tanulmányok. XVI.* Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2008. (Továbbiakban: Bagdi, 2008.) 261.

⁸⁴ Bagdi, 2008. 265.

⁸⁵ Bagdi, 2008. 268.

⁸⁶ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 285. ügyirat. 76.

Az akció keretén belül a rendőrség átnézte az újonnan érkező és letelepedő lakosok nyilvántartását is. A vizsgálat során a rendvédelmi szervek érdekes információhoz jutottak. Az átnézett dokumentumok alapján 1909–1910 között a várost összesen 496 személy hagyta el, így számos lakás és ház maradt üresen. Ezzel párhuzamosan növekedett a szomszédos galíciai területekről érkező betelepülők száma. Ezen felül egy év leforgása alatt összesen 286 lakásbizonylatot állítottak ki, így az elvesztett lakosság felét más etnikai csoporthoz tartozó népcsoport helyettesítette.⁸⁷ A kivándorlás elsődleges veszélye a lakosságsökkenés volt. Azonban mérlegelni kellett annak a lehetőségét is, hogy olyan személyek és csoportok járhatták a vidéket, akik nagy belbiztonsági kockázatot rejtettek magukban, mivel előfordulhatott, hogy idegen ország megbízásából destabilizációs munkát végeznek, amellyel aláásni kívánták az aktuális kormány hatalmát. Az ilyen kártékony elemek kiszűrése érdekében létrehozták a Magyar Királyi Belügyminisztérium államrendőrségi osztályát.⁸⁸ Az új szervezet a belügyminiszter alárendeltségében működött, feladata az országban élő nemzeti kisebbségek szemmel tartása volt. A megfigyelés kiterjedt a kulturális és társadalmi életre, valamint azokra a személyekre, akik a szócső szerepét töltötték be. Az összegyűjtött adatokat a belügyi tárcának továbbították, ahol a jelentések tartalmát tanulmányozták. Azokat az ügyeket, amelyeket veszélyesnek tartottak, továbbították a városi rendőrségnek.⁸⁹

Ung vármegye területére elsősorban az orosz ügynökök jelentettek veszélyt. Ennek magyarázata a területen élő nagy létszámú ruszin kisebbség volt. Így a megye kiváló célpontja lehetett a cári ügynökök destabilizációs akcióinak, amelyekkel gyengíthették az Osztrák–Magyar Monarchia belpolitikai egyensúlyát. A fővárosból érkezett belügyminiszteri távirat szerint a közeljövőben az észak-keleti vármegyékben látogatást készül tenni egy Szabler nevű orosz tanácsos. Látogatásának fő célja, hogy megismerje a helyi görögkeleti egyházakat, ellátogasson szakrális kegyhelyeikre és a cár nevében ajándékokat adjon át az egyházi vezetőknek.⁹⁰ Az ajándékok kisebb méretű vallási tárgyak voltak, amelyeken cirill⁹¹ betűkkel írt szövegek találhatóak. De voltak olyan cári kormányzati ügynökök is, akik néprajzkutatóknak álcázták magukat. Ilyen ürüggyel szeretett volna szintén az észak-keleti vármegyékbe utazni Filipov,

⁸⁷ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 1891. ügyirat. 3.

⁸⁸ Ernyes, 2018. 28.

⁸⁹ Artner Ramóna: Hírszerzés a dualizmuskori Magyar Királyságban. = *Rendvédelem-történeti Füzetek* 22, 2012. 26. sz. 15–19.

⁹⁰ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 134. ügyirat. 12.

⁹¹ A szláv óegyházi nyelvet a Thesszalonikiból induló Cirill és Metód vezette be, ezért nevezték el Cirillről az írást is.

a Слависька известия (ejtsd: Szlavészká izvesztyijá) című lap szerkesztője is. Szentpétervárról indult útnak és a belügyminisztérium szerint a Kárpátok hágóinak egyikén szerette volna átlépni a Monarchia határát. Az ungvári rendőrség a hozzájuk eljuttatott tájékoztatást követően megkezdte a városba érkező idegen személyek ellenőrzését. Ez több hónapon keresztül folyt, azonban eredményt nem hozott. A rendőrkapitány belügyminiszternek küldött levelében beszámolt arról, hogy több nem helyi illetőségű személyt igazoltattak, de azok között a nevezett személy nem volt.⁹²

Berzeviczy István politikai és rendészeti szerepvállalása mellett jelen volt Ungvár kulturális és sportéletében is. Közbenjárásának köszönhetően megrendezésre került Ijjasz Gyula helyi festőművész kiállításával egybekötött jótékony-sági árverés. A rendezvény elsődleges célja az volt, hogy az ifjú művésznak olyan mennyiségű anyagi támogatást gyűjtésnek össze, amely fedezi egyévi budapesti tanulmányát. 1909. szeptemberében beválasztották a Dayka Gábor tiszteletére rendezendő szoborátadó ünnepséget koordináló bizottságba.⁹³ Az ünnepség keretén belül a kapitány beszédében méltatta a poéta ungvári munkásságát.⁹⁴ A rendőrkapitánytól nem állt távol az irodalom, mivel ő maga is több verset és novellát szerzett. 1911. január 28-án meghívást kapott a Gyöngyös városában rendezett amatőr írók és olvasók estéjére. A rendezvényen bemutatásra kerültek az általa legjobbnak vélt munkái. A közönség előtt felolvasta a *Kétszer is nyílt az akácfa* című versét. A sajtó beszámolójából kiderült, hogy több jelenlévő „hivatásos” irodalmár is dicsérő szavakkal illetve Berzeviczy költeményét.⁹⁵ A kulturális téren betöltött szerepe mellett a kapitány szerepet vállalt az ungvári sportélet szervezésében is. Amellett, hogy ő maga is heti rendszerességgel sportolt, 1910. június 31-én megválasztották az Ungvári Atlétikai Klub elnökének.⁹⁶

Az ungvári városi rendőrség békeidőben egyfajta alapfeladatot látott el. Kutatásom során nem találtam olyan információra, hogy a helyi rendvédelmi szervek esetleg gyilkosság ügyében nyomoztak volna.

⁹² KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 238. ügyirat. 1–2.

⁹³ Dayka Gábor (1769–1796) költő, teológus és gimnáziumi tanár. 1795-ben Lőcséről saját kérésére áthelyezik az ungvári királyi katolikus gimnáziumhoz. Egyre súlyosabb egészségügyi állapota következtében 1796-ban Kassán gyógykezelte magát, majd visszatért Ungvár városába. 1796. október 30-án halt meg a városban. Online: Arcanum, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/4-a-magyar-irodalom-a-xviii-szazadban-F17/a-nemetes-kolteszet-a-xviii-szazad-masodik-feleben-136D/dayka-gabor-138B/> – 2020. november 12.

⁹⁴ Dayka Gábor emlékezete. *Határszéli Újság*, 1909. október 4. 4.

⁹⁵ Berzeviczy István Gyöngyösön. *Határszéli Újság*, 1911. február 13. 7.

⁹⁶ Az Ungvári Atlétikai Klub választmánya. *Határszéli Újság*, 1910. július 18. 3.

Visszatérve az alapfeladatra, elsősorban közrend elleni kihágás ügyekben nyomoztak, illetve ehhez jöttek hozzá azok az ügyek, amelyekkel a belügyminisztérium bízta meg őket. Ez a tendencia azonban megváltozott, amikor 1914. július 28-án az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent a Szerb Királyságnak.⁹⁷ Ennek következtében augusztus 6-án megtörtént a monarchia és az orosz vezetés között a kölcsönös hadüzenetváltás is. Így a háború tényleges veszélye fenyegette Ung vármegyét és Ungvár városát is. A levéltári források 1914–1916 közötti vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy az ungvári rendőrségnek három új feladatot kellett ellátnia: a háborús menekültek ügyeinek kezelése, élelmiszercikkkel történő visszaélések megakadályozása, a hadsereg szükségleteinek biztosítása.

A kapitányságra a lakosság részéről több bejelentés érkezett, amelyeknek központi témája a menekültekkel kapcsolatos aggályok voltak: a városban élő polgárok a rendőrség tudára hozták, hogy az idegen földről érkező férfiak és nők félelmet keltenek bennük. Legtöbbjük ugyanis az utcán csavarog, nem dolgozik és előfordult az is, hogy ittas állapotban vegzálták a békés lakosságot.⁹⁸ A rendőrség menekültekkel kapcsolatos ügyintézésének első lépése az volt, hogy hivatalosan listázták azon a személyek a neveit, életkorát és származási helyét, akik 1914. szeptemberétől érkeztek a városba. Az elkészült lajstrom végleges összetételét 1914. október 11-én adta át Berzeviczy István rendőrkapitány Fincicky Mihály polgármesternek. Eszerint összesen 35 galíciai menekült tartózkodott a városban, akikről előzetesen semmilyen adattal nem rendelkezett a kapitányság. Több olyan ungvári lakost is kihallgattak, akik közvetlen szomszédságban álltak a menekültekkel. A vallomásokból számos furcsa eset derült ki a háborús menekültek mindennapi életéről. Balogh Erzsébet, aki a Kaposi út 32. szám alatt lakott, elmondta, hogy szomszédja Engländer József – Galícia területéről érkezett menekült – napokat ül a háza előtt, sehol nem dolgozik mégis lakásukból folyton friss kenyér illata árad. A hölgy elmesélte továbbá, hogy a családfő fiaival este 8⁰⁰-9⁰⁰ között folyton elmegy valahová.⁹⁹ A rendőrségi jelentés kézhezvételét követően a polgármester elrendelte a jegyzékben szereplő személyek folyamatos hatósági megfigyelését. Berzeviczy István viszont ezzel kapcsolatos nemtetszésének adott hangot. Kiemelte, hogy a rendőrség személyi állományának a kapacitása nem elegendő egy ilyen kiterjedt megfigyelő hálózat folyamatos fenntartására. Javasolta a jelenlévőknek, hogy más alternatív megoldást kell kidolgozniuk. Rávilágított arra a problémára,

⁹⁷ Vitéz Aggházy Kamil: *A világháború 1914–1918*. Budapest, 1934. 95–97.

⁹⁸ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 911. ügyirat. 4–5.

⁹⁹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 911. ügyirat. 9.

hogy amennyiben a rendőrség végrehajtja a polgármester által kiosztott feladatot, a szervezetnek nem lesz kapacitása közbiztonsági feladatainak ellátására is. Ebből pedig – a kapitány szerint – Ungvár közrendjének folyamatos romlása következhet. Pár nappal később a megoldást Berzeviczy István dolgozta ki és prezentálta 1914. szeptember 25-én a városi tanács ülésén. A rendőrségi tisztségviselő rávilágított arra, hogy a belügyminiszter megadta a városoknak azt a jogot, hogy polgárőrséget hozzanak létre. Ez a civilekből álló szervezet az ungvári rendőrség alá tartozva végezné munkáját. A történethez hozzátartozik, hogy helyileg már működött egy kezdetleges szervezet 1914. szeptemberétől, azonban fő feladatuk az ételosztásban kimerült.¹⁰⁰ A segélyezés e formáját a háború során megözvegyült nők és hadirokkant férfiak kaphatták. A jelenlévő képviselők több kérdést is intéztek a kapitányhoz elsősorban a polgárőrség hatásköreiről és fegyverhasználati szabályairól. Berzeviczy válaszában közölte a jelenlévőkkel, hogy az új szervezet tagjai önhatalmúlag nem intézkedhetnek, minden esetben meg kell várniuk a kikerkező rendőröket. A fegyverhasználatban a kapitány kijelentette, hogy minden járőrpár kap egy revolvért, amivel kizárólag riasztó lövéseket adhat le. A felmerülő kérdések megválaszolását követően a polgármester indítványozta, hogy a kapitány javaslatát bocsássák szavazásra. A jelenlévő képviselők döntő többsége igennel voksolt az Ungvári Városi Polgárőrség létrehozására. Összegzésként kijelenthető, hogy a kapitány javaslatát elfogadták a jelenlévők.¹⁰¹

Mindkét helyi újság (Ung és Ungvári Közlöny) a Városi ügyek című rovatában számolt be olvasóinak a polgárőrségbe történő jelentkezés lehetőségéről. Annak érdekében, hogy a cikkek elérjék a kellő hatását, a szerkesztők igyekeztek egyfajta hazafias töltetet adni ennek a lehetőségnek.¹⁰² Kiemelték, hogy azoknak a 18–40 év közötti férfiaknak, akik nem harcolnak a fronton, kötelességük ilyen formában szolgálni a hazát.¹⁰³ Első körben a jelentkezőket 1914. október 12-én várták a városi rendőrkapitányságon. Ezen a napon elsősorban 19–29 év közötti helyi férfiak jelentkezhetek, a második napon pedig az idősebb generáció tagjai (30–40 évesek) nyújthatták be jelentkezésüket. A rendőrkapitány felosztotta a várost kerületekre, ahol kétfős csoportokban végezték a járőrözést. Minden szolgálatot teljesítő polgárőrnek minimum kétszer kellett végigjárnia körzetét. Azért, hogy ezt el tudják végezni, Berzeviczy

¹⁰⁰ KTÁL, 6. Fond, 1. opisz, 1799. ügyirat. 1.

¹⁰¹ Polgárőrség. *Határszéli Újság*, 1914. október 15. 3.

¹⁰² Polgárőrség. *Ung*, Ungvár 1914. október. 3.

¹⁰³ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1799. ügyirat. 3.

István napszakok szerint osztotta fel a testületbe jelentkező személyeket. Az első csoport reggel 8 óra és este 20 óra között járta a város utcáit, míg az esti őrszolgálat 20 órától reggel 8 óráig végezte feladatát. Mindezek mellett az ungvári polgárőrök kaptak saját parancsnokokat is, akik a városi rendőrség számára írták a szolgálati naplókat. Ungváron Deák Gyulát és Roleizek Mátyást nevezték ki erre a posztra. A két férfi kinevezésével kapcsolatos pontos indoklást nem találtam, az ügyvel kapcsolatos dokumentumokban tiszteletreméltó városi polgárként említették őket. A források beszámoltak a polgárőrség létszámáról is, amely 1914–1915 között százhusz fő között mozgott.¹⁰⁴

A városi polgárőrség átlagos feladatai közé tartozott: a járőrszolgálat, a gyanús esetek jelentése és a háborús menekültek szemmel tartása. A menekültek megfigyelése mellett a rendőrkapitány egyre több feladattal bízta meg az új szervezetet. A Deák Gyula vezette polgárőrségnek például szemmel kellett tartani a kocsmákat és jelenteni a rendőrségnek, hogy kik voltak azok, aki nem tartották be a nyitvatartási rendeletet. Közreműködésüknek köszönhetően például a rendőrség Liszkovics Pál kocsmárosot pénzbüntetésben részesítette amiatt, hogy az általa vezetett italmérőben 21 óra 30 perckor még vendégek voltak.¹⁰⁵ Az ügyben készült jegyzőkönyv szerint Balassa Sándor polgárőr jelentette a pár utcával odébb járőröző Kovács József rendőrnek a kihágás tényét. Ezt követően a rendőrhatóság képviselője személyesen is ellenőrizte a kapott információ hitelességét. Meggyőződve arról, hogy igaz volt Balassa polgárőr jelentése, megkezdte a hivatalos intézkedést. Belépve a kocsmába ismertette a tulajdonossal a kocsmák nyitvatartására vonatkozó városi rendeletet. Ezt követően feljegyezte az ott tartózkodó férfiak adatait – név, születési hely és lakcím – majd utasította őket, hogy jelenjenek meg másnap reggel a kapitányságon. A rendőrség által készített ügyiratból nem derült ki pontosan, hogy kik tartózkodtak az italmérő helyiségben, annyi azonban biztos, hogy Liszkovics Pál húsz korona büntetést kapott.¹⁰⁶

A háború első évében Ungvár városába több magas rangú állami tisztségviselő érkezett. Látogatásuk célja volt, hogy szemügyre vegyék azokat a pusztításokat, amelyeket az orosz hadsereg végzett az Uzsokihágón történt betörésük alkalmával. A prominens látogatók közül ki kell emelni IV. Károly¹⁰⁷ trónörökösét és gróf Tisza István miniszterelnököt.

¹⁰⁴ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1799. ügyirat. 4.

¹⁰⁵ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1799. ügyirat. 12.

¹⁰⁶ KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1799. ügyirat. 13–14.

¹⁰⁷ IV. Károly 1914. június 28-án lett az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse, miután Ferenc Ferdinándot meggyilkolták Sarajevó városában.

Utazásuk során Ungvár városában szálltak meg rövidebb ideig. A vizitek alkalmával a katonaság és a rendőrség mellett a polgárőrségnek is biztosítania kellett a helyszínt. Ez azt jelentette, hogy meg kellett akadályozniuk minden olyan cselekményt, amely kockáztatta vagy megzavarta volna a vendégek ungvári tartózkodását. Az *Ung* című hetilapban Berzeviczy István kapitány tolmácsolta a trónörökös, illetve a miniszterelnök elégedettségét, hogy látogatása alatt semmilyen incidens nem történt, a helyi rendvédelmi szervek jó munkát végeztek.¹⁰⁸

A polgárőrség megjelenése nagy segítséget jelentett az ungvári városi rendőrségnek. Az új testület több szempontból is terhet vett le a helyi rendőrhatóság vállairól. Azonban fontos megvizsgálni, hogy milyen volt fogadtatásuk a városi lakosság részéről. A korabeli sajtóból kiderült, hogy például az ungvári polgárság jótékonyági akciót szervezett a polgárőrség részére. A hideg hónapok beköszöntével a helyi lakosok egy csoportja Halász Ignác helyi nyugdíjas vezetésével forró teát biztosított a szervezet tagjai számára. Civil felajánlásoknak köszönhetően vállalni tudták február és március hónapokra a meleg italt a reggeli és esti őrjáratoknak. A polgárőrség részére a következő városi polgárok adományoztak: Szántó Herman, dr. Reisman Henrik, Schulman Ignác, Lendvai Aladár, Szigeti Pálné, Temesvári Ödön, özv. Horostsák Gyuláné és Grosz Ármin.¹⁰⁹ Ezek alapján tehát kijelenthető, hogy Ungvár lakossága pozitívan fogadta az újonnan megalakult szervezetet és igyekeztek segíteni annak munkáját.

Az Ungvári Városi Polgárőrséget 1915. július 15-én oszlatta fel Berzeviczy István rendőrkapitány.¹¹⁰ A város rendvédelmének biztosítása érdekében ugyanis a IV. Kassai Kerületi Csendőrparancsnokság elrendelte, hogy a megye vidéki területeiről tíz csendőrt vezényeljenek át a megyeközpontba. Emiatt pedig a polgárőrség működtetése feleslegessé vált. A szervezet megszűnésének híréről beszámolt a helyi sajtó is. A cikkben Deák Gyula és Berzeviczy István közösen tolmácsolták köszönetüket, melyben kiemelték azt is, hogy a polgárőrség 273 napig működött, létszáma átlagosan 100–200 fő között mozgott és az egyik legforgalmasabb hivatallal rendelkezett.¹¹¹

Mivel a katonai hadműveletek közvetlen érintették Ung vármegyét, területén számos katonai alakulat vonult át. Természetesen a katonai jelenlét alól Ungvár városa sem volt kivétel, köszönhetően annak, hogy a városban található vasút fontos szerepet töltött be a hadilogisztika

¹⁰⁸ Polgárőrség. *Ung*, 1915. február 7. 3.

¹⁰⁹ Teát a polgárőröknek. *Ung*, 1915. 14. 3.

¹¹⁰ Polgárőrök és csendőrök. *Ung*, 1915. július 18. 3.

¹¹¹ Köszönet a polgárőröknek. *Ung*, 1915. július 30. 2.

tekintetében. A hadsereg készleteiben fellépő hiányosságokat is a városban található üzletekből szándékoztak feltölteni. Azonban több alkalommal azt tapasztalták, hogy a vasút közelében található üzletek ajtajára a „Zárva” tábla volt kihelyezve. Mivel a hadseregnek szüksége volt egyes árucikkekre, kérvényezték a városvezetésnél a probléma gyors megoldását. A levéltári források tanulsága szerint a városi közgyűlés ismételten Berzeviczy István problémamegoldó tervét fogadták el. A rendőrkapitány javaslata szerint a Kossuth és Rákóczi tereken található üzleteknek kötelező bevezetni a 8 és 20 közötti munkaidőt. Ezen felül a hadsereg kérésére az intézkedés kiterjedt a Nagyhíd, Kishíd és Kazinczy utcákban található üzletekre.¹¹² A javaslat legradikálisabb pontja volt, hogy a felsorolt tereken és utcákon található boltoknak hétvégén és ünnepnapokon is a hadsereg rendelkezésére kellett állni. A városi tanács rövid vitát követően megszavazta a kapitány által javasolt rendeleteket, melyeket 1915. január 20-án léptettek életbe. Január 19-én a városi rendőrség hivatalos levélben tájékoztatta valamennyi bolt tulajdonosát a rájuk vonatkozó új szabályokról.¹¹³ A kérdés azonban ezzel nem jutott nyugvópontra. Az új rendeletben azonban nem rögzítettek pontosan, hogy milyen típusú üzleteknek kell a megszabott időben nyitva tartaniuk. Így például Goldstein Miksa a rendőrséghez írt kérelmében rávilágított arra, hogy boltjában női kelméket árul és nem gondolja, hogy a hadseregnek szüksége lenne ilyen árura.¹¹⁴ Reiderman Dávidné nyitvatartási mentesítési kérelmében leírta, hogy férje bevonulását követően üzlete hanyatlásnak indult. Addig ugyanis a férfi intézte a beszállítással és könyveléssel kapcsolatos ügyeket. Miután azonban elment harcolni, folyamatos áruhiánnyal és adóságokkal kell küzdenie.¹¹⁵ Ilyen és ezekhez hasonló kérelmek és panaszok érkeztek a rendőrkapitányságra. Ezenfelül olyan hírek keltek szárnyra Ungváron, hogy Berzeviczy István egymaga döntött a boltokkal kapcsolatos ügyben. A hamis hírek által okozott közfelháborodást elkerülve, kapitány a megye első emberének segítségét kérte. Megoldásként a főispán elrendelte, hogy a város valamennyi hirdetőoszlopán helyezzenek el egy közérdekű közleményt. Ebben felszólították a város lakóit, hogy a háborús körülményekre való tekintettel működjenek együtt a hadsereggel és a rendvédelmi szervekkel. Abban az esetben, ha megszegik a kihirdetett rendeleteket vagy szabályokat, komoly pénzbeli és egyéb büntetésekre számíthatnak.¹¹⁶

¹¹² KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 127.

¹¹³ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 128.

¹¹⁴ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 115.

¹¹⁵ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 114.

¹¹⁶ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 130.

Az ungvári rendőrségnek azonban más szempontból is konfrontációi voltak a helyi kereskedőkkel. A rendőrségi jegyzőkönyvekből kiderült, hogy 1915-től fokozatosan megnőtt azoknak az eseteknek a száma, amelyekben a rendőrhatalom élelmiszer felhalmozás és árdrágítás ügyében nyomozott. Ezen az ügyek központi figurái a város egyes kereskedői voltak. Mindenre jó példa a következő eset. 1916. március 3-án a rendőrség és csendőrség közös akciójának köszönhetően leplezték le Zsuprik Ignáczt. A nő üzletében több kilogramm burgonyát és sárgarépát, illetve egyéb zöldségeket halmozott fel.¹¹⁷ Lebukására akkor került sor, amikor Balogh Vince és Pusehoer József rendfenntartók arra lettek figyelmesek, hogy az Árpád vezér téri boltba egyszerre több nő is besétált. A rendőrök számára furcsa jelenség kivizsgálása érdekében igazoltatták az üzletben tartózkodó nőket. Talán a rendőrségtől való félelemnek köszönhetően – amelyet a rendőrség képviselői váltottak ki – hamar kiderült, hogy törvénytelen bűncselekmény elkövetésére készültek. Zsuprik Ignáczt, a gyanúba keveredett tulajdonos beismerte, hogy meg akarta vásárolni a nők tulajdonát képező több kilogramm sárgarépát, hagymát és burgonyát, amelyet majd pár hónap elteltével, nagyobb haszonnal akart eladásra kínálni a városban élők számára. A bizonyítékok és a vallomás birtokában a nőket a városi kapitányságra kísérték. Ezen kívül a megtalált zöldségeket elkobozták és Ignáczt boltját határozatlan időre bezárták.¹¹⁸

Ungvár városa 1916. január 7-én gyászba borult, ugyanis polgármestere Fincicky Mihály tragikus hirtelenséggel életét vesztette.¹¹⁹ A hírről elsőként számolt be a *Határszéli Újság*. Városházi forrásokra hivatkozva a cikk szerzője megtudta, hogy november és december között a polgármester ritkán látogatta hivatalát. Halála napján a városházán várták, mivel több fontos dokumentumot kellett volna aláírnia. Több órai várakozás után családja tudatta a megdöbbentő hírt: Fincicky Mihály meghalt. Az első sokk után a polgármester munkatársai részvétüket nyilvánították az elhunyt családtagjainak. Ezt követően a városi tanács tagjai egyeztettek arról, hogy a sajtóban mikor és milyen gyászszöveggel tájékoztatják a város lakosságát a szomorú hírről. A gyásztól és a fájdalomtól megrendített ungvári városi tanácsnak azonban sürgősen gondoskodnia kellett az üresen maradt poszt betöltéséről.¹²⁰ A korabeli sajtóban kutatva kiderült, hogy egyfajta rejtett kampány vette kezdetét. Erre a feltevésre jó példa az *Ung*

¹¹⁷ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 40.

¹¹⁸ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2636. ügyirat. 64.

¹¹⁹ Fincicky Mihály halála. *Ung*, 1916. január 30. 1.

¹²⁰ Fincicky Mihály halála. *Ung*, 1916. január 30. 2.

című hetilapban megjelent „tájékoztató” cikk.¹²¹ Bánóczi Béla publicista olvasóinak beszámolt a kialakult helyzetről és arról, mennyi önjelölt személy szeretné elnyerni a polgármesteri széket. A szerző véleménye szerint ezeknek az embereknek a többsége csupán kalandor, akik a biztos megélhetést várják a polgármesteri poszttól. Bánóczi írása végén rámutatott arra, hogy a városnak olyan emberre lenne szüksége, mint Berzeviczy István. Mint kifejtette a kapitány személye garancia lenne a városfejlődésre és a fegyelemre. A város befolyásos családjainak – Török és Sztáray – vezetői végül meggyőzték Berzeviczy kapitányt, hogy induljon a posztért.¹²² A soron kívül megrendezett közgyűlésen a rendőrkapitány jelöltsége mellett kampányolt a fentebb említett publicista, illetve a vármegye alispánja, Lőrinczy Jenő is. Ilyen politikai hátszéllel a siker garantált volt Berzeviczy István számára. Ugyanezen a napon, végül szavazásra bocsátották, hogy ki a legméltóbb a megüresedett posztra. A jelenlévő képviselők elsöprő többsége szavazatát az ungvári rendőrkapitányra adta le.¹²³ A helyi sajtó a választási mechanizmus nyilvánosságra hozása mellett publikussá tette Berzeviczy István köszönőbeszédét is. Megválasztását követően – 1916. március 30. – első polgármesteri beszédében Berzeviczy kiemelte, hogy *„a város sikeres működéséhez elengedhetetlen a közös munka, illetve hogy mindenkinek egy közös célja legyen, ez pedig Ungvár folyamatos fejlesztése.”* Véleménye szerint az ungvári projekt csak akkor lehet sikeres, hogy ha a közigazgatás minden fokát helyi kötődésű emberekkel töltik fel. Beszéde végén hangsúlyozta továbbá, hogy *„félre kell tenni mindennemű politikai és vallási ellentétet.”* Mivel nem tölthette be egyszerre a polgármesteri és rendőrkapitányi posztot, kénytelen volt lemondani a rendőrségen betöltött pozíciójáról.¹²⁴ Érdekessége a beszédnek, hogy Berzeviczy nem tért ki a rendőség élen töltött időkre, illetve nem nevezte meg a testület új kapitányát sem. Berzeviczy István karrierje nem számított egyedülállónak a dualizmus történetében. Hasonló karriert futott be Eger városában Grónay Sándor. Végigjárta a helyi közigazgatás számarlétráját szülővárosában második aljegyzőként, közigazgatási tanácsosként dolgozott, míg 1875-ben megválasztották az egri rendőrkapitánynak. Ezt követően 1886–1897 között a város polgármestereként dolgozott tovább.¹²⁵

Olyan pletykák keringtek Ungváron, hogy a város vezetője hataloméhes, így megmarad régi köztisztviselői posztjánál is. A koholt vádakra

¹²¹ Fincicky Mihály halála. *Ung*, 1916. január 30. 2.

¹²² A polgármesteri szék betöltése előtt. *Ung*, 1916. február 13. 1.

¹²³ KTÁL. 7. Fond, 1. opisz, 2637. ügyirat. 117.

¹²⁴ Berzeviczy István. *Ung*, 1916. április 4. 2.

¹²⁵ Renn Oszkár: *Egri séták*. Nemcsak Egrieknek. Eger, 2012. 37.

válaszként Berzeviczy István az Ung című hetilapban közleményt adott ki. Felhívta a lakosság figyelmét, hogy ne dőljenek be a rosszindulatú pletykáknak – lesz új rendőrkapitánya a városnak. Kifejtette, hogy csak olyan embert választanak meg a városi rendvédelmi szerv élére, akinek szakmai tudása és képességei elérik a megfelelő szintet. Ezt követően országos szinten került meghirdetésre a kapitányi állás.¹²⁶ A sajtón keresztül részleges tájékoztatást adtak, így kiderült, hogy a rendőrkapitány juttatásai a következők voltak: fizetése 3600 korona, 910 korona lakáspénz és 300 korona szolgálói bér. A polgármesteri hivatalban összesen tíz pályázat érkezett postai úton. Az aspiránsok többsége jogi végzettséggel rendelkezett, azonban közülük csak dr. Bóna Pálnak volt rendvédelmi tapasztalata, ő ugyanis 1905–1910 között Makó városnak I-alkapitánya volt. A képzettséget és szakmai előéletet figyelembe véve a városi tanács a polgármester javaslatára elfogadta dr. Bóna Pál jelentkezését. 1916. december 28-án érkezett Ungvárra az új kapitány és még aznap elfoglalta a rendőrkapitányi széket.¹²⁷

Ungvár városának dualizmuskori rendvédelmi története 1895–1916 között összefonódott Berzeviczy István nevével. Kapitánysága idején szilárdult meg a rendőri hatalom: embereitől és a város összes lakójától elvárta a törvények betartatását és betartását. Berzeviczy vezette a rendőrkapitányságot békeidőben, de megtapasztalta azt is, milyen új kihívásokkal kell szembenéznie egy rendőrkapitánynak háborús körülmények között. Rendészeti munkája mellett aktívan kivette a részét az ungvári közéletből, kulturális és sportéletéből. Egy nem várt tragédia következtében 1916-ban megválasztották Ungvár polgármesterének, így rendészeti pályafutásáról lemondva átvette szeretett városának irányítását. Helyére dr. Bóna Pált nevezték ki, aki rendelkezett kellő gyakorlattal és rutinnal a városi rendőrség vezetése terén.

¹²⁶ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2966. ügyirat. 29.

¹²⁷ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2966. ügyirat. 33.

MELLÉKLETEK

Fincicky Mihály Ungvár polgármestere 1891-1916 között
https://www.google.com/search?q=berzeviczy+ist-v%C3%A1n+csal%C3%A1dja&tbm=isch&ved=2ahUKEwi_wfH-7sIfuAhUMLOwKHQnjC-EQ2-cCegQIABAA&oq=berzeviczy+ist-v%C3%A1n+csal%C3%A1dja&gs_lcp=CgNpbWcQA1CwzQJY-g9oCYK3bAmgAcAB4AIABgQGIAdQHkgEDMC45mAEAoAEBqgEL-Z3dzLXdpei1pbWfAAQE&sclient=img&ei=bb1X_OOYzYsAeDxq2IDg&bih=657&biw=1366#imgrc=-7YeLvfsGSjJM

Berzeviczy István polgármester 1916-1919

<https://www.findagrave.com/memorial/115520452/istvan-berzeviczy>

*Ungvári Atlétikai Klub tagjai 1912-ben. Álló sor, jobbról az ötödik
Berzeviczy István
(Szerző magángyűjteményéből)*

Pintér Zoltán Árpád:

Aszály, ellátási gondok, hatósági kényszerintézkedések és „háborús infláció” az I. világháborús Karcagon

A háború más és más arcát mutatta a harcmezőn és a háterszágban. A harcterek valóságához elsősorban a civil életéből kiszakított sorkatoná nyomorúságos hétköznapjai tartoznak, a nélkülözés, s ha az épp nem is, de a hideg, a mentális fáradtság, a betegségek és a kártevők özöne. Körülötte a letarolt környezet, a tüzérség által lepusztított (s az első világháborúra oly jellemzően) futóárkok hálózatával átszótt, folytonos harcoknak kitett harcmező. Ezzel szemben a háterszág másképp élte meg a háborút, másképp szenvedte azt meg. Ott a közellátási viszonyok beszűkülése, esetleges összeomlása, a fogyasztói árak növekedése, s ezzel párhuzamosan az anyagi javak kimerülése, és a hadseregek tömeges fémigényének, logisztikai eszközparkjának (trén) kényszerű kiszolgálása mutatta, hogy háború dúl egy közeli-távoli térségben. A „háborús infláció” napjaink közbeszédében sem teljesen ismeretlen fogalom, ahogy – a tanulmányban a mezőgazdasági termelésre ható aszály, csapadéktalan időjárás – is döntően befolyásolja a fogyasztói árak alakulását.

A Nagy Háború éveiben a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Karcagon (sic!), ahogy országszerte is, a háború elejétől fogva megindult az osztrák-magyar hadseregszervezet igényeinek kiszolgálásához szükséges javak (pl. szekerek, fogatható állatok, fémek, takarmány, bőraru és egyéb szükségletek) háborús célú összegyűjtése, és csekély kárpótlású vagy gyakran kárpótlás nélküli kisajátítása, azaz rekvirálása.¹ 1914 augusztusában I. Ferenc József uralkodói parancsa értelmében a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt létrejött a Hadsegélyező Hivatal,² melynek feladata bárminemű hivatalos vagy önkéntes segítségnyújtás a háború ügye mellett, kivéve a hadiözvegy és árva segélyezést, és a beteg- vagy sebesültápolást. A Hivatal 1915. március 15-én hirdette meg fémbegyűjtő programját „*Fémet a Hadseregnek!*” jelszó alatt.

¹ Ennek jogi hátterét az 1912. évi LXVIII. tc. „A hadiszolgáltatásokról”, és az 1912. évi LXIX. tc. „A lovak és járművek szolgáltatásáról” adták, melyek érvényessége háborús állapot esetére vonatkoztak.

² Tóth Orsolya: A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. In: *Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 12. Szerk. Szoleczky Emese–Závodi Szilvia. Bp., 2011. 167

Karcagon 1915. március és április folyamán nagy mennyiségben gyűjtöttek be rézmozsarat, réztányért, fokost, buzogányt, vas, ólom, bronz és más fémtárgyakat. A begyűjtés koordinálói Szentannai Sámuel iskolaigazgató, és köré szerveződve városi képviselők, iskolai tanítók és magánszemélyek köre. A begyűjtők, akiknek a munkáját diákok segítették, tizedenként, azaz a városon belüli 12, kerületi közigazgatási egységenként haladva, házról házra járva gyűjtötték a fémadományokat a hadsereg számára.³ Bár a városi lakosság szűkös lehetőségei között becsülettel áldozta be javait a közös érdekre való tekintettel, de a rekvirálások hamar az utcai humor eszközévé váltak. Egy 1916-os, közszájon forgó, feltételezhetően karcagi eredetű humoros párbeszéd⁴ a rézmozsarak beszolgáltatását állítja pellengérré:

-Rekvirálták a mozsaramat!

-Baj.

-Nem baj.

-Nem baj?

-Nem, úgysincs mit törni benne...

-Ez rávilágít a helyzetre, ami jól láthatóan javult. Most már biztosan tudom, hogy megnyerjük a háborút.

-Megnyerjük? Talán a mozsarakkal?

-Igen, a mozsarakkal, megtörjük az ellenség utolsó ellenállását!

-Csakhogy én az „ütőt” nem adtam be...

A háborús humor, mint éles kritikai eszköz, világosan utalt a háborús kimerülés jeleire a hátország társadalmában, a rekvirálások sora nem állt meg a rézmozsaraknál, vagy más fémeszközök beszolgáltatásánál. Sőt, elsősorban a többmilliós, fegyverben tartott haderő ellátásához nélkülözhetetlen mezőgazdasági javak és fogyasztási cikkek rekvirálására kiterjedve keserítették meg a hátország minden napjait, különösképp az alapvető élelmiszerekhez való hozzájutást. Gyakorlatilag a háborús részvétel kezdetétől folytak ilyen közszükségleti cikkekre meghirdetett rekvirálások, melyeknek teljes spektrumát éppen szerteágazó voltuk miatt igen nehéz rekonstruálni.

A rekvirálás folyamatát is igen változatos módon, hol a honvéd- és népfelkelő parancsnokságok, hol a közös császári és királyi katona parancsnokság budapesti vagy szolnoki tör-

³ Szentesi Tóth Kálmán: *Karcag R. T. város polgármesterei*. Adatok Karcag város történetéhez. Karcag, 1928. 47. (Továbbiakban: Szentesi Tóth, 1928.)

⁴ Két asszony beszélget. *Nagy-Kunság* 41. 1916. július 23. 27. sz.

zsei intézték. A teljesség igénye nélkül, 1916 áprilisában szer-
 kér- és szerszámrekvirálást tartottak Karcagon,⁵ de már ekkor
 felmerült az óriási számban korábban begyűjtött lovak helyett
 a nagytestű kutyák számbavétele és esetleges elrekvirálása vontatási célból.⁶ 1916 májusában az állami Fémközpont részére történő
 fémrekvirálásról, elsősorban ólom, ón és ónötözöt azonnali beszo-
 gáltatásáról jelent meg a városban hirdetés,⁷ míg 1916 augusztu-
 sában a városban található szalma- és szénakészletek beszo-
 gáltatása zajlott.⁸ 1916 szeptemberében az aratás során betakarított gabona
 (búza, rozs, árpa és zab) önellátási szinten felüli mennyisége került
 rekvirálásra.⁹ Nem ment ritkaságszámba az olyan eset sem, amikor a
 rekvirálást végző hatóságok a rekvirált termények, termékek meny-
 nyiségével nem voltak megelégedve, mert valamilyen okból, legin-
 kább a társadalomban kialakuló visszatartási, rejtegetési hajlandóság
 okán, a tervezett mennyiségnél csak jóval kisebb mértékben tudtak
 a lakosságtól a beszo-
 gáltatásra kért cikkekhez jutni. Ilyen esetekben
 az adott rekvirálás másodjára, sőt akár harmadjára is megismét-
 lődhetett, mint történt az 1916–1917-ben Szegeden, amelyről
 a karcagi Nagy-Kunság is megemlékezett.¹⁰ 1917 júliusában zajlott
 a városban rézből készült közhasználati tárgyak rekvirálása.¹¹ Dr.
 Szentesi Tóth polgármester 1917. augusztus elején tette közé hir-
 detményét, melyek a rézárak beszo-
 gáltatása mellett már nikkeltől
 és alumíniumból készült háztartási eszközök azonnali beszo-
 gáltatását is elrendelte.¹² 1917 végére tehát már a lakosság nem-önkén-
 tes alapú frontsegélyező tevékenysége kritikus szintre emelkedett.
 A rendelkezésre álló sajtóanyag (jelentős terjedelemben) csak
 az ellátási zavarokat, a csökkenő termelékenységet, a nélkülözést
 tárgyalta. A folyamat azért is inkább érdekes, mert Karcag város és a
 Nagy-kunság az Alföld relatíve termékeny gabonai-
 pari központjának számított, mégis jelentős ellátási zavarok keletkeztek.

⁵ Elismerés. *Nagy-Kunság* 41. 1916. április 9. 13. sz.

⁶ Kutyák összeírása. *Nagy-Kunság* 41. 1916. április 16. 14. sz.

⁷ Fémek rekvirálása. *Nagy-Kunság* 41. 1916. május 28. 19. sz.

⁸ A városban található széna. *Nagy-Kunság* 41. 1916. augusztus 20. 31. sz.

⁹ A gabona rekvirálása. *Nagy-Kunság* 41. 1916. szeptember 2. 39. sz.

¹⁰ Harmadszor is rekvirálnak. *Nagy-Kunság* 42. 1916. január 21. 3. sz.

¹¹ Minden réz és fémtárgyat lefoglálnak. *Nagy-Kunság* 42. 1916. július 8. 27. sz.

¹² Hirdetés. *Nagy-Kunság* 42. 1916. augusztus 12. 32. sz.

A KARCAGI MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS VÁLTOZÁSAI A HÁBORÚS ÉVEKBEN

Szentannai Sámuel, a M. Kir. Karcagi Földműves Iskola igazgatója 1918-ban készített, és a háborús részvétel vége előtt közvetlenül, 1918. szeptember 7-én publikált egy kimutatást, mely az általa vezetett intézmény és Karcag város világháborús évek alatti mezőgazdasági termelékenységéről adott számot, az iskolai és városi termésátlagok katasztrális holdankénti bontásában. Noha ismereteim szerint ez az agrártudományi cikk az egyetlen hitelt érdemlő forrás arra nézve, hogy a világháborús évek folyamán hogyan alakultak a növénytermesztési és állattenyésztési mutatók a városi határban folyó mezőgazdasági munkában, a jelentés nem tért ki a gabonakészletekben és állatállományban okozott, rekvirálások általi veszteségekre. Mivel évről évre nincsenek megjelölve benne a mezőgazdasági kibocsátás összesített mennyiségi számai (csak a termésátlagok), így egyértelműen nem tudtam következtetni az adatok mögött meghúzódó csökkenő tendencia mértékére, melyek hiányában városi szinten a hadsegélyezési jellegű elvonásokat statisztikai pontossággal kimutatni nem lehetett. A tanulmány azonban érdekes és hasznos lehet a hátszói rekvirálások feltárása tekintetében. 1918-tól a papírhiány és az általános kimerülés hatására a városi sajtóanyag kiadása szünetelt. Az országos szaklapban publikált cikk így talán az egyetlen kutatható forrás arra nézve, hogy az 1918-as év legalább megközelítőleg milyen elvonásokat okozott a gazdasági élet egyes szintjein, különösképp a mezőgazdaságban. A búzatermésről, mely a lakosság kenyérliszttel való ellátásnak legfontosabb forrása, a következők tudhatók meg:

„Karcag határában az átlagtermés ezekben az években nem érte el az iskola átlagterméseinek még felét sem. A folyó évben, amidőn a rekvirálások a cséplőgép mellől történtek (1918-ban), Karcag városában az átlagtermés volt búzából kat. holdanként 178 kg., árpából 124 kg., zabból 55 kg. Karcag határában kereken 21,000 kat. hold búzavetés volt s ez a terület nem termette meg a 22,000 lakos számára a fejkvóta szerinti szükséges kenyér magvat és vetőmagot, úgy hogy a városnak mintegy 245 vagon búzabehozatalra van szüksége.”¹³

A kukoricatermés 1917. évi trendje is igen jól jellemzi, hogy a munkakerő elvonások, az óriási mértékű rekvirálás, és az öntözőművek karbantartásának hiánya milyen válságot okozott a termelésben:

¹³ Szentannai Sámuel: A karcagi m. kir. földművesiskola és a karcagi gazdák gazdálkodásának összehasonlítása. = *Köztelek* 28, 1918. szeptember 9. (1437.) és 10. (1438.) 35. sz.

„A múlt, 1917. évben Karcag város határában átlagban még annyi kukorica sem termett, mint amennyit vetőmagnak felhasználtak. A gazdák 90%-ának egy szem kukoricája sem termett, az iskolának ebben az évben is 598 kg kukorica átlagtermése volt. Karcag határában évente több mint tízezer hold kukoricavetés szokott lenni s így 1917. évben 600 vagon termésnek kellett volna lennie, ha olyan termés lett volna az egész határban, mint az iskola területén s ezzel szemben, mint már említettem, még a vetőmag sem termett meg.”¹⁴

A háborús évek egyik gyakran méltánytalanul elhanyagolt vizsgálati faktora a klímátörténeti vizsgálatok, azaz, hogy az időjárás hogyan befolyásolta a mezőgazdasági kibocsátást, ezzel a hadigazdaság teljesítményét. Értelemszerűen az I. világháborús magyar hadigazdaság gabonaellátásában Karcag város és táji környezete csak csekély terméshányaddal volt jelen, de a háború második felében e területen (és a Nagykovácsly környékén) kevés volt a nyári csapadék mennyisége, mezőgazdasági értelemben vett aszály bontakozott ki, mely kombinálódva a háborús ember-, fogatható állat- és eszközvonásokkal, súlyos termésmennyiség kiesést okozott:

„A karcagi silány termések a gazdák hibáin kívül annak is tudhatók be, hogy az utóbbi két év alatt a „Köztelek” időjárási térképének tanúsága szerint Karcag vidékén volt a legkevesebb csapadék.”¹⁵

GAZDASÁGI MUNKÁRA IGÉNYBE VETT ALAKULATOK, A HADIFOGLYOK ÉS NŐK HELYZETE AZ I. VILÁGHÁBORÚS KARCAGON

Az 1914–1918. évi háború nemcsak az utókor bölcsességével mérten, de már a kortársak számára, a hadiesemények folyamatában is egészen más képet mutatott, mint a magyarság korábbi nagy katonai konfliktusai. A háború kitörését kísérő eufória, a főhercegi pár meggyilkolása miatt érzett *bellum iustum et pius* eszménye, a dualizmus éveiben kiformalódott modern nemzet féltése és generációk oly impozáns eredményeinek védelme időlegesen félresöpörte a politikai és társadalmi békétlenség hagyományos jelenségeit. Minden és mindenki a háborús ügy szolgálatában tevékenykedett.

„Nincs tarka divating, színes nyakkendő, fehér flanelnadrág. Az utca képe egyszínű lett: csukaszürke”¹⁶ fogalmazta meg a Szabó Hírlap egy 1915-ös cikke.

¹⁴ Szentannai, 1918. szeptember 9. (1437.)

¹⁵ Szentannai Sámuel, 1918. szeptember 10. (1438.)

¹⁶ F. Dózsa Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok*. Bp., 1989. 19.

A Nagy Háborúnak Európa-szerte társadalomformáló ereje volt tehát, mely révén – legalábbis kezdetben – lelkesen vállalták a közösségek azon erőfeszítéseket, melyeket a hátország népétől az industrializált háború, az anyagcsaták megköveteltek. A boldog békeévek létállapotából alig egy hónap alatt kiszakított lakosságot a mozgósítás és a háborús helyzet miatti rendkívüli intézkedésekre, így a hátország megszervezésére egy korábban hatályba lépett törvény, az 1912. évi LXIII. tc. „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” készítette fel. A hadüzenet után gyakorlatilag automatikusan életbe léptetett törvény a rendeleti kormányzást, a kivételes hatalom gyakorlását, az előzetes sajtócenzúrát, a gyülekezési szabadság, a sztrájkjog és az egyesületek működésének korlátozását éppúgy eszközként biztosította a kormányzat számára, mint a megbízhatatlan személyek internálását.¹⁷ A fiatal munkaképes korú férfilakosság tömeges hadba vonulása által kiváltott munkaerőhiány miatt felfüggesztették a vasárnapi munkaszünetet az iparban és a kereskedelemben, megindult a hadikölcsönök jegyzése, a termelőüzemek hadiüzemmé alakítása, a frontok által óriási méretekben felélt hadianyag és ellátmány tömegtermelése.¹⁸ A hátország lázas lendülete tehát először begyűrizte a lakosság gondolkodását, majd átszötte hétköznapjainak tevékenységi körét, végül pedig vagyoni és létfenntartási állapotában rendítette meg.

Sajátságos jelensége a háborús hátországnak, hogy a munkaképes fiatal férfilakosság több generációs hiánya óriási teherként nehezedett a hátországi munkaszervezésre, az üzemi és mezőgazdasági munkaszükségletek kielégítésére. E problémák az I. világháború idején rendszerint két forrásból kerültek orvoslásra; aktív frontszolgálatban kimerült csapattesteket vontak hátra, illetve hadifogságba került ellenséges katonaállományt közvetítettek, osztottak be (nem stratégiai természetű) munkaalkalmakra. Karcag város esetében a háborús szerepvállalás 51 hónapja során mindkét jelenségre sor került. Karczag Rendezett Tanácsú Város Rendőrkapitányi Hivatalának 1914 szeptemberéből fennmaradt kéziratossal leveléből kiderült, hogy már a háború első hónapjaiban internáltak hadifoglyokat a városba, bár ekkor számuk még csekély volt, mindössze 15 főnyi férfi munkaerőt nevezett meg a hivatalos levél.¹⁹ Bár az 1915-ös év munkaerő szükség-

¹⁷ *A hátország a Nagy Háborúban, az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon.* Szerk. Ólmosi Zoltán, Bp., 2014. 10. (Továbbiakban: Ólmosi, 2014.)

¹⁸ Ólmosi, 2014. 11.

¹⁹ MNL JNSZML IV. 407. 19631/914. Alispáni iratok. „1914. szeptember 16-án kelt, 2231/1914. iktatószámú levél Karcag város rendőrkapitányától az Alispáni Hivatal felé.”

letéről Karcag vonatkozásában nem maradt fenn dokumentum, de 1916 áprilisában dr. Szentesi Tóth polgármester már hadifoglyokból szervezett 30 darab, egyenként 20 fős munkásosztagot, azaz 600 főnyi munkaerőt kért az aratási munkálatok megsegítésére. 53 főt sürgősen, már májusra, a fennmaradó 547 főt az aratási munkálatok kezdetéig, 1916. június 15-ig.²⁰ A nagyszámú fogolyállomány kiutalását elősegítette, hogy a belügy-miniszter 1916 elején rendeletet adott ki²¹ gazdasági munkabizottságok (tulajdonképpeni fogolyközvetítő és felügyelő bizottságok) létrejöttéről és működéséről. Nemcsak vármegyei szinten, hanem törvényhatósági, azaz települési szinten is létrejöttek ilyen gazdasági munkabizottságok, melynek Karcagon 1916-tól a háború végéig az elnöke dr. Szentesi Tóth Kálmán volt. Az 1917-es munkaerő szükségletéről pontos adatok nem maradtak fenn, de a háború végére, 1918-ra nyilván fokozódott a munkaerőhiány, mert a város óriási, eredetileg 800 fős (végül 600 főben engedélyezett) hadifogoly állományt igényelt a városi munkaerő bizottságon keresztül a vármegyei munkaerő bizottságtól.²² Emellett a törvényi és rendeleti előírások betartásával lehetőség nyílt egyéni igénylők számára is a magángazdaságok munkaerő hiányát foglyok révén orvosolni. Noha e lehetőségről a vonatkozó dokumentumok jelentős hiánya miatt átfogó képet aligha alkothattam helyi viszonylatban, de igen figyelemre méltó Stern Dezső karcagi nagybirtokos 1918-as esete. Stern 1150 holdas, hatalmas birtoktest ura a vizsgált korszakban, akinek birtokairól két fő kivételével az összes mezőgazdasági cselédet besorozták 1918 elejére. Mivel a közel 800 holdon vetett őszi vetés jónak ígérkezett, 1918 februárjában 30 főnyi hadifogoly szükségletet jelentett le a vármegyei bizottság irányába.²³

Bár a város I. világháború alatt keletkezett képviselőtestületi jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, dr. Szentesi Tóth nyugalmazott polgármester 1928-ban még bizonyosan forgathatta azokat. Visszatekintő munkájában közli, hogy a város képviselő testülete 1918 márciusában az 1918/35.

²⁰ MNL JNSZML IV. 407. 4346/916. Alispáni iratok. „Dr. Szentesi Tóth Kálmán kéziratosa levele az Alispáni Hivatal felé katonai munkásosztagok szükségletéről.”

²¹ A M. Kir. Belügyminisztérium 1916. évi 33.333./V-a. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, valamennyi törvényhatósági gazdasági munkabizottsághoz (hadifogoly-bizottsághoz) és a M. Kir. Csendőrpáncsnoksághoz, a munkára kiadott hadifoglyok tekintetében szükséges államrendészeti és közbiztonsági teendőkről.

A rendelet szövege fellelhető: Hungaricana adatbázis, Rendeletek tára, 1916.

²² MNL JNSZML IV. 407. 127/918. Alispáni iratok „1918. március 6-án kelt gépelt levél a Karcagi Munkabizottság elnökétől az Alispáni Hivatalhoz.”

²³ MNL JNSZML IV. 407. Látható hivatkozási szám nélkül. Alispáni iratok „Stern Dezső hivatalos kérelme hadifoglyok kiutalásáról.”

közgyűlési számú határozatában arról rendelkezett, hogy a mezei munkásoknak a Népjóléti Minisztérium által havi 13 kg-os tömegre csökkentett fejadagja (amelyben a kenyérliszt is benne foglaltatott) nem elegendő, szükséges tehát ennek az adagnak a felemelése. További gondok is adódtak az élelmezéssel. 1918/129. közgyűlési szám alatt tárgyalta a karcagi képviselőtestület a munkára kiadott nagyszámú hadifogoly élelmezési kérdését, a hadifoglyokat ugyanis a munkaadó élelmezte, ugyanakkor magas volt azon napoknak a száma, amelyeken a hadifoglyok egy részét sehol se alkalmazták. E napokon a foglyok élelmezési költsége a várost terhelte. Az élelmezési kérdés végül úgy került megoldásra, hogy a munkaadók által fizetett munkabérből nyert fedezetet.²⁴

Szintén a dologi terhek enyhítésén, a munkaerőhiányon volt hivatott úrrá lenni a frontoktól hátravont katonai alakulatok állomásoztatása az aratási szezonban. Karcagon 1915 nyarán és őszén a cseh hadkiegészítésű 35. közös gyalogezred (K.u.K. 35. Infanterie Regiment) négy zászlóalja állomásozott.²⁵ A cseh gyalogezred távozását követően, 1916-ban az osztrák hadkiegészítésű 8. közös gyalogezred (K.u.K. 8. Infanterie Regiment) hátravont egységei vették ki részüket a mezőgazdasági munkákból.²⁶ A nem magyar csapattestekkel való együttműködés számos kommunikációs bonyodalmat eredményezhetett. Szentesi Tóth polgármester számolt be arról, hogy az idegen ajkú alakulatok és a városi közösség között a nyelvi közvetítést, főleg az aratási munkák idején Schüek Mór izraelita vallásánár elismerésre méltóan oldotta meg.²⁷ Szintén gondot jelenthetett az idegenajkú csapattestek körében a szláv származású legénység magas aránya. A Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei gazdasági munkabizottság egy 1916. március 3-án kelt jegyzőkönyvéből derült ki, hogy a Szolnokon állomásozó cseh hadi kiegészítésű 88. közös gyalogezred (K.u.K. 88. Infanterie Regiment) katonái a szintén szláv (orosz, szerb) hadifoglyokat hanyag munkavégzésre, munkamegtagadásra igyekeztek rábírní, ezzel mintegy aláásva az Osztrák–Magyar Monarchia csehek által kevésbé preferált győzelmi esélyeit. Ugyanezen jegyzőkönyv tartalmaz határozatot arról, hogy a vármegye kérelmezze a M. Kir. Hadügyminiszternél az idegen alakulatok lecserélését magyar ajkú ezredekre, elsősorban a szolnoki hadkiegészítésű 68. közös gyalogezredre:

²⁴ Szentesi Tóth, 1928. 55.

²⁵ Szentesi Tóth, 1928. 53–54.

²⁶ A Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. 83.

²⁷ Szentesi Tóth, 1928. 50.

„mert ennek még az a rendkívüli nagy előnye is megvolna, hogy a 68-ik gyalogezredhez bevonultak hozzátartozói, amíg családtagjuk Szolnokon van, nyugodtabban szívesebben dolgoznának, (...) sőt, az aratás ideje alatt is a magyar katonák az aratás sürgős és fontos munkájában is lényegesen segíthetnének, míg az ausztriai ezredek legénysége, mind jobbadán ipari munkás, e célra fel nem használható.”²⁸

Az első világháborúban általánosan jellemző folyamat volt, hogy a munkaképes korú férfilekosság frontszolgálata miatt előtérbe léptek a nők, s gyakran kimerítő és korántsem veszélytelen feladatkörökben és munkaalkalmakon helyettesítették a férfilekosságot. Bár Karcagon az ipari tevékenység néhány kisebb horderejű vállalkozás kivételével csak a mezőgazdasági feldolgozóiparhoz, nevesül a malomiparhoz volt köthető, de a rendelkezésre álló források beszámoltak karcagi asszonyok által végzett hadsegélyező tevékenységről is. A hadisegélyben részesített, azaz a családfenntartó frontszolgálata miatt jövedelmétől megfosztott családok állami segélyből támogatott nőtagjait például kötelezhatték a Nagy Háború éveiben a karcagi határ művelésére, kapálás, betakarítás alkalmával.

„A határ megmunkálására irányuló eredményes rendelkezés volt az is, hogy a hadisegélyes asszonyok, kik közül nem kevesen szívesebben mentek a moziba, mint sem hogy valami munkát vállaltak volna, csak abban az esetben kapták ki a havi segélyt, ha a fizetéskor a hadimunkakönyvvel igazolták, hogy kapálási, vagy aratási munkálatra elszegődtek és a vállalt munkát teljesítették is. E kötelezettség alól csak egy arra választott bizottság adhatott felmentést. Ezekkel a rendelkezésekkel és a városba nagy számmal kiadott hadifogyokkal és a városban állomásozó katonaság munkaerejével, a háború alatt a mezőgazdasági munka minden nagyobb nehézség nélkül elvégezhető volt.”²⁹

A JEGYRENDSZER BEVEZETÉSE ÉS JELLEMZŐI KARCAGON

A jegyrendszer a háborús helyzetben lévő társadalmak és a hiánygazdaságok jellemző fogalma. Lényege, hogy valamely oknál fogva (háborús erőfeszítések és mozgósítás miatti munkaerőhiány, alacsony színvonalú termelés, gazdasági válság etc.) a társadalom alapélelmezési- és közszükségleti cikk ellátásába meghatározott mennyiségekhez rendelt

²⁸ MNL JNSZML IV. 407. Látható hivatkozási szám nélkül. Alispáni iratok „Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei gazdasági munkabizottság 3 oldalas terjedelmű jegyzőkönyve. 1916. március 3.”

²⁹ Szentesi Tóth, 1928, 50.

fejkvótákat vezetnek be. Az állam redisztributív, központi újraelosztó szerepet vállal, és a készletek alapos felmérésének tükrében szolgálja ki a lakosságot. A fejadagok jegyek után válthatók ki, napi, heti vagy más gyakorisággal. Magyarország XX. századi történelme során mindkét világháborús szereplés alatt bevezette és a háborúk után még néhány évig fenntartotta a jegyrendszert. A Nagy Háború első felében a jegyrendszer nem terjedt ki az alapvető élelmezési cikkekre. Ezt segítette, hogy a városvezetés Karcagon a lisztre, cukorra, sóra vonatkozó árakra a kereskedőkkel „barátságos úton” megegyezett, aminek betartását a kereskedők magukra nézve kötelezőnek tekintették.³⁰ Ezzel az árszabással a készletek ismeretének tükrében a hiányt mutató élelmiszerek fogyasztását a magas árakkal korlátozták, míg a bő készleteket mutató áruk fogyasztását alacsony árakkal ösztönözték. Az éppen aktuális díjszabásról pedig a városi lapok adtak lakossági tájékoztatást. A háború második felére fellépő drasztikus készlethiányon e szabályozás már nem tudott érdemben javítani, és megindult a jegyrendszer meghirdetése az alapvető fogyasztási cikkekre is.

Karcagon 1916. január 16-án a város hivatalos lapjának tekinthető Nagy-Kunságban és falragaszokon tették közé a jegyrendszer okát és működését magyarázó hirdetményt.³¹ A tárolt (és gyakran bujtatott) készletek beszolgáltatása (elvi ellenszolgáltatás mellett) és a fejadagok megállapítása súlyosan érintette a lakosság hétköznapjait, minden bizonynyal nagy szerepet játszott a háborúhoz való eszmei viszonyulás „páli fordulatában”. A városban Hein Antal pékmester sütődéjét bízták meg a lakosságnak osztott liszt- és kenyérbjegyek beváltásával. A szabályozás szerint³² a nem östermelői tevékenységgel foglalkozó polgárok 400 gramm liszt vagy 500 gramm kenyér kézhezvételére jogosultak naponként és fejenként. Noha Szerbia 1915. november–decemberi összeomlása során a szerb mezőgazdaság terménykészletei a központi hatalmak birtokába kerültek, a jegyrendszer a háború végéig állandósult és kiegészült újabb alapvető élelmezési cikkek besorolásával. 1916 áprilisában zajlott a városban a közös pénzügyminisztérium rendeletére a cukorkészletek összeírása, majd zár alá vétele.³³ Év végéig a liszt és kenyérbjegyek mellett megjelent a cukor és petróleum-jegy is. Karcagon a háború alatt

³⁰ Várhidy Lajos: A magyar vidéki városok háborús igazgatása. = *Városi Szemle, Közlemények a városi közigazgatás és statisztika köréből* 8, 1915. 3–4. sz. 218. (Továbbiakban: Várhidy, 1915.)

³¹ A kenyérfogyasztás korlátozása. *Nagy-Kunság* 41. 1916. január 16. 3. sz.

³² Liszt és Kenyérjegy rendszer. *Nagy-Kunság* 41. 1916. január 16. 3. sz.

³³ Ujdonság – a cukor készletek összeírása. *Nagy-Kunság* 41. 1916. április 2. 12. sz.

a tejhiány is állandó problémává vált.³⁴ Az „anyagháború” és a többfrontos háború terhei 1917-ben jutottak el a közellátási viszonyok beszűkülésének tetőpontjára. 1917 során az Országos Közélelmezési Bizottság egymást követő intézkedéseinek hatására a vármegye alispáni hivatala elrendelte a kávé- és pótkávé-, főzelék-, bab-, lencse-, borsó-, tea-, köleskása- és burgonya-jegyek bevezetését.³⁵ 1917 szeptemberében a káposzta, hagyma, petrezselyem, sárgarépa árát maximalizálták, kereskedelmét korlátozták. Egyszersmind betiltották a kisüzemi főzdekben a szilva-, alma-, körte- és barackpálinka lepárlást is, s a begyűjtött gyümölcstermés jelentős része ezután aszaló- és lekvárkészítő üzemekbe került.³⁶ 1917 októberében a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium rendelete korlátozta a házi- és gazdasági szükségletre szánt kukorica maximális mennyiségét.³⁷ A továbbiakban az eddig a takarmányozásban zab és rozspótlónak szánt kukorica, és a közlelmezési gabona pótlására „kenyérpótlóként” használt kukoricaliszt felhasználásának korlátozása még inkább beszűkítette a közlelmezés lehetőségeit és mindez növelte a háború elutasíthatóságát.

Az ellátási zavarok fokozódása, a hadba hívott korosztályok miatt kieső tömeges munkaerő és a rekvirálások együttes hatásaként ijesztő mértékben nőtt a háborús helyzet miatt önhibájukon kívül ellátásra szoruló emberek száma a városban. Ezt súlyosbította az északi (orosz) harctéren, majd 1916-tól Erdélyben és Romániában folyó hadműveletek következtében menekülő lakosság áradata. Galíciából már 1914-től, később 1915 elejétől Kárpátaljáról, Bukovinából, majd Erdélyből nagy tömegekben áramlott a vegyes ajkú népesség a háború által nem veszélyeztetett belső régiókba, így többek között Karcagra is. 1915-re Karcag már 1200 főnyi menekültet segélyezett (élelmiszer, ruházat, elszállásolás).³⁸ A menekültek és az ellátásra szorulóknak roppant tömege minden háttországi település gazdasági ellátó képességét fojtogatta, a háború előrehaladtával egyre ijesztőbb mértékben.

„...úgyannyira, hogy a tisztán mezőgazdasággal foglalkozó 22,000 lakosú Karcag városában 1918. év június havában 9000 volt azok száma, kik közlelítésre szorultak s akik így napról-napra nélkülöztek és éheztek.”³⁹

³⁴ Szentannai Sámuel, 1918. szeptember 9. (1437.)

³⁵ Ezután csak jegyre adnak élelmiszert! *Nagy-Kunság* 42. 1917. január 21. 3. sz.

³⁶ Nem lesz szilvapálinka! illetve Káposzta, hagyma, sárgarépa és petrezselyem. *Nagy-Kunság* 42. 1917. szeptember 9. 36. sz.

³⁷ Mennyi a házi és gazdasági szükséglet kukoricából? *Nagy-Kunság* 42. 1917. október 14. 41. sz.

³⁸ Várhidy, 1915. 255.

³⁹ Szentannai Sámuel, 1918. szeptember 9. (1437.)

Tanulmányomból is látható, hogy az I. világháború 51 hónapja során egy, a front által nem érintett, a háború előtt kifejezetten életképes gazdasággal bíró; növekvő népességgel rendelkező; regionális központi szerepkört betöltő kis középvárost, Karcagot a hadsegélyezés elvárt és önkéntes formái szépen, lassan a gazdasági kimerülés állapotába sodortak. A háború végére a közellátás hagyományos formája tulajdonképpen összeomlott, a rekvirálások által is szított nélkülözés csak szította a hiányt, nélkülözést. A hadifoglyok tömeges alkalmazásával, olykor női munkaerővel kiegészített termelés nem pótolhatta a férfiak ezreinek mozgósítása miatt kieső munkaalkalmakat, főleg annak hatékonyságát nem. A források részleges hiánya (pl. a városi közgyűlés jegyzőkönyveinek teljes hiánya) miatt nehéz teljesértékű képet alkotni pl. a hiánygazdaság miatt tett intézkedésekről, az árak romlásának helyi mértékéről, a lakosság közhangulatáról, a háborúhoz való viszonyulásról. Írásomban törekedtem a rendelkezésre álló levéltári-, sajtó- és autobiográfiai anyag szintézisével koherens képet alkotni Karcag R.T. város I. világháborús háttéréről.

I. Kimutatás.

Sorszám	A termelési év megnevezése	G a b o n a n e m ű e k								K a p á s o k			
		Buza		Árpa		Zab		Lóbab		Kukorica esővesen		Takarmány- répa	
		q	kg.	q	kg.	q	kg.	q	kg.	q	kg.	q	kg.
1.	1914—15	11	82	9	10	17	—	10	75	11	86	485	60
2.	1915—16	5	67	8	32	16	—	2	66	20	96	450	—
3.	1916—17	10	31	5	54	11	28	3	19	5	98	409	8
4.	1917—18	5	50	2	91	5	10	3	50	—	—	—	—

II. Kimutatás.

Megnevezés	Terület kat. hold	Állatállomány összesen				Egy állatra esik			
		Szarvas	Ló	Juh	Sertés	Marha	Ló	Juh	Sertés
		d a r a b				kat. hold			
Karcag városnak	67,223	3,695	2,838	6,864	3,795	18'19	23'70	10'08	17'71
Karcagi m. kir. földművesiskolának	300	58	17	245	118	5'66	17'64	1'22	2'65
Karcag városában beltele lenne az iskola állatállományának arányában	—	11,875	3,909	54,897	25,320	—	—	—	—
Karcag városában aránylag kevesebb van tehát	—	8,180	973	48,233	21,525	—	—	—	—

III. Kimutatás.

Sorszám	H i v a t k o z á s	1914—15	1915—16	1916—17	1917—18
		K.	K.	K.	K.
1.	Pénztári mérleg szerint nyereség	21,042'73	35,997'46	42,753'25	100,760'98
2.	Vagyommérleg szerint gyarapodás	2,630'42	3,357'46	—	—
3.	Levonva a vagyommérleg szerinti apudást	—	—	1,885'28	12,980'43
	Tiszta jövedelem	23,673'15	39,354'96	40,867'97	88,480'55
	Tiszta jövedelemből esik egy kat. holdra	88'66	147'40	153'06	331'42

Kimutatások a M. Kir. Karcagi Földműves Iskola és Karcag város mezőgazdasági teljesítményéből.

I. kimutatás: M. Kir. Karcagi Földműves Iskola kat. holdankénti termésátlagai (a karcagi termésátlagok az iskolai termésátlag felét sem érték el.); II. kimutatás: Karcag és az iskola állatállománya 1918-ban (nem áll rendelkezésre összehasonlítható adat a korábbi évekről); III. kimutatás: az iskola gazdálkodási eredményei a háborús években.

Forrás: Szilassy Zoltán (szerk.) 1918: Köztelek. (Köz- és mezőgazdasági lap, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye). XXVIII. évf., 35. szám, 1918. szeptember 7. 9. (1437.)

Zakkar Antónia:**Albrecht főherceg első házasságának közéleti visszhangja a Horthy-korszakban**

Habsburg Albrecht 1897. július 24-én született Baden mellett, a tescheni hercegek Weilburg kastélyában, Frigyes Habsburg-Lotharingiai főherceg, tescheni herceg, tábornagy és hadsereg-főparancsnok, valamint Izabella, Croy-dülmeni hercegnő első gyermekeként. Egy olyan dinasztiába született, melynek múltja szorosan összefonódott a történelmi Magyarországgal is. Apja tősgyökeres Habsburg: szülei Károly Ferdinánd főherceg, míg anyja pedig Erzsébet főhercegnő, aki maga József Nándor harmadik házasságából született, azaz Frigyes unokatestvérének házasságából.¹ Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a Habsburgok családja nem csupán az egyik legrégebbi múlttal rendelkező uralkodóházat, hanem egyfajta nemzeti összetartozásra épülő, nagyon jól működő és szorosan összetartó érdekszövetséget is jelentett. Nem pusztán a vérségi kapcsolatok szárai, de a közjogi, állami, illetve anyagi érdekek is összekapcsolták a családtagokat, s ennek érdekében szigorú és fontos háztörvények szabályozták működésüket.²

Az 1900-as évek elején a nemzetség 70 főhercegből, illetve főhercegnőből állt, a 71. tag pedig magát a császárt és királyt jelentette és természetesen a hozzájuk kapcsolódó apparátus sem volt kisebb. A szervezet élén 1916-ig Ferenc József császár és király állt, a maga óriási udvartartásával, amely jól szervezett és hierarchikus struktúrát jelentett: az első szinten helyezkedtek el a főudvarmesterek, főkamorások, főudvarnagykok, főlovászmesterek. A második szinten az uralkodó testőrségének parancsnokai, míg a harmadik szinten a magyarországi udvarnagyk állt, végül pedig a negyedik vonalat az úgynevezett udvari tisztségek jelentették: főkonyhamester, ezüstszerzetárnok, főpálcásmester, stb. A család saját gazdasági apparátussal is rendelkezett, mely a vagyont kezelte: saját főigazgatóság, pénztár, központi számla, valamint külön központ Bécsben és Prágában egyaránt. A vezető, illetve reprezentatív pozíciókat arisztokraták, vagy legalábbis régi előkelők, nemesi családból származó személyek töltötték be. Férfiak esetében emellett általános követelménynek számított, hogy szolgálaton kívüli katona legyen, nőknél pedig a palotahölgyek a Monarchia előke-

¹ A korban nem volt ritka, hogy a híres uralkodó családok házon belül házasodtak, ezzel óvták ugyanis a család tisztaságát, attól sem rettenve vissza, hogy ez gyakran genetikai problémákat okozott.

² Szakács Margit–Vörös Károly: *Photo Habsburg*. Bp., 1988. 28.

lő arisztokrata családjából kerültek ki, pontosabban hívták őket szolgálatra az uralkodó felesége, vagy valamelyik főhercegnő mellé.³

Albrecht helyzete jól illett a fenti környezetbe. Felmenői között tudhatta ugyanis apai ágról József nádort és Károly főherceget, míg anyai ágról Rudolf Maximilian Constantin von Croÿ herceg és Natalie de Ligne hercegnő leszármazottja volt, akik őseik között még Árpád-házi királyt is számon tartottak. Apja, Frigyes főherceg a nemzetség egyik előkelő és jelentős karriert felmutató tagjának számított, melyek közül – 1914–1918 között betöltött – hadseregfőparancsnoki posztja számított a legjelentősebbnek.⁴ Másodunokatestvére volt az elhunyt Albert főherceg tábornagynak, és unokatestvére Mária Krisztina Dezideráta spanyol királynénak. Albrechtnek már születésétől kezdve nagy jövőt szántak a szülei. Csecsemőkorától egészen a felnőtté válásig több száz képen jelent meg a családi albumban, ezzel is jelezve, hogy ő a család középpontja.⁵ Nem véletlenül, hiszen a hagyományos értékrend szerint elsősorban a fiúgyermekre várható nagy karrier, jelen esetben pedig Albrecht nyolc lánytestvér után született meg, várva várt egyetlen fiúgyermekként. Középiskoláit Pozsonyban végezte, s igen hamar szembesülnie kellett a társadalmi helyzetéből fakadó közszereplési elvárásokkal: 16 évesen ugyanis őt bízták meg azzal a feladattal, hogy nyissa meg a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem első tanévét.⁶ Két évvel később itt érettségizett, majd az iskola után katonai kiképzésben részesült, és 1916-ban hadnagyként kezdte meg a szolgálatot. Teljesítményének, vagy inkább előkelő társadalmi háttérének köszönhetően több elismerést is kapott: kitüntették a bronz vitézségi éremmel és a Vaskorona-renddel, majd az első világháború végére már a vadász-főhadnagyi rangot is elérte.⁷ A világháború befejeződését követően egy ideig apja birtokain tartózkodott, majd végül Svájcban telepedett le, de továbbra is szoros kapcsolatot ápolt a magyarországi ellenforradalom képviselőivel, társadalmi hovatartozás szerinti különbségtétel nélkül.⁸

³ Szakács, 1988. 28.

⁴ *Habsburg Albrecht*. In: Magyar Országgyűlési Almanach: Ötszáz Magyar Élet - 1931–1936. (Továbbiakban: Magyar Országgyűlési Almanach) Online: Országgyűlési Dokumentumok – Magyar Parlamenti Gyűjtemény, Online: https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al931_36/345.htm – 2022. 02. 08.

⁵ Szakács, 1988. 46–47.

⁶ Tóth Zsuzsanna: *Szelevény és templomai*. Kiegészítések a Tiszazug történetéhez. Bp., 2004. 17.

⁷ Magyar Országgyűlési Almanach

⁸ Az 1920-as évek első felében bizonyos szabad királyválasztó körök, többek között Gömbös Gyula is támogatták volna Albrecht törekvéseit politikai területen, még azt

Valószínűsíthetően 1919-ben költözött Budapestre, ami azt is jelezte, hogy be kíván kapcsolódni a főváros társadalmi életébe, ami széles lehetőségeket kínált egy ilyen előkelő helyzetű fiatalember számára.⁹ Több jótékonyági mozgalomban is részt vett, ezek közül a legjelentősebbnek az Országos Gyermekvédő Liga kormányzó-elnöki posztja bizonyult. A legtöbb figyelem mégsem emiatt szegeződött rá: először 1919-ben merült fel a neve,¹⁰ mint lehetséges királyjelölt, s innentől a magyar politikai életben a trón lehetséges várományosai között tartották számon: különösen a fájvédő, nagyrészt protestáns, szabad királyválasztók körében élvezett bizonyos fokú elismertséget. A korabeli sajtóban időről-időre szárnyra kaptak olyan híresztelések, amelyek szerint egyes politikai csoportok államfőt akarnak belőle csinálni. 1925-ben az a tiszavirág életű ötlet is felmerült, hogy V. Béla néven ültessék trónra,¹¹ de ezekről a hírekről utóbb mindig kiderült, hogy nem bírnak komoly politikai háttérrel. Ezzel politikai karrierje nem ért véget, 1927 elején tagja lett a felsőháznak, de addigi támogatói fokozatosan elfordultak tőle, mely összefüggésben állhatott azzal, hogy személyét kapcsolatba hozták az 1925–1926-os frankhamisítási botrányal.¹² Államfői-uralkodói ambícióitól utóbb nem lehetett elválasztani magánéleti

a lehetőséget is fontolóra vették, hogy a királyi herceg és a kormányzó lánya Horthy Paulette házasság révén mindkét család pozícióit erősíteni tudják, így egy új nemzeti dinasztia kerülhetett volna a trónra. Lásd: Olasz Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*. Bp., 2007. 79–80.

⁹ Tóth, 2004. 17.

¹⁰ Kerepeszki Róbert: „Túl sok jelölt egy összeomlott trónra...” – A két háború közötti magyar királykérdés megoldásának alternatívái. In: *Történeti emlékezet és rendszerváltások. Hatalmi és politikázási alternatívák a 20. századi Magyarországon*. Szerk. Barta Róbert–Csiszár Imre, Debrecen, 2020. (Továbbiakban: Kerepeszki, 2020.) 9–50.

¹¹ Albrecht és Ottó híveinek marakodása. *Friss Újság*. 1925. 11. 21. 1–2. sz. – Albrecht szélsőjobboldali kapcsolatairól ír továbbá Bánffy Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai*. Emlékeimből – Huszonöt év. Bp., 2021. Idézi: Kerepeszki, 2020. 23.

¹² Egyes körökben elterjedt az a hír, hogy a hamis frankok Albrecht trónra kerülésének költségeit fogják finanszírozni. Szterényi József a Huszadik Század című lap 1929. decemberi számában a következő nyilatkozatot adta: „Annyi kétségtelen, hogy a frankhamisítás ügyében van politikum, ma azonban a legnagyobb megdöbbenéssel úgy látom, hogy az egész ügyet csak azért kezelték olyan titkolódzással, mivel a vállalkozás mögött egy balul kiütött Albrecht-puccs terve állt. Hazaftias indokok alatt mindaddig csak valami irredenta elgondolást tudtam érteni, a legutóbbi események után, Hans Mayer ur szereplésének tisztázódása, valamint Albrecht főherceg hallatlan nyilatkozata óta azonban úgy látom, hogy mégis csak a magyar trón körül folyt a titkos manőverezés... Kisült, hogy az egész vállalkozás mögött egy ambiciózus fiatal főherceg uborkafára való fölkapaszkodási vágya állt és éppen ezért kénytelen vagyok azok közé állani, akik az eset kérlelhetetlen likvidációját követelik.” *A legitimisták a frankha-*

helyzetének alakulását. Különösen a később tárgyalandó két, rangon aluli házassága volt az, amely erőteljesen negatív irányba befolyásolta az előke-lő társadalmi körökben róla kialakult képet.¹³

DZSENTRILÁNYBÓL HERCEGNŐ

Lelbach Irén Dóra 1897. december 22-én született Szabadkán, jómódú evangélikus polgárcsalád gyermekeként. Szabadkán járt iskolába, és úgy tűnik, hogy vagyonos szülei – Lelbach János és Skultéty Ilma – harmonikus légkörben nevelték leányukat. Gyermeük alig húsz évesen, 1917-ben férj-hez ment a család egy közeli barátjához, a nála húsz évvel idősebb Rudnay Lajoshoz. A pár jó anyagi körülmények között élt, kapcsolatuk eleinte felhőtlennek bizonyult a körülöttük élők számára. Házasságukból két fiú-gyermek született, Béla és később Lajos, aki már gyermekkorában meghalt, s utóbbi tény a házasságukat is beárnyékolta. 1926-ban a család Hágába költözött, miután a családfőt nagykövetnek nevezték ki Hollandiában. Nem sokkal később, 1928 augusztusában történt,¹⁴ hogy Habsburg Izabella a holland királynőhöz küldte fiát, hogy köszönőlevelét átnyújtsa a buda-pesti gyermekotthon támogatásáért. Albrecht a hágai követségen szállt meg és itt ismerkedett meg Rudnay Lajossal és feleségével, Irénnel. Fedák Sári emlékiratában így fogalmazott Albrechtről: „*Szenvedélyes házasodó volt. Azonnal elvette a nőt.*”¹⁵ Szerelmük gyorsan kibontakozott, mire válaszul Irén férje, Lajos beadta a válópert, és útjaik végleg elváltak. Bár Albrecht és Irén kapcsolata gyorsan szárba szökken, a lapok hasábjairól jó időre eltűntek,¹⁶ annak ellenére, hogy Irén hamar felkeltette a sajtó érdeklődését. Bő háromnegyed évvel később, 1929. június elsején már több lap arról számolt be, hogy Rudnay Lajost szófiai követté nevezték ki, felmentve a hágai követség kinevezése alól.¹⁷ Azonban nincs bizonyíték amellet, hogy az áthelyezésre Albrecht és Rudnayné esetleges kapcsolata miatt került volna sor.

misítási ügyel kapcsolatban az Albrecht-kombináció likvidálását követelik. Online: Huszadik Század Online Történelmi Folyóirat, <http://www.huszadikszazad.hu/1929-december/bulvar/a-legitimistak-a-frankhamisitasi-uggyel-kapcsolatban-az-albrecht-kombinacio-likvidalast-kovetelik-18605> – 2022. február 8.

¹³ Kerepeszki, 2020. 24.

¹⁴ *Pesti Napló* 79. 1928. 07. 27. 169. sz. 12.

¹⁵ Szigethy Gábor: *Főhajtás*. Bp., 2012. 257.

¹⁶ A sajtótermékek hasábjain továbbra is olvashatunk Albrecht közéleti tevékenységéről, de Irénnel való kapcsolatát szinte nem is említik.

¹⁷ *8 Órai Ujság* 15. 1929. 06. 01. 121. sz.

Időről időre felröppentek olyan sajtóhírek, melyek kettejük viszonyáról szóltak, sőt az esküvő is szóba került, azt állítva, hogy Albrecht már régen házasságot kötött a nyilvánosság kizárásával. Ezeket a híreket időnként egészen közeli ismerősök cáfolták meg, például báró Piret Bihain Gyula, aki a főhercegi család udvarmesteri hivatalának vezetője volt.¹⁸ 1930 május végén Albrecht – vélhetően családi javaslatra hosszabb dél-amerikai útra készült, s ekkor már egyre több sajtóhír szólt Albrecht állítólagos viszonyáról, igaz egyelőre a társ nevének említése nélkül. A sajtóhírek arról is szóltak, hogy a főherceg említett útja előtt európai kitérőt tett: először Németországba utazott nővéréhez, onnan pedig Belgiumba ment. Talán véletlen egybeesés, talán előre megtervezett részlet, hogy éppen ekkor már hosszabb ideje Belgiumban tartózkodott Zita királyné és Ottó királyfi is az egész királyi családdal. Albrecht nemcsak találkozott velük, hanem hűségnyilatkozatot is tett Ottónak. A legitimista párt informátora a következő híreket tudósította a nevezetes aktusról: „*Nem tulajdonítok különösen nagy jelentőséget ennek a hűségnyilatkozatnak, mert Albrecht főherceg sohasem mutatott határozott szándékot, illetve törekvést a magyar trónra és nem is lehetett feltételezni, hogy bármikor is megsértette volna a családi szolidaritást.*”¹⁹ A hűségnyilatkozat megtétele egyébként a hazai sajtó számára komoly hírértékkel bírt, szinte minden nap valamelyik lap hasábjain megjelent, ahol a legkülönbözőbb elméletekkel álltak elő az újságírók. A legtöbben biztosan állították, hogy Albrecht előre megtervezett szándékkal utazott Izabellához és Ottóhoz, hogy hűségnyilatkozatot tegyen, valamint áldását kérje az uralkodói ház fejének a jövőbeli házasságához, ez ugyanis nélkülözhetetlen volt az akkori jogszabályok szerint.²⁰ Jól látható, hogy a sajtóban ekkor továbbra is csak Albrecht közéleti, politikai szerepe volt a fontos, a lapok hasábjairól ugyanis továbbra sem tudunk meg semmit a lehetséges ara jelölről.

Az első érdemi tájékoztatást a Pesti Napló 1930. május 24-ei száma közölte. A lap arról számol be, hogy Albrecht főherceg hűségnyilatkozatot tett a királyfinak és egyben elismerte őt a Habsburg család fejének. A cikkben több közéleti személyiség is kifejtette véleményét Albrecht lépéséről. Apponyi szerint Albrecht azt tette, ami kötelessége volt, ám nem támasztotta alá a tény, hogy ő maga megbízható forrásból értesült volna a hűségnyilatkozat megtételére. Ernst Sándor, a keresztény párt egyik vezetője kifejezetten pozitívan ítélte meg

¹⁸ *Az Est* 21. 1930. 05. 16. 110. sz. 3.

¹⁹ *Az Est* 21. 1930. 05. 24. 117. sz. 3.

²⁰ *Kis Ujság* 43. 1930. 05. 28. 120. sz. 3.

az eseményeket, véleménye szerint ugyanis Albrecht Ottónál tett látogatása, ha nem is teljes mértékben, de bizonyos szálakon lezárta a királykérdés problémáját, a főherceg ugyanis ezzel a nyilatkozattétellel végleg cáfolta azokat a híreszteléseket, miszerint igényt tartana a magyar trónra.²¹

A magánéleti híradások június végén sűrűsödtek, amikor újra felröppent a hír, hogy a főherceg nem csak tervezte, de már meg is kötötte a házasságot a rejtélyes nővel. Az összes hazai lap a bécsi Stunde lapra hivatkozva írta, hogy az esküvő Magyarországon kívül történt, majd az ifjú pár együtt utazott el.²² A találgatásoknak Az Esti Kurir napilap 1930. július 8-án vetett véget azzal, hogy részletes információkkal szolgált. A lap szerint Albrecht visszatért Magyarországra, majd álruhában egy ausztriai fürdőbe utazott, ahol leendő feleségével és az ő rokonaival töltött egy hétvégét. Ezt követően hazautazott Budapestre, ahol azt a hírt kapta, hogy Irén fia meghalt, így felépülése utána azonnal bejelentett anyjának, hogy feleségül akarja venni a nőt. A cikkíró újra hangsúlyozta, Albrecht Ottó királyfihoz is elment, hogy beleegyezését kérje a házasság megkötéséhez, amelyet Ottó meg is ígért neki, amint nagykorúvá válik.²³ Ez a lépés egyfelől az mutatja, hogy Albrecht tisztában volt a Habsburg családban elvárt szigorú magatartásformákkal, másfelől burkoltan jelezte, hogy az adott helyzetben kész elfogadni Ottó családon belüli vezető szerepét. A sajtó hátsószínei Albrecht látogatása után szinte azonnal „felrobbantak.” A magyar társadalom „krémje” sorra szólalt meg a hűségeskü letétele után. A Pesti Naplóban nyilatkozott többek között a politika életben ismert személynek számító Ugron Gábor, a legitimista tábor vezéralakjának tekintett gróf Apponyi Albert, és az Egységes Párt szabad királyválasztó csoport részéről Szabó Sándor. Ezek a megnyilatkozások általában kedvező hangvételűek voltak.²⁴ Ellenben az Ellenzék című lap annak a véleményének adott hangot, hogy itt egy mesterségesen túldimenzionált ügyről van szó, hiszen Albrecht magánéletének nem

²¹ *Pesti Napló* 81. 1930. 05. 24. 117. sz. 3–4.; A Pesti Napló jólinformáltságát mutatja, hogy a cikkírók pontosan tudtak azokról a találkozókról is, amelyekeken a résztvevők álnév alatt jelentek meg. Ilyen volt például Bar herceg és Lóváry gróf találkozója, mely álnévek bizonyítottan Ottót és Albrechtet fedték.

²² *Kis Ujság* 43. 1930. 06. 29. 145. sz. 4.; A Kis Ujság bizonytalanságát tükrözi, hogy konkrét információkkal nem tudtak szolgálni, konkrét tényeket nem tudtak közölni, s hivatkozási alapjuk is csak a bécsi Stunde című lap volt.

²³ *Esti Kurir* 8. 1930. 09. 5. sz.

²⁴ *Habsburg Ottó és az államhatalom*. Szerk. Kocsis Piroska–Ólmosi Zoltán. Bp., 2020. 104.

lenne szabad befolyásolnia a magyar kormány működését.²⁵ A heves reakciókat nem Albrecht magánélete váltotta ki, hanem az ezzel járó politikai szerepvállalása, ezzel a tettevel ugyanis Albrecht kimondatlanul is jelezte, hogy a továbbiakban nem tart igényt a magyar trónra.

Figyelemre méltó, hogy az összes lap hasábjain ugyanazon a napon, július 8-án jelentek meg a legnagyobb részletességgel a konkrét házassági tervről szóló hírek. Egyszerre számolt be erről a Friss Újság, az Esti Kurir, és a Pesti Hírlap is, majd egy-két nap eltéréssel zárkózott fel a Déli Hírlap, a Kis Újság és a Nemzeti Újság is. A verseny továbbra is fennállt a lapok között, hiszen Albrecht magánélete továbbra is hatással volt a magyar közélet és politika alakulására, így ez nem csak egy magánéleti sztori volt, melynek végkifejlete érdekes lehetett az olvasó számára, hanem a politikai események sorozatába illeszkedett.

Az újságok részben egymástól, részben persze saját hírszolgálatuktól szereztek be információikat. Ugyanakkor nem csak az informátorok személye, hanem a lapok politikai, közéleti pozíciója is befolyásolta azt, hogyan viszonyult a házassághoz. A liberális Esti Kurir szerkesztője például nyíltan kifejezte szimpátiáját Albrechttel már a kezdetektől, majd később egy interjú során (augusztus 28.) is fenntartotta rokonszenvét.²⁶ Ennek hátterében vélhetően az a felfogás állt, miszerint semmi elítélendő nincs abban, ha egy főnemes – felrúgva a hagyományos előírásokat – polgári személlyel köt házasságot.

Albrecht kiszemeltjét azonban a kezdetektől rossz szemmel nézte a család. Irént ugyanis a származása mellett vallása is nem kívánatossá tette, amihez jött az a tény, hogy egyszer már házasságban élt. A szülők – Frigyes főherceg és Izabella hercegnő – nyíltan vállalták negatív véleményüket, miszerint Albrecht ezzel a házassággal megpecsételte sorsát, és elveszítette jogát a trónra. Így utólag derült ki a dél-amerikai út valódi értelme. A szülők azzal a céllal, hogy megakadályozzák a frigyét, korábban Albrechtet egy évre Dél-Amerikába küldték, bízva abban, hogy mire hazatér Brazíliából elfelejti Irént, ám nem így lett. Albrecht utazása előtt gyorsan szárnyra kaptak a pletykák arról is, hogy Irén egyenesen Brazíliába utazik, hogy a házasság ott köttessék meg. Ehhez már vízumot is igényelt, és ottani tartózkodásáról több héten keresztül csak homályos részleteket tudhattak az érdeklődők.²⁷

²⁵ *Ellenzék* 51. 1930. 05. 31. 121. sz. 3.

²⁶ *Esti Kurir* 8. 1930. 08. 28. 194. sz. 3.

²⁷ *Déli Hírlap* 6. 1930. 08. 15. 195. sz. 5.

Albrecht és Irén későbbi házassága annyira titokban zajlott, hogy kezdetben, még a menyegző létrejötte előtt, téves információk is szárnyra kaptak a találgatások következményeképpen. A Délamerikai Magyarság című lap 1930. júliusi számában azt írta, hogy a zágrábi „Jutarnji List” lap értesülése szerint Albrecht Hollandiában házasodott össze Fernbach Irénnel, egy magyar diplomata elvált feleségével, majd Dél-Amerika felé indultak útnak. A tévesen közölt információkat a lap hamar cáfolni tudta, hiszen ekkor már olyan széles figyelem irányult Irénre, hogy a szemfüles újságírók hamar kifigyelték, hogy nem csak maga Irén, de Albrecht személyi titkára, és egyben Izabella főhercegnő bizalmi embere, Hans Mayer is a topolyai birtokon tartózkodik.²⁸ „*Topolyára nem érkezik levél Dél- Amerikából és innen sem indulnak el levelek Albrecht tartózkodási helyére.*” - olvasható a Délamerikai Magyarság következő soraiban, utalva ezzel is arra, hogy bár a kapcsolat a két fél között nem szakadt meg, a házasság a kellő körülmények között fog megvalósulni, ha ugyan valóban meg fog valósulni.²⁹ Végeredményben Albrecht braziliai útjáról hazatérve³⁰ egyenesen Brightonba utazott, ahol a legnagyobb titokban, ráadásul a római katolikus szertartást mellőzve, 1930. augusztus 16-án feleségül vette Lelbach Irént.³¹

A fiatal pár helyszínválasztása nem lehetett véletlen. Egyrészt tudatában voltak annak, hogy Magyarországon szinte lehetetlen lenne kivitelezni a titokban megkötött, szülők által nem támogatott házasságot, hiszen a sajtó figyelme fokozottan irányult rájuk. Egyszerűen idehaza elképzelhetetlen lett volna eltűnni a nyilvánosság elől. Másrészt tudhatták azt, hogy az angol törvények egyáltalán nem ismerik a morganatikus házasság³² intézményét és a demokratikus szellemű angol közvélemény nem ítélte el a pár cselekedetét, sőt egyenesen nagy szimpátiával fogadták azt. Az angol közélet így is meg-

²⁸ *Délamerikai Magyarság* 2. 1930. 08. 02. 58. sz. 10.

²⁹ *Délamerikai Magyarság* 2. 1930. 08. 02. 58. sz. 10.

³⁰ Albrecht 1929 és 1930 között tartózkodott Braziliában. Ekkor néhány újság szerint az a hír is föltreppent, hogy Albrecht akár Brazília császára is lehetne. Albrecht az útja során különösen nagy népszerűségnek örvendett, a helyi sajtó szinte minden nap beszámolt a herceggel kapcsolatos eseményekről. Értesüléseik szerint, Albrecht ennek céljából nagy földbirtokokat is vásárolt, ám a valótlan híreket a későbbi események hamar megcáfolták. *Ujság* 6. 1930. 07. 19. 162. sz. 5.

³¹ *Budapesti Hírlap* 50. 1930. 08. 25. 180. sz. 8.

³² Morganatikus házasságnak nevezzük amikor az uralkodóházi vagy főúri rangú férfi törvényes, egyházjogilag is érvényes házasságot köt. A törvény értelmében sem a feleség, sem a gyermekek nem öröklik a rangot, vagyont.

Online: Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/M/morganatikus%20h%C3%A1zass%C3%A1g.html> – 2023. január 13.

hökkenve fogadta a hírt, miszerint e fontos esküvő hazájukban jött létre és ők erről mit sem sejtettek, annak ellenére, hogy Albrecht és Irén az Angliában eltöltött idő alatt teljes nyilvánosság előtt, minden titkolózás nélküli életet éltek.³³ A helyszínválasztás mellett természetesen az sem véletlen, hogy a fiatal pár tanúi nem a hazai főúri környezetből származtak. A szokásokkal ellentétben ugyanis a főherceg nem a felsőbb körökből választott magának tanút, ezzel is kerülve a feltűnést. Az anyakönyvi kivonat szerint a főherceg egyik tanúja, illetve a menyasszony tanúja Mr. G. S. Godfree volt, aki legnagyobb elragadtatással beszélt a fiatal pár menyegzőjéről. Godfree Brighton legtekinélyesebb ügyvédje volt, akinek meggyőződése, hogy semmi olyan okot nem talál a törvénykönyvben, ami ezt a házasságot érvénytelennek bizonyíthatná.³⁴ A magyar jogrend alapján pedig, amint a házasság megkötetik a feleség azonnal megkapja férje rangját, így szempillantás alatt a szabadkai leányból hercegné lehetett. A helyzetet azonban bonyolította, hogy a közjogi érvényességgel nem bíró családi előírások szerint a házasság hivatalos elismeréséhez az apa beleegyezése is kellett volna.

A HÁZASSÁG MEGÍTÉLÉSE A SAJTÓBAN

A helyszínválasztás végeredményben elérte a célját, tekintve, hogy a magyar sajtó hasábjain csak viszonylag későn, 10 nappal az esemény után, 1930. augusztus 26-án látott napvilágot először a hír, miszerint megkötetett a házasság. Elsőként a Budapesti Hírlap és a Friss Újság jött elő a szenzációs hírrel, s bár részletekkel még nem tudtak szolgálni, azt teljes bizonyossággal állították, hogy a házasság valóban létrejött.³⁵ A fiatal feleség kiléte, származása, előélete már akkor is nagymértékben érdekelte a korabeli sajtót, és ezáltal az olvasók figyelmét is, mielőtt a hivatalos bejelentés megérkezett volna, így az „igen” kimondása után, egyenesen áradtak a találgatások, hogy vajon az ő jelenléte mennyiben változtatja meg Albrecht főherceg státuszát. „Lemond a rangjáról és Brazíliába költözik (Albrecht), ahol százezer holdas nagybirtokot vásárolt.,” A Friss Újság augusztus 26-ai számában olvashatjuk ezt a szalagcímet, amely nem annyira a ceremónia részleteit boncolgatta, mint inkább arra fókuszált, hogy az új helyzet mennyiben módosíthatja a főherceg további karrierlehetőségeit. A cikk szerzője úgy vélte ugyanis, hogy ezzel a rangon aluli házassággal Albrecht egyszer s mindenkorra elvesztette esélyeit a magyar trónra, s a politikai karrier helyett a boldogság útját kívánja járni.³⁶

³³ *Az Est* 21. 1930. 09. 03. 199. sz. 5.

³⁴ *Az Est* 21. 1930. 09. 03. 199. sz. 6.

³⁵ *Budapesti Hírlap* 50. 1930. 08. 26. 192. sz. 8.

³⁶ *Friss Újság* 35. 1930. 08. 26. 192. sz. 5.

Fontos tényezőnek bizonyult Irénnel kapcsolatban, hogy elvált nőként vágott bele új házasságába, így sok lap számára kérdésesnek tűnt, hogy előző házassága már valóban lezártnak tekinthető-e, amikor az új frigy létrejött. A Kis Ujság augusztus 26-ai számából úgy értesülhetett az olvasó, hogy Irén korábbi házassága első férjével, Rudnay Lajossal már két hete véget ért. A bíróság maga mondta ki, hogy a válás oka hűtlen elhagyás. Ennek ellenére az a döntés született, hogy Irén továbbra is viseli volt férje nevét, és kegyelmes asszony marad.³⁷ Egy másik kulcskérdés volt Irénnel kapcsolatban, hogy a családi hagyomány alapján protestáns vallásúnak számított. Első házasságának, egyházi esküjének felbontását ez ugyan könnyítette, hiszen a katolikus vallás formálisan nem ismerte el az efféle vegyes házasságokat, így viszont a válás hivatalossá tétele előtt semmilyen akadály nem állt. Mivel azonban Albrecht a Habsburg-ház sarjaként hithű katolikus vallású volt, így több lap értesülése szerint (például: Friss Ujság) „titokzatos” elutazását megelőzően Irén is áttért a római katolikus hitre.³⁸ A házasság részleteit maguk az érintettek ugyan nem osztották meg a nyilvánossággal, a sajtó széles hálózatának köszönhetően, szinte lépésről lépésre rekonstruálni lehetett a történeteket. „*Albrecht főherceg tűzön-vízen keresztül mindenkivel szemben megvédi felesége jogait. A titkos esküvő érdekes részletei*” olvashatjuk a Friss Ujság címlapján augusztus 29-én. A tudósító szerint a pár utcai ruhában, autóval érkezett a házasságkötésre. A két tanún kívül (George S. Godfree, brightoni ügyvéd és Kövess magyar ügyvéd) senki sem kísérte el őket, a vőlegény drágakő nélküli, arany karikagyűrűt húzott kedvese ujjára. Lebach Irén, pontosabban immár Habsburg-Lothringen Albrechtné Lebach Irén és férje eredetileg titokban akarták tartani, mégis nyilvánosságra került, hogy a menyegző után azonnal nászútra indultak Párizsba.³⁹ A Friss Ujsággal

³⁷ *Kis Ujság* 43. 1930. 08. 26. 192. sz. 3.

³⁸ *Friss Ujság* 35. 1930. 08. 26. 192. sz. 5. Az a személy, aki felekezeti hovatartozásán változtatni kívánt, a született egyházi jogi állását az áttéréssel változtathatta meg. „Az 1791-ben hozott törvénnyel (XXVI. 13. §), alig teljesíthető feltételek mellett, elvben, botrányos reformországgyűlési jelenetek után az 1944: III. törvénnyel vált gyakorlatilag is lehetővé... A vegyes házasságnál is a leszármazási vonal nyilvántartásának átváltása körül folyt évszázadokig a küzdelem, ahol a patrilineáris normával szemben, az uralkodó katolikus egyház világilag érvényesíthető hatalmának függvényében, a gyermek vallása, felekezeti állása követhette nemétől függetlenül a katolikus fél vallását – erre az engedély fejében elkötelező nyilatkozatot vehettek az akatolikus féltől (1791: XXIV. tc. 15. §).” *Az átjárók és a vegyes házasság*. Online: Arcanum, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/viii-tarsadalom-CA13/bevezetes-es-tarsadalmi-retegek-CA34/tavlati-kep-a-tortenelmi-paraszsagrol-CB13/a-rendi-jogi-pluralizmus-CBE1/az-atjarok-es-a-vegyes-hazassag-CC0E/> – 2023. január 13.

³⁹ *Friss Ujság* 35. 1930. 08. 29. 195. sz. 3.

ellentétben, az *Esti Kurir* szerint a pár a házasság után különvált, s míg Albrecht édesapájához utazott Magyaróvárra, addig Irén Budapestre jött, ahol elfoglalta új lakását (a Tárogató út 38. számú villában), amiben immár Albrecht feleségeként élhetett. Az *Amerikai Magyar Népszava – Szabadság Újság* lapjain augusztus 27-én már arról is olvashatunk, hogy Albrecht, mint újdonsült férj már minden rangjáról és címéről lemondott.⁴⁰

Irén és Albrecht házassága már akkor is foglalkoztatta a sajtót, amikor még csak az ismerkedés szakaszában voltak, ám a megjelent sajtótermékek számából jól láthatjuk, hogy a házasság létrejötte után a fiatal párt a legapróbb „eseményekre” is „elkísérték”: „(...) gyakran voltak láthatók együtt kis budai vendéglőkben, vagy a szigeti teniszpályákon (...), a főherceg és felesége ma egész délelőtt a margitszigeti MAC pályán teniszeztek. A teniszparti után a Margit - szigeti strandfürdőhöz robogott a főherceg autója és a fiatal pár a késő déli órákig strandolt a szigeten”.⁴¹

Albrecht hivatalos bejelentése házasságáról csak augusztus 28-án jelent meg. „*Albrecht királyi herceg és Rudnay Alajos szófiai m. kir. követ elvált felesége, Lebach Irén, külföldön polgári házasságot kötöttek. A jogcselekményből következő névhasználat kérdése, egyelőre függőben van. Az előző házasság egyházi megsemmisítése iránti per megindult.*”⁴² A hivatalos tájékoztatás kommentárjaként a *Kis Ujság* továbbra is arra helyezte a hangsúlyt, hogy mi lesz Albrecht címével, rangjával, külön megemlítve Sincero bíborost, aki Albrechtet támogatta. A bíboros ugyanis a pápa megbízásából Magyarországon tartózkodott a Szent Imre-ünnepségek miatt.⁴³ Itt találkozott Albrechttel, aki betekintést nyújtott a bíborosnak házasságáról és a bíboros segítségét kérte korábbi házasság érvénytelenítésére a Szentszéknél. Sincero biztosította a főherceget támogatásáról, valamint, hogy nagy szeretettel és igyekezettel vesz részt az első házasság egyházi fölbontásának elősegítésében. Az egyház figyelembe fogja venni azt a gesztust is, miszerint Albrecht és Irén a törvényes egyházi menyegzőig külön lakásban élnek majd.⁴⁴

⁴⁰ *Amerikai Magyar Népszava - Szabadság Amerikai Magyar Népszava* 31. 1930. 08. 27. 239. sz. 1.

⁴¹ *Esti Kurir* 8. 1930. 08. 27. 193. sz. 4.

⁴² *Kis Ujság* 43. 1930. 08. 28. 194. sz. 2.

⁴³ Budapest 1920-ban létesített diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal. Ennek csúcspontját jelentette a Szent Imre-év 1930-ban, amikor Aloisio Sincero bíboros személyében először jött pápai legátus hazánkba. A Szent Imre-események 1930. április 5-től 1930. november 16-ig tartottak. Az ünnepségek augusztus 16-án kezdődtek Budapesten, ekkor érkezett a fővárosba Aloisio Sincero bíboros, XI. Pius pápa legátusa.

⁴⁴ *Kis Ujság* 43. 1930. 08. 28. 194. sz. 2.

Az egyházi szempontok mellett a pár házasságát jogi szempontból is elemezni kezdték a legnevesebb jogászok, kérdéses volt ugyanis, hogy a körülmények és a helyszín miatt egyáltalán érvényes-e a házasság. Albrecht édesanyja a legismertebb ügyvédekhez hívatva magához, és kérte őket az ügy vizsgálására. Hatalmas csalódására a felkért jogászok is alátámasztották, hogy bár egyházilag nem, de jogilag teljesen rendben van az ügy, s minden törvényesen zajlott le. Tisztázandó kérdések csak a Habsburg-ház szempontjából álltak fenn: ugyanis mint ismeretes, a Habsburg-család törvényei az 1921-ik évi trónfosztó törvény értelmében semmisnek tekintendőek.⁴⁵ Nem tudjuk pontosan, Albrecht valóban számolt-e azzal a következménnyel, hogy házassága kimondása után megfoszthatják addigi társadalmi pozíciójától, de a következő eseményeket pontosan ismerjük. Frigyes főherceg ugyanis két nappal később egy nyilatkozatot nyújtott át azzal a kéréssel, hogy minden lap szerkesztőjéhez juttassák el, amilyen hamar csak lehet. Ebben a közleményben az állt, hogy Frigyes és felesége beleegyezése nem történt meg, a házasság a tudtuk nélkül jött létre „(...) és *Leibach Irént semmi esetre sem ismerik el a fenséges család tagjául*”.⁴⁶ Ezzel a kinyilatkoztatással egy új fejezet kezdődött, az amúgy is bonyolult házassági történetben, egy olyan fejezet, amellyel a korabeli magyar közvélemény még soha nem szembesült.

„VÁLASZOLOK, DE NEM VITATKOZOM”

„*Válaszoló, de nem vitatkozom. Tiltja ezt nékem a tisztelet és szüleim iránt továbbra is táplált szerető érzésem. (...) Amint szeretetem és tiszteletem szüleim iránt tiltják nekem, hogy az udvartartási nyilatkozattal a nyilvánosság előtt érdemben foglalkozzak, épp úgy tiltja azt is, hogy erről bármit is mondjak.*” — mondta Albrecht egy interjúban 1931. augusztus végén, amikor a riporter arról faggatta, hogy milyen érzések kavarnak benne, hallva, hogy szülei nem ismerik el törvényes feleségként és családtagként Irént.⁴⁷ Olvasva Albrecht álláspontját és nyilatkozatait a különböző sajtótermékekben, joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon az érintett felek — főleg a főherceg — tisztában

⁴⁵ A nagyhatalmak követelésére a magyar kormány előbb javasolta, majd a nemzetgyűlés pedig elfogadta és 1921. november 6-án törvénybe foglalta a Habsburg-ház trónfosztását (XLVII. tc.) Lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2010. 152.

⁴⁶ *Kis Ujság* 43. 1930.08.28. 194. sz. 2.

⁴⁷ *Kis Ujság* 43. 1930. 08. 29. 195. sz. 3.

voltak e tettük következményével, mennyire számoltak a kitaszítással, és ha igen, gondolhatták-e, hogy a házasság megkötése után Frigyesék álláspontja talán megváltozik. Mindenesetre Albrecht több helyen és formában is kimondta, hogy tudatában volt annak, hogy a Habsburg-ház jogrendje alapján, a morganatikus házasság esetében jogfosztottá válhat.

Kérdés persze, mit is jelent pontosan a rangon aluli házasság? A Habsburg-ház házassági törvényei az 1828. évi württembergi királyi házi törvény alapján alakultak ki. Eszerint a házhoz tartoznak a főhercegek és elismert feleségeik. Az első paragrafus elsősorban azt állapítja meg, hogy ki a főherceg és egyszersmind a királyi herceg, vagyis ki a jogos örökös. Már a törvény első megalkotásakor felmerült a kérdés, hogy felvegyék-e kritériumnak az egyenrangú házasságban a származást, mint a házhoz való tartozás előfeltételét. Ekkor fogalmazódott meg az a gondolat is, hogy el kell-e rendelni, hogy csak azok lehetnek öröklésre jogosultak, akik házassága egyenrangú, vagyis olyan családból származik a házastárs, amelyet uralkodó családok tagjaival köthetnek össze. A törvény paragrafusai közé végül nem került be az egyenrangú házasság kérdése, csupán az, hogy biztosítani kell a házasság létrejötte előtt, hogy a családtagok csak a családfő beleegyezésével köthetnek házasságot. Ez tehát önmagában nem akadályozza meg a rangon aluli házasságokat. A kor helyzetéhez alkalmazkodva a törvény a rangon aluli házasságot talán nehezen is tudná definiálni, hiszen a XX. század első felében felkelések, forradalmak taszítottak le Európa-szerte királyi családokat, így nehéz lenne megállapítani, hogy ki számított trónvesztettnek.⁴⁸

Egyértelmű törvény 1900. június 12-én keletkezett, három héttel Ferenc Ferdinánd főhercegnek gróf Chotek Zsófiával kötött házassága előtt. Eszerint rangszerű házasságot köthetnek az uralkodóház tagjai a következő szempontok szerint: „1. az uralkodóház valamely tagjával, 2. más keresztény jelenleg vagy a múltban uralkodó család valamely tagjával, 3. olyan hercegi ház valamely tagjával amelynek az 1815. évi német „Bundesakte“ 14. cikke értelmében megvan az egyenrangúsága”.⁴⁹ Egyéb esetben, ha az uralkodóház egy tagja nem egyenrangú hercegi család tagjával kíván házasságot kötni, csak abban az esetben jöhet létre a törvényes házasság, ha „(...) ezen hercegi család statútumában⁵⁰ is

⁴⁸ Eckhart Ferenc: *A Habsburg-Lotharingiai ház családi törvénye*. Bp., 1929. 30. (Továbbiakban: Eckhart, 1929.)

⁴⁹ Eckhart, 1929. 31.

⁵⁰ Statutum = alapszabály, rendelet. A családi statutum összesen 61 paragrafusból állt, melyek 6 fejezetben voltak csoportosítva. Az első öt a családfő jogait és a családtagok

az egyenrangúság a rangszerű házasság alapfeltétele, vagy pedig ilyen statutum hiányában a hercegi családnak az a tagja, akivel az uralkodóház egyik tagja házasságot szándékozik kötni, ki tudja mutatni apai és anyai ágon 8-8 nemesi őstől, vagyis negyedízig tisztán nemesektől való leszármazását és azt, hogy visszamenve az ötödik ízben is az egyenes ág két-két szülője nemes és a két férfi, vagyis a házasodni készülő atyjának és anyjának egyenesági apja legalább háromszáz éves nemesség élvezetében volt, míg a többi tizenhat nemesi ősnél elég a lovagi származás kimutatása”.⁵¹

Tudhatta-e Albrecht, hogy házassága után milyen következményekkel számolhat? Valószínűleg igen, hiszen a statutum harmadik fejezete részletesen tárgyalta, hogy milyen következményei lesznek, ha a családfő beleegyezése nélkül jön létre a házasság. Ezt a beleegyezést a családfő részéről írásban kellett végrehajtani úgy, hogy az uralkodó ratifikálta a házassági szerződést, vagy pedig külön nyilatkozatot tett. A 17. paragrafus szerint, az uralkodó beleegyezése nélkül kötött házasság semmisnek tekinthető.

„LEGOKOSABBAN CSELEKSZIK A PRÓFÉTA, HA HALLGAT”

„Ha az ember jövendőt mond és a jövendölésnek éppen az ellenkezője következik be, akkor legokosabban cselekszik a próféta, ha hallgat.”⁵² Az alább idézett mondat lehet a magyarázat arra, hogy a sajtó hasábjain Albrecht kortársai, különösen a társadalmi elit, illetve az arisztokrácia prominens személyiségei miért nem kommentálták nagy számban a főherceg házasságát. Kivételek azért persze akadtak. Nádas Sándor⁵³ a Magyar Hírlap augusztus 30-ai számában mesélte el, hogy meglátogatta Albrecht főherceget, igen furcsaként jellemezve az eseményt.⁵⁴ Nádas Sándor eredetileg azért érkezett Albrecht otthonába, hogy úgymond gratuláljon a békéhez, amit szüleivel kötött. Gratulált még továbbá a romantikus házassághoz, amelyet az elmúlt évben kötött, úgy gondolja, hogy a nép örömmel és jó szívvvel fogadta a házasságot. Bennük ugyanis megvan

vele szemben fennálló kötelességeit tartalmazta, míg a 6. paragrafus azokról a jogokról és igényekről számolt be, amely a családtagokat illeti meg. Lásd: Eckhart, 1929. 28.

⁵¹ Eckhart, 1929. 32.

⁵² *Pesti Napló* 81. 1930. 08. 30. 196. sz. 1.

⁵³ Neumann József pálinkaárús és Herzog Borbála fia. Kezdetben kritikákat és novelákat írt, majd *A Nap* rendőri riportere lett. 1907-ben indította el *Pesti Futár* című lapját. 1916-ban három Csehov-novella filmrendezője volt.

⁵⁴ A teljes cikk csak később, 1931 márciusában jelenik meg a *Pesti Futár*-ban.

az az erény – tette hozzá –, ami a klerikusokból hiányzik. Utóbbiak ugyanis rossz szemmel tekintenek feleségére, mivel elvált asszony. Nádas Sándor azonban hozzátette, a romantika gyönyörű dolog, de csak a színpad, ami után jön az az igazi élet. A vagyon, a rang kérdése, a család hitbizományi reformja, mellyel akár „örök sötétség” is borulhat a kapcsolatra. Nádas értékelésében úgy látta, Albrecht kitűnő családból származik, tanult, művelt, jó nevelést kapott, egyetlen hibája, hogy: „ (...) *nem tud egyhelyben maradni izeg, mozog, kapkod, mint akinek sürgős dolga van.*” Írását egy tanáccsal zárta: „*Tessék csöndben maradni, ne dobálja el magát, ne szórja szét a nevét, tehetségét, várja meg a nagy szerepet, amit majd kiosztanak neki.*” Végezetül hozzátette, nem gondolja, hogy valaha is esélye lenne a trónt megnyerni magának, mert azt az esélyt már eljátszotta. Mindenesetre biztosítania kell jövőjét, amit minden bizonnyal nem a közrendűek szintjén fog megtalálni.⁵⁵ A szerző stílusa jól tükrözi, hogy számára nem fontos a hierarchia, s a társadalmi csoportokat nem rang alapján kell elhelyezni, sőt az eltérő társadalmi csoportok számára nem lehet különböző mércéket felállítani. Ennek a szemléletmódnak az alapját képezte az is, hogy maga a szerző sem az arisztokrata elitből származott.

Másfajta véleményt képviselt Seipel⁵⁶ volt osztrák kancellár, akinek a nyilatkozata szerint Albrecht cselekedete egyházellenes és az egyház nem fog kivételt tenni ügye elbírálásában,⁵⁷ míg Alfonz spanyol király külön táviratban értesítette a hírközlés munkatársait, leszögezve benne, hogy a hírek ellenére ő semmilyen formában nem intézett üdvözlő táviratot az ifjú párnak.⁵⁸

BOLDOGAN ÉLTEK, AMÍG...

Nyilvánvaló volt, hogy Albrecht számára két lehetőség maradt: választhatta, hogy családjával szakítva, feleségével együtt, de rang nélkül élék életüket, vagy pedig mindent elkövet azért, hogy házasságát törvényesként ismerjék el, és családjá visszafogadja őt, amivel társadalmi

⁵⁵ Nádas Sándor: Hidegvér, Fenség! In: *Pesti Futár* 24. 1931. 03. 15. 6. sz.

⁵⁶ Ignaz Seipel (született 1876. július 19. Bécs – meghalt 1932. augusztus 2. Pernitz, Ausztria), római katolikus pap, kétszer kancellár. 1930. szeptemberétől novemberig osztrák külügyminiszteri tisztséget töltött be. Lásd: Szatmári Péter: Az osztrák Riche-lieu. = *Világtörténet*, 2006. Online: https://ti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtoritenet/vt_2006_1/szatmari.pdf Letöltés: 2023. január 18.]

⁵⁷ *Pesti Hírlap* 52. 1930. 09. 23. 215. sz. 4.

⁵⁸ *Uj Nemzedék* 12. 1930. 09. 02. 198. sz. 2.

státuszát és a vele járó kiváltságos helyzetet is visszakapja. A következő időszak eseményei jól mutatják, hogy a főherceg a második lehetőséget választotta. Szeptember elsején ugyanis, alig néhány nappal a házasságkötés után, Albrecht a mátyásföldi repülőtéren gróf Lóváry néven inkognitóban jelent meg, ahol gépet bérelt és Spanyolország felé indult. Hamarosan elterjedt a hír, hogy utazásának komoly indoka volt: célja, hogy Madridban Alfonz királlyal találkozzon, s a király közbenjárását kérje a házasság elfogadásának ügyében a Vatikánnál. Korábban ugyanis, bár Albrecht tárgyalt Sincero bíborossal a házasság érvényesítése ügyében, a bíboros kísérlete sikertelennek bizonyult. Pár nap múlva Irén is csatlakozott Albrechthez Spanyolországban, ám reményeik hamar szertefoszlottak. Együtt jelentek meg Lequeitiében Zita királyné előtt. Ezt azért kellett megtenni, mert Zita fia, Ottó, a Habsburg ház akkori feje, még kiskorú volt, ezért törvényes gyámként anyját, Zitát a Habsburg ház ideiglenes fejét illette meg a döntés ebben az ügyben. Hunyadi gróf főudvarmester és gróf Cziráky József utóbb azt közölték, Zita királyné megtagadta a hozzájárulást az engedély nélkül kötött polgári házassághoz és kifejezte véleményét, hogy a legszigorúbban elítéli a királyi herceg eljárását.⁵⁹ Spanyol útjáról hazatérve Albrecht és Irén még mindig nem adták fel törekvéseiket házasságuk érvényesítésére. Albrecht több helyen is leszögezte, hogy ő magyar állampolgárként a magyar törvényeket tartja magára nézve kötelezőnek, ami nem ismer rangon aluli házasságot, így minden magyar állampolgár törvényes feleségét férje családi neve illeti meg.⁶⁰

A szenzáció lecsengésére lehetne következtetni, abból, hogy a sajtóban egyre kevesebb híradás jelent meg az ifjú párról, illetve házasságuk bonyodalmairól és a megjelent írások sem éppen a pontosság és megbízhatóság mintái voltak. December végén a Délamerikai Magyarság lapjain már a következő címet olvashatjuk „*Véget ért a szerelmi regény!*” A szerkesztő értesülése szerint ugyanis a főherceg már feladta minden reményét, hogy házasságát elismertetni tudja és ennek hiányában a pár továbbra is külön lakásban élt, és csak időnként találkoztak. November elején Irén és első házasságból született fia, Rudnay Béla Szabadkára érkezett, hogy a helyi temetőben a halottak napján koszorút helyezzenek a kisebbik fiú sírjára. Irén szokásához híven a Lováry Albrechtné nevet használta, de érkezése természetesen nem maradhatott titokban, így a Lelbach házat, ahol édesanyjánál szállt meg fiával, a sajtó képviselői azonnal ellepték. A tudósítók erőfeszítései eredménytelenek voltak, hiszen Irén egyetlen

⁵⁹ *Budapesti Hírlap* 50. 1930. 09. 10. 205. sz. 7.

⁶⁰ *Friss Ujság* 35. 1930. 09. 10. 204. sz. 7.

nyilatkozatot sem adott.⁶¹ Amíg Irén teljes csendben emlékezett elhunyt fiára, addig Albrecht újabb törekvéseket indított házassága elfogadására a katolikus egyháznál. Az *Est* szerkesztője úgy tudta, hogy Albrecht most egyenesen Rómához fordult felbontani a főhercegné első házasságát és egyúttal áldást kérni az új házasságra. Támogatást itt sem kapott, így hamar elterjedt a hír, hogy valójában már nem is a házasság áldását szeretné elérni, hanem a sok kiábrándultság után pont fordítva, a házasság felbontása irányába tett lépéseket. Albrecht ezidőben, november 16-án Debrecenben tartózkodott, ahol a Hortobágyon vadászgatott bizalmasaival, Brazília budapesti követével, valamint Andrássy Géza gróffal. A vadászatról hazatérve egyetlen hírt sem erősített meg, azt viszont cáfolta, hogy házassága felbontását szeretné elérni.⁶²

A híresztelés alapját nemcsak a különélés, hanem az is táplálta, hogy a birtokügyek körül is viták alakultak ki. A menyegző után Albrechtől megvonták régi hatáskörét a magyaróvári birtok teljes hatalmú vezetése felett, és ezt a birtokot most maga Frigyes főherceg irányította és Albrecht számára mindössze pár ezer pengőben állapították meg a havi apanázst. Aggodalomra adhatott okot az is, hogy míg korábban, házassága előtt Albrecht nagy szerepet vállalt a közéleti rendezvényeken és eseményeken, addig a házasság megkötése után szinte egyetlen társasági eseményen sem jelent meg, különösképpen nem a feleségével. A házassága utáni időkben szinte minden figyelmét a tanulmányaira fordította, elmélyedt a közgazdaságban, elemezte brazíliai megfigyeléseit. Az egyetlen társadalmi esemény, amelyen rendszeresen részt vett, a „közgazdasági szerdaként” emlegetett összejevetel volt. Ilyenkor meghívta a magyar közgazdasági élet kiválóságait, és lakásán vitatták meg a világgazdasági krízis aktuális problémáit.⁶³ Úgy tűnik, egyfajta patthelyzet alakult ki, melynek következtében az elkövetkező hónapokban a sajtó érdeklődése a házaspár felé végképp alábbhagyott, szinte semmilyen hír nem jelent meg róluk. 1931 márciusában jelentek meg újabb híradások, miszerint a főherceg családjában gyermekáldás történt, Irén hamarosan egy gyermeknek fog életet adni, amelynek keresztapja nem kisebb személy, mint Alfonz spanyol király lesz.⁶⁴ Ennek a pletykának annyi alapja volt, hogy elterjedt a hír, miszerint a pár életében júliusra várható egy különleges családi esemény, amely friss házások esetében nem meglepő módon mindenki számára a gyermekáldást jelentette. Bár az olvasók vélhetően

⁶¹ *Déli Hírlap* 6. 1930. 11. 05. 252. sz. 4.

⁶² *Az Est* 21. 1930. 11. 16. 261. sz. 2.

⁶³ *Pesti Napló* 81. 1930. 11. 18. 262. sz. 7.

⁶⁴ *Keleti Ujság* 14. 1931. 03. 05. 52. sz. 8.

szívesen vették volna a híradásokat a gyermekáldásról, az mégsem következett be. Ehelyett szeptemberben egy tragikus haláleset került középontba, ugyanis Izabella főhercegnő 1931. szeptember 5-én a budapesti Fasori Szanatóriumban elhunyt.⁶⁵ Elvileg feltételezni lehetne, hogy egy ilyen tragikus esemény összehozza a családtagokat, ez azonban nem következett be. Izabella halálos ágyánál ugyanis a főherceg felesége még tiszteletét sem tette, sőt egyenesen Szabadkára utazott anyjához, hogy a temetést és az utána következő időszakot ott vészelje át, távol a felhajtástól. A halál bekövetkeztéről csak telefonon értesült férjétől, egyetlen gesztusként a közeli katolikus templomban imádkozott a főhercegnőért. Izabella temetése nagy társadalmi eseménynek számított, ahol számos előkelőség jelent meg, köztük a hazai politika és közélet számos reprezentánsa, beleértve magát Horthy kormányzót is.⁶⁶ A feleség esetében a szertartástól való távolmaradás ugyan rossz fényt vetett rá, így viszont nem kellett kínos találkozásokkal szembesülnie.

Szinte még el sem temették Izabellát, gyermekei azonnal egymásnak estek. Albrecht hat nővére ugyanis összefogott, hogy fivérüket kitérjék az örökségből, és a vagyont hat egyenlő részre osszák fel egymás között. Ezt a gyorsított eljárást továbbra is arra alapozták, hogy hallomásuk szerint a főherceg felesége anyai örömök előtt áll és szeretnék elkerülni a magyar örökösödési törvények beteljesülését, ha addig hivatalosan is nem történik meg Albrecht kizárása.⁶⁷ A lánytestvérek Zitát, illetve Ottót szerették volna döntőbírónak megtenni, az akció azonban félbe maradt, vélhetően érzékelve a helyzet kényes jogi természetét.⁶⁸ A halálesettől eltekintve a pár élete a későbbiekben sem vált sajtótémává, valószínűleg azért sem, mert Albrechték alig-alig jelentek meg társadalmi rendezvényeken. A kivételek között említendő, hogy 1930 októberében a hadsereg sporthetéről mutattak be filmet a Tiszti Kaszinóban, amelyen részt vett Horthy Miklós kormányzó és Gömbös Gyula is Albrecht főherceg társaságában, de erre a rendezvényre felesége nem kísérte el a főherceget.⁶⁹ Novemberben a főherceg Debrecenbe érkezett, hogy később vadászaton vegyen részt a Hortobágyon. A vadászat természetesen csak férfiaknak szólt, a főhercegné már Debrecenbe sem kísérte el férjét.⁷⁰ Később, 1932 júniusában a Levente ünnep közönsége között, a díszpályában foglalt

⁶⁵ *Déli Hírlap* 7. 1931. 09. 07. 201. sz. 3.

⁶⁶ *Maros* 5. 1931. 09. 10. 209. sz. 2.

⁶⁷ *Pesti Napló* 82. 1931. 11. 24. 267. sz. 1.

⁶⁸ Több lap értesülése szerint Zita királyné egyértelműen egyik oldalt sem képviselte.

⁶⁹ *Pesti Napló* 81. 1930. 10. 22. 240. sz. 14.

⁷⁰ *Kis Ujság* 43. 1930. 11. 12. 257. sz. 6.

helyett József és Albrecht is, de a főherceg ekkor is felesége nélkül érkezett. 1933. február 28-án jelentek megelőzően olyan hírek, miszerint a pápa engedélyezi Albrecht és Irén egyházi esküvőjét. Ekkor úgy tűnt, hosszú idő után és sok akadály leküzdésével a Szentszék végre meghozta döntését, melyben egyértelműen kifejezték, hogy engedélyezik a királyi herceg egyházi esküvőjét.⁷¹ A hír futótűzként terjedt az összes lap hasábjain, megjelentek a Lebach Irén korábbi házasságának felbontásáról szóló pápai nyilatkozatok is,⁷² s így úgy tűnt, megnyílt az út a házasság egyházi megerősítésére.⁷³ A pápa a döntését azzal indokolta, hogy: „(...) *a katolikus Lebach Irént a református Rudnayval református templomban, református pap eskette, így azt tulajdonképpen felbontani sem kell.*”⁷⁴ Az egyházi beleegyezés után így rögtön szárnya is kaptak a sajtóban azok a találgatások, hogy vajon az egyházi esküvő után hogyan alakul majd a polgári származású nő közjogi és társadalmi helyzete, valamint az immár hivatalosan is főherceginek tekinthető pár milyen szerepet kíván vállalni a közéletben.⁷⁵

A KAPCSOLAT VÉGE

Nem meglepő módon 1934 májusában újra szárnyra kaptak a hírek, miszerint Albrecht főherceg válik feleségétől. A történet előzményéhez tartozik, hogy a pápai beleegyezés ellenére sem történt meg a katolikus szertartás szerinti esküvő, ami Albrechtet válaszut elé állíthatta a szerelem vagy közéleti szereplés között. A Habsburg család hajthatatlannak tűnt, a pápa is hallgatott és a korabeli előkelő társasági élet sem fogadta be Albrechtéket: sehol sem jelenhettek meg közösen, kerülniük kellett a társadalmi eseményeket. Ennek a bizonytalan és kínos helyzetnek a leg-

⁷¹ 8 Órai Ujság 19. 1933. 02. 28. 48. sz. 4.

⁷² 1933. februárjában és márciusában szinte az összes működő napi-hetilap beszámol a pápa döntéséről. A döntés indoklását és részleteit a következő lapokban is olvashatjuk: Pesti Hírlap, Az Est, Magyar Hírlap, Magyarország, Pesti Napló, Ujság, Amerikai Magyar Népszava, Reggeli Hírlap.

⁷³ Érdekes kiegészítés, hogy 1933. novemberében, Lebach Irén autója elgázolt egy helyi hentesmestert, aki a baleset következtében súlyos sérüléseket szenvedett. A különös csavar a történetben, hogy a sérült ügyvédje először a főudvarnagyi bírósághoz fordult, ahonnan formai okokból elutasították, arra hivatkozva, hogy Lebach Irén nem tartozik a Habsburg-ház tagjai közé, így a sértett kénytelen volt a polgári bírósághoz fordulni. Ez az eset is jól mutatja, hogy nem csak a család, hanem a jogrend és a közélet sem tekintett Irénre törvényes feleségként.

⁷⁴ Erdélyi Lapok 2. 1933. 02. 28. 47. sz. 7.

⁷⁵ Erdélyi Lapok 2. 1933. 02. 28. 47. sz. 7.

egyszerűbb lezárását a válás jelenthette, melyet immár nemcsak Albrecht, hanem felesége is sürgetett.⁷⁶ A Délamerikai Magyarság értesülése szerint a válóper szeptember elsején együttesen nyújtották be, míg több helyen úgy értesültek, hogy pert a felesége indította meg Albrecht főherceg ellen, hűtlen elhagyás címén. A kérelem benyújtása nagy feltűnést keltett, főleg a monarchisták körében, hiszen így ismét felmerülhetett Albrecht trónigényének kérdése. Bizonyos politikai körök szinte biztosak voltak benne, hogy a válóper lezárása után Albrecht azonnal bejelenti igényét a magyar trónra. A válást mellesleg megkönnyítette, hogy a házasság megkötése óta – a sajtóforrások szerint - Albrecht és Irén sohasem éltek együtt tartósan. Tisztázandó kérdés csupán a névhasználattal kapcsolatban merülhetett fel, s állítólag Irén kész volt lemondani férje nevének viseléséről.⁷⁷ A válás kapcsán anyagi problémák is felmerültek. Irén ugyan maga is dúsgazdag családból származott, de a főhercegi címről való lemondásért cserébe, tekintélyes végkielégítésre tartott igény, ami végül realizálódott. Frigyes főherceg birtokaiból 16 ezer katasztrális hold termőföldet írtak át a nevére, mindemellett megkapta a villát, melyben az elmúlt néhány évet töltötte.⁷⁸

A válóper beadásakor talán még elképzelni sem tudták a felek, hogy házasságuk megszüntetése milyen bonyodalmakkal is fog járni. A polgári bíróság elvileg illetékes volt ez ügyben, de mivel Albrecht főherceg a Habsburg család tagja volt, így számára külön jogi eljárás szükségeltetett. Elvileg a királyi ház tagjainak egymás közötti pereit és a személyi állapot körüli pereket nem a fő udvarnagyi bíróságnak, hanem a királynak maga kell eldöntenie, vagy pedig a király által választott bíróságnak.⁷⁹ A válás egyetlen útjának az tűnt, hogyha törvényhozási úton vagy rendeleti úton intézik el a kérdést.⁸⁰ Érdekes tény, hogy bár a sajtó a válás részleteivel és folyamatával is foglalkozott, mégsem volt olyan élénk az érdeklődés, mint a kapcsolat kezdetén. A válás részleteiről már csak kisebb cikkek jelentek meg, elsüllyesztve a többi, „hétköznapi emberrel” kapcsolatos cikkek közé, nem főcímlapon, nem kiemelt hírként. Míg a házasság részleteit kiemelten olvashatjuk például a Friss Újságban és

⁷⁶ *Délamerikai Magyarság* 6. 1934. 09. 04. 723. sz. 1–2.

⁷⁷ Ha a bíróság ugyanis úgy ítéli meg, hogy a házassága férj hibájából szűnik meg, és az asszony ragaszkodik továbbra is a férje nevének viseléséhez, ettől a jogától megfosztani nem lehet. Lásd: *Az Est* 25. 1934. 09. 02. 198. sz. 3.

⁷⁸ *Marosvidék* 2. 1934. 09. 12. 207. sz. 2.

⁷⁹ Ennek alapját az 1909. évi XVI. törvénycikk mondta ki, amelyet a válóper napjáig nem változtatták meg, nem helyezték hatályon kívül.

⁸⁰ *Magyarország* 41. 1934. 12. 25. 291. sz. 4.

a Kis Újságban, addig ezek a lapok a válásról szinte már nem is írnak. Ehelyett sokkal inkább foglalkoztak Albrecht társadalmi szerepvállalásával, amelyről szinte minden nap jelentek meg cikkek. „*Albrecht főherceg vadásztársasága százhetven vadlibát lőtt a Hortobágyon...*”⁸¹, „*Albrecht királyi herceg elvállalta a vívószövetség elnöki tisztségét.*”⁸² *A Magyar Touring Club december 2-án délután fél 5 órakor Szegeden a Városháza közgyűlési termében Albrecht kir. herceg vezetésével nagygyűlést tartott.*”⁸³ Ezekből a cikkekből arra következtethetünk, hogy bár a válás még hivatalosan nem ért véget, a köztudatban Albrechtet és Irént már külön félként kezelték. Irén rangon aluli helyzetét az is tükrözte válófélben lévén főherceg férjétől, hogy a sajtó már szinte már nem is foglalkozott magánéletével. Ezzel ellentétben Albrecht főherceg elváltként és rangjára újból visszahelyezve életének minden mozzanata érdekes volt az olvasóközönség számára.

A válást végül a per megindítása után két évvel 1937. június 1-jén mondta ki az udvari bíróság nevében (tehát nem a polgári bíróság) Makay Emil elnök. Lelbach Irén a jövőben a tescheni hercegnő címet használhatta, az anyagi kérdésekről pedig már korábban döntöttek.⁸⁴ A záró döntés bejelentésénél Albrecht királyi herceg képviselőjében Bogsch Árpád, a felesége képviselőjében Kövess Béla, a házasságvédés részéről pedig Spur Kálmán voltak jelen.⁸⁵ A hírek szerint a válóper kimondása után Albrecht hosszabb idejű amerikai utazást tervezett. Albrecht magánya végül nem vált tartóssá, és egy újabb kapcsolat és házassági terv került ismét a sajtóhírek közzé.

⁸¹ *Az Est* 25. 1934. 10–14. 232. sz. 8.

⁸² *Kis Újság* 47. 1934. 11. 07. 250. sz. 8.

⁸³ *Budapesti Hírlap* 54. 1934. 11. 27. 267. sz. 21.

⁸⁴ A bontóper hivatalos nyilatkozata: „*Albrecht királyi herceg és felesége házasságát a főudvarnagyi bíróság Albrecht királyi hercegné kérésére 1937 június 1-én hozott ítéletével felbontotta. A házasság felbontása után Albrecht királyi hercegné az „Albrecht tescheni hercegné” nevet fogja viselni.*” Lásd: *Friss Újság*, 42. 1937.06.03. 123. sz. 5.

⁸⁵ *8 Órai Újság*, 23. 1937. 06. 03. 123. sz. 1.

Barta Róbert:

A balkáni viszonyok 1931-ben Carlile Aylmer Macartney előadásának tükrében

BEVEZETÉS

Carlile Aylmer Macartney neve a hazai és nemzetközi történész társadalom előtt leginkább az 1938 és 1945 közötti időszakban Magyarország mellett kifejtett aktív diplomáciai, politikai és propaganda „lobbi” tevékenysége, valamint a brit és amerikai egyetemeken évtizedekig tankönyvként használt történeti munkái¹ révén ismert. A modernkori brit–magyar kapcsolatok diplomácia- és politikatörténeti vonatkozásaival foglalkozó hazai és külföldi szakemberek a skót származású, jómódú, Észak-Írországból származó családba született brit történész Magyarországgal kapcsolatos tevékenységének különféle vonatkozásait már érintették,²azonban „Macartney Elemérről”³még

¹ Macartney, Carlile Aylmer: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I–II.* Edinburgh, 1956–1957. Magyar kiadása: Carlile Aylmer Macartney: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945. I–II.* Bp., 2006.; Macartney, Carlile Aylmer: *Hungary. (The Modern World. A Survey of Historical Forces.)* Foreword by H. A. L. Fischer. London, 1934. Magyar kiadása: Macartney, Carlile Aylmer: *Magyarország.* Ford. Fest Sándor–Kállay Miklós. Bp., 1936.; Macartney, Carlile Aylmer: *Hungary. From Ninth Century Origins to the 1956 uprising.* New Brunswick–London, 2009. (A kötet az 1962-es kiadás reprintje.); Macartney, Carlile Aylmer: *The Habsburg Empire 1790–1918.* London, 1969. (Reprinted with Correction 1971.)

² Evans, Robert John Weston: The Making of October Fifteenth. C. A. Macartney and his Correspondents. In: *British-Hungarian Relations since 1848.* Szerk. László Péter–Martyn Rady London, 2004. 259–271.; Seton-Watson, Hugh: *Carlile Aylmer Macartney 1895–1978.* Proceedings of The British Academy, LXVII. London, 1981. 411–432.; Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945).* Bp., 2005.; Lojkó Miklós: C. A. Macartney and Central Europe. = *European Review of History* 6, 1999. 1. sz. 37–57.; Czigány Lóránt: Trianon angol kritikusa. Száz éve született „Macartney Elemér” = *Magyar Nemzet* 1, 1995. 19. sz. 14.; László Péter: The Political Conflict between R. W. Seton-Watson and C. A. Macartney over Hungary. In: *British-Hungarian Relations since 1848.* Szerk. László Péter–Martyn Rady, London 2004. 167–193.; Ránki György: Találkozásaim Macartney Elemérről. = *Élet és Irodalom*, 1978. 27. sz. 6.

³ A brit és a magyar közvélemény főként a második világháború első éveiben, magyar nyelven sugárzott BBC rádió adásain keresztül ismerhette meg Macart-

nem született tudományos igényű, átfogó magyar nyelvű feldolgozás. Ismertségét az is jelzi, hogy az online térben a nevére keresve a *Google* több mint százezer, de a szűkebb hazai keresztmetszetű *hungaricana.hu* is ötszáznál több találatot jelez. A rendszeresen és sokat publikáló, ezért talán grafománnak is nevezhető Macartney pályája során a történelmi és a közéleti, diplomáciai tevékenység szorosan összekapcsolódott. Macartney 1926 és 1978 között publikált,⁴ számos Magyarországgal foglalkozó szaktörténelmi munkája több kiadást is megélt, bizonyíthatóan alakítva a korabeli brit és angol nyelven olvasó más országok közvéleményének Magyarország képét.

Carlile Aylmer Macartney 1931-es, az alábbiakban közlésre kerülő Balkánról szóló előadása, mely a londoni Royal Institute of International Affairs (Chatham House) székházában hangzott el, jelzi a szerző mélyreható jártasságát a balkáni térség és a tágabbi kelet-közép-európai régió új-és legújabbkori történetében, valamint alapos ismereteit az itt élő népek etnikai, vallási viszonyai és ezek interakciói tekintetében.⁵ A brit történész alapos és naprakész ismereteit részben a Népszövetség alkalmazottjaként a közép-kelet-európai és a balkáni térségbe irányuló folyamatos utazásaival, részben a magyarság iránti lankadatlan érdeklődése révén szerezte; 1921 és 1940 között majdnem minden évben járt Magyarországon.

ney magyarosított nevét. Rádiós szerepléséről bővebben: Pál Mónika: „Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél.” C. A. Macartney és a BBC magyar adása. In. *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Szerk. Frank Tibor. Bp., 2004. 340–357.; A korabeli brit–magyar kapcsolatokról: Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914–1946. = *Századok*, 1996. 2. sz. 273–339.; Tágabb közép-európai kitekintéssel: Gábor Bátonyi: *Britain and Central Europe 1918–1933*. Oxford, 1999.

⁴ *Studies on Early Hungarian and Pontic History*. In. *Variorum collected studies*. Szerk. Czigány, Lóránt– Péter, László, Aldershot, 1999. A kötet Macartney 17 tanulmányát tartalmazza a korai és érett középkori Magyarországról, valamint Hugh Seton-Watson nekrológiát és Macartney műveinek hét oldalas, a szerkesztők által 1915-től kronologikusan válogatott listáját.

⁵ Macartney előadását a vita összefoglalója követte. Az előadás és a vitáról készült jegyzőkönyv magyar nyelvű közlése: Barta Róbert: *A magyarság vonzásában*. Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásaiból és beszédeiből. Debrecen, 2021. 107–121.

Forrásközlés

C. A. MACARTNEY: POLITIKAI KAPCSOLATOK A BALKÁNON⁶

A levezető elnök⁷ megnyitja a tanácskozást és elmondja, hogy a mai téma a balkáni államok egymás közötti kapcsolatait tekint át, mert ezek a kapcsolatok erőteljesen befolyásolják a szóban forgó államok belső helyzetét is. Ezek után röviden kitért a különböző államokra. Albánia, fejtette ki, szép fejlődés előtt áll és több lesz, mint földrajzi fogalom, amennyiben az új albán generáció túllép a török uralom örökségén. Az országban jelenleg tapasztalható olasz befolyás sokakat dühít, mert Olaszország nem segít Albánián, másokat már az is elszomorít, hogy az olaszok egyáltalán ott vannak. Görögország egészen mostanáig egyet jelent Mr. Venezelos⁸ kormányzásával, aki a testületi kormányzás helyett mindent egyedül akar irányítani. Mr. Venezelos mostani látogatása Rómában és Belgrádban és általában véve a politikája azt jelzi, hogy sem francia, sem olasz irányba nem kíván elmozdulni, hanem inkább mediterrán államférfiként a mediterrán térségre koncentrál. Bulgáriában ebben az évben általános választás tartottak. A bolgárookra nagyon jellemző, hogy ott mindenki úgy véli, hogy saját magának kell parlamenti képviselővé válnia, minden parlamenti képviselő kormánytag akar lenni és minden kormánytag élete végéig meg kívánja tartani hivatalát. Ami az olasz befolyást illeti, az uralkodó házassága miatt ez egyértelműen erősödni fog, bár ez a frigy nem politikai okokból kötöttet.

Végül a levezető elnök reményét fejezte ki, hogy az eszmecsere középpontjában Jugoszlávia lesz, ahol a belpolitika normális működését a mai napig a korrump és eredménytelen kormányzás akadályozza. A jugoszláv kormány semmilyen tekintetben nem képviseli a népet és valódi tá-

⁶ *Political relations in the Balkans*. Adress given by a Section Meeting on February 2nd, 1931. by Mr. C. A. Macartney. Sir Edward Boyle, Bart., in the Chair. Royal Institute of International Affairs (RIIA), Chatham House, London. Library of RIIA, 8/120. Az itt közölt előadás és vita szövege a szerző saját fordítása.

⁷ Sir Edward G. Boyle (1878–1945) jogász, politikus közhivatalnok. Balkán szakértőként 1915-ben a szerb ügyekkel kapcsolatos brit megbízottként tevékenykedett. A két világháború között a Balkan Committee és a Royal Institute of International Affairs aktív tagja. Életéről bővebben online: Knight Family of Seattle, <https://timknightseattle.wordpress.com/2019/12/08/sir-edward-boyle-2nd-baronet/> – 2021. augusztus 16.

⁸ Elefthérios Venizélosz (1864–1936) görög politikus, államférfi. 1910 és 1920, valamint 1928 és 1933 között többször is miniszterelnök. A modern Görögország megteremtője és a pánhellén eszme elkötelezett híve. Életéről bővebben online: Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Eleutherios-Venizelos> – 2021. augusztus 16.

mogatottsága csak szlovén területeken van, ott is csak azért, mert az olasz uralom alatt élő szlovének elnyomása miatti elégedetlenséget használja ki. Az összes balkáni probléma valószínűleg Macedóniában összpontosul. Két ismert macedón politikus, Mr. Csalev Skopje-i polgármester és Mr. Anasztazov, Mr. Davidovics pártjának politikusa, mostani londoni látogatásuk alkalmával nem adhatott interjút a jugoszláv nagykövetségben. Pedig csak azt akarták elérni, hogy elmondhassák, ők egy független macedón parlamentet akarnak létrehozni. A horvátok évszázadok óta az európai civilizáció részei; a macedónoknak különösen termékeny földjeik vannak, ahol évente kétszer is lehet aratni és erőteljes, tehetséges, aktív nép él ott; a szerbek bátor harcosok, meggyerők és demokratikus gondolkodásmódúak. Mindezek nagy lehetőségeket jelentenek, de amíg a horvát és macedón kérdés nem oldódik meg és nem lesz új jugoszláv kormány, addig aligha lesz esély igazi változásra.

MR. MACARTNEY ELŐADÁSA

A Balkán hagyományosan Európa békétlen térsége, és ez a békétlenség nem csupán az ott élő népek erőszakosságának köszönhető, hanem a kívülről jövő intrikáknak és befolyásoknak is. Jelenleg is ez a helyzet és annak ellenére, hogy a hagyományos ellenségeskedések okai már jórészt megszűntek, a békétlenség továbbra is fennáll és nincs igazi magyarázat arra, hogy miért. Úgy gondolom, hogy a közeljövőben nincs arra sok remény, hogy az ottani helyzet javuljon, de amennyiben a legfőbb problémák ügyében elmozdulás történik, úgy a távolabbi jövőben a balkáni helyzet javulhat.

A Párizs környéki békék óta eltelt időszakban és a balkáni helyzetet tekintve három olyan tényezőt látok, melyek meghatározzák a térség viszonyait. Az első: a 19. században és a 20. század elején a térségbeli területek hovatarozására a dinamikus és folyamatos változás volt jellemző. Az Oszmán Birodalom „Európa beteg embere” volt és fokozatosan elveszítette balkáni területeit. Ebből természetesen következett, hogy a létrejövő balkáni államok mindegyike az Oszmán Birodalom utódállamának tartotta magát és folyamatos izgalommal tekintett a külső tényezőkre. Másodsor: a balkáni államok kicsik, gyengék és szegények voltak, az őket körülvevő hatalmak (Ausztria-Magyarország, Oroszország) erősek és gazdagok. Harmadsor: az említett két birodalom nem tekintett semlegesként a térségre, hanem folyamatos célként hirdették a balkáni politikai befolyásszerzést, és amennyiben lehetséges, a területi gyarapodást is. Ezeknek a hatalmaknak a célja Konstantinápoly megszerzése

volt, és ezért vitték be a balkáni ügyeket az európai diplomáciába, olyan kérdéseket helyezve reflektorfénybe, mint például, hogy melyik kis állam legyen a teljesen jelentéktelen novibazári szandzsák új birtokosa.

Mindezek a körülmények mára megváltoztak. Sem Ausztria, sem Magyarország nem fogalmozik a Balkánnal, a Szovjetunió az utóbbi években teljes érdektelenséget mutatott és náluk ez a következő ötéves terv végéig így is marad. Az igaz, hogy az orosz bolsevikok bizonyos mértékben jelen voltak a besszarábiai zavargások és az 1922-es bulgáriai forradalmi események mögött, de a Balkán iránt jelenleg nem mutatnak nagyobb érdeklődést, mint Németország, vagy a Távols-Kelet iránt. Egyetlen európai hatalom sem vette át Oroszország, vagy Ausztria-Magyarország helyét a Balkánon. A németek mindig a Bismarck-i tradícióhoz tartották magukat, miszerint a keleti kérdés annyit sem ér, mint egyetlen porosz gránátos katona élete. Ugyanakkor a német kereskedelmi utazók mindenhol jelen voltak a Balkánon, ezek a *jugend*-ek csak gitároztak és semmiféle politikai szerepük nem volt. Nagyon könnyű úgy politizálni, hogy nem is akarunk politizálni, és jó okunk van arra, hogy hálásak legyünk a németeknek, hogy ők így tettek.

Jelenleg Franciaország és Olaszország az a két állam, amelyik ki akarja terjeszteni befolyását a Balkánra. Ebben a tekintetben ugyanolyan riválisok, mint Ausztria-Magyarország és Oroszország voltak a háború előtt, de ez a rivalizálás jelenleg másként zajlik. Céljaikat nem hirdetik olyan direkt módon, mint ahogyan az a háború előtt történt. Az ügyeket különféle aspektusokból közelítik meg és közvetlenül nem konfrontálódnak.

Franciaország a háború befejeződése óta az egész közép-és délkelet-európai térségben nagyon aktív. Nincsenek területszerző céljaik és egyetlen balkáni állam, vagy államok csoportja iránt sem érdeklődnek különösebben. Amivel igazán foglalkoztak mielőtt kiéleződött volna rivalizálásuk Olaszországgal, az a Rajna-vidék volt. A Rajna-vidék bebiztosítását tartották szem előtt a Balkánon is, így készek voltak minden olyan állam, vagy államok támogatására, melyek ellensúlyozni tudják Németországot és elfogadják a békerendszert, emellett fel kell használni a szláv népek németek iránti ellenszenvét. Meg vagyok arról győződve, hogy amennyiben a békerendszer egy erős Ausztriát, vagy Magyarországot teremtett volna, Franciaország jelenleg ezeket az országokat támogatná egy gyenge Jugoszlávia és Románia ellen. Miután azonban nem ez a helyzet, így Jugoszlávia és Románia felé közelednek, de főképpen Jugoszlávia felé. A jugoszlávok különösen érdekelték a békerendszer fenntartásában, így ők a franciák természetes szövetség-

seinek számítanak. Franciaország nem érdekelt abban, hogy a térség egyik nemzetét a másik ellen fordítsa. Megbíznak ottani szövetségeseikben, tudják, hogy a jugoszlávok és a románok nem tehetnek mást, minthogy támogatják őket. A többi ország felé lehetőség szerint baráti viszonyra törekednek, és miközben diplomáciai, morális és pénzügyi eszközökkel támogatják a jugoszlávokat és a románokat, arra törekednek, hogy a többi balkáni népek is jó viszonyt ápoljanak egymással. Ezért támogatják az összefogásukat és a különféle egységtörekvéseket, például a Duna Konföderáció tervét, vagy korábban a magyarországi Habsburg restauráció koncepcióját, és mindig jóindulatúak Bulgária irányába. Amennyiben azt mondjuk, hogy a jelenlegi békerendszer fenntartása a békét szolgálja, akkor azt is kell mondanunk, hogy a francia politika a béke politikája. De hozzá kell tennünk, hogy ez a politika a nagyhatalmi erőre alapozódik. Franciaország térségbeli protezsáltjai erőn felülfegyverkeznek, Jugoszlávia az államkassza 30%-át költi erre a célra, és a katonai erőre alapozott térségbeli francia politika veszélyes Délkelet-Európára.

Olaszország ügye egészen más. Olaszország jelenleg legalább olyan mértékben balkáni állam, mint Románia, amennyiben figyelembe vesszük az olaszok érdekeltségeit az Isztriai-félszigeten, a Dodekanész-szigeteken, vagy törekvéseiket Albániában és Dalmáciában. Olaszországnak a kezdetektől fogva ellensége volt Jugoszlávia és az olasz politika régóta a jugoszlávok meggyengítésén munkálkodik. Ami a jugoszlávok bosszantását illeti, ebben az olaszok igazi balkáni stílusban értek el sikereket. Az első időszakban, amikor még nagyhatalomnak és balkáni hatalomnak számítottak, még bizonytalankodtak (kivéve Fiume esetében), és esetlegesen alkalmazták a „húzd meg, ereszd meg” politikát. A Nápolyban és Szicíliában alkalmazott módszereket átültették az Isztriai-félsziget közigazgatásába. A foglyok főbelövése, az isztriai bírák megfélemlítése, a Bulgáriából átcsempészett fegyverek, akik bombákat robbantottak a jugoszláv éttermekben és vasútállomásokon, különösen irritálták a jugoszlávokat. Másrészt Jugoszlávia meggyengítése tekintetében az olaszok kudarcot vallottak. Minden ilyen próbálkozásuk a visszájára fordult. A jugoszlávok szobrot állítottak Gavriló Pricipnek,⁹ mint a jugoszláv függetlenség atyjának; gyakran

⁹ Gavriló Pricip (1894–1918): A sarajevói merénylet elkövetése nyomán elhíresült boszniai szerb terrorista a szerbek egy részének megítélése szerint a szerb nép szabadsághőse. 1918-ban TBC miatt bekövetkezett halála a Monarchia Theresianstadt-i börtönében mártírrá tette őt a szerbek szemében és 1921-ben a jugoszláv kormány Sarajevóban emléktáblát helyezett el sírhelyénél. Azóta Szerbiában több szobrát is felavatták.

elcsodálkozom, hogy miért nem Gabriele d'Annunzionak¹⁰ állítottak emlékművet. Ez sokkal inkább indokolt lett volna, és felbosszantotta volna az olaszokat. Biztosíthatom önöket, hogy senki sem tett többet az egységes Jugoszláviáért, mint d'Annunzio.

Mióta Mussolini hatalomra került Olaszországban, azóta az olaszok sokkal komolyabban viszonyulnak a jugoszlávokhoz, módszeresen elszigetelik a jugoszlávok barátait és támogatják ellenségeiket. Az elmúlt évben az olasz-francia viszony a mélypontra jutott, részben azért, mert az olaszok egy franciaellenes szövetség létrehozását tervezték. Ez szintiszta balkáni politika. Csak röviden szólnék a különböző balkáni államok felé irányuló olasz politikáról. Először is Albánia. Úgy gondolom, hogy Albánia nehezen maradhat független egy igazi válsághelyzet esetén. Tény az, hogy az albánok nagy összegű hiteleket vettek fel, és ha ezeket vissza kellene fizetniük, mindez komoly nehézségeket okozna számukra, ugyanis ezeket a hiteleket teljesen értelmetlen dolgokra költötték. A tavalyi albán költségvetés teljes összegéből (31. 385. 000 aranyfrank) 14. 729. 000 aranyfrank ment el hadikiadásokra, ami a teljes költségvetés 47%-a. Az oktatási minisztérium égisze alatt olasz kiképzőtisztek irányítják a hadsereg fizikai felkészítését, és még egyéb csatornákon át az összes költségvetés mintegy 60%-a hadikiadásokra megy. Az olasz kommunista párt forrásai alapján, négy év alatt Olaszország 104 ezer puskát, 2 ezer géppuskát és az ezekhez szükséges lőszerket szállított Albániába. Még a legelkötelezettebb Albánia pártiak sem tagadják, hogy milyen szoros kapcsolatban áll az ország az olaszokkal.

Az olasz-magyar viszony az utóbbi években hasonlóan szorosra fonódott. Olaszország meg tudott szervezni egy revíziós blokkot, amelyben Olaszország mellett ott van Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária, Görögország és Törökország. Azt hiszem, hogy a nagypolitika dolga annak megítélése, hogy Olaszország mennyire megbízható állam. Az olaszok nem sokat nyerhetnek a békerendszer revíziójával, de ez az eszköz kiváló arra, hogy megnyerjék maguknak a magyarokat és a bolgárokat. A magyarok esetében ez már sikerült is, mert őket minden, revízióval kapcsolatos ügygel meg lehet nyerni. Kétségtelen, hogy a magyarok és az olaszok nagyon közel járnak egy nemzetközi szerződés megkötéséhez, és nem tudom, hogy zajlanak-e már ezzel kapcsolatban titkos tárgyalások.

¹⁰ Gabriele d'Annunzio (1863–1938) olasz költő, író, politikus. 1919 szeptemberében szabadsapatai élén elfoglalta Fiumét és a város környéki területekből létrehozta az 1920 decemberéig létezett Carnarói Köztársaságot. Akciójával komoly válságot okozott Olaszországban és felszította a balkáni szláv népek olasz ellenességét. Macartney erre utalt azzal, hogy d'Annunzio sokat tett a délszláv népek összefogásáért.

Az olaszok Romániához is próbáltak közeledni, de Károly román király nagyon jó viszonyt ápol unokatestvérével, a szerb uralkodóval és mióta az olaszok a békerendszer revíziójának az élharcosai, választaniuk kellett a magyarok és a románok között és ők a magyarokat választották. Az Avarescu¹¹ vezette romániai olaszbarát pártnak jelenleg nincs befolyása.

Bulgária esetében más a helyzet. A bolgárok és az olaszok természetes szövetségesek abban, hogy közösen gyűlölik Jugoszláviát és az olaszok Jugoszlávia elleni akcióit a bolgár sajtó mindig részletesen tárgyalja. De a bolgárok természetüknél fogva rendkívüli módon megbízhatatlanok és nagyon anyagiasak, míg az olaszokra az anyagiasság a legutóbbi időkig nem volt jellemző. Úgy gondolom, hogy a bolgárok mindig is azt tervezték, hogy nem függenek az olaszoktól. De történt egy-két kellemetlen incidens. Mr. Moloffot¹² franciabarátsággal vádolták meg és egy, a szófiai olasz nagykövet által pénzelt bolgár újság sajtóhadjáratot indított ellene. Az egész dolog rosszul sült el. Úgy gondolom, hogy erről Róma is értesült, mert az elmúlt néhány hónapban az olaszok taktikát váltottak és a macedóniai forradalmi szervezeteknek nyújtott támogatásaikat csökkentették, és egy részét átcsoportosították a bolgár kormánynak. Hirtelen nagyon készségesek váltak, iskolákat és kollégiumokat hoztak létre, adományozásba kezdtek, vagyis nemcsak a propagandára költöttek, így az utóbbi hónapokban Olaszország nagyon népszerű lett Bulgáriában. Mindezekhez jelenleg egy másik dolog is kapcsolódik; Borisz király házassága egy olasz hercegnővel. Ez egy szerelmi házasság, amit persze a politikusok megmosolyognak. Úgy tűnik számomra, hogy ezt a házasságot mindkét fél bizonyos fokú fenntartásokkal kezeli. Gyermeekáldás esetén mindkét fél fenntartja a jogot, hogy a házassági szerződést módosítsa, bár mindenki pozitív dolognak tartja a trónörökös jövetelét. Az olaszoknak nem sikerült elérniük, hogy az óvatos bolgárok túlságosan elköteleződjenek. Az összes bolgár párt politikája abban áll, hogy Jugoszláviát kivéve mindenki jó viszonyra kell törekedni, de nem szabad elköteleződniek odáig, hogy bárkivel is szövetségre lépjenek. Úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben teljesen megbízhatóak. Tudják, hogy sokan szimpatizálnak velük Angliában, Németországban és Franciaországban, és egy esetleges olasz szövetséggel nem kockáztatják meg nyugati támogatóik elvesztését.

¹¹ Alexandru Avarescu (1859–1938) román katonatiszt, három alkalommal román miniszterelnök (1918, 1920–21, 1926–27). 1918-ban megalakította a Néppártot, melynek ő lett az elnöke, a párt programja az olasz fasiszta mintákat követte.

¹² Vladimir Moloff bolgár politikus, 1923-ban agrár és közoktatásügyi miniszter, 1926-ban pénzügyminiszter.

Az elmúlt évben, mialatt a franciák megpróbálták az összes balkáni nemzetet megbékíteni, az olaszok megpróbálták megosztani őket és valószínűleg ők voltak a sikerebbek. Jugoszlávia és Románia francia-barát, de az olaszok sikeresen megosztották e két állam szomszédjait. De másrésről, amennyiben a franciákat és az olaszokat a térségben kvázi ellenségeknek tekintjük, és figyelembe vesszük szövetségeseiket, akkor a franciák erősebbek. Számíthatnak Csehszlovákiára, Jugoszláviára és Romániára. Az olaszok oldalán csak Albánia, Magyarország és a bizonytalan Bulgária van, ezek sokkal gyengébb államok. Így a dolgok jórészt a görögökön és a törökökön múlnak. Amennyiben be lehet vonni őket egy olasz szövetségbe, akkor az erőviszonyok megváltoznak.

Nem terveztem azt, hogy a törökökről beszéljek. Nem rendelkezem elég ismerettel róluk. Úgy gondolom, hogy mindenkinek lehet mindent ígérgetni, de nem hiszem, hogy a törököknek bármilyen céljuk is lenne Európában. A görögöket tekintve a kérdés már érdekesebb. A háború befejeződése óta mestéri módon értenek ahhoz, hogy mindig a rivaldafényben legyenek. Néhány hónapja Venezelos szerződést kötött Törökországgal és az Agoraban lezajlott eseményen Bethlen gróf, a magyar miniszterelnök is jelen volt. Több újságban is azt állították, hogy Görögország el fogja kötelezni magát a revizionista blokk mellett, de Bethlen gróf egy magyar újságírónak adott interjúban kijelentette, hogy: „Senki sem tudhatja a jövőt. Nem tudom, hogy mit hoz a jövő. A jelenlegi tényeket és helyzetet kell figyelembe venni. A szóban forgó országok között jó a viszony, de ez nem jelenti azt, hogy szövetségre lépnének egymással.”¹³ Ezek a mondatok bármit jelenthetnek, és én úgy gondolom, hogy Bethlen gróf valójában ezt úgy értelmezte, hogy bármi bekövetkezhet és ezzel úgy tudta felbosszantani Jugoszláviát és Romániát, hogy semmilyen irányba nem kötelezte el magát. Én nem hiszem, hogy Görögország egy ilyen revizionista blokkhoz csatlakozna. Úgy tűnik számomra, hogy ezzel mindent kockára tennének, és semmit sem nyernének. Ugyanezen az Agora-i találkozón Venezelos említette a görögök nagy álmát, a Bizánci Birodalom újraélesztését Konstantinápoly központtal, de nem hiszem, hogy ezt képesek lennének megvalósítani. Talán csak a Dodekanészosz-szigetek visszaszerzésében reménykedhetnek, de azokat az olaszok nem kínálják fel nekik. Bármilyen békerevízió esetében területi engedményeket kell tenniük Bulgáriának és a jugoszlávoknak, akiktől jogosan tartanak, és a görögök gyűlölik az olaszokat Korfu és a Dodekanészosz-szigetek miatt.

¹³ Bethlen István 1930. októberi ankarai látogatásáról: Romsics Ignác: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Bp., 1991. 195.

Ami azt illeti, a görögök már megvalósították elképzeléseiket. A franciák egy mérsékelt németellenes szövetséget akarnak, az olaszok egy megosztott Délkelet-Európát, amely jugoszláv és esetenként franciaellenes, a görögök pedig egy olyan Balkánt, ahol az országok ki tudják védeni az európai hatalmak befolyását. De ezt nem lehet balkáni konföderációnak nevezni. Az egész dolog hat ország (Albánia, Bulgária, Jugoszlávia, Görögország, Románia, Törökország) között létrejött bilaterális egyezményekre épül. Ezek olyan egyezmények, amelyek kizárják az agressziót és egy harmadik féllel történő különalkut. Ennél szorosabb összefogás nem valószínűsíthető, főként azért, mert manapság szigorúan véve csak három állam számít balkáninak: Albánia, Bulgária és Görögország. Románia aligha balkáni állam és Jugoszláviának legalább annyi érdekeltsége van Közép-Európában, mint a Balkánon.

Megpróbáltam valamilyen irreális elemet találni a görög elképzelésekben, de nem sikerült. Úgy gondolom, hogy célkitűzésük reális. Amennyiben a balkáni államok összefognak, akkor meg tudják akadályozni azt, hogy külső függésbe kerüljenek. Egy ilyen típusú balkáni szövetséget valószínűleg Görögország fog vezetni. A balkáni népek közül ők a legfüggébb észjárásúak. Vélhetően személyes motiváció is hajtja Mr. Venezelos-t, aki úgy érzi, hogy ő nagyobb formátumú államférfi annál, hogy egy olyan kis ország belügyeivel foglalkozzon, mint Görögország. A görögök vezette balkáni blokk ötletét nem hivatalosan Mr. Papanastasiou¹⁴ képviseli, de e mögött Venezelos áll. De olyan fogalom, hogy nem hivatalos, nem létezik a Balkánon. Tavaly ősszel volt ezzel kapcsolatban egy félhivatalos konferencia Athénban, ahol reménykeltő eredmények születtek a kevésbé ellentmondásos ügyekben.

Hadd térjek ki egy röviden a várható fejleményekre és arra, hogy milyen tényezők nehezítik a balkáni államok közötti szorosabb kapcsolatokat. Egy valódi balkáni konföderációt kizártnak tartok és ezt a görögök sem akarják. Ez ugyanis túlságosan függ a külpolitikai helyzettől. Mindezt létrehozni azt jelentené, hogy az összes balkáni államnak át kell értékelnie viszonyát szövetségeseivel. Ez Bulgária esetében gond nélkül menne, de Jugoszlávia tekintetében már nem. Addig, amíg a görögök és a törökök nem tudják ellensúlyozni a franciák jugoszláv befolyását, addig a jugoszlávok álláspontja nem fog változni.

¹⁴ Alexandros Papanastasiou (1876–1936) görög jogász, szociológus, politikus. 1924-ben és 1932-ben miniszterelnök, Venezelosz politikai bizalmasa.

Másrésről ott van a balkáni államok közötti szorosabb együttműködés lehetősége, amely hogyha megvalósulna, sokkal működőképesebb lenne a térség békéje szempontjából, mint a francia, vagy olasz orientáció. Úgy tűnik számomra, hogy ennek jók az esélyei és az ezzel kapcsolatos nehézségek nem áthidalhatatlanok, kivéve egyet: Macedónia ügyét, mely megítélésem szerint megkerülhetetlen probléma.

Görögország mostanra teljesen normalizálta államközi kapcsolatait Törökországgal és Albániával is elég jó viszonyban van. Van egy barátsági szerződésük Jugoszláviával, és a Szalonikiben lévő szabadkereskedelmi zóna is jól működik. A kapcsolatok Jugoszlávia és Románia között jók, mint ahogyan Jugoszlávia és Albánia között is. A balkáni konfliktusok jó része Bulgária köré koncentrálódik. Törökország az egyetlen ország a térségben, amely jó viszonyt ápol Bulgáriával, velük a bolgárok nemrég szerződést is kötöttek. Vannak persze konfliktusok a balkáni nemzetek között, de egyik sem olyan súlyos, mint Macedónia esetében. Például Románia kapcsán vannak problémák a Dobrudzsában élő bolgár kisebbséggel történő bánásmód tekintetében. A jelenlegi román földtörvény alapján csak román nemzetiségű személy birtokolhat földet Romániában; ez megfosztja földjeiktől a bolgár nemzeti kisebbséget. A bolgárok persze tiltakoznak ez ellen, de ez egy olyan ügy, melyet a román kormányzat jó szándékkal és nagylelkűséggel megoldhatna, és nem értjük, hogy miért nem teszik ezt meg. Megkérdeztem egy román barátomat a minap, hogy miért ilyen kérlelhetetlenek ebben az ügyben és ő egy román közmondással válaszolt: „Fukarkodik az ocsúval, pazarol a lisztel.” Még hozzátette azt is, hogy „nincs rá különösebb ok, hogy így viselkedünk velük, de mégis így teszünk.” Nagyjából 5 ezer fontra lenne szükség ahhoz, hogy ezeknek a bolgár kisebbségeknek a helyzete rendeződjön. A románoknak igazán szükségük van a bolgárok barátságára, és hogy felvásárolják tőlük az olajukat, így ez a befektetés számukra sokszorosan megtérülne.

Bulgária és Görögország esetében a nehézségek sokkal bonyolultabbak. Három probléma van itt: a pénzügyek, az égei-tengeri kikötő használat és a nemzeti kisebbségek. Mint mindig, a pénzügyi problémák a legaktuálisabbak, de mégsem ez a legsúlyosabb ügy. A lakosságcsere tekintetében kissé a bolgárok javára billen a mérleg. A görögök, hasonlóan más népekhez nem szeretnek pénzt kiadni a kezükből, és ahelyett, hogy kártalanították volna a bolgárokat, kiállítottak egy csomó számlát régi ügyekkel kapcsolatban (pl. városok felégetése 1903-ban és 1905-ben), melyeket összegeztek, ahelyett, hogy a bolgároknak adtak volna valamit. Aztán szüneteltették a bolgárok számára nagy

fontosságú kereskedelmi megállapodást, azzal a kikötéssel, hogyha a pénzügyi jóvátételi kérdésekben megegyeznek, akkor megújítják azt. Azt sem értem, hogy a bolgárok miért nem mondanak le a bizánci stílusú politizálásról. A vitatott összegek ugyanis nem jelentősek. Ugyanez a helyzet az égei-tengeri kijáráttal. Mr. Venezelos legutóbbi, nagyvonalú ajánlata alapján a görögök hajlandóak lettek volna égei-tengeri szabad kikötőt adni a bolgároknak a tengerparti zónában, vagy Szalonikinél, ahol ehhez hasonló területe a jugoszlávoknak már van. A bolgárok a mai napig nem fogadták el ezt az ajánlatot. Azt mondják, hogy nekik ez nem lényeges; a dolog számukra nem sürgős és különben sem a görögök dolga kikötőt adni számukra, mert a békeszerződésben a győztes hatalmak égei-tengeri kijáratot ígértek Bulgáriának. Azt hiszem, hogy érvelésük mögött az a félelem van, hogyha a görögöktől kapják meg a kikötőt, akkor azért a görögök kérnek is valamit, viszont a nagyhatalmaktól ingyen hozzájuthatnak. Az ügy nem tűnik különösebben bonyolultnak. Nem hiszem, hogy nagyon fájna a görögöknek, hogyha átadnának a bolgároknak egy kis területet, amely 17 órás vonatra van Szalonikitól.

A nemzeti kisebbségek tekintetében komolyabbak a nehézségek. 1930 őszén, a Balkán konferencián Venezelos ezzel kapcsolatban tartott egy bátor hangvételű beszédet. Ezek után sajtótájékoztató következett, ahol az alábbiakat mondta: "A nemzeti kisebbségi kérdés haladéktalan megoldása nélkül szó sem lehet balkáni konföderációról. A Balkánon élő nemzeti kisebbségeknek nincsenek saját iskoláik. Miért? Mert nem is igénylik. A békerendszer kötelez minket a kisebbségek védelmére, de arra nem, hogy mi adjunk nekik iskolákat." Ezzel le is zárta a dolgot. Amennyiben alaposan szemügyre vesszük a békeszerződéseket, akkor láthatjuk, hogy azok igenis kötelezik Mr. Venezelos-t arra, hogy iskolákat hozzon létre a nemzeti kisebbségek számára, még abban az esetben is, hogyha ezeket ők nem kezdeményezik. Az egyetlen feltétel a megfelelő arányban létező, nem görög népesség megléte. Mindenesetre nem hiszem, hogy a görögök különösebben meg akarják tagadni a bolgároktól az iskolák létrehozását. Utóbbiak mindig is zárt közösségben éltek. A gond a szerbekkel van, akik a békeszerződés alapján a görögök és a bolgárok közé szorultak. A görögök számára a bolgár nyelvű nemzeti kisebbség elismerése annak az elismerését is jelenti, hogy Jugoszláviában is vannak bolgár nemzeti kisebbségek, de ezt a szerbek sohasem fogadnák el. Ez az oka annak, hogy Szerbia miért ellenzi a görögök törekvéseit. A görögök és bolgárok közötti vitás kérdések valójában Jugoszláviától függenek.

Mindez egyetlen pontban sűrűsödik, és ez Macedónia. Problémát jelentett azoknak a birtokoknak a helyzete, amelyek Jugoszláviához kerültek, de Bulgáriában élő bolgár tulajdonosaik voltak. Ezeket a jugoszláv hatóságok lefoglalták és a szerbek abba sem egyeztek bele, hogy a határ mentén, 10 kilométeres szélességben legyen egy szabad zóna. A jóvátételi ügyeket rendezték és ebben a tekintetben a jugoszláv hatóságok jóval nagyvonalúbbak voltak, mint az olaszok. De ezekből a macedónok kimaradtak és számukra ez mai napig sem rendeződött.

Bulgáriát tekintve, hogyha önök közül még senki sem járt ott, úgy nehezen leírható, hogy a macedón kérdés milyen mértékben uralja a bolgár politikát. Csak kevés olyan hely van, ahol el lehet kerülni ezt a témát. Amennyiben az ember Várnába utazik, ott Dobrudzsáról beszélnek, hogyha pedig Pasmakli városába, ott Thrákia a téma. Mindenhol máshol Macedónia a fő kérdés. A *The Times* cikkei és a különböző brit kiadványok folyton azt hangoztatják, hogy a bolgár király milyen elkötelezett a macedón szervezetek elleni harcban és ezek legyőzése a legfőbb cél. Mindenesetre én ennek semmi jelét nem láttam.¹⁵ A macedón szervezkedések erősebbek, mint valaha és nincsenek jelei a gyengülésüknek. Tény az, hogy a bolgár kormány az elmúlt nyáron számos nyilatkozatában kiállt a Jugoszláviával fenntartandó jó kapcsolatok mellett és célul tűzték ki a macedón szervezetek feloszlátását. Az is igaz, hogy egy időben meghirdették az összes vezető és fegyveres letartóztatását, de ez nem történt meg. Egy másik alkalommal 80 macedón aktivistát letartóztattak, és elfogató parancsot adtak ki a mozgalom vezetője, Mihailov¹⁶ellen (aki mellett 270 bolgár ügyvéd ajánlkozott fel védőügyvédnek), de az elfogató parancsot nem hajtották végre. Nahum Tomalevszkij, a Protogeroff¹⁷-frakció tagjának meggyilkolásáért letartóztatott macedónok egyike, akit 15 éves börtönbüntetésre ítélték, kisebbfajta szenzációt okozott azzal,

¹⁵ Macartney-nek részletekbe menő ismeretei voltak Bulgáriáról, mert felesége bolgár származású volt. Neje, Nedella Mamarchev a Chatham House-ban előadást is tartott Bulgáriáról. Erre nézve: *Bulgaria and her Neighbours*. Handwritten by C. A. M. In. C. A. Macartney Papers, Ms. Eng. c. 3286. Box. 7. Doc. 12. fols. 88–92. Bodleian Library-Weston Library, Oxford.

¹⁶ Vancsa Mihailov (Ivan Mihailov Gavrilov, 1896–1990) bolgár forradalmár a két világháború közötti Macedóniában, a macedón szeparatizmus fő képviselője. Az IMRO (Inter Macedonian Revolutionary Organization) macedón terrorszervezet utolsó vezetője. Bolgárbarát, jugoszlávellenes macedón szeparatizmusával a jelenlegi észak-macedón politikai vezetés nem azonosul.

¹⁷ Alexander Nikolov Protogeroff tábornok a macedón szeparatista mozgalom bolgárbarát szárnyát vezette. 1928-ban a mozgalmon belüli leszámolások során politikai gyilkosság áldozatává vált.

hogy kiderült: egy másik gyilkosságért ítélték el. Amikor feltették neki a kérdést, hogy saját elhatározásából követte-e el a gyilkosságot, azt válaszolta, hogy „a macedón bizottság parancsára” tette. Úgy érti, hogy Miahilov parancsára, hangzott a kérdés. Válasz: „A bizottság parancsára.” Kérdés: „Nem Mihailov a bizottság elnöke?” Válasz: „De igen.” Senkinek sem lett volna bátorsága ilyen választ adni. Személy szerint nem becsülöm le őket, hiszen mentették a bőrüket. Az egyik elítéltet kivégezték, és nagy temetést rendeztek neki szülővárosában, melyet a püspök celebrált. Mihailov pártjának tagjai 113 embert gyilkoltak meg, de mindegyik macedón párt ellensége a másoknak és a Protogeroff-frakcióról úgy hírlik, hogy 18 személyt gyilkoltak meg. Őszintén szólva én semmi jelét nem látom annak, hogy a bolgár kormány keményebben lépne fel ellenük, nem merik megtenni. Önöknek fogalmuk sincs, hogy mi zajlik ott. A chicago-i helyzet ehhez képest semmiség. Nem hiszem, hogy a közeljövő bármelyik bolgár kormánya bármit is tudna ez ellen tenni.

Amennyiben a bolgár agrárpárt kerül hatalomra, akkor elképzelhető a változások. Az agrárpárt hívei és a legtöbb békés polgár sem kedveli a macedónokat. Nyíltan ezt nem hangoztatják, de burkoltan igen. Az agrárpártnak elég volt annyi, hogy a macedónok megölték Sztambolinszkijt és még sokakat, akinek a neveit nem is ismerjük, és ez minden békés polgár számára azt jelenti, hogy Macedónia komoly veszélyforrás. Szófia utcáin sétálva bármikor eltalálhat egy másnak szánt golyó. Bár a bolgárok gyűlölik a macedónokat, saját édekeiket is képviselik az ügy kapcsán. Halkan elmondják véleményüket Mihailovról, de ugyanők azt is hozzátesszik, hogy Bulgáriának joga van Macedóniához.

A macedónok tekintetében én nem látok esélyt a változásra. Igaz, hogy Mihailov egy sajtóközleményben úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a macedón forradalmárok üldözése megszűnik, akkor ő is más módszerekhez folyamodik, és amennyire csak tud, békés eszközökkel fog harcolni. Nem tudom, hogyan lehetne bármit is elérni alkotmányos eszközökkel Jugoszláviában. Sejtelmem sincs, hogy mi történne a jugoszláv alkotmánnyal, amennyiben az nem Jugoszláviában lenne hatályos, mert az ember akkor sem tudná azt elfogadni, hogyha akarná. De újra hangsúlyozom, nem látom a lehetőségét a dolgok pozitív irányba történő elmozdulásának. Nem látom a szükséges jóindulatot a jelenlegi jugoszláv kormányban. Nyilvánvalóan nehéz dolog lehet egy ilyen büszke nép számára elfogadni a macedón célokat. Ez egyenlő lenne az erőszak politikája és a politikai gyilkosságok előtti behódolással.

Ott van a horvát kérdés is, és amíg ez meg nem oldódik, addig a macedón problémát sem lehet megoldani, mert az szorosán a horvát ügy után következik. Amennyiben a jugoszlávok tisztességes bánásmódban részesítik a macedónokat és elfogadható kormányzást vezetnek be a térségben, az ott élők abbahagyják a folyamatos tiltakozást, lázadást a jugoszláv kormány ellen és ennek lesz némi eredménye. De sajnós a magam részéről nem hiszem, hogy a jugoszlávokban meg lenne a szándék és az akarat erre. Így tehát a jelenlegi helyzetben úgy tűnik számomra, hogy bár a balkáni föderáció útjában álló egyéb nehézségek másodlagosnak tekinthetők, a rendkívüli nehézségeket okozó macedón probléma megmaradt és nem látok rá megoldást.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Egy hozzászóló két szempontot emelt ki, melyből az egyik optimista jellegű, a másik inkább pesszimista. Az első a jelenlegi belgrádi kormánnyal kapcsolatos nagy elvárásokat érinti, különösen a külpolitika terén és Olaszország irányába. Ebben a tekintetben a jugoszláv kormány sokszor emlegeti az olasz fenyegetést, és semmi provokatív dolgot nem nyilatkozik az olaszokról. Éppen a britek képviselik az olaszokkal kapcsolatos elítélő álláspontokat, különösen az olasz flottát és a hadsereget tekintve, és a hozzászóló még sohasem hallott ilyet a szerbektől és még a jugoszláv katonai körök is mérsékelt álláspontot képviselnek ez ügyben. Másrészt a jugoszláv politikai helyzet tekintetében a felszólaló sem látja a megoldást. A macedón kérdés egyértelműen a helyzet kulcsa és ezt az egészet le lehet szűkíteni egy szerb-bolgár ellentétre a Jugoszláviához tartozó Macedóniában. Ehhez képest a görög-bolgár kérdés elenyésző jelentőséggel bír, ráadásul ebben a tekintetben a lakosságcsere folyamata gyakorlatilag lezárult. Mr. Macartney fején találta a szöveget, amikor azt mondta, hogy a macedón problémát nem lehet addig megoldani, amíg a horvát kérdés meg nem oldódik, de ez utóbbi megnyugtató rendezésére a hatalmon lévő jugoszláv vezetők aligha képesek. Függetlenül attól, hogy Sándor jugoszláv király zágrábi látogatása eredményes lesz-e, vagy sem, az ember nem tud belelátni az ottani döntéshozók fejébe, de nem tapasztalható semmiféle szándék, hogy a horvátoknak megadják a szükséges engedményeket. Addig, amíg Jugoszlávia át nem alakul egy föderatív szerkezetű állammá, ahol a különböző országrészek a régi tartományok határait követik, és amíg nem jön létre népképviselői kormány, addig semmi sem fog Macedóniában változni, eltekintve néhány gazdasági és közigazgatási

reformtól. Persze ezek a kisebb változások is fontosak, mert így kisebb lett a korrupció és felgyorsult az igazságszolgáltatás, másrészt viszont politikai és kulturális téren elnyomják a szabad véleménynyilvánítást és Macedóniát máshonnan odatelepített hivatalnokok, iskolaigazgatók és papok irányítják.

Lord Noel-Buxton¹⁸ az Athénban megrendezett konferenciával kapcsolatban megemlítette, hogy ez az esemény meglepő eleme volt a balkáni államok együttműködésének és arra lenne kíváncsi, hogy Mr. Macartney miért nem optimista ezzel kapcsolatban. Korábban ilyen konferencia elképzelhetetlen lett volna. Az 1904-ben Londonban, az Earl Court's-ban megtartott balkáni kiállítás óta és néhány kisebb eseményt leszámítva, melyek az 1912-es balkáni háború előtt kerültek megrendezésre, a különböző balkáni kormányok alig voltak beszélő viszonyban. Az feltétlenül változásokat kell, hogy jelentsen, hogy rendszeres, éves konferenciák megrendezését tervezik, ahol a kisebbségi ügyek is napirendre kerülhetnek. Elképzelhető, hogy a macedón probléma nagyobb perspektívákba illesztve lenne megoldható, kölcsönös jó szándékon alapuló lakosságcserevel, hiszen a félreértések és az ellentétek fő oka a rossz bolgár-jugoszláv viszony. A hozzászólónak az a benyomása, hogy a macedóniai bolgár lakosság ügye nem kap elég figyelmet.

Kérdések hangoztak el a szovjetek balkáni aktivitásáról, mely konfliktusokat gerjeszt a balkáni agrárállamokban, és erre a Harmadik Internacionálé keretein belül milliós összegeket fordítanak, továbbá arról, hogy a nagyhatalmak balkáni jelenlétét inkább a Nemzetek Szövetsége égisze alatt, mintsem saját nagyhatalmi politikájuk eszközeivel lehet érzékelni. Kérdés hangozott el a görögök bizánci elképzeléseiről, a bánáti lakosság Jugoszlávián belüli újjászervezéséről, mely nem a régi tartományi határok mentén történik (és ennek összefüggéseiről a macedón kérdéssel), valamint az agrárválságról, mely közös táborba kényszerítheti a balkáni államokat.

További észrevételek hangoztak el azzal kapcsolatban, hogy jugoszláv Macedóniában a bolgár kisebbségek iskolái külön problémát jelentenek, mert az ottani népesség nem kétnyelvű, mint Bulgáriában, vagy görög Macedóniában. Hozzá tették, hogy a görög uralom alatt élő macedónok szabadon használhatják nyelvüket, és azonnal tiltakoznak, amikor a Jugoszláviához tartozó Macedóniában csak szerbül lehet beszélni, és a bolgár könyvek kiadását betiltják. Egy hozzászóló megemlítette, hogy a leg-

¹⁸ Lord Noel-Buxton (1869–1948) brit liberális, majd munkáspárti politikus. 1924-ben és 1929–30-ban mezőgazdasági és halászati ügyi miniszter. 1912-től a Foreign Office egyik meghatározó Balkán szakértőjének tartották, különösen a Bulgáriát érintő ügyekben.

utóbbi időkig Belgrádban nem lehetett bolgárelenességet tapasztalni, amit bizonyít azoknak a bolgároknak a példája, akik utcai mozgóárusként, kis kocsijuk oldalára cirill betűkkel írták fel neveiket (és csak alatta szerbül) és hibátlanul beszéltek szerb nyelven. Vagy Szófia esetében, ahol Dobrudzsa miatt erős románellenesség van, mégis a román nyelvű újságokat nyíltan olvassák a katonai kaszinókban; az említett bolgárok és szerbek tökéletesen értik egymás nyelvét.

További kérdések hangzottak el az Ohridi-tó térségéről, mint konfliktus zónáról, a korábbi bolgár metropolitia peréről, az albánok adózási hajlandóságáról és a leszereléssel kapcsolatos álláspontjukról, az albán-olasz és a bolgár-szovjet viszonyról. A román földreform kapcsán kérdés hangzott el arról, hogy valós-e az állítás, miszerint csak román nemzetiségű állampolgárok birtokolhatnak az országban földet és nincs-e ez ellentétben a békeszerződés kisebbségi rendelkezéseivel. Felvetődött az is, hogy a Chaloff és Anastassoff által jegyzett és a Népszövetség Tanácsának megküldött petíció nem okozhat-e olyan hatást Jugoszláviában, mint a lengyel ügyben készült hasonló petíció Lengyelországban.

A továbbiakban megjegyezték, hogy az olasz-jugoszláv ellentét a bizonytalanságérzet következménye. Velence és Taranto között az olaszoknak nincs a hadiflottájuk számára alkalmas kikötő, míg az Adria szemközti partja tele van olyan kikötőkkel, melyek egy olaszok elleni támadás kiinduló pontjai lehetnek. Az olaszok és a görögök közötti megbékélés elképzelhetetlen, amíg az olaszok birtokolják a Dodekanészosz-szigeteket. Mihailov macedóniai tevékenysége hasonlít Al Capone chicago-i működéséhez, vagy a korzikai banditákéhoz és ennek nincs nemzetközi jelentősége.

Mr. Macartney válaszában elmondta, hogy erős kételyei vannak azzal kapcsolatban, hogy a szovjetek komolyabb pénzeket költenének a Balkánra. A kommunisták általában azokat támogatják külföldön, aki szemben állnak a hatalmon lévőkkel. Azzal kapcsolatban, hogy a nagyhatalmak a Népszövetség égisze alatt képviselik érdekeiket, példaként említette az 1925-ös évet, amikor eléggé eredményesen véget vetettek a térségbeli ellenségeskedésnek és rávették a görögöket pénzügyi kötelezettségeik megfizetésére. Az előadó úgy gondolja, hogy Mr. Venezelos eléggé elkötelezett a bizánci eszme iránt, bár a Törökországból érkezett görög menekültek körében ez nem túl népszerű. Amennyiben Törökország egy esetleges következő háborúban összeomlana, a görögök vélhetően megpróbálnák érvényesíteni igényüket Konstantinápolyra, de jelenleg nincs ilyen tervük. A bánati területek közigazgatási újjászervezése kapcsán elmondta, hogy Macedónia területének $\frac{2}{3}$ -át közigazgatásilag elcsatolták az északi $\frac{1}{3}$ -tól.

A gazdasági válság és az agrárkonferenciák nyilvánvalóan közelebb hozzák egymáshoz a jugoszlávokat és a románokat. Bulgária részt vett a korábbi konferenciákon Varsóban és Bukarestben, de a legutóbbiról már hiányzott, vélhetően olasz nyomásra. Jelezték, hogy a következőn részt fognak venni, és ez egy olyan tényező lehet, ami javíthatja a kapcsolatokat a bolgárokkal. A görögök ebben nem érdekeltek, mert az ő országuk nem gabonatermelő állam.

Az előadó nem gondolja, hogy a bolgárok sokat törődnének a volt metropolitájukkal, ő maga a mai napig egyszer sem hallotta a bolgároktól ezt említeni. Ez nem egyházi kérdés, hanem a macedón politika része, hiszen a volt metropolitának már semmilyen egyházmegyéje nincs. Az előadónak friss információi nincsenek Albániáról, de úgy tűnik, hogy az albánok az összes pénzüket fegyverkezésre költik. A londoni román követség egy munkatársától értesült arról, hogy csak román nemzetiségű állampolgár birtokolhat földet Romániában. A románok és a bolgárok legmagasabb szinten mindig baráti viszonyban voltak, de a szorosabb szövetségkötés elé mindig értelmetlen akadályokat gördítettek.

Mr. Macartney egyetért abban, hogy a szerbek különösen az olaszokra figyelnek, és úgy látja, hogy a Balkánon az olaszok az igazi bajkeverők. A franciák politikáját kéne követniük, de ez a megbékítés politikája, az olaszok pedig minden erővel a zűrzavarkeltést folytatják. Nem lát okot az optimizmusra a Népszövetség elé került petíció ügyében, miután ezt elég látványosan elvetették. Az Adria olasz oldalán lévő hadikikötők ügye kapcsán megjegyzi, hogy ezt ellensúlyozza a jugoszláv oldalon teljesen kiépítetlen közlekedési hálózat. Csak egyetlen keskeny nyomtávú vasútvonal van Ragusától Sarajevóig és az út 14 óra. Az előadó nem gondolja, hogy a macedónokat Al Capone-hoz kellene hasonlítani. Mihailov lehet, hogy kevésbé elismert, mint elődje, de a macedónok egy eszméért harcolnak.

Az athéni konferencia egyértelműen számos eredményt produkált, legalábbis elméletben. A munkaügyi bizottság eredményei nagyon jók. Másrésztől csupán olyan dolgokban értettek egyet, melyek kisebb fajsúlyúak és ezekben is csak elméleti egyetértés született. Kijelöltek egy történész bizottságot a balkáni történelem tanulmányozására, ami nagyon jól hangzik, de nincs két könyv a Balkánról, amelyek még akár az évszámokban is egyetértenének. A konferencia Macedónia ügye miatt volt sikertelen. Nyilatkozat született a nemzeti kisebbségekről, ami semmitmondó, és aztán a szerbek azonnal elkezdtek arról beszélni, hogy meg kell védeni a Görögországban élő szerb közösséget.

A macedón kérdésben az előadó két megoldást lát; az egyik az, hogy a macedónokat hivatalos jugoszláviai nemzeti kisebbségként kell elismerni, és nemzetiségi jogokat kell adni nekik, vagy pedig szerbökké kell válniuk. Azt a megoldást kell választani, ami a legkisebb véráldozattal jár.

A levezető elnök az ülést bezárva elmondta, hogy minden hozzászóló világosan kifejezte, hogy a macedón probléma a balkáni ügyek kulcsa. Az előadó két alternatívát vázolt fel, közülük bármelyik vérontáshoz vezethet. A levezető elnök úgy véli, hogy lehet egy harmadik megoldás is. Amennyiben Jugoszláviának alkotmányos, népképviselői kormány lesz, ez a kormány remélhetőleg hajlandó lesz engedményeket tenni a macedónoknak, és talán a macedóniai bolgárok a mostani követeléseiknél egy kicsit kevesebbel is beérik majd. Végül a levezető elnök megköszönte Mr. Macartney érdekes és elgondolkodtató előadását.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Carlile Aylmer Macartney sokoldalú, ugyanakkor alapos történész tájékozottsága világosan látszik az 1969-ben első kiadásban megjelent, nagy terjedelmű Habsburg történeti monográfián (*The Habsburg Empire, 1790–1918*), valamint az Alan W. Palmerrel 1962-ben közösen írt és többször kiadott Kelet-Európa történeten.¹⁹ A mintegy félezer oldalas Kelet-Európa történet, az *October Fifteenth* című Macartney kötethez hasonlóan hosszú évekig egyetemi tankönyvként szolgált az angol és amerikai felsőoktatásban, teljes joggal, mert a könyv számos megállapításával a vonatkozó történeti szakirodalom ma is egyetért. A két háború közötti Kelet-Európa története 19. századi visszatekintéssel és 1941-ig tartó kitekintéssel, tematikus szempontok alapján tárgyalja a térség országainak történetét, a Magyarországról szóló részeket természetesen Macartney írta.²⁰ A kötet hátsó borítóján Macartney Foreign Office-beli, háború alatti munkatársa, Elisabeth Wiskermann²¹ és Hugh Seton-Watson

¹⁹ Macartney, C. A.–Palmer, A. W.: *Independent Eastern Europe. A History*. New York, 1966.

²⁰ Az 1966-os kiadásban a Magyarországról szóló index a 483–484. oldalakon található, a szakirodalmi hivatkozások pedig a 455. 457. 459. 462–463. oldalakon. A kötetben nem jelzik, hogy a két szerző mely fejezeteket írta, de Macartney korábbi tudományos és diplomáciai tevékenysége miatt egyértelmű, hogy a magyar részek mellett a Balkánról (Bulgária) szóló fejezetek, valamint a nemzeti kisebbségi kérdést tárgyaló részek az ő tollából származnak.

²¹ Elisabeth Wiskermann (1899–1971) angol–német származású újságíró, történész, a második világháború alatt a brit hírszerzés Svájcban tevékenykedő munkatársa. 1945

méltatta a szerzők munkáját, kiemelve, hogy csak azok tudják igazán értékelni a szerzők precíz megfogalmazásait, az alapos dokumentációt és a helytálló következtetéseket, akik maguk is foglalkoznak ezzel a bonyolult témával és térséggel.

Mindez világosan tükröződött a Balkánnal foglalkozó előadásban is, hiszen a térség népeinek történeti konfliktusait, a vallási, etnikai jellemzőket és feszültségeket Macartney helyes súlypontoszással és jó érzékkel kötötte korának aktuális viszonyaihoz. Megállapításai, melyeket az előadás keretei miatt nem tudott nagyobb mélységben kifejteni, még így is távol álltak a politika és diplomácia akkori világában oly divatos „nemzet karakterológiai” megközelítésektől és egyéb sztereotípiáktól. Ez a korszakban ritkaságszámba ment és a brit külpolitika számára még akkor is hasznosnak bizonyult, hogyha tudjuk, Macartney véleményét nem mindig és nem mindenben vették figyelembe a Foreign Office döntéshozói és a Balkán tekintetében jórészt a görögországi brit érdekekre koncentráltak.

után az Edinburg-i egyetem professzora (Chair in International Relations at the University of Edinburgh). 1944-ben nagy szerepe volt abban, hogy az amerikai-brit légitámadások nyomán Horthy megakadályozta a budapesti zsidóság deportálását. Főbb művei: *Czechs and Germans* (1938); *Undeclared War* (1939) További publikációiról bővebben online: Internet Archive, https://openlibrary.org/authors/OL1111306A/Elizabeth_Wiskemann — 2021. augusztus 16.

Pusztai Gábor:

**„... fogadtatásuk szívélyes volt...”
Holland hadifoglyok Magyarországon a második
világháborúban**

BEVEZETÉS

A második világháború 1939. szeptember 1-i kitörése a hollandoknak nem okozott nagy megrázkódtatást. Mindenki arra számított, hogy Hollandia csakúgy, mint az első világegykor semleges állam marad. A két világháború közötti időszak a hollandok számára gazdaságilag nem volt sikeres. Az első világháború utáni lassú konszolidációt követő gazdasági gondok az 1929-es világgazdasági összeomlásban csúcspontot értek el. A válság a holland gazdaságot rendkívül érzékenyen érintette. A munkanélküliek száma meghaladta a félmilliót (közel 20%) és a válságból való kilábalás különösen nehézkesen ment. A holland gazdaság gyakorlatilag csak a második világháborút követően tudott teljesen konszolidálódni. A harmincas évek nehéz gazdasági körülményei, a magas számú munkanélküli és az általános elégedetlenség nem csak sztrájkokhoz és lázadásokhoz vezetett, hanem a politikai paletta átrendeződéséhez is. A hagyományos szociáldemokrata, konzervatív és liberális pártok mellett feltűntek a szélsőséges politikai pártok is, de igazi népszerűsége sosem tudtak szert tenni. A balszélen a kommunisták (*Communistische Partij van Nederland* = Hollandiai Kommunista Párt) a jobbszélen az Anton Mussert vezette nemzetiszocialisták (1931-től NSB = *Nationaal Socialistische Beweging* = Nemzetiszocialista Mozgalom) értek el mérsékelt politikai sikereket. A kommunisták legsikeresebb éve 1933 volt, mikor a választásokon négy helyet szereztek a 100 fős holland parlamentben. A nemzetiszocialisták 1936-ra országsszerte 52.000 párttagot számláltak és 1935-ben a tartományi választásokon 8%-os sikert könyvelhettek el, melyet soha nem tudtak szabad választásokon megismételni.¹

Hitler hatalomra jutása után kezdetét vette a náci államapparátus kiépítése Hollandia keleti nagy szomszédjánál. Ennek következtében egyre több német állampolgár (mindenekelőtt az üldözöttek, pl. kommunisták és zsidók) szándékoztak Hollandiába áttelepülni. A politikai (főleg kommunista) menekültek miatt különösen nagy volt az aggodalom, mivel

¹ Blom, J. C. Hans– Lamberts, Emiel: *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, 2006. 351.

a hollandok attól tartottak, hogy a külföldi (elsősorban a szovjet) kommunista pártok befolyása emiatt megnőhet Hollandiában, amit a konzervatív kormány nem nézett jó szemmel. A visszafogott menekültpolitika másik oka az volt, hogy Hollandia meg akarta őrizni semlegességét, és ennek érdekében került a Németországgal való súrlódásokat. Nem akarták magukra haragítani a nagy szomszéd militáns diktatúráját. A döntésben az is szerepet játszott, hogy a nagyszámú zsidó menekült befogadása esetén félték a holland antiszemitizmus növekedésétől. 1933-ban még kevés korlátozás volt érvényben a bevándorlókkal szemben, a holland hatóságok részéről a lényeg az volt, hogy a menekültek el tudják tartani magukat (vagyis a holland államnak ne kerüljenek pénzbe).² De egy évvel később Hollandiában a menekültek már csak ideiglenesen tartózkodhattak, noha ekkor még mindössze 4200-an voltak.³ Ugyanebben az évben a kelet-európai menekülteket kiutasították az országból, ha a hollandok szerint a visszatéréskor nem állt fenn közvetlen életveszély. Hollandiában ekkor azt, hogy a kiutasított személy német területen azonnal koncentrációs táborba kerülhet, nem tekintették „közvetlen életveszélynek”.⁴ Hollandia tranzit országgént aposztrofálta magát és csak addig akarta befogadni a menekülteket, míg azok hajóra szállnak, és a tengerentúlra (elsősorban Amerikába vagy Palesztinába) emigrálnak. A holland menekülttáborokban (például Westerborkban, amit a németek később gyűjtőtáborként használtak) ennek megfelelően nem bántak kesztyűs kézzel a menekültekkel. Az 1938-as Anschluss és a Kristályéjszaka következtében rengeteg menekült érkezett a holland határra, számuk 30.000 fő körül mozgott ekkor.⁵ Erre a holland hatóságok nem voltak felkészülve és a problémát úgy oldották meg, hogy 1938 decemberében lezárták a holland határt, vagyis nem fogadtak több menekültet. Az akkori holland igazságügyminiszter szerint a menekültek „nemkívánatos személyek” voltak az országban.⁶ A menekültek miatt Hollandiában voltak feszültségek, de

² Busser, Annemarie: *Vreemdelingenbewaring: verspilde tijd*. In: *Tijd en Asiel. 60 jaar vluchtelingenverdrag*. Szerk. Ashley–Karin Zwaan, Deventer, 2011. 11.

³ Lans, Jos van der: *Vooroorlogs vluchtelingenbeleid niet antisemitisme*. = *Tijdschrift voor sociale sector*. 1988. 4. sz. 36–37. (Továbbiakban: Lans, 1988.)

⁴ A holland igazságügyminiszter Carel Goseling (1891–1941) tette ezt a kijelentést 1938. május 7-én. A sors iróniája, hogy maga Goseling is a buchenwaldi német koncentrációs táborban halt meg. Lásd: Lans, 1988. 37.

⁵ Veenhof, Herman: *Wij kunnen geen vreemdelingen gebruiken*. = *Nederlands Dagblad*, 1989. 6. Ezt erősíti Jaap ter Haar adata is, miszerint ekkor 25.000 zsidó és 8.000 politikai menekült érkezett Hollandiába. Lásd: Haar, Jaap ter: *Geschiedenis van de Lage Landen*. Weesp, 1985. 553.

⁶ Lans, 1988. 36–37.

a holland társadalom még 1938-ban sem számolt azzal az eshetőséggel, hogy háború esetén országuk hadszíntérré változhat. Az emberek szemében a semlegesség magától értetődő volt. Hollandiában, Európa más országaitól eltérően a háború fogalma egy távoli emlék volt csupán, hiszen utoljára Napóleon idején voltak harci cselekmények holland területen.

A hitleri Németország 1940. május 10-én hadüzenet nélkül támadta meg a semleges Hollandiát. A holland hadseregnek esélye sem volt a németekkel szemben. Rotterdam bombázását követően a hollandok megadták magukat, a Wehrmacht öt nap alatt elfoglalta az országot és elkezdődtek a megszállás évei. A németek polgári közigazgatást vezettek be, mert Hitler úgy tekintett a hollandokra, mint germán testvérnépre és meg volt róla győződve, hogy megnyerhetőek a nemzetiszocialista eszmék számára. A politikai pártokat (az NSB kivételével) betiltották, a parlament működését felfüggesztették, cenzúrát vezettek be és az osztrák Arthur Seyss-Inquart (1892–1946) lett a megszállt Hollandia első számú vezetője, a *Reichskommissar*. A megszállt Hollandiában a németek fokozatosan átálltak a náluk már 1935-óta érvényes nürnbergi törvények szellemében a zsidók faji alapú diszkriminálására, kirekesztésére, üldözésére. 1940 novemberében, a megszállást követő hatodik hónapban minden zsidó alkalmazottat elbocsátottak az állami szolgálatból. 1941 januárjában minden zsidónak regisztráltatnia kellett magát. A zsidókat ért diszkrimináció ellen a hollandok február 25–26-án több városban (Amszterdamban, Utrechtben, Haarlemben, Zaandamban, Hilversumben, Bussumban, Weespben, Velsenben és Muidenben) sztrájkjal tiltakoztak. Ez a „Februári Sztrájk” (*Februaristaking*) volt a megszállt Európában az egyetlen, tömeges, zsidó polgárok melletti kiállítás. A német megszállók erőszakkal törték meg a sztrájkot, melynek holland részről kilenc halálos áldozata és 24 súlyos sebesültje volt. 1941 májusától zsidó orvosoknak és ügyvédeknek csak zsidó pácienseik, illetve megbízóik lehettek, közintézményeket (mozi, színház, uszoda, park stb.) zsidók nem látogathattak. 1942 májusától a sárga csillag viselése kötelező volt és megkezdődött a zsidók deportálása is. Az 1940-ben Hollandiában élő 160.000 zsidóból hozzávetőlegesen 140.000 volt holland állampolgár. Közülük több, mint 120.000 személyt deportáltak. Azok közül, akiket a német koncentrációs táborokba szállítottak, csupán néhány ezer ember élte túl a borzalmakat, a többiek nem tértek vissza. Mintegy 20.000 holland zsidónak sikerül ugyan elbújni, de közülük is csaknem 10.000-et később letartóztattak a németek.⁷ A német hatóságok minden egyes bujkáló zsidó feladásáért 7

⁷ Uo. 574.

guldent és 50 centet fizettek a bejelentőnek.⁸ Úgy tűnik, ez elegendő motiváció volt. A holland hivatali apparátus, rendőrség és vasúti személyzet (a megszállás első éveiben mindenképpen) együttműködött a megszállókkal a zsidók felkutatásában, letartóztatásában és deportálásában is. Adolf Eichmann (1906-1962) a háború után a hollandiai zsidóüldözéssel kapcsolatban azt mondta, hogy „minden úgy ment, mint a karikacsapás”.⁹ A hollandiai zsidók 75%-a nem élte túl a második világháborút. Ez nemzetközi összehasonlításban az egyik legrosszabb arány Nyugat-Európában (Belgiumban 40%, Norvégiában 40%, Franciaországban 25%, Olaszországban 16%, Dániában 2%).¹⁰ Csak Kelet-Európában volt hasonló pusztítás.

A németek a teljes holland társadalom ellenőrzését szerették volna elérni. Ennek érdekében minden egyesületet betiltottak, csak náci szervezetek működhetek az országban. A művészeti élet szigorú ellenőrzése céljából létrehozták az úgynevezett Kulturális Kamarát (*Kultuurkamer*). Minden művésznek (íróknak, költőnek, zenésznek, színésznek, előadóművésznek stb.) aki művészeti tevékenységéből élt, kötelező volt a belépés. Aki nem volt tag, nem léphetett fel nyilvánosan, illetve nem publikálhatott. A belépéshez ki kellett tölteni egy „árja nyilatkozatot” is, melyben az illető kijelentette, hogy nincsenek zsidó felmenői. A holland írók nagy része megtagadta a belépést. A németek a háború előrehaladtával és a készletek csökkenésével a holland polgári lakossággal szemben is egyre szigorúbb intézkedéseket hoztak. Nem lehetett benzinhez jutni, minden állampolgárnak be kellett szolgáltatnia a kerékpárját és később a rádióját is, az élelmiszerhiány miatt bevezették a jegyrendszert. A holland társadalom nagy része a megszállás alatt passzív magatartást mutatott. A lényeg a kivárás, a túlélés volt. A lakosság aktív része egyrészt a kollaboránsokból állt, (több mint 100.000 NSB tag, 25.000 önkéntes volt a holland SS tagja,¹¹ valamint a németekkel együttműködő hivatalnokok, rendőrök, vasutasok, mintegy 450.000 fő) másrészt az ellenállás tagjaiból, akik aktívan harcoltak a megszállók ellen vagy zsidókat bújtattak, összesen 45.000 fő. Az ellenállásban Hollandiában élő magyarok is részt vettek, mint Bánki Ödön (1903–1978) orvos, Tarnóczy Imre vagy Baracs

⁸ Uo. 574.

⁹ Wiedemann, Erich: Frau Antje in den Wechseljahren. = *Der Spiegel*, 1994. 9 sz. 172–184.; Wiedemann, Erich: *Unser Mann in Timbuktu*. Ebook, Copenhagen, 2016.

¹⁰ Mak, Geert: *De eeuw van mijn vader*. Amsterdam–Antwerpen, 2000. 271.

¹¹ Ezzel a hollandok a legnagyobb számban képviseltették magukat az SS-ben a megszállt országok polgárai közül. Roekel, Evertjan van: *Nederlandse vrijwilligers in de Waffen-SS en de collectieve herinnering*. = *Biografie Bulletin* 21, 2011. 21. sz. 72.

Sándor (1900–2002) újságíró. Hollandia a háború utolsó évében intenzív harci cselekmények színterévé vált. A szövetségeseknek az arnhemi Rajna-híderért folytatott sikertelen küzdelme (*Market Garden* hadművelet 1944 szeptemberében) és az ezzel egy időben meghirdetett vasutas sztrájk, hogy a németek ne tudják mozgatni csapataikat, valamint a tény, hogy az ország déli részét a szövetségesek 1944–45 telére felszabadították és ezzel a limburgi szénbányákkal megszűnt a kapcsolat, ergo nem volt fűtőanyag, azt eredményezte, hogy a háború legsúlyosabb hónapjai köszöntöttek Hollandiára. Nem volt gáz, áram, tüzelő és élelmiszerellátás sem. A nagyvárosokban az emberek éheztek és fáztak, ezért megették a kutyákat, macskákat, virághagymákat és a nyers cukorrépát, kivágták tüzelőnek a parkok fáit, felszedték a villamosok talpfáit, illetve tömegesen indultak el gyalog vidékre, hogy a falusi lakosságtól, akiknek volt élelmiszerük, ékszerekért, ruhákért, vagy bármi másért ételt cseréljenek. Az „éhezés tele” (*hongerwinter*) országszerte körülbelül 30.000 áldozatot követelt. Hollandiát 1945. május 5-én szabadították fel a szövetséges brit, kanadai és lengyel csapatok.

HOLLAND HADIFOGLYOK BUDAPESTEN

1945. április 14-én az isztambuli holland követ, Philips Visser (1882–1955) üzenetet küldött az akkor még Londonban székelő holland kormány külügyminiszterének, Eelco van Kleffensnek (1894–1983). Az üzenetben Visser jelentette, hogy a budapesti holland főkonzulátus vezetője, J. P. Ph. Fledderus (1870–1946) április 3-án Isztambulba érkezett, és jelentést tett a Budapesten tartózkodó, szökött holland hivatásos katonatisztekéről, akiknek egy Stanislau melletti német hadifogolytáborból sikerült megszökniük:

„1943 folyamán érkezett az első menekült, G. van der Waals hadnagy, a lengyelországi Stanislauban lévő táborból. Magyar katonai részről a hadnagyot ideiglenesen internálták. Nem sokkal később jött a második menekült, W. Püchel, majd 1943 végén 10 szökött katonatiszt érkezett, akiknek egy másik, németországi hadifogolytáborba való átszállítás közben sikerült megszökniük. A holland katonatisztek Magyarországon kedvesen fogadták és egy idő után engedélyezték nekik, hogy szabadon mozoghassanak Budapesten.”¹²

¹² Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. Nationaal Archief Den Haag (Továbbiakban: NADH), Hollandia, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

A németül Stanislaunak nevezett település egykor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott (lengyel nevén Stanisławow, oroszul Sztanyiszlav), majd 1919-ben Lengyelország, 1939-ben a Szovjetunió része lett, 1941-ben német megszállás alá került, ma Ukrajna dél-nyugati részén fekszik és az ukrán költő, Ivan Jakovics Franko (1856–1916) után 1962-ben keresztelték át Ivano-Frankivszkra. Ma 240.000 lakosú város, de a háború előtt főleg lengyelek, zsidók, ukránok és németek által lakott hatvanezres település volt. A második világháború idején a németek a terület megszállását követően itt több tábort alakítottak ki. Tömegesen gyilkoltak meg itt lengyel és magyar zsidókat, valamint lengyel értelmiségieket is.¹³ A németek a város mellett hadifogolytábort is létesítettek. A holland hadifoglyok egy részét, mintegy 2000 katonatisztet itt helyezték el, a *Mannschafts-Stammlager* (röviden: *Stalag*) 371-es táborban. Maga a tábor a város szélén álló régi kaszárnyaépületben volt, melyet 5 méter magas kőfal vett körül, a fal előtt egy 5 méter széles járőrútvonat, majd 2,5 méteres szögesdrótkerítés volt, a sarkokon géppuskákkal felszerelt őrtornyok helyezkedtek el.¹⁴

A Hollandia kapitulációját követően hadifogságba esett kb. 20.000 holland katonát dél-német hadifogolytáborokban helyezték el, majd júniusban a dán, norvég és flamand hadifoglyokhoz hasonlóan hazaengedték őket.¹⁵ A hivatásos katonatiszteteket azzal a feltétellel engedték el a németek június 15-én, hogy azok becsületszavukat adják, hogy semmilyen módon nem fognak a németek ellen fellépni. Egy erről szóló nyilatkozatot minden egyes tisztnek alá kellett írnia. A tiszték nagytöbbsége alá is írta a nyilatkozatot és ezután egyszerűen haza mehetett, de rendszeresen jelentkeznie kellett a német megszálló hatóságoknál. Az a 69 holland tiszt, akik megtagadták az aláírást (ezeknek több mint a fele a holland gyarmati hadsereg, a KNIL – *Koninkrijk Nederlands-*

¹³ Egyes adatok szerint Stanislauban és környékén 120.000 zsidót gyilkolt meg az SS és az SD. Csupán egyetlen napon, 1941. október 12-én 12.000 magyar és lengyel zsidót öltek meg itt a németek. 1966-ban indult per Münsterben, a mászárlásokban részt vevő háborús bűnösök, 14 német, köztük az SD akkori vezetője, Hans Kruger ellen, akit összesen 26.000 ember meggyilkolása miatt vádoltak meg. Ugyanebben az évben Bécében is per kezdődött a stanislaui mászárlások miatt. Itt a testvérpár Wilhelm és Johann Mauer került a vádlottak padjára. Lásd: 14 Oud-SD-ers voor de rechter. *Friese Koerier*. 1966. április 19. 9.; Joods getuige kreeg hartaanval tijdens proces in Wenen. *Friese Koerier*. 1966. október 21. 13.; Vijftien SS-ers staan terecht. *Tubantia*. 1966. április 19. 2.; Getuige in proces-Mauer kreeg hartaanval. *Tubantia*. 1966. október 21. 11.

¹⁴ Jong, Leo de: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 8. *Gevangenen en gedeporteerden*. 's-Gravenhage, 1978. 140. (Továbbiakban: Jong, 1978.)

¹⁵ Uo. 122.

Indisch Leger – kötelékébe tartozott, akik a német invázió idején véletlenül Hollandiában tartózkodtak), úgy gondolta, hogy a nyilatkozat ellentétes tiszti esküjükkal és annak aláírásával ámulást követnének el. Az aláírás megtagadását követően őket azonnal hadifogolynak minősítették és a szászországi Colditzba,¹⁶ az *Offizierslager* (röviden: *Oflag*) IVC német hadifogolytáborba zárták őket. Colditz a Wehrmacht (és nem az SS) fennhatósága alá tartozott és a németek mindvégig tartották magukat a genfi egyezményhez, így a bánásmód a körülményekhez képest jónak volt mondható.¹⁷ A legjobb elbánásban a brit és az amerikai tisztek részesültek. A legmostohábban az orosz, lengyel és más kelet-európai katonákkal bántak a németek. A francia és a holland hadifoglyok helyzete valahol a kettő között volt.¹⁸ Mindazonáltal Colditzban gyűjtötték össze a nehezen kezelhető, „izgága” hadifogoly tiszteket, akikről a németek tudták, hogy szökést kíséreltek meg, terveznek vagy segítettek elő. A colditzi várban a hollandok mellett francia, lengyel, brit és belga tiszteket tartottak fogva.¹⁹

A nyilatkozatot aláíró és így otthonukba hazatért holland katonatisztek közül, a németeknek tett ígéretük ellenére, többen is részt vettek a holland ellenállási mozgalomban, ami persze felbőszítette a megszállókat. Ezért 1942. május 15-én a németek az összes Hollandiában tartózkodó hivatásos holland katonatisztet felszólították, hogy jelenjenek meg egy megadott laktanyában ellenőrzés céljából. A hollandok nem gyanakodtak, hiszen 1941-ben is kaptak ilyen felszólítást, melynek eleget téve elmentek az ellenőrzésre, ott meg kellett adniuk a lakcímüket, majd hazaengedték őket. Most azonban máshogy történtek a dolgok. A megjelent mintegy kétezer holland tisztet²⁰ a németek hadifoglyoknak nyilvánították, és németországi hadifogolytáborokba szállították.²¹ Stanislau volt a legnagyobb holland hadifogolytábor, mely az akkori (a második bécsi döntés értelmében visz-

¹⁶ A colditzi hadifogolytáborról a BBC 1972–74 között *Colditz* címmel egy 28 részes tévéfilmsorozatot forgatott, melyet Hollandiában is nagy sikerrel mutattak be.

¹⁷ A 13.000 holland hadifogolyból a háború alatt összesen 300–400 katona vesztette életét, elsősorban betegségek és a szövetségesek bombázásainak következtében. Több mint 2000 holland hadifoglyot egészségügyi okokból engedtek véglegesen hazatérni a németek. Lásd: Jong, 1978. 122.

¹⁸ Kok, Wim: Duitse officieren maakten we aan de lopende band. *De Stem*. 1975. május 31. 17. (Továbbiakban: Kok, 1975.)

¹⁹ Jong, 1978. 132.

²⁰ Mintegy 240.000 holland katonának volt megjelenési kötelezettsége a német megszálló hatóságoknál, de ezeknek csak töredéke tett eleget a németek felszólításának. Így összesen, négy csoportban (tábornokok, Colditz-csoport, Stanislau-csoport, 1943-as csoport) 13.000 holland katona került német hadifogságba. Lásd: Jong, 1978. 125.

²¹ Kok, 1975. 17.

szacsatolt területeket figyelembe véve) magyar határtól hozzávetőlegesen 60 kilométerre volt. A német őrszemélyzet elsősorban szolgálatra alkalmatlannak nyilvánított frontkatonákból állt. A tábori körülmények a hollandok visszaemlékezései szerint kielégítőek voltak, a bánásmód a németek részéről korrekt, az ellátás egyhangú, de a vöröskeresztes és a Hollandiából érkező csomagoknak köszönhetően bőséges volt.²² Hollandiából 4-8 hetes időközönként rendszeresen érkeztek Stanislauba a 3-5 kg-os vöröskeresztes csomagok.²³ De segélycsomagok érkeztek a táborba Magyarországról is. A magyarok szimpátiája a hollandok iránt a két világháború között a gyermekvonat-akciónak köszönhetően nagyon erős volt és ez a háború alatt sem változott.²⁴ A magyar társadalom nagy része hálás volt a hollandoknak, hogy 1920 és 1930 között több mint 28.000 magyar gyermek pihenhetett Hollandiában befogadó családoknál. De a segélycsomag-akcióhoz kellett a személyes indíttatás is. Az egyik holland hadifogoly, Hendrik van den Bos (1901–1963) százados²⁵ magyar felesége, Csűrös Piroska (1907–1999) levelet írt Hollandiából Budapestre édesapjának, Csűrös István (1870–1947) református lelkésznek és gimnáziumi tanárnak. Ebben arra kérte apját, próbáljanak valamit tenni a Stanislauban raboskodó holland tisztokért. Csűrös István Ravasz László (1882–1975) református püspökhöz fordult, az pedig Szabó Imre (1891–1955) esperest bízta meg a feladattal. A gyülekezetekben gyűjtést rendeztek, de csak szájról-szájra adták tovább a híreket, mivel hivatalos körlevelet az ügyben nem lehetett írni. Nagyon sok élelmiszert és dohányt gyűjtöttek össze, majd felvették a kapcsolatot a Magyar Vöröskereszt igazgatójával Vállay Gyulával, hogy a szállítást meg tudják oldani. Vállayn keresztül ismerkedett meg Szabó Imre egy magyar vöröskeresztes önkéntes nővérrel, aki Galíciába tartó vöröskeresztes vonatoknak volt a parancsnoka. Ő mondta meg, hogy milyen faládákba kell csomagolni az élelmiszereket. A szállítmány rendben megérkezett Stanislauba, a magyar nővér a helyi piacon megvásárolta az összes hóvirágot és azt is a hadifogolytáborba vit-

²² Generaal kijkt terug op zijn Colditz. *De Stem*. 1974. november 29. 21. (Továbbiakban: Generaal kijkt terug op zijn Colditz, 1974.)

²³ Ismeretlen szerző: *Rapport*. Amsterdam, 1947. 13.

²⁴ Jong, 1978. 146.

²⁵ Hendrik van den Bos 1901. július 6-án született a hollandiai Puttenben és a holland hadsereg századosaként esett német fogságba 1942. május 15-én Edeben. Két nappal később érkezett meg a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B hadifogolytáborba és a 31649-es hadifogolyszámot kapta. Innen Stanislauba, a Stalag 371-es táborba szállították 1942. augusztus 8-án, majd 1944. január 17-én átvitték a Neubrandenburg melletti Oflag 67-es táborba. A háború után 1945. május 28-án tért vissza Hollandiába. Utász alezredesként ment nyugdíjba és 62 éves korában hunyt el Amersfoortban.

te, majd szétszította a holland tisztek között.²⁶ Ezt megerősíti a gyalogsági főhadnagy, M. P. Kokje naplója, miszerint 1943. március 25-én 700 magyarországi szeretetsomag érkezett a stanislai hadifoglytáborba, melyeket olyan emberek küldtek, akik egykor a gyermeksegély akció keretében Hollandiában nyaralhattak. Kokje szerint a táborban „magyar hölgyektől” virágokat is kaptak a foglyok. De a csomagokat csak két hónappal később, 1943. május 28-án kapták meg a holland foglyok, melyben cigaretta mellett szárított gyümölcsök (füge, sárgabarack, mazsola), mandula és mogyoró volt.²⁷ A segítségnyújtás eme gesztusa nagy hatással volt a holland tisztekre. Nem feltétlenül a cigaretta és a mazsola hatotta meg őket, hanem az a tény, hogy a magyarok milyen rokonszenvvel viseltetnek a hollandok iránt. Eddig bizalmatlanok voltak a magyarokkal, mint a németek szövetségesével szemben, de a 700 szeretetsomag és a magyar nővér hóvirágai megváltoztatták a véleményüket. A magyarok szimpátiája, valamint a magyar határ közelsége is csábítóan hatott a szökni vágyó holland tisztekre. Az egyik holland fogoly, Van der Waals hadnagy is ezek közé a tisztek közé tartozott. Van der Waals éppen szigorított magánzárában töltötte kéthetes büntetését, mivel több társával együtt megpróbált a tábor kerítése alatt alagutat ásni, de még az alagút elkészülte előtt (mely ekkor már több mint 20 méter hosszú volt) a német őrk felfedezték a járatot és meghiúsították a szökést. A szökési kísérletért Van der Waals 1943. március 13-án szigorú büntetést kapott.²⁸ Éppen a szigorított utolsó napjait tölthette, mikor a magyar vöröskeresztes csomagok a vasútállomásról teherautón megérkeztek a táborba. Cellája a főbejárat közelében volt, így láthatta a csomagok kirakódását, a magyar nővéreket és a virágokat is. Ekkor határozta el, hogy ha sikerül megszöknie a táborból, akkor a magyar határ felé fog próbálkozni.²⁹ Mint később látni fogjuk, nem eredménytelenül.

²⁶ Macskásy Pál: „...a sötétség tenger árja ellen...” Holland menekültek Magyarországon a második világháború alatt. In: *Hollandból magyarra. Kulturhistóriai tanulmányok és szemelvények*. Szerk. Bernáth István, Bp., 1986. (Továbbiakban: Macskásy, 1986.) 189–222.; Weer komen Hongaarse kinderen naar Nederland. *De Nederlander*. 1948. július 28. 2.

²⁷ Kokje, M. P.: *Dagboek krijgsgevangenschap vanaf 15 mei 1942 tot 31 mei 1945 M. P. Kokje Kgf: 30105*. Online: [Krijgsgevangen.nl](https://www.krijgsgevangen.nl/), <https://usercontent.one/wp/krijgsgevangen.nl/wp-content/uploads/2021/08/Dagboek-Kokje-11-05-2020.pdf> – 2022. december 20.

²⁸ Bewerking J.G.M. van Hoppe: *Dagboek van Eerste-Luitenant M.P. van Hoof Krijgsgevangene No.31549*. 40. lásd online: [Krijgsgevangen.nl](https://www.krijgsgevangen.nl/), https://usercontent.one/wp/krijgsgevangen.nl/wp-content/uploads/2021/08/Dagboek-MP_van_Hoof_online.pdf – 2022. december 20. (Továbbiakban: Hoppe.)

²⁹ Macskásy, 1986. 201.

A holland foglyok alapvetően unatkoztak, mivel egész nap semmi dolguk sem volt, a tiszteket a genfi konvenciók értelmében nem lehetett dolgoztatni. Ezért kórust, zenekart (a Vöröskereszten keresztül kaptak hangszereket, vagy helyben vásárolták őket), amatőr színjátszó egyletet, vonósnegyest alakítottak, sportoltak, kurzusokat (pl. japán, maláj, orosz nyelvi kurzusokat), előadásokat szerveztek, és sokat olvastak (már az első évben 17.000 könyv érkezett a táborba), valamint a holland tábori lelkészek rendszeres istentiszteleteket tartottak.³⁰ Egy visszaemlékezés szerint a holland foglyok „sokat sportoltak, hogy ne hízzanak el.”³¹ 1943 júniusában a Colditzban fogvatartott holland tiszteket is Stanislauba szállították.³² A Colditz-csoport már egy edzett, kiváló morállal és szökési tapasztalatokkal rendelkező társaság volt, akik különösen jól tudtak dokumentumokat hamisítani, álkulcsokat készíteni és szökési felszerelést gyártani.³³ A szökési terveket vég nélkül szövögető kreatív parancsnok, minden holland szökevény inspirátora, a szökevények bálványa Machiel van den Heuvel százados volt.³⁴ Van den Heuvel, a holland gyarmati hadsereg (KNIL) tisztje éppen negyven éves volt, mikor fogságba esett, mivel nem volt hajlandó aláírni a nyilatkozatot a németeknek. 1940–45 között hat hadifogolytáborban raboskodott (Soest, Juliusberg, Colditz, Stanislaw, Neubrandenburg, Tittmoning) de ő maga sosem kísérelt meg szökést. A háború végéig hadifogoly maradt és 1945. június 11-én tért haza Hollandiába.³⁵ Van den Heuvel néhány évvel később az Indonéziában dúló gyarmati háborúban (1945–49) esett el.³⁶ A hollandok Stanislauban már a kezdet kezdetén jól szervezettek, fegyelmezettek voltak és mivel szökési kísérletért csak két hét szigorított őrizet járt, ami egy 2x2 méteres magánzárkát jelentett, sok szökést szerveztek. A magánzárka sok fogoly számára nem volt büntetés. Van Amstel hadnagy visszaemlékezése szerint a táborban „soha egy percre sem lehetett egyedül az ember” csak a magánzárkában „és ez számomra sosem jelentett büntetést, inkább

³⁰ Jong, 1978. 141.

³¹ Generaal kijkt terug op zijn Colditz, 1974. 21.

³² Hoffmann, Hans: Vrijuit. *Het vrije volk*. 1975. január 18. 23. (Továbbiakban: Hoffmann, 1975.)

³³ Kok, 1975. 17.

³⁴ Gelder, Henk van: De waarheid over Colditz. *Het Parool*. 1974. november 13. 17. (Továbbiakban: Gelder, 1974.)

³⁵ Lásd a holland hadifoglyok elektronikus adatbázisát online: https://krijgsgevangen.nl/zoekresultaten-21_db_vanaf_juli_1940/ – 2022. december 20. (Továbbiakban: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.)

³⁶ Gelder, 1974. 17.

megkönnyebbülést”.³⁷ A szökések persze nem voltak veszélytelenek, hiszen ha a szökevények nem álltak meg az örök felszólítására, a németek lelőtték a menekülni próbálókat. Így mintegy 16 fő nem élte túl a szökési kísérleteket.³⁸

A németek nehezen tudták kordában tartani a foglyokat és a táborot „egy zsák bolhának” nevezték.³⁹ A hollandok minden erőfeszítése és jelentős aktivitása ellenére a sikeres szökések száma alacsony volt. Sikerült például megszöknie 1944. január 11-én az 53 éves Ludovicus A. C. M. Doorman ellentengernagynak,⁴⁰ aki eljutott Romániába, de ott letartóztaták. A legtöbb sikeres szökevény azonban nem Románia, hanem a magyar határ felé vette az irányt.

AZ ELSŐ SZÖKÖTT HOLLAND HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON

Az első két Magyarországra érkezett szökevény a nagyköveti jelentésben nem szerepel, talán azért, mert ők nem jutottak el Budapestig. A szökevények Gijsbrecht van Amstel tüzérhadnagy, illetve Paul van Stockum hadnagy voltak. Van Amstel 1916. december 16-án született a Holland Indiákon, Tjilatjap (mai neve: Cilacap) városban, Jáva szigetén. 1942. május 15-én, Bredában esett német hadifogságba és innen a németek az Oflag XIII B táborba szállították Nürnberg-Langwasser mellé, ahol a 30718-as hadifogolyszámmal szerepelt a nyilvántartásban. Innen 1942. augusztus 8-án vitték tovább a Stalag 371-es stanislai táborba. Útközben megpróbált megszökni egy társával, kiugrottak a vonatból, de pár nap múlva elfogták őket a németek. Stanislauból egy fogolytársával, az akkor 28 éves Paul van Stockum hadnaggyal 1943. január 25-én szökött meg.⁴¹ Egy olyan őrtornynál másztak át a fogolytábor falán, melyben nem volt őrszemélyzet és elindultak a Kárpátok felé. Van Amstel beszámolója szerint

³⁷ Kok, 1975. 17.

³⁸ Uilenbroek, Henk: Nederlandse officieren waren Duitsers destijds te slim af. *De Volkskrant*. 1975. február 15. 37.

³⁹ Ezen a címen jelent meg az egykori stanislai holland hadifogoly, Gijsbrecht van Amstel hadnagy könyve is. Lásd: Amstel, G. van: *De zak meg vlooien*. Blaricum, 1975.

⁴⁰ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány hírszerzési főnökének (aan het hoofd van het Bureau Inlichtingen) címzett, 1945. március 24-i levelében, egy bukaresti Dozy nevű mérnök jelentésére hivatkozva tévesen feltételezi, hogy Doorman és Van der Waals együtt szöktek volna meg Stanislauból. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁴¹ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

az ukrán lakosság segítőkész volt. El is érték a magyar határt, de itt egy járőr elfogta őket és a holland szökevényeket átadták a németeknek.⁴² „A legrosszabb az volt, hogy megint át kellett kelniük az átokozott Kárpátokon.” – emlékszik vissza Van Amstel hadnagy.⁴³ Február 6-án ismét a stanislai táborban voltak. Az, hogy a magyarok kiadták a szökött hadifoglyokat a németeknek, nem erősítette a bizalmat Magyarország iránt. De alig két hónappal később érkezett a táborba a már említett magyar segélyszállítmány és a hangulat megváltozott. Van Amstel hadnagy egyébként nem adta fel a szökési terveit. A Neubrandenburgba való átszállítása után is szökést tervezett. Társaival fél évig dolgoztak egy 160 méter hosszú alagúton, ami azonban 1944. szeptember 1-jén a heves esőzés miatt beomlott és így azt felfedezték a németek, mielőtt bárki is megszökhett volna.⁴⁴ Van Amstel összesen tizenegyszer próbált megszökni a hadifogságból, ebből kétszer sikerült kijutnia a táborból, de mindkét alkalommal elfogták. Van Amstel végül túlélte a háborút és 1945. május 30-án térhetett vissza Hollandiába.

A nagyköveti jelentésben szereplő holland hadifogoly Gerrit Hendricus Maria van der Waals hadnagy a holland gyarmati hadsereg, a KNIL tisztje volt. Van der Waals 1920. április 24-én született a Holland Indiákon, Jáva szigetén, Surabaja városában és Hollandiában, 1942. május 15-én Ede városában került német hadifogságba. Innen két nappal később érkezett meg a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B számú tiszti hadifogolytáborba, ahol a 32021-es nyilvántartási számot kapta. Három hónappal később, 1942. augusztus 8-án szállították át Stanislauba, ahonnan egy év múlva, 1943. augusztus 21-én szökött meg.⁴⁵ Egy fogolytárs, Van Hoof főhadnagy naplóbejegyzésének tanúsága szerint ez egy meglehetősen forró, nyárutói nap volt (a hőmérséklet árnyékban 35 fok volt)⁴⁶, melyen Van der Waals hadnagy egy társával, a szintén KNIL hadnagy, akkor 25 éves Bernardus Ferdinandus (Ben) Portierral (hadifogolyszáma: 30917) együtt megszökött a táborból. Takarításra kirendelt szovjet hadifoglyoknak ál-

⁴² Marinus Petrus van Hoof naplóbejegyzése szerint Van Amstel nem érte el a magyar határt. A határ előtt 15 km-rel fogták el, vagyis nem a magyar járőr adta át a németeknek. Lásd: Hoppe, 38.

⁴³ Hoffmann, 1975. 23.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁴⁶ Hoppe, 40.

cázták magukat és az ór egyszerűen kiengedte őket a kapun.⁴⁷ Portiert két nappal később a németek elfogták és visszavitték a stanislaui táborba. 1944. január 17-én szállították át egy másik hadifogolytáborba, az Oflag 67-be, a Berlintől északra fekvő Neubrandenburgba. Hogy Portier hadnagy túlélte-e a háborút és visszatért-e hazájába, arról sajnos nincs adat.⁴⁸ Azt viszont tudjuk, hogy Van der Waals öt nap gyaloglás és 100 km megtétele után az 1225 méter magas, nehezen járható Panter-hágónál átkelt a Kárpátokon és sikeresen elérte a magyar határt.⁴⁹ Itt vették őrizetbe a magyar határőrök. A magyar határőrség részéről a fogadtatás szívélyes volt. Ahogy a nagyköveti jelentésből kiderül, a holland hadnagy bőséges élelmet és pénzt kapott, hogy vonattal eljuthasson Budapestre.⁵⁰

A szintén Stanislauban raboskodó holland százados, Johannes Beaumont⁵¹ híradásából tudjuk, hogy a szökevényeket hogyan segítették a táborban maradt társaik. Egy életnagyságú babát készítettek (élethű arccal, szemmel, egyenruhába öltöztetve), melyet a szökést követő minden sorakozóra (naponta négy alkalommal) magukkal vettek, a sorban közrefogták, mintha csak a baba is egy lenne a fogolyok közül, így a németek a babát is beleszámolták a létszámba.⁵² Négy nap elteltével már nem vitték ki magukkal a babát, mert úgy gondolták, hogy a szökevénynek ekkorra már elegendő előnye van üldözőivel szemben, akik persze csak ekkor vették észre a szökést. Beaumont százados elmondása szerint a szökevény így „a Kárpátokon átkelve, ép bőrrel elérhette Magyarországot”.⁵³

⁴⁷ Macskásy, 1986. 202.; Hoppe, 50.

⁴⁸ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁴⁹ Macskásy, 1986. 202.

⁵⁰ Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵¹ Johannes Josephus Antonius Beaumont, aki 1898. február 18-án született a hollandiai Urmondban, Bredában esett hadifogságba 1942. május 15-én. Először a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B táborba került, ahol a 30821-es hadifogolyszámot kapta, majd 1942. augusztus 8-án szállították át a Stanislaui melletti Stalag 371-es táborba. Innen 1944. január 17-én került az Oflag 67-be Neubrandenburg mellett. Beaumont százados túlélte a háborút és 1945. május 29-én tért vissza Hollandiába. Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁵² A hollandok tulajdonképpen két babát készítettek, melyeket a német költő, Wilhelm Busch (1832–1908) népszerű rajzfigurái után Maxnak és Moritznak neveztek el. Max volt a használatban lévő baba, Moritz volt a tartalék. Lásd: Gelder, 1974. 17.

⁵³ Beaumont, J. J. A.: Pop gaat voor man door. *De Volkskrant*. 1954. július 17. 10.

Van der Waals 1943. szeptember 1-én érkezett Budapestre, ahol a svéd nagykövetségtől kapott anyagi támogatást (amit a svédek persze később tovább számláztak a hollandoknak)⁵⁴, ugyanis Hollandia német megszállását követően a legtöbb európai országban a svédek látták el a hollandok diplomáciai képviselőjét.⁵⁵ Ennél többet a svédek nem nagyon tudtak tenni a holland hadnagyért, és azt tanácsolták neki, menjen a lengyel katonák Sváb-hegyi táborába, ott talán tudnak neki segíteni. Másnap a lengyelek tanácsára Van der Waals felkereste a francia katonai attasét, aki 1000 pengőt adott neki a szükséges kiadásainak fedezésére. Ugyanezen a napon, egy Budapesten élő holland család hívta meg magához a hadnagyot és ellátták minden szükséges holmival. Másnap a holland család azzal a kéréssel fordult a magyar hatóságokhoz, hogy ne küldjék Van der Waals hadnagyot a balatonboglári lengyel-francia internálótáborba, ahogyan azt tervezték, hanem engedélyezzék neki, hogy Budapesten maradjon. Ezt a magyar hatóságok engedélyezték, így a holland hadnagy Budapesten maradt és formálisan a zugligeti katonai internálótábor lakója volt. Mivel személyes iratai nem voltak (csupán egy igazolása volt a Delfti Egyetemtől, hogy az 1941–42-es tanévre hallgatóként beiratkozott), Van der Waals szeptember 11-én felkereste Clinge Fledderus budapesti holland főkonzult, aki holland útlevelet állított ki számára.⁵⁶ A holland hadnagy Szabó Imre esperes jóvoltából a Kálvin tér 8. szám alatt lakott egy vendégszobában és munkát is kapott Budapesten, a Lorilleux Ch. és Társa nyomdafestékgyárban.⁵⁷ A londoni emigráns holland kormány mindeközben azt tervezte, hogyan tudnák kimenekíteni Van der Waals hadnagyot Budapestről és hogyan juthatna el Londonba. A holland gyarmatügyi minisztérium részéről a katonai ügyekért felelős H. W. J. Verniers van der Loeff azzal a kéréssel fordult

⁵⁴ Lásd erről a holland külügyminisztérium 1944. január 21-én kelt levelét a holland hadügyminisztériumnak. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵⁵ A londoni holland kormány 1941 áprilisában szakította meg diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal. Kersten, Albert: *Buitenlandse Zaken in ballingschap. Groei en verandering van een ministerie 1940–45*. Alphen aan de Rijn, 1981. 132.

⁵⁶ Clinge Fledderus 3831/1164 számú, 1943. szeptember 11-i jelentése. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵⁷ Schandl, Catherine Eva: *Swedish Gold*. s. 1., 2011. (Továbbiakban: Schandl, 2011.) 26. A Lorilleux gyárat Pierre Lorilleux alapította Franciaországban, 1818-ban, a budafoki gyárat 1907-ben létesítette a cég (ma Budacolor Nyomdafestékgyár). 1933-ban hat holdas területe volt, és ötven ember dolgozott itt. Lásd: *Magyar Grafikai Almanach*, 1933. 187–190.

a külügyminiszterhez, hogy az ankarai holland követ tegyen meg mindent Van der Waals Törökországba menekítéséért, ahonnan a holland hadnagynak Ausztráliába kellett volna mennie és jelentést tennie a stanislaui szökésről.⁵⁸ Van der Waalsnak azonban az volt a terve, hogy Budapestről Jugoszláviába utazik tovább, ahol csatlakozni szeretett volna Tito partizánjaihoz, de erről lebeszéltek. Ezért Budapesten maradt és várta a londoni holland kormány utasításait.⁵⁹ A svéd követségen keresztül a holland kormánytól 12,50 pengő napidíjat kapott, így megélhetése biztosítva volt.⁶⁰

A szökevény katonatiszt felkarolásában fontos szerepet játszott a Magyar Philips Művek Rt. Budapesten lakó holland igazgatója, Lolle Smit (1892–1961) is. Smit az északnyugat-hollandiai Sneekben született, Frízföldön, 1892. augusztus 25-én, kereskedelmi és járműipari tanulmányokat végzett Hágában, majd évekig Birminghamban dolgozott. Az első világháború után a General Motors hollandiai képviselője volt, majd az ő tanácsára alapított gyárat a cég Németországban. Smit 1926-tól Hamburgban majd Berlinben dolgozott a General Motorsnak, ahol értékes kapcsolati hálót épített ki a német üzleti, politikai és katonai elit képviselőivel. 1929-től a hamburgi Hudson gyár igazgatója volt és egyúttal a cég középkelet-európai exportigazgatójának nevezték ki. Miután Németország 1936-tól nem vásárolt amerikai járműalkatrészeket, a General Motors, Hudson és Chrysler gyárak Németországban bezártak. Smit ezután huzamosabb ideig az Egyesült Államokban tartózkodott, majd 1937-ban vállalt pozíciót az eindhoveni Philips konzernnél. Első feladata az volt, hogy a Philips törökországi gyárát kellett átszerveznie, majd 1938-ban a romániai Philips Művek igazgatója lett. 1939-ben, nem sokkal a háború kitörése előtt nevezték ki a Philips konzern kelet- és dél-európai vezetőjének. Hollandia német megszállását követően az eindhoveni Philips elektronikai cég német fennhatóság alá került. Elsősorban rádiókat, rádióalkatrészeket és elemlámpákat gyártottak, melyek a német hadviselés számára igen fontosak voltak. A britek ezért 1942. december 6-án bombázták a gyárat. A termelés egy részét a németek ezután

⁵⁸ H. J. W. Verniers van der Loeff vezérőrnagy 1944. január 28-i levele a külügyminiszterhez. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁵⁹ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁶⁰ H. J. W. Verniers van der Loeff vezérőrnagy 1943. november 4-i levele a külügyminiszterhez. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

koncentrációs táborokba helyezték át: először a hollandiai Vughtbe, később Dachauba és Auschwitzba.⁶¹ Egy 1949-es holland újsághír szerint a Philips eindhoveni német vezetése Smitet a háború alatt elbocsátotta, ő ennek ellenére a helyén maradt és tovább dolgozott, azonban ez nem túl hihető.⁶² Nagy valószínűséggel a németek tudtával és beleegyezésével, sőt kívánságára lett Smit 1941-ben a budapesti Magyar Philips Művek Rt. igazgatója. Smit tizenkét évig dolgozott Berlinben és Hamburgban, kifejezetten jó német kapcsolatai voltak, valamint kifogástalanul beszélt németül. Jól ismerte a délkelet-európai régiót is és kiváló kapcsolati hálójával rendelkezett. Ráadásul a német felügyelet alatt álló holland konzern hadiipari szempontból nagyon fontos volt. Nem valószínű, hogy ilyen fontos pozícióban a helyén maradhatott volna egy egyébként elbocsátott igazgató. A németek olykor kételkedtek Smit lojalitásában és volt, hogy próbára tették. Bukaresti lakásában a német és a román hatóságok rajtaütésszerű házkutatást tartottak, de nem találtak semmit. Miután Smit kiállta a próbát, már maga Göring is bizalmába fogadta.⁶³ Smit azonban nem egy szokványos üzletember volt, hanem „Peters” fedőnév alatt a brit titkosszolgálat, a SIS (Secret Intelligence Service) ügynöke.⁶⁴ Ő volt az, aki lerakta egy SIS hálózat magyarországi alapjait.⁶⁵ Smit ismerte a lengyel és francia menekült katonák szervezeteit és a lengyel hírszerzést Budapesten, figyelte a németek csapatmozgásait, értékes információt szállított a német fegyvergyártási programokról, valamint segítette a német hadifogolytáborokból Magyarországra szökött szövetséges katonákat is.⁶⁶ Ezek közül talán a legismertebb a brit hadseregben szolgáló dél-afrikai alezredes, Charles Telfer Howie (1905–1993) esete, aki Van der Waals hadnagyon keresztül került kapcsolatba Smittel. Howie 1942-ben esett német hadifogságba Tobruknál, és először olaszországi táborokban, majd a sziléziai Stalag VIII B német hadifogolytáborba került

⁶¹ Eindhoven a szövetségesek 1944. szeptember 18-án szabadították fel. A németek másnap lebombázták a Philips gyárat és a város nagy részét, melynek során 227 ember veszítette életét.

⁶² De nieuwe directeur der exportbevoording. *Heereveense Koerier*. 1949. szeptember 8. 1.

⁶³ McKay, C. G.: A friend indeed – The secret service of Lolla Smit. 6. Online: Raoul Wallenberg, https://www.raoulwallenberg.net/wp-content/files_mf/1288788709Lolle-Smit.pdf – 2022. december 29. (Továbbiakban: McKay.)

⁶⁴ Uo. 3.

⁶⁵ Ritter László: Szöktetés a szerájból? = *Rubicon* 28, 2017. 5. sz. 62–63. (Továbbiakban: Ritter, 2017.)

⁶⁶ McKay, 6.

Lamsdorfba (ma Łambinowice Délnyugat-Lengyelországban). Innen szökött meg 1943-ban a magyar Weinstein Tiborral, aki még a harmincas években emigrált Palesztinába, jelentkezett a brit hadseregbe és Krétán esett német fogságba. Hamis papírokkal felszerelve jutottak el Bécsen keresztül Magyarországra, ahol Howie jelentkezett a hatóságoknál, hivatalosan internálták, de szabadon mozoghatott Budapesten.⁶⁷ 1944. március 19-e után a magyar kiugrási kísérletet előkészítő csoporttal került kapcsolatba, többször találkozott Horthyval, majd 1944 szeptemberében Náday István (1888–1954) nyugalmazott vezérezredessel, Horthy különmegbízottjával, Olaszországba repült. Náday feladata az volt, hogy tárgyaljon a szövetségesekkel a magyar fegyverszüneti lehetőségekről.⁶⁸ Kállay Miklós miniszterelnök visszaemlékezései szerint Howie dolgozta ki azokat a katonai terveket, miszerint Magyarországot angol légideszant egységek szállták volna meg, hogy azután a magyar hadsereggel együtt és egy népfelkelés támogatásával támadjanak a németekre.⁶⁹ Howie jelenléte illetve kijuttatása a németek által megszállt Magyarországról egyrészt igazolása lehetett a magyar tárgyaló fél angolbarátságának, illetve gesztus a szövetségesek felé, hogy a kormányzó körüli nyugatbarát politikusok hazaségítik a legmagasabb rangú brit hadifoglyot Magyarországról ezzel is nyomatékot adva terveik komolyságának. A tárgyalások egyébként, mint köztudott, eredménytelenek voltak.

Smit lánya, Berber (Barbara) szoros, mondhatni intim kapcsolatot ápolt Raoul Wallenberggel és közreműködött embermentő akcióiban.⁷⁰ A holland katonatisztek egy része nagy valószínűséggel Smiten keresztül került kapcsolatba a brit titkosszolgálattal. 1944. március 19. után minden megváltozott. A német megszállást követően a szövetséges hadifoglyoknak, így a hollandoknak is bujkálniuk kellett. Egy részük az Üllői út 71 szám alatti házban talált menedéket,⁷¹ a Magyar Földtani Intézet főgeológusának, majd igazgatóhelyettesének, Szalai Tibornak (1900–1980) a lakásán. Szalai és felesége, Strobenz Ilona hat szökött

⁶⁷ B. Stenge Csaba: Claerwen Howie: Agent by Accident (Véletlenül ügynök). = *Selegszemle-Összghaderőnemi Parancsnokság Folyóirata* 14, 2016. 2. sz. 134–135.

⁶⁸ Peterecz Zoltán: A brit titkosszolgálat magyarországi tevékenysége a második világháborúban. = *Századok* 153, 2019. 5. sz. 1056.; McKay, 3.

⁶⁹ Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, Bp., 2012. (Továbbiakban: Kállay, 2012.) 106.

⁷⁰ Ingrid Carlberg: „Itt egy szoba és rád vár...” *Raoul Wallenberg története*. Bp., 2020. 318.

⁷¹ Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*. Nagy Iván könyvek 16. Balassagyarmat, 2006. 99.

brit hadifogoly mellett három hollandot is bújttak 1944–45-ben, köztük Van der Waals hadnagyot is, aki 1944 őszén az író, műfordító, kultuszminisztériumi osztálytanácsos Just Bélánál (1906–1954) is bujkált.⁷² Szalai egy ellenállási csoport vezetője volt, hamis papírokkal, ruhával, élelemmel és pénzzel látta el a szökevényeket. Tevékenységéért a háború után Szalait és feleségét a birtek kitüntetésre terjesztették fel. Szalainak a Brit Birodalom Rendje tiszti fokozatát (*OBE: Officer of the Most Excellent Order of the British Empire*), feleségének bátorságáért királyi kitüntetést (*King's Medal for Courage in the Cause of Freedom*) szánták.⁷³ Az Üllői úton nem csak Szalaiék lakása volt, hanem a 2-4 szám alatt működött a holland főkonzulátus, melyet a svéd diplomácia, tehát Wallenberg is használt, illetve a 30 szám alatt angol szökevények bujkáltak Rainprecht Antal (Anton von Rainprecht) lakásán. A holland szökevények közül többen is részt vettek a lassan kibontakozó magyar ellenállásban, melyben Smit magyar ügynökének Haraszi Gábornak (fedőneve: „Albert”) is fontos szerepe volt.⁷⁴

Smit nagy valószínűséggel beszervezte honfitársát, Van der Waals hadnagyot a SIS-be és titkos feladatokat bízott rá. Magyarország német megszállását követően Van der Waals, ekkor már szintén Budapesten tartózkodó több tisztársával együtt csatlakozott a magyar ellenálláshoz. Kapcsolatba került Zerkowitz Péterrel, a szervezett ellenállás tagjával, akit azonban bátyjával, Oszkárral együtt 1944. november végén letartóztattak, életfogytiglanra ítélték és Sopronkőhidára szállították.⁷⁵ A holland

⁷² Just a Nárcisz utca 23 szám alatti villában bújttatta az angol és holland hadifoglyokat. Lásd: U.S. National Archives, Record Group 498: Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II), Series: Case Files of Hungarian Helpers, (Továbbiakban USNA) 5701228, Box 1201, Folder 5.

⁷³ R. S. Taylor, a brit katonai misszió vezetőjének Budapesten, 1945. november 19-én kelt titkos levele. Lásd: USNA, 5701228 Box 1201 Folder 1

⁷⁴ Szelevényi Haraszi Gábor ügyvéd Smit katonai megfigyeléseket végző ügynöke, a lengyel menekült katonatiszt, Jerzy Waciorski irányítása alá tartozott. Haraszi 1944 áprilisában elhagyta Magyarországot. Először a jugoszláv partizánok között, majd a britek jóvoltából kiképzést kapott. Visszatért Magyarországra és a török követségen bejutott Kállay Miklóshoz és közölte, ki akarják szöktetni az országból. A tervből nem lett semmi. A britek utasítását követve 1945 márciusában jelentkezett a szovjeteknél. Letartóztatták és a Szovjetunióba szállították. Halálának helye és ideje ismeretlen. Lásd: Kállay, 2012. 216.; Ritter, 2017. 62–63.; Schandl, 2011. 6.

⁷⁵ Zerkowitz Pétert és bátyját Bajorországban szabadították ki az amerikai csapatok. Hazatértük után mindketten megkapták a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát, Pétert őrnaggyá léptették elő. 1947-ben Oszkárt kémkedés vádjával letartóztatta az AVH, majd átadták a szovjeteknek. A szibériai Irkutszk melletti Gulág-táborban halt meg 1948-ban. Péternek amerikai segítséggel sikerült átszöknie Ausztriába és eljutott az

hadnagyot többek között a fiatal történész Kosáry Domokos (1913–2007) is segítette, illetve pénzzel látta el, aki ekkor a Teleki Történeti Intézet igazgatója volt, és amiért az angolok 1945 novemberében Kosáryt kitüntetésre (*King's Medal for Service in the Cause of Freedom*) terjesztették fel.⁷⁶ De Van der Waals is segített másokon, például dokumentumokat hamisított Raoul Wallenberg megbízásából zsidóknak és más üldözötteknek, de segített angol szökött katonákon is. Az angolok feljegyzései szerint Van der Waals volt a holland csoport legaktívabb tagja. Ezért a brit Hadikereszt (*Military Cross*) kitüntetésre terjesztették fel 1945-ben. Egy, a felterjesztésen található, kézzel írott kiegészítésből kiderül, hogy Van der Waals Schandl Károllyal⁷⁷ (1912–1990) 1944. december 8-án Székesfehérváron, vagy legalábbis annak környékén volt, mikor a város határához megérkeztek a szovjet csapatok.⁷⁸ A terv az volt, hogy Van der Waals kurírként Bariba megy a szövetségesekhez, a britek (vagyis Smit) megbízásából, de Olaszországba sosem érkezett meg. Székesfehérvár mellett a szovjetek a holland hadnagyot és magyar társát letartóztatták.⁷⁹ Az eseményekkel kapcsolatban a britekén kívül másik két verzió is létezik. Az egyik, a holland sajtóban évekkal a háború után megjelent történet szerint Budapest ostroma során a német állásokról és védművekről készített térképével a zsebében kiszökött a városból és eljutott a szovjet vonalakig. Itt azonban az oroszok nem voltak kíváncsiak a holland hadnagy információira, németnek nézték és letartóztatták.⁸⁰ A követségi

USA-ig, ahol letelepedett. Online: Zerkowitz Péter, <http://zerkoi.freeweb.hu/zerkowitz-peter.htm> – 2022. december 30.

⁷⁶ R. S. Taylor, a brit katonai misszió vezetőjének Budapesten, 1945. november 19-én kelt titkos levele. Lásd: USNA, 5701228 Box 1201 Folder 1.

⁷⁷ Schandl Károly budapesti ügyvéd a SIS, illetve a MI9 (fogva tartott katonák megszöktetésére specializálódott brit hírszerző egység) ügynökének, Haraszi Gábornak a csoportjába tartozott. Schandl Van der Waals-szal együtt fogták el a szovjetek, átadták a kémelhárításuknak, a SZMERS-nek (*Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov*, azaz Különleges Módszerű Kémelhárítás, időnként allegórikusan használták a *Szmerty Spionam!* vagyis „Halál a kémekre!” elnevezést is) és őt is egy moszkvai börtönbe zárták, ahonnan egy szibériai táborba került. 1956 májusában engedték szabadon, hazatért Magyarországra, ahol újabb négy hónap börtön várt rá. 1956 szeptemberében került szabad lábba. A forradalom napjai alatt átszökött Ausztriába, majd onnan Angliába. Egy évvel később Kanadába emigrált. Online: Raoul Wallenberg, <https://www.raoul-wallenberg.eu/testimony/karoly-william-schandl> – 2023. január 02.

⁷⁸ R. S. Taylor, a brit katonai misszió vezetőjének Budapesten, 1945. november 19-én kelt titkos levele. Lásd: USNA, 5701228 Box 1201 Folder 1.

⁷⁹ Schandl, Chaterina Eva: *The Sword of the Turul*. s. l., 2005. 8.

⁸⁰ Lulofs, B.: Rond. *De Telegraaf*. 1983. december 3. 7. (Továbbiakban: Lulofs, 1983.)

iratok, vagyis a másik verzió szerint Van der Waals átjutott a szovjet vonalakon és úton Románia felé tartóztatták le az oroszok.⁸¹ A szovjetek úgy gondolták, hogy Van der Waals német, és egy német hadifogollyszállítómánnyal vonaton a Szovjetunióba szállították. Mindegyik verziónak ugyanaz a vége: a holland hadnagyot Schandllal együtt kémkedésért a moszkvai Lubjanka majd a Lefortovszkaja (Lefortovo) börtönbe zárták, melyekben az NKVD majd később a KGB politikai foglyokat őrzött, kínozt meg és végzett ki (többek között valószínűleg a svéd diplomatát Raoul Wallenberget is). Van der Waals fogvatartásának legfőbb oka valószínűleg az volt, hogy Budapesten szoros kapcsolatba került a brit katonai hírszerzéssel.⁸² A hollandok már 1945 februárjában tudtak Van der Waals letartóztatásáról, ugyanis 1945. február 27-én a holland hírszerzés főnöke, Cornelis Laurens Willem Fock (1905–1999) már tájékoztatta a minisztert, hogy az angolok sürgős információt kértek a hollandoktól Van der Waals hadnagy tartózkodási helyét illetően.⁸³ Március 24-i levelében az isztambuli holland követ már arról ír a holland külügynek, hogy Bukarestből Dozy (valószínűleg a bukaresti angol külügy, vagy a SIS munkatársa) táviratozott a moszkvai holland nagykövetnek, hogy intézkedjen Van der Waals szabadon bocsátásáról és Nagy Britanniába küldéséről.⁸⁴ Dozy bukaresti jelentéséből az is kiderül, hogy az angolok erősen érdeklődtek Van der Waals iránt.⁸⁵ 1945. március 1-én a londoni holland kormány külügyminisztere Eelco van Kleffens táviratban utasította a moszkvai holland nagykövetet, hogy intézkedjen Van der Waals szabadon bocsátása ügyében. Táviratát azzal zárta, hogy a hadnagy Londonba utazását „nagyon fontosnak tartjuk”.⁸⁶ A moszkvai holland nagykövet nem járt sikerrel, a szovjetek nem voltak hajlandóak elengedni

⁸¹ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány hírszerzési főnökének (aan het hoofd van het Bureau Inlichtingen) címzett, 1945. március 24-i levelében, egy bukaresti Dozy nevű mérnök jelentésére hivatkozva közli, hogy a szovjetek Van der Waals hadnagyot úton Romániába tartóztatták le. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁸² Jong, 1978. 143.

⁸³ C.L.W. Fock Bi. GU. 1076/45 számú, 1945. február 27-én kelt titkos levele a holland külügyminiszternek. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁸⁴ Nationaal Archief Den Haag, Hollandia, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Eelco van Kleffens holland külügyminiszter kódolt távirata a moszkvai holland nagykövetnek. 1945. március 1. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

Van der Waals hadnagyot. Mivel azonban a szovjet hatóságok semmilyen bizonyítékot nem találtak a holland ellen, megpróbálták rábírní, hogy vallja be bűnösségét. Kihallgatások és kínzások hosszú sora következett.⁸⁷ Van der Waals hadnagy egészsége 1946-ban erősen megromlott. Alultápláltság jelei mutatkoztak, végül a börtön kórházába szállították és ott halt meg 1948. augusztus 11-én, amiről hivatalos értesítés ekkor nem érkezett Hollandiába. Az oroszok Van der Waals testét elhamvasztották, hamvai sosem kerültek elő.⁸⁸ Csak miután Van der Waals édesanyja 1955-ben közvetlenül Vorosilov marsallhoz fordult és levélben kérte, hogy fiát engedjék haza, közölték a szovjet hatóságok, hogy Van der Waals már hét évvel korábban meghalt.⁸⁹ 1956-ban, egy moszkvai temetőben a hollandok Gerrit van der Waals emlékére szimbolikus sírhelyet emeltek.⁹⁰

A nagyköveti jelentésben a második menekültként említik W. Pücket. Wilhelm Arnold Pücketl 1918. július 25-én született a Holland Indiákon, Jáván, a gyarmat fővárosában Batáviában (ma: Dzsakarta, Indonézia fővárosa). Pücketl, a holland gyarmati hadsereg (KNIL) utász hadnagya, a többi hadifogolyhoz hasonló úton került Stanislauba 1942. augusztus 8-án, és a 30914-es számon került be a német hadifogolynevelőtartásba.⁹¹ 1943. november 29-én két társával, Frederik E. Kruijnk (1917–2008) és Charls L. Douw van der Krap (1908–1995) a haditengerészetnél szolgált fregatthadnagyokkal együtt (akik eredetileg mindketten a Colditz-csoporthoz tartoztak) úgy szökött meg a táborból, hogy alagutat ástak a fal alatt. Kruijnknek ez volt a tizenharmadik, Douw van der Krapnak a tizennegyedik szökési kísérlete.⁹² A stanislaui táborból 3 km-re a szökevények szétváltak. Pücketl egyedül a magyar határ felé indult, míg Kruijnk és Douw van der Krap helyi parasztnak öltözve észak felé vette az irányt, hogy a lengyel kikötővárost, Gdyniát (németül Gotenhafen vagy Gdingen) elérve hajóval Svédországba menjenek.⁹³ Végül a lengyelek segítségével eljutottak Varsóig.⁹⁴ Itt a nyugatbarát,

⁸⁷ Nederlandse officier stierf na martelgang. *Algemeen Dagblad*. 1956. március 9. 1.

⁸⁸ Lulofs, 1983. 7.

⁸⁹ Nederlander stierf in Rusland. *De Volkskrant*. 1956. március 10. 7.; Lid ex-KNIL stierf in Rusland. *Java Bode*. 1956. március 20. 2.

⁹⁰ Lulofs, 1983. 7.

⁹¹ Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

⁹² Gelder, 1974. 17.

⁹³ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

⁹⁴ Jong, 1978. 143.

polgári lengyel ellenálláshoz (Armia Krajowa) csatlakoztak, Douw van der Krap a varsói Philips gyárban dolgozott, majd annak evakuálása után a többi munkással együtt sikerült eljutnia Hollandiába és Arnhemben bujkált. Az oosterbeeki holland ellenállócsoporthoz csatlakozott és részt vett az arnhemi csatában is. A szövetségesek veresége után a menekülő angol és amerikai csapatokkal együtt átkelt a Rajnán és az angol, majd a háború befejezése után ismét a holland haditengerészetnél szolgált.⁹⁵ 1958-ban századosként vonult nyugdíjba, 1995-ben halt meg a hollandiai Wassenaarban. Memoárjai 1981-ben jelentek meg *Contra de swastika* [A horogkereszt ellen] címmel.⁹⁶ Kruimiget kurírként a lengyel ellenállók Varsóból Franciaországba küldték. A holland tisztnek sikerült kalandos úton Belgiumig eljutni, ahol a brüsszeli ellenállásban vett részt, majd a párizsi *Forces françaises de l'intérieur* (FFI) ellenálló csoport parancsnoka lett. 1944 nyarán, Párizs felszabadítása után Angliába repült és szolgálatra jelentkezett az emigráns holland kormánynál.⁹⁷ A háború után a holland haditengerészetnél szolgált. Tengernagyként ment nyugdíjba 1973-ban, 2008-ban halt meg a hollandiai Leidschendamban.

Pückel hadnagy döntése, miszerint ő Magyarország felé próbál szerencsét, nem volt véletlen. Valamilyen úton eljutott a hír Stanislauba, hogy Van der Waals átjutott a magyar határon és a magyarok nem adták vissza a németeknek. Emellett szerepet játszhatott a döntésben a már említett stanislaui hadifogolytárs, Hendrik van den Bos százados, Csűrös Piroska holland férje is, akitől Pückel megkapta Van den Bos sógorának, Csűrös Lászlónak a budapesti címét. Abban reménykedett, hogy ott segítséget kaphat.⁹⁸ Miután a sikeres stanislaui szökést követően Pückel hadnagy elvált társaitól, déli irányba indult és kétórányi gyaloglás után egy 600 lakosú faluba ért. A holland hadnagy a helyiek németellenességére apellálva egy földművesnek elmondta, hogy ő valójában kicsoda, és segítséget kért. Az ukrán paraszt behívta a házába, mert a környéken lengyel önkéntesekből álló SS-katonák járőröztek. Másnap az ukrán földműves elvitte

⁹⁵ Oorlogservingen boeiend verteld. *Leeuwarder Courant*. 1982. január 30. 21.

⁹⁶ Charles Douw van der Krap: *Contra de swastika: de strijd van een onverzettelijke Nederlandse marineofficier in bezet Europa, 1940–1945*. Bussum, 1981. Német kiadása: *Komm lebend zurück, wenn du kannst: Erinnerungen eines niederländischen Marineoffiziers 1940–1945* (fordította: Gerhard Paul). Berlin, 1991.

⁹⁷ Deelen, Martin– Mesdag, Rob van: Het Nederlandse Colditz-verhaal. *De Telegraaf*. 1974. június 26. 9.

⁹⁸ Macskásy, 1986. 203.; Macskásy Pál: Fejezetek a második világháború alatt Magyarországra menekült szövetséges katonák életéből. In. *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Szerk. M. Kiss Sándor, Bp., 1994. 94.

Pückelt a 8 km-re lévő szomszéd faluba, ahol átadta őt egy rokonának, akiről kiderült, hogy az ukrán nemzeti párt helyi vezetője. Az ukránok segítségével Pückel hadnagy tíz nap alatt érte el a magyar határt, ahol Van der Waalshoz hasonlóan barátságosan fogadták. A határőrök bőséges élelem mellett pénzt adtak neki, hogy vasúton tudjon Budapestre menni.⁹⁹ December 13-án jelentkezett a budapesti svéd követségen, ahol jelentést tett a szökéséről. Ekkor Pückel hivatalosan néhány napig a komáromi internálótábor lakója volt, de Utassy Loránd (1897–1974) ezredes, aki a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumban akkor a hadifogolyügyekért volt felelős, december 20-án, a holland hadnagy kihallgatása után engedélyezte, hogy Pückel ugyanazokban a jogokban és támogatásokban részesüljön, mint a néhány hónappal korábban Budapestre érkezett Van der Waals, vagyis hogy Budapesten tartózkodhasson, szabadon mozoghasson és még egyetemi tanulmányokat is folytathasson a magyar fővárosban. A svédek ruhákkal (téli kabát, zakó, nadrág, egy pár zokni, egy pár félcipő) és pénzzel (375 pengő zsold, és 275 pengő ruhapénz, amit Pückel nehezményezett, mivel ő is 1000 pengőt akart kapni, mint ahogy korábban Van der Waals) látták el.¹⁰⁰ Mivel Pückelnél semmilyen személyazonosításra alkalmas irat nem volt, ezért volt stanislai fogolytársa, Van der Waals tanúsította a követségen az elmondottak hitelességét. A magyar fővárosban élő hollandok, mint a volt holland nagykövet, báró De Vos van Steenwijk¹⁰¹ családja, a Harff-Koen család és feltételezhetően Smiték is segítettek Pückelnek, aki Budapesten maradhatott. A Harff-

⁹⁹ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁰ A stockholmi holland nagykövet 1944. január 11-i levele a holland külügyminiszternek. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰¹ Báró J. W. De Vos van Steenwijk (1895–1940) holland diplomatát 1935-ben pekingi, 1940-ban budapesti holland nagykövetnek nevezték ki. Megbízólevelét Horthy Miklós kormányzónak 1940. április 30-án adta át, a németek tíz nappal később megtámadták Hollandiát. A követ 1940. július 18-án halt meg vakbélgyulladásban, egy budapesti kórházban. Özvegye két évvel később egy magyar arisztokratához ment férjhez és mivel ekkor Hollandia már német megszállás alatt volt, a háború alatt is Magyarországon maradtak. De Vos van Steenwijk fia, Godert Willem kiválóan megtanult magyarul és szintén diplomáciai pályára lépett, később (1983–1987 között) budapesti holland nagykövet lett. Lásd: *Küldügyi Közlöny*, 1940. 4. sz. 57.; *Provinciale Noordbrabantse en s-Hertogenbossche Courant*. 1940. július 19. 5.; Heldring, J. L.: Een dissidente diplomaat. *NRC Handelsblad*, 1997. május 23. 7.; Sajtótükör. *Magyar Hírek*. 1986. július 17. 11.

Koen családnál lakott először a XII. kerületben, a Cinege utca 6 szám alatt, majd később átköltözött Máyer András nyugalmazott ezredeshez, de havonta egyszer jelentkeznie kellett a rendőrségen.¹⁰² Pücketl hadnagy Van der Waalshoz hasonlóan azt tervezte, hogy a jugoszláv partizánokhoz csatlakozik és így folytatja a harcot a németek ellen.¹⁰³ A másik terv szerint a holland szervek Románián és Bulgárián keresztül Törökországba juttatták volna el a szökevényeket, de ez túl kockázatos volt. Az ankarai holland nagykövet szerint a legveszélyesebb rész a bolgár-török határszakasz volt, melyet bolgár oldalon németek őriztek. „Nagy az esélye annak, hogy ott ismét elfogják őket, mint ahogy az nemrég szövetséges tisztekkel történt.”¹⁰⁴ Az Egyesült Államok ankarai nagykövetének ötlete nyomán az is felmerült, hogy Magyarországról egy amerikai géppel repüljenek Ankarába a hollandok, de végül ezt a tervet is elvetették.¹⁰⁵ Néhány nappal később a jugoszláv partizánokhoz való csatlakozásról is lemondtak, mivel nem lehettek biztosak benne, hogy a partizánok elhiszik-e a holland tisztekről, hogy ők nem ellenségek.¹⁰⁶ Majd felmerült az is, hogy Palesztinába igyekvő zsidó emigránsok között utazzon a két szökevény Törökországig. A szükséges papírokról a holland követség gondoskodott volna.¹⁰⁷ De végül ebből sem lett semmi. Pücketl és Van der Waals tehát Budapesten maradtak, és hamar kapcsolatba kerültek a magyar ellenállással. A német megszállást követően nekik is bujkálniuk kellett. Pücketl elmondása szerint nem fegyverrel harcoltak, hiszen az csak bosszúhadjáratot eredményezett volna, hanem iratokat hamisítottak. A német megszállást követően a lengyeleket, akik a hamisítás mesterreinek számítottak, letartóztatta a Gestapo, így a magyarok Pücketlhez

¹⁰² Aben, Henk: De stille oorlog van Wilhelm Pücketl. *Algemeen Dagblad*. 1987. január 3. 36. (Továbbiakban: Aben, 1987.); Macskásy, 1986. 204.

¹⁰³ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. január 31-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁴ Az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. március 4-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Eredetileg egy jelszós megoldással akartak próbálkozni, de végül nem tartották elég biztonságosnak a módszert, mivel egyáltalán nem bíztak a partizán-csoportok közötti kommunikációban, és hogy minden partizán ismerni fogja majd a megadott jelszót. Lásd: az isztambuli holland nagykövetnek, a londoni holland kormány külügyminiszteréhez írott, 1944. március 13-i levele. Lásd: NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹⁰⁷ Uo.

fordultak. Pücket kiváló hamisítónak számított, saját bevallása szerint csak a mélynyomó pecséttel voltak problémái.¹⁰⁸ A Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete központi székházában rendezték be hamisító műhelyüket. A hollandok ellátásában szerepet játszott a már említett zsidókat és menekülteket parókiáján bűjtató Szabó Imre fasori református lelkész,¹⁰⁹ Pap László (1908–1983) református teológiai tanár, a bujkáló angol katonákat is segítő Szent-Iványi Sándor (1902–1983) unitárius lelkész és Soós Géza (1912–1953), a Soli Deo Gloria református szövetség elnöke is. A holland tisztek Csűrös László,¹¹⁰ Szalai Tibor, Wiesmayer Emil és Korom Ferenc segítségével az Antiqua Nyomdában és a Magyar Szemle Társaság nyomdájában gyártották a hamis iratokat, melyekkel sok bujkáló angol hadifoglyot és üldözött zsidót láttak el.¹¹¹ Pücket kapcsolatba került Macskásy Pállal, aki a francia nagykövetség, a Budapesten tartózkodó francia katonák és a magyar ellenállás között volt összekötő és Dobos Károly (1902–2004) budapesti református lelkésszel is, aki a hollandok mellett lengyel és zsidó menekülteket is bűjtatott a parókiáján, ahová később Pücket hamisító műhelyét áthelyezte.¹¹² Dobos ezért 1994-ben Világ Igaza elismerést kapott az izraeli Jad Vasem Központtól. De bűjtatta a holland szökevényeket Medgyessy Ferenc (1881–1958) és Petri Lajos (1884–1963) szobrászművész is.¹¹³ Pücket túlélte az ostromot és Odesszán keresztül Londonba jutott. Innen a Holland Indiákra küldték, ahol részt vett a „rendőri akcióknak” nevezett

¹⁰⁸ Aben, 1987. 36.

¹⁰⁹ Szabó Imre és felesége 2003-ban az izraeli Jad Vasem Központtól a Világ Igaza elismerést kapta.

¹¹⁰ Pücket egy ideig Csűrösnél bujkált. Csűrös László mérnök, Csűrös Piroska öccse, miniszteri tanácsos és a kőbányai Siemens Schuckert Művek mérnöke volt. Az 1930-as években a Műegyetemi Rádió Klub főtíkára. Lakásán az angolok számára fegyvereket, robbanóanyagot rejtegetett és több alkalommal segített az angol hadifogoly Clement hadnagy rádiójának javításában, illetve annak elrejtésében, valamint iratok hamisításában, pecsétek beszerzésében is. Lásd: USNA, 5701228, Box 1201, Folder 5.; Szalai Tibor Budapesten, 1946. június 8-án kelt levele. USNA, 5701228, Box 1202, Folder 34.

¹¹¹ Szalai adatai szerint a szövetséges tisztek és külföldi állampolgárok mellett 1500–2000 magyar állampolgárt is elláttak hamis papírokkal és úgynevezett „védlevéllel”. Szalai Tibor Budapesten, 1946. június 8-án kelt levele. Lásd: USNA, 5701228, Box 1202, Folder 34.; Szita Szabolcs: A budapesti Apostoli Nunciatúra életmentései a német megszállás idején. = *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 32, 2020. 1–2. sz. 48.

¹¹² Aben, 1987. 36.; Szalai Tibor Budapesten, 1946. június 8-án kelt levele. Lásd: USNA, 5701228, Box 1202, Folder 34.

¹¹³ Kapronczay Károly: *Refugees in Hungary. Shelter from Storm during World War II*. Toronto–Buffalo, 1999. 202.

négy évig tartó véres gyarmati háborúban, mely az indonézok győzelmével végződött. Pükel századosként szerelt le, befejezte tanulmányait a Delfti Műszaki Egyetemen, a Renault cégnek, később a DAF-nak és a holland belügyminisztériumnak is dolgozott.¹¹⁴ Eindhovenben halt meg 1992-ben, 74 éves korában.

A „TÍZES CSOPORT”

1944 januárjában az előrenyomuló szovjet csapatok miatt a stanislai tábor a németek kiürítették, a holland hadifoglyokat vonaton Neubrandenburgba szállították át. Az út során három hullámban 165¹¹⁵ holland hadifogoly szökött meg. Többségüket ugyan ismét elfogták a németek, de voltak köztük olyanok is, akiknek sikerült a háború végéig elkerülni a letartóztatást.¹¹⁶ Ezek közül a szökevények közül (a nagyköveti jelentéssel ellentétben nem 1943 végén, hanem 1944 elején) tíz fő érte el a magyar határt és jutott el Budapestig: Eduard Van Hootegem főhadnagy, Geert Bijl de Vroe hadnagy, Harm Jan Lieneman főhadnagy, Cornelis Hartevelde hadnagy, Leendert Kranenburg hadnagy, Pieter Johannes de Ruyter hadnagy, Johannes Adolf Bentinck hadnagy, Sybren van der Pol kadét-zászlós, Frans Joseph Gerard Brackel hadnagy, és Joseph Johan Singor kadét-zászlós.¹¹⁷ A csoport vezetője a rangidős, Eduardus Johannes Camiles van Hootegem gyalogsági főhadnagy volt. Van Hootegem 1907. március 13-án született a hollandiai Den Boschban és 1942. május 15-én esett fogságba Bredában. A többiekhez hasonlóan ő is a Nürnberg-Langwasser melletti Oflag XIII B hadifogolytáborba került, ahol a 30598-as hadifogolyszámot kapta. 1942. augusztus 8-án érkezett a stanislai Stalag 371-es táborba. Van Hootegem visszaemlékezése szerint a táborban a jó ellátás mellett főleg unatkoztak a foglyok. Ezért sokat sportoltak, kurzusokat szerveztek és társasjátékot játszottak. Van Hootegem is tartott fogolytársainak egy görög és latin nyelvi kur-

¹¹⁴ Aben, 1987. 36.

¹¹⁵ Más források szerint ekkor 163 fogoly szökött meg. Lásd: Koning, B.: *De Wereldoorlog (1939–1945)*. Den Haag, [1948], 214.

¹¹⁶ Hoffmann, 1975. 23.

¹¹⁷ Singor nevét a követ hibásan Zinkhorstnak írta, a végén kérdőjellel, tehát ő sem volt benne biztos, de ilyen nevű hadifogoly nem volt Stanislauban. Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2.05.80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

zust. A holland főhadnagy emellett az orosz tisztiszolgától¹¹⁸ oroszul tanult. „Minden nap megjelent a tiszti szolga, hogy kitakarítsa a szobámat. Egyfolytában csak beszélt, be nem állt a szája. Adtam neki egy teát meg egy kekszet. Mikor elkerültem onnan már folyékonyan beszéltem oroszul, persze erős holland akcentussal.”¹¹⁹ Ennek a nyelvtudásnak Van Hootegem később nagy hasznát vette. A holland főhadnagy Stanislauba érkezését követően két héttel már megpróbált megszökni. Egy olyan őrtoronynál próbált átmászni a falon, melyben nem voltak őrk, azonban hamar észrevették és a szökés meghiúsult. „Még szerencse, hogy nem tudtunk megszökni. Ugyanis nem voltunk eléggé felkészülve. Ilyenkor egy válogatott élelmiszercsomagot kell magával vinnie az embernek. A kalóriamennyiség a lényeg.”¹²⁰ A szökéseknek az is kedvezett, hogy Stanislau és környékének polgári lakossága kifejezetten németellenes volt. A hollandok tudták, hogy számíthatnak az ukránok segítségére, ha sikerül velük kapcsolatba lépni. „Az ukránok utálták a németeket, de az oroszokat is” – emlékezik Van Hootegem.¹²¹ Ezután a hollandok tudatosan készültek a szökésre. A tábori holland orvos segítségével összeállítottak egy speciális élelmiszercsomagot és a szökést tervező foglyok „utazási egyesületnek” (*reisvereniging*) kezdték nevezni magukat. Míg az első szökések egyéni akciók voltak, addig az „utazási egyesület” csoportos szökési terveket dolgozott ki, egyébként sikertelenül. „Egyszer éjszaka próbáltunk megszökni, kétszer a szögesdróton keresztül fogókkal próbáltuk átvágni magunkat, meg kötélhágcsóval akartunk átmászni a falon, de lelepleztek minket.”¹²² Amikor a szovjet csapatok egyre közeledtek és a tábort a németek 1944. januárjában evakuálták, minden holland hadifoglyot Neubrandenburgba szállítottak. Van Hootegem a vonaton, átszállítás közben 1944. január 11-én a vagon padlójába fűrészelt nyíláson keresztül szökött meg hat társával együtt. Kettes csoportokban indultak útnak. H. J. Derks gyalogsági főhadnagyot menekülés közben lőtték le, Gerrit Boxman és Jan Eggink hadnagyokat elfogták a németek és a mauthauseni koncentrációs táborba szállították, majd 1944. május 2-án kivégezték őket.¹²³ Van Hootegem főhadnagy és társa, az amsz-

¹¹⁸ Stanislauban a németek mintegy száz orosz és néhány jugoszláv hadifoglyot osztottak be tiszti szolgaként a holland tisztek mellé. Jong, 1978. 140.

¹¹⁹ Generaal kijkt terug op zijn Colditz. *De Stem*. 1974. november 29. 21.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo.

¹²³ A németek 1944. március 4-én vezették be az *Aktion Kugel* fedőnevű titkos intézkedést, melynek lényege az volt, hogy a hadifoglytáborból szökni próbáló foglyokat

terdami születésű, akkor 26 éves Pieter Johannes de Ruyter hadnagy szerencsésebbek voltak.¹²⁴ Improvizált iránytűjük ugyan nem működött, de a Hold után tájékozódva elindultak a magyar határ felé. Az éjszakát egy szalmakazalban töltötték, reggel találkoztak egy ukrán paraszttal, aki elvitte őket a partizánokhoz. Ezek egészen a magyar határig kísérték őket miközben át kellett kelniük a havas Kárpátokon és tűzharcba keveredtek egy német járőrrel is. Az út a magyar határig 27 napig tartott, mialatt egyre több holland szökevény csatlakozott hozzájuk. Végül tizen, nyolc hadnagy és két kadét, kettes csoportokban lépték át a magyar határt.¹²⁵ Egy magyar járőr elkapta a csapatot, de nem bántották őket, sőt segítettek nekik. A toronyai magyar őrpáncsnok barátságosan, az ökörmezői, ahová 25 km gyaloglás után jutottak, kevésbé barátságosan fogadta őket.¹²⁶ Néhány napi fogság után a svéd követség közbenjárására autóval vitték tovább a hollandokat Husztra, majd onnan vonattal Balatonboglárra, ahol a francia tiszték szálláshelyére, a Hotel Savoyba „internálták” a hollandokat.¹²⁷ Szállodai ellátást és napi 12 pengőt kaptak, valamint szabadon mozoghattak a településen belül. A holland szökevények munkát is vállalhattak, és ekkor teljes mozgásszabadság illette meg őket. Ezért

(kivéve az angolokat és az amerikaiakat) nem abba a táborba vitték vissza, ahonnan elszöktek, hanem átadták a *Sicherheitsdienstnek* (SD) vagy a *Sicherheitspolizeinak* (SIPO), azok hivatalosan jelezték a *Wehrmacht*nak, hogy a szökevényt „nem sikerült elfogni” és ezzel kikerült a hadifogoly-nyilvántartásból. Innen a mauthauseni koncentrációs táborba vitték az elfogott szökevényeket és kivégezték őket. Az *Aktion Kugel* keretében a németek összesen 4700 szövetséges katonát, többségükben szovjeteket végezték ki. Jong, 1978. 125.; Rossmeisl, E. J. J. F.: „Geflüchtet und nicht wiederergriffen...” Het lot van een uit krijgsgevangenschap ontsnapte marieneofficier. = *Marineblad* 128, 2018. 7. sz. 23–28.

¹²⁴ Azt a hét fős holland szökevénycsoportot, akik egy nappal később, 1944. január 12-én szöktek meg a Neubrandenburg felé tartó vonatról, a németek az utolsó emberig elfogták, majd Mauthausenbe szállították és mindannyijukat kivégezték. A csoport tagjai voltak: Q. J. Ham, gyalogsági főhadnagy, H. C. de Heer tüzérségi főhadnagy, D. Rookmaker tüzérségi főhadnagy, H. W. A. E. Speijers gyalogsági hadnagy, R. Stuffken a haditengerészet hadnagya és W. A. Young gyalogsági főhadnagy. Lásd: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa.

¹²⁵ Generaal kijkt terug op zijn Colditz, 1974. 21.

¹²⁶ Erdélyi István: Hogyan segítették a magyarok a holland hadifoglyokat a II. világháború alatt? = *Új Magyar Út*, 1956. 83. Ugyanez a cikk változatlan formában megjelent: *Mikes International* 6, 2006. 1. sz. 90–91.

¹²⁷ A franciák alkották a német fogságból Magyarországra szökött szövetséges katonák legnépesebb csoportját, számuk mintegy 3–4 ezer fő lehetett.; Kapronczay Károly: *Lengyelek és magyarok. Fejezetek az 1939 és 1944 közötti időszak történetéből*. Bp., 2019. 156.

hamarosan mindannyian Budapestre mentek, ahol szabadon mozoghattak a városban, munkát vállaltak (Van Hootegem például a holland tulajdonú Boon-csokoládégyárban),¹²⁸ szórakozni jártak, kapcsolatot tartottak a budapesti hollandokkal, akik támogatták őket.¹²⁹

Hozzájuk tartozott a tízes csoportban Magyarországra érkezett, akkor 30 esztendőes Harm Jan Lieneman gyalogsági főhadnagy is, aki a hollandiai Bloemendaalban született 1914. január 6-án és a többiekhez hasonlóan 1942. május 15-én Bredában esett hadifogságba, ahonnan Nürnberg-Langwasserbe szállították, a 31122-es nyilvántartási számot kapta hadifogolyként, majd 1942. augusztus elején Stanislauba vitték a németek. Lieneman főhadnagyot Magyarországra való érkezése után a többiekhez hasonlóan *pro forma* internálták, ami egy szállodában való elhelyezést jelentett. Nem sokkal ezután, 1944 februárjában Lieneman eltűnt a magyar hatóságok látóköréből és bujkálni kezdett. Miután márciusban a németek megszállták Magyarországot, Lieneman kapcsolatba lépett a magyar ellenállással és részt vett az illegális németellenes akciókban. Nemcsak dokumentumokat hamisított az ellenállásnak, hanem zsidókat szabadított ki, német egyenruhákat, nagy mennyiségű robbanóanyagot és más hadianyagot is szerzett, autókat lopott. Az ostrom alatt átszökött az orosz oldalra. Lieneman részt vett a harcokban a Vörös Hadsereg oldalán, a megszállt Budapesten pedig segített az oroszoknak a nácik felkutatásában. A szovjetek elismerésük jeleként a Vörös Hadsereg egyenruhájába bújtatták a holland főhadnagyot és magyar menyasszonyát, Bethlen Margitot¹³⁰ és engedélyezték számukra, hogy Kijeven és Odesszán keresztül Angliába távozzanak, ahová éppen 1945. május 5-én érkeztek meg.¹³¹ Három évvel később Harm J. Lieneman (ekkor már) századost a magyar köztársasági elnök, Tildy Zoltán (1889–1961) a magyar Szabadság-rend ezüst fokozatával tüntette ki, a német megszállók ellen

¹²⁸ A wormerveeri J. W. Boon & Co. 1922-ben alapította meg magyar vállalatát a J. W. Boon és Társa Rt-t, gyára a VIII. kerületben, a Kőrös u. 31. szám alatt volt. Igazgatósági tagjai Jan Cornelis Laan, Jan Jacob Laan, Hendrik Wysmann és Hoffmann Ernő voltak.

¹²⁹ Aben, 1987. 36.

¹³⁰ Boldizsár (Bethlen) Iván (1912–1988) író féltestvéréről, Bethlen Oszkár (1876–1943) újságíró második házasságából született lányáról van szó.

¹³¹ Hongaarse onderscheiding voor Oud-Middelburger. *Provinciale Zeeuwse Courant*. 1948. január 21. 1.; Hongaarse vrijheidsorde voor dappere Nederlandse officier. *De Norderlander*. 1948. január 22. 4.; Nederlands kapitein ontvangt hoogste onderscheiding van Hongarije. *Arnhemse Courant*. 1948. január 22. 2.; Nederlandse kapitein zat de Duitsers aan de Donau dwars. *De Noord-Ooster*. 1948. január 22. 1.

kifejtett ellenállási tevékenységéért.¹³² Lieneman ekkor Indonéziában harcolt az egységével, ezért nem tudta személyesen átvenni a kitüntetést.¹³³

A tízes csoporthoz tartozott Sybren van der Pol és Joseph Johan Singor kadét-zászlós is. Van der Pol 1917. december 9-én született a hollandiai Wieringenben és 1942. május 15-én esett fogságba Bredaban, ahonnan a Nürnberg-Langwasser melletti hadifogolytáborba került és itt a 31243-as azonosítási számot kapta. 1942. augusztus 8-án érkezett Stanislauba. Singor 1920. július 19-én született a hollandiai Bussumben és a holland légierő kadétjaként esett fogságba 1942. május 15-én Ede városában. Csakúgy, mint társai először a Nürnberg-Langwasser melletti táborba került. Azonosítási száma (31996 illetve később 32397) majd innen a Stanislauba szállították a Stalag 371-es táborba, ahová Van der Pollal és sok társával együtt 1942. augusztus 8-án érkezett meg. Singor és Van der Pol 1944. január 11-én szökött meg Stanislauból. Eredetileg egy alagúton akartak megszökni, melyet már hetek óta ástak, de mikor kiderült, hogy a németek evakuálni fogják a tábort, rádöbbenek, hogy nem lesz elég idejük befejezni az alagutat. Ezért a kantinban lévő színpad alatt alakítottak ki egy búvóhelyet (fekete papírból álfalat fabrikáltak, ami mögött hét ember rejtőzhetett el), ahová a sűgőlyukon keresztül jutottak el. Azt tervezték, hogy itt rejtőznek el, megvárják, míg teljesen kiűrik a tábort, majd elsöknek. A terv sikerült, miután 36 órát kucorogtak az álfal mögött, előbújtak rejtekhelyükről, átmásztak az üres tábor falán és eltűntek a januári éjszakában. Singor és Van der Pol elvált öt másik szökevénytársától¹³⁴ és a magyar határ felé indult. Tervük az volt, hogy majd a jugoszláv partizánokhoz csatlakoznak. A havas Kárpátokon keresztül igyekeztek a magyar határ felé, mikor ukrán partizánok fogságába estek. A partizánokat csak nehezen sikerült meggyőzni, hogy ők nem németek, hanem szövetségesek, de mikor végül sikerrel jártak, a parancsnokhoz vezették őket. Innen a partizánok segítségével csatlakoztak

¹³² Nederlands kapitein ontvangt hoogste onderscheiding van Hongarije. *Arnhemsche Courant*. 1948. január 22. 2.; MTI, 1948. február 7.

¹³³ Nederlands kapitein ontvangt hoge Hongaarse onderscheiding. *Provinciale Drentsche en Asser Courant*. 1948. január 22. 2.

¹³⁴ A másik öt szökevény közül A. E. G. Ernst őrmester eltűnt, A. G. L. Ligtermoet a KNIL kadét-zászlósa Lemberg felé menekült, szovjet hadifogságba esett és 1948-ban egy odesszai szovjet hadifogolytáborban halt meg, C. M. Popelier a holland haditengerezészet pilótáját elfogták a németek és a mauthauseni koncentrációs táborban meggyilkolták (*Aktion Kugel*), H. R. von Seydlitz-Kurzbach a KNIL kadét-zászlósa Lembergnél megsebesült és 1944. szeptember 17-én meghalt, A. W. Verhage a holland légierő kadét-zászlósát elfogták a németek és 1944. május 2-án a mauthauseni koncentrációs táborban meggyilkolták (*Aktion Kugel*).

a többi szökött holland tiszthez és nagy nehezen elérték a magyar határt. A tízes csoport tagjaként kerültek Budapestre, ahol a német megszállást követően bujkálni kényszerültek. Singort elárulták és letartóztatták, majd átadták a németeknek. Bécsbe szállították, kihallgatták, majd Breslaun (ma Wrocław) keresztül 1944. június 4-én szállították az Oflag 67-es hadifogolytáborba, Neubrandenburgba.¹³⁵ A hadifogolytábort a szovjet csapatok 1945 áprilisában szabadították fel, Singor 1945. június 4-én térhetett vissza Hollandiába, ahol később a légierőnél szolgált. 2006-ban hunyt el Hollandiában.

Van der Pol a magyar főváros ostroma alatt átszökött a szovjet ostromgyűrűn.¹³⁶ Kalandos úton 1945. január 8-án érkezett meg Angliába.¹³⁷ Túlélte a háborút és szintén a holland légierőnél folytatta katonai pályafutását. 1949-ben századossá nevezték ki, 1956-ban már őrnagyi rangban szolgált.¹³⁸ Az eindhoveni katonai repülőbázis parancsnoka, később a holland légierő parancsnokhelyettese lett.¹³⁹ Vezérőrnagyként vonult nyugállományba és 2000-ben hunyt el Hollandiában.

A tízes csoport egyik tagja, az 1916-ban, a Holland Indiákon, Jáva szigetén, Yogyakartában született Johannes Adolf Bentinck (német hadifogoly nyilvántartási száma: 30605) hajtotta végre az egyik talán legvakmerőbb szökést. Bentinck hadnagy Magyarország német megszállását követően gyorsan kapcsolatba került a magyar ellenállással, a Magyar Frontban szerepet vállaló náciellenes arisztokratákkal, gróf Dessewffy Gyulával (1909–2000), a később Dachaut megjárt, majd egy szibériai szovjet lágerben elhunyt ifj. Pallavicini Györggyel (1912–1948) és az előbbi öccsével, a későbbi 1956-os mártírral Pallavicini (később Pálinkás) Antallal (1922–1957), majd rajtuk keresztül a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz (MFM)¹⁴⁰ tartozó katonatisztekkel.

¹³⁵ Lt.-Kol. J. J. Singor ontvluchtte Duitsers door een souffleursgat. *Nieuwe Eindhovense Krant*. 1964. január 7. 4.

¹³⁶ Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

¹³⁷ Loo, P. E. van: Sybren van der Pol. = *De Schakel* 21, 2000. 87. sz. 7. Sajnálatos módon a szerző, Van Loo, megemlékezésében összekeveri Budapestet Bukaresttel.

¹³⁸ Benoemingen, Ontslagen. *Nederlandse Staatscourant*. 1949. november 4. 2.; Uitreiking brevetten stafbekwaamheid. *Het Binnenhof*. 1956. augusztus 23. 5.

¹³⁹ Benoemingen. *De Tijd*. 1969. április 2. 6.

¹⁴⁰ A Magyar Függetlenségi Mozgalom németellenes szervezet volt, mely Magyarország mihamarabbi kiválását szerette volna elérni a világháborúból. Szent-Iványi Domokos (1898–1980) vezetésével jött létre a német megszállás, 1944. március 19. után.

Bentinck nem csak azért mozoghatott otthonosan a magyar arisztokrata körökben, mert ő maga is egy régi holland arisztokrata család sarja volt, hanem azért is, mert unokatestvére, a diplomata C. A. R. W. G. A. Aldenburg Bentinck gróf 1927-től ügyvivőként dolgozott a budapesti holland követségen, majd 1930-ban négy évre rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki a magyar fővárosba.¹⁴¹ Bentinck hadnagy 1944 novemberében látogatást tett Pap László református teológiai tanárnál, aki felajánlotta neki a lehetőséget, hogy repülön szökjön el Magyarországról. Még Budapest ostroma előtt, a Gestapo és a nyilasok által keresett magyar ellenállókkal együtt, 1944. december 4-én Bentinck autóval Budapestről Pápára ment. Az autóban Rakovich Sándor őrmester volt a sofőr, mellette Hadnagy Domokos repülő őrnagy ült. Rajtuk kívül Hadnagy felesége és az egyik hátizsákba bújtatva másfél éves kislánya, valamint Toperczer Árpád főhadnagy navigátor, Soos Géza (1912–1953) és Bentinck hadnagy utazott a gépkocsiban.¹⁴² A Wallenberggel szorosan együttműködő, számos zsidót megmentő Soos Géza jogász, az SDG elnöke, az MFM aktív tagja az Auschwitz-jegyzőkönyvet és más dokumentumokat kívánt átadni a szövetségeseknek, valamint tájékoztatni akarta a szövetségeseket a magyar ellenállás tevékenységéről. A tervük az volt, hogy a pápai katonai repülőtéren egy hamis paranccsal elkötnek egy német katonai repülőgépet és azzal Olaszországba repülnek, ahol már a szövetséges csapatok állomásoznak. A terv sikerült, december 9-én reggel egy He-111-es német bombázóval szálltak fel a reptérről és mindannyian eljutottak az olasz légtérbe, ahol amerikai vadászgépek leszállásra kényszerítették őket a foggiai reptéren. Az amerikaiak azonban nem tárgyalópartnerként, hanem hadifogolyként kezelték a magyarokat. Bentinckkel is igen bizalmatlanok voltak. A holland hadnagy csak 1945. március 15-én érkezett Angliába, ahol először négyheti vizsgálati fogságba került.¹⁴³ A háború után a holland hadseregben folytatódott karrierje. 1975-ben gyalogsági vezérőrnagyként vonult nyugállományba, 2000-ben hunyt el Hágában.¹⁴⁴

¹⁴¹ Megbízólevelét 1930. január 22-én adta át Horthy Miklós kormányzónak. De ministerie. *De Maasbode*. 1927. 2.; Közlemények. = *Külföldi Közöny* 10, 1930. 1.sz 3.

¹⁴² Sárhidai Gyula–Macskásy Pál: Elloptak egy He 111-et. *Top-Gun* 1992. október. 8–9.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Van der Pol, Singor és Bentinck mint nyugalmazott főtisztek 1992-ben az ukrán kormány meghívására részt vettek egy kijevi ünnepségen, ahol az UPA (Ukrán Felkelő Hadsereg) alapításának 50 éves jubileumát ünnepelték. Hagers, Jos: Nederlandse strijders eregast in Kiev. *De Telegraaf*. 1992. augusztus 6. 7.

A hágai születésű, ekkor harminc éves Frans Joseph Gerard Brackel hadnagy nem volt ilyen szerencsés. Ő is a tízes csoporttal érkezett Budapestre, de Magyarország német megszállása után a Gestapo letartóztatta. Azonban Brackel hadnagnak sikerült megszöknie és 1944 őszén Berlinen keresztül eljutott a megszállt Hollandiáig, ahol csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz. 1945 januárjában megpróbált a szövetségesek által már felszabadított déli országrészbe eljutni, de a németek ismét elfogták. Brackel hadnagy ekkor a németeknek azt hazudta, hogy ő nem tiszt, csak tiszthelyettes, mert tudta, hogy akkor nem a szigorúan őrzött Neubrandenburgba fog kerülni, hanem a valamivel jobb körülményeket nyújtó mühlbergi hadifogolytáborba, ahol a holland altiszteket őrizték. Innen sikerült ismét megszöknie, elérte Dániát, és egészen a háború végéig ott is maradt.¹⁴⁵ A háború után a holland hadsereg hivatásos tisztjeként reaktiválták. Vezérőrnagyként vonult nyugállományba, 2007-ben hunyt el a belgiumi Arendonkban.

A tizenkét tiszt közül tehát hárman, Van der Waals, Bentinck és Van der Pol a budapesti ostrom alatt elszöktek. Singort és Brackelt elfogták a németek, a maradék hét tiszt, Van Hootegem, Lieneman, Püchel, Harteveld, Kranenburg, De Ruyter és Bijl de Vroe az ostromot követően jelentkeztek a szovjet városparancsnoknál. A tárgyalások során minden bizonnyal ismét igen jól jött Van Hootegem főhadnagy Stanislauban szerzett orosz tudása. A holland tiszteket a szovjetek először a Hatvan melletti turai hadifogolytáborba küldték. A nagyköveti jelentés szerint önként csatlakozott hozzájuk néhány civil holland is: C. Bakker, J. van Tongeren, J. van de Poll, J. Kloosterhuis, H. Valkhoff és A. Madlener.

„Bijl de Vroe, Lieneman, Püchel és Kranenburg urak magyar feleségük társaságában utaznak, míg Sebestyénné, született Van Os, Van Hootegemhez csatlakozott. Értesüléseink szerint ez a csoport Bukaresten, Odesszán és Murmanszkon keresztül úton van Anglia felé. A csoport minden tagját orosz egyenruhába öltöztették, melyen narancssárga karkárda látható.”¹⁴⁶

A hét holland tiszt 1945. május 5-én érkezett meg Angliába, azon a napon, amikor Hollandia felszabadult. A második világháború vége azonban nem hozott békét számukra. Legtöbbjüket hamarosan a Holland Indiákra küldték, ahol a japán megszállás (1942. március 8.–1945. augusztus 15.) alól felszabadult ország indonéz vezetői, Sukarno (1901–1970)

¹⁴⁵ Jong, 1978. 149.

¹⁴⁶ Az isztambuli holland nagykövet levele a londoni holland kormány külügyminiszterének, 1945. április 14. NADH, Nummer toegang: 2. 05. 80, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen, Inventarisnummer: 1429.

és Mohammed Hatta (1902–1980) – akik egyébként kollaboráltak a japánokkal – 1945. augusztus 17-én kikiáltották az ország függetlenségét. Ezt a hollandok nem ismerték el és ezzel kezdetét vette egy könyörtelen, négyéves, gyarmati háború (1945–1949), mely a hollandok vereségével és Indonézia függetlenségével végződött.

ÖSSZEGZÉS

A magyar-holland kapcsolatok a második világháborúban érthető módon nem voltak intenzívek. Hollandia a szövetségesek oldalán, Magyarország a németek szövetségeseként vett részt a harcokban. Ennek ellenére a háborút megelőző évtizedek jó kapcsolatai miatt, személyes szinten is a kölcsönös szimpátia jellemezte a két nép viszonyát. Ebben kétségtelenül fontos szerepe volt a holland gyermekmentő akciónak (1920–30) és annak mind a holland, mind a magyar társadalomra gyakorolt gazdasági, politikai, kereskedelmi, idegenforgalmi és egyházi vonatkozású pozitív hatásaira és következményeire. A holland szökött hadifoglyok Magyarországon a többi szövetséges és lengyel katonatiszthez hasonlóan – egyedi esetektől eltekintve – humánus bánásmódban és jó elhelyezésben részesültek. A magyarok, mind a hatóságok, mind az egyes személyek, egészen a német megszállásig alapvetően pozitívan álltak a hollandokhoz. A hollandok is tudták, hogy Magyarország az egyetlen ország a régióban, ahol menedékre lelhetnek. A hollandok, akik elérték Magyarországot kiváló harci morállal rendelkeztek és motiváltak voltak a németek elleni küzdelem minden eszközzel való folytatásában, akár fegyveresen, akár más eszközökkel. A budapesti Philips gyár igazgatója, Smit, mint brit titkos ügynök, kulcsszerepet játszott a holland tisztek budapesti tevékenységében. A hollandok titkosszolgálatokkal való kapcsolatának minden részletére valószínűleg sosem fog fény derülni. Az azonban biztos, hogy a holland tisztek a magyar ellenállással karöltve harcoltak a német megszálló csapatok ellen, segítettek az embermentésben és mindeközben többüket is beszervezte a brit titkosszolgálat (SIS). A bevonuló szovjet csapatok számára ez ok lehetett a bizalmatlanságra és a gyanakvásra. A szovjetek Magyarországra úgy tekintettek, mint megszállt, ellenséges területre, mely a nagyhatalmi megállapodások alapján az ő befolyási övezetükhöz tartozik, tehát más nagyhatalmaknak és azok titkosszolgálatainak semmi keresnivalójuk sem volt itt. A szovjetek már a kezdetektől világossá akarták tenni, hogy itt csak ők tekinthetőek a terület urainak, nem tűrtek más nagyhatalmakat és helyi erőket sem, akik esetleg a felszabadítás, vagy a megszálló németek elleni harc akár csak

egy kicsiny darabjára is igényt tartanának. 1945-től csak a szovjetek lehettek a „felszabadítók”, a hatalom birtokosai és egyedül ők bírhattak befolyással az események alakítására – mint ahogy ezt a következő néhány évtized történései ékesen bizonyították. Amennyiben mégis lelepleztek ilyen nyugati ügynököket, vagy azok naiv módon önként jelentkeztek, mint például Haraszti, akkor azokat ellenségként kezelték. De ebbe a kategóriába tartozhatott a szovjetek szemében Wallenberg is. Ezért kellett többek között Van der Waals hadnagynak is szovjet fogságban meghalnia, és ezért törölték el minden nyomukat és hallgatták el szerepüket évtizedeken keresztül a szovjet és magyar állami illetékesek. Azok, akikről a szovjetek biztosan tudták, hogy nem más nagyhatalmak ügynökei, mint Pückerl, Lieneman vagy Hootigem, azokkal barátságosan bántak és hazasegítették őket.

Melléklet

A 12 Magyarországra szökött holland hadifogoly adatai¹⁴⁷

Johannes Adolf (Hans) Bentinck, született 1916. május 13-án a Holland Indiákon, Jáván, Yogyakartában, gránátos hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30605. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Frans Joseph Gerard Brackel, született 1914. október 14-én Hollandiában, Hágában, tüzérségi hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30633, második száma: 32396. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon elfogták és mühlbergi német hadifogolytáborba szállították, ahonnan megszökött, Dániába menekült és itt maradt a háború végéig.

Cornelis (Kees) Hartevelde, született 1918. szeptember 2-án a Holland Indiákon, Jáván, Surabajában, gyalogsági hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Bussum. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30378. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Eduardus Johannes Camilles van Hootegem, született 1907. március 13-án Hollandiában, Den Boschban, gyalogsági főhadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30598. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

¹⁴⁷ Forrás: Holland hadifoglyok elektronikus adatbázisa. A listában nem szerepel az a három holland hadifogoly, akiknek 1944 áprilisában sikerült Moldávián keresztül Magyarországra eljutni és Debrecenben bujkáltak, amíg a Vörös Hadsereg a városba nem érkezett. Lásd: Kapronczay, 1999. 202.

Leendert A. D. (Leen) Kranenburg, született 1916. november 6-án Hollandiában, Klaaswaalban, gyalogsági hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30638. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Harm Jan Lieneman, született 1914. január 6-án Hollandiában, Bloemendaalban, gyalogsági főhadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 31122. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Sybre (Sieb) van der Pol, született 1917. december 9-én Hollandiában, Wieringenben, kadét-zászlós. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 31243. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Wilhelm Arnold (Wil) Pückel, született 1918. július 25-én a Holland Indiákon, Jáván, Bataviában, a gyarmati hadsereg, a *Koninklijk Nederlands-Indisch Leger* (KNIL) hadnagya. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30914. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1943. november 29. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Pieter Johannes de Ruyter, született 1918. augusztus 18-án Hollandiában, Amszterdamban, tüzérségi hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Bussum. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30199. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Joseph Johan (Joop) Singor, született 1920. július 19-én Hollandiában, Bussumben, légierő kadét-zászlós. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Ede. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 31996, második száma: 32397. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon ismét elfogják a németek és 1944. június 4-én az Oflag 67 neubrandenburgi hadifogolytáborba szállítják. A háború után, 1945. június 4-én tért vissza Hollandiába.

Gerad Ch. (Geert) Bijl de Vroe, született 1914. november 25-én a Holland Indiákon, Jáván, Bataviában, gyalogsági hadnagy. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Breda. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 30637. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1944. január 11. Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Gerrit Hendricus Maria van der Waals, született 1920. április 24-én a Holland Indiákon, Jáván, Surabajában, a gyarmati hadsereg, a *Koninklijk Nederlands-Indisch Leger* (KNIL) hadnagya. Fogságba esésének ideje és helye: 1942. május 15. Ede. Első hadifogolytábor: Oflag XIII B Nürnberg-Langwasser, érkezés időpontja: 1942. május 17. Hadifogoly regisztrációs száma: 32021. Második hadifogolytábor: Stalag 371 Stanislau, érkezés időpontja: 1942. augusztus 8. Szökés időpontja: 1943. augusztus 21. Magyarországon a szovjet hatóságok 1944. december 8-án letartóztatták, Moszkvába szállították, bebörtönözték, ahol 1948. augusztus 11-én életét veszítette.

Rumbold-Molnár Eszter:

Életút interjú a Brüsszelben élő Kun Miklóssal

Kun Miklós, vagy ahogyan francia, angol, német és spanyol nyelvű publikációi révén évtizedeken át ismerhette őt előbb a nemzetközi földtudományi, később a történelem-kultúrtörténeti szakma, **Nicolas Kun de Kozma** (röviden **Nicolas de Kun**) 2022-ben a 99. életévét betöltő Brüsszelben élő nyugalmazott kutató, a gyarmati Kongóban évtizedes terepgyakorlattal rendelkező geológus-bányamérnök, a New York-i Columbia Egyetem egykori tanára. Az 1960-as évek végén költözött véglegesen Brüsszelbe, nyugdíjazásáig több nemzetközi vállalatnál töltött be vezető pozíciót. Itt nősült meg, néhai apósát, Jacques Donny bárót, a belga ellenállás egyik hőst a németek végezték ki.

Kun Miklós személye és munkássága a belga-magyar diplomáciai kapcsolatok felvételének 2022. évi centenáriumán azért kerül újra előtérbe, mert ő a belga-magyar történelmi-kultúrtörténeti összefonódásokat feltáró eddigi legátfogóbb tanulmánykötet, a francia nyelven megjelent *A belga–magyar kapcsolatok tizenegy évszázada*¹ című könyv szerzője. A belga és magyar történelmi kapcsolatok kutatásával az 1990-es évek eleje óta foglalkozik. Ő talált rá az 1848–49-es emigráns báró Jósika Miklós és felesége, Podmaniczky Júlia egykori brüsszeli lakóházára, valamint Kossuth Lajos édesanyja, Kossuth Lászlóné Weber Karolina itteni sírhelyére. Ezek helyszínét azóta emléktábla, illetve emlékoszlop jelzi.

Mindennek apropóján kerestem fel e sokoldalú kozmopolita tudóst, szakembert, embert 2021 decemberében jelenlegi lakhelyén, egy Brüsszel-Uccle-i idősek otthonában. Tágas ablakú, parkra néző polgári lakosztálya magyarországi gyermekkorából, a közép-afrikai Kongóból, az Egyesült Államokból, és a világ számos más pontjáról őriz fényképeket és tárgyi emlékeket – hiszen élete során kilencvenhat különböző országban fordult meg, melyek közül ötben hosszabb ideig élt. Az interjúban beszél országhatárokon átívelő gazdag életútjáról, karrierjéről, valamint széles körű kutatásairól, különös tekintettel a belga és magyar történelemmel kapcsolatos munkáira.

Az interjú zárásaként közlöm a különböző nyelveken megjelent tudományos publikációit, melyek 1955 és 2016 között keletkeztek. Személyes ismeretségünk a Brüsszeli Magyar Házhhoz köthető.

¹ De Kun, Nicolas: *Onze siècles de relations belgo-hongroises et luxembourgo-hongroises*. Brüsszel, 1999.

Interjú Kun Miklóssal

Tisztelettel üdvözlöm, Miklós. Hogy van?

Megvagyok még.

Igazán szép korba lépett, gratulálok. El tudná árulni, hogy mi a titka?

Egy lehetőség, hogy húsz éven át időmnek a felét Tenerife szigetén töltöttem. Öcsém ott lakott negyven-ötven éven át. Ott, ha jó idő volt, sokat úsztam. Medencében, nem a tengerben, egy vagy két kilométert. Itt látom az embereket magam körül – főleg asszonyok, körülbelül háromszor annyi asszony van, mint férfi, a férfiak előbb halnak meg, – nagyon sokuknak van mobilitási, járási problémája. Lehet, hogy ez a titok, nem tudom.

A Magyar Ház könyvtárában történt évekkel ezelőtti megismerkedésünk óta tervezek interjút készíteni Miklóssal. Hogyan jött el Magyarországról, azután hogyan került Afrikába, az Egyesült Államokba, végül vissza Európába, Brüsszelbe. A belga-magyar diplomáciai kapcsolatok felvételének közelgő centenáriuma kiváló alkalomnak ígérkezett e beszélgetés megvalósulására. Köszönöm, hogy itt lehetek. Kezdené kérem azzal, hogy honnan származik a családjuk Kozma előneve?

A Kozma falu Kassa és Zemplén között található. Kuzmiče-nek hívják, a mai Szlovákiában. Nem messze fekszik Kassától, délkeletre.

Milyen emlékeket őriz Magyarországról?

1923 októberében születtem. Budapesten és Karácsondon nőttem fel. Utóbbi Gyöngyös mellett található, körülbelül száz kilométerre Budapesttől. Apám gazdálkodó volt. A vasút, a miskolci vonal, a földjén haladt át. A szüneteket itt töltöttük. A szüleim a téli időszakokat Budapesten töltötték. Anyám a Felvidékről, Eperjesről származik. Oda is elég gyakran jártam nagyanyámhoz. Budapesten a híres Fasori Gimnáziumba jártam, amelyik sok Nobel-díjast adott a világnak.

Mikor és hogyan hagyta el Magyarországot?

Sopronban a Műegyetem bányászati karán tanultam. 1947-ben jöttem el Magyarországról. Fiatal geológusok kongresszusára utaztam ki Amszterdamba, rendes útlevéllal és egy kofferrel. Ketten voltunk, akik eljöttünk. Mindenki tudta, hogy nem megyünk vissza. Amszterdamban akkor három hónapot töltöttem, talán négyet. Nem akartam Európában ma-

radni. Holland Indiába szerettem volna menni, amelyet ma Indonéziának hívnak. De arrafelé nem találtam állást, ezért Hollandiából átjöttem Belgiumba. A belgák beengedtek, pedig akkor, 1947-ben ez nagyon nehéz volt. Menekültként sokkal könnyebb volt bejutni 1956–57-ben.

Brüsszelbe kerülve szintén a gyarmatokon kerestem lehetőséget. Több ajánlólevelem is volt, végül egy hegedűművész, Révész László, a Belga Nemzeti Orchestra akkori koncertmestere lett a segítségemre, aki ezen az alapon mindenkit ismert. Beajánlott egy belga úrnak, aki sok gyarmati vállalat elnöki tanácsában vett részt. Ajánlására mindjárt szükség lett rám. Így kerültem 1948 elején Kongóba, ami akkor még Belgium gyarmata volt.

Kongóban mivel foglalkozott?

Egyrészt bányászattal, másrészt geológiával. A kettő összefügg egymással. A vállalatnak, amelyiknek dolgoztam, két nagy részvényese volt – a Société Générale csoport és az Empain csoport. A vállalatot Cobelminnek hívták.

Pontosan miből állt a munkája?

A Cobelminnek volt körülbelül hat bányakerülete, bányakerületenként körülbelül húsz európai és pár ezer, egy-, kettő- vagy háromezer afrikai alkalmazottal. Kis településeken éltünk gépekkel, erőművekkel, házakkal. Többnyire modern házakban laktam, de volt olyan, egy vagy két éven át, hogy erdőben sátor alatt – négy fa cölöp tartott gallyakat és azon volt az ágyam.

A munka a bányászat területén abból állt, hogy kitermeltük az érceket, azokból pedig ki kellett tisztítanunk mindazt, ami nem volt érc. Magyarul ezt ércelőkészítésnek hívják. Ami a geológiát illeti, prospekcióval foglalkoztam. Kutatással és ásásokkal meg kellett állapítanunk az adott helyen található kőzeteket, telepeket az őserdőben. A legtöbb bánya a föld felszínén volt található, nem a föld mélyén.

Milyen ércekre kell gondolni? Úgy képzelem, akkoriban a tudományos publikációi is ezekről az ásványkincsekről szóltak.

Elsősorban az ón, az ón mellett a wolfrám, de még gyakrabban a híres koltán. Amely körül ma olyan nagy vérengzés folyik, és állandó szükség van rá. *(Felkel a helyéről és odahoz néhány könyvet.)*

Ezt a kötetet például akkoriban írtam, amikor még a Kongóban dolgoztam. A vállalat részéről örültek, ha publikálok. A címe *A kasziterit és kolumbo-tantalit lelőhelyei Észak Lugulu-ban, Kivuban, Belga*

*Kongóban*², franciául jelent meg 1959-ben. Ez a másik könyv, az *Afrika ásványkincsei*³ – több, mint 700 A4-es oldal – angolul jelent meg 1965-ben az amsterdami Elsevier-nél, mely a világ legnagyobb tudományos kiadója. Ekkor már New York-ban, a Columbia Egyetemen dolgoztam.

Kongót mikor hagyta el?

A Kongóba 1948-ban mentem és 1960-ban jöttem el, annak az évnak a végén. Mert akkor mondták ki az ország függetlenségét, és az azt követő hat hónap nehezebb volt, mint az azt megelőző tizennégy év együttvéve.

Mi történt pontosan?

A kongói hadsereget Force Publique-nek hívták. Ennek parancsnoka, Janssens tábornok 1960 júniusában olyan kijelentést tett, hogy ha a függetlenség átadása nem von rendet maga után, akkor átveszi a hatalmat. Ekkor egy afrikai őrmester pofon ütötte őt a csapatok előtt, ami után országszerte zavargások kezdődtek. Jöttek-mentek a különböző lázongó csapatok. Volt, ahol elvitték a tartomány kormányát. Milicisták fegyverrel a kézben ránk parancsoltak, hogy „tu es un bon blanc”, te jó fehér ember vagy, vagy te rossz... Nekem jól jött, hogy nem voltam belga, mert róluk azt tartották, hogy el akarják csatolni tőlük Katangát. Katanga a leggazdagabb vidék Kongó délkeleti részén. Ma már nemigen jár európai e területek jó részén, mert túlságosan veszélyes.

Kongóból hová vezetett az útja?

Hozzátartozik a kongói éveimhez, hogy akkoriban három év munka után kapott az ember hat hónap szabadságot. Először, 1951-ben a szüleimet mentem meglátogatni, akik akkor már Ausztriában éltek. Később ők is a Kongóba költöztek utánam és öcsém után, aki trópusi gazdálkodó volt és 1949 óta szintén ott élt. Szüleim onnan később Brüsszelbe költöztek és itt is hunytak el az 1980-as években. Az 1955-ös szabadságom alatt a Californiai Egyetemen tanultam egy szemesztert Berkeley-ben. Tekintve, hogy vissza a Kongóba akkor Ázsián keresztül mentem, világkörüli utat is tettem. Az 1958. évi szabadságom idején tudtam lenni a doktorátust a németországi Bergakademie-n Clausthal-ban (ma Technische Universität).

² De Kun, Nicolas: Les gisements de cassitérite et de columbo-tantalite du Nord Lululu, Kivu, Congo belge. = *Annales de la Société géologique de Belgique – Mémoires*, Société géologique de Belgique. 1959. 82. sz. 81–191.

³ De Kun, Nicolas: *The mineral resources of Africa*. Amsterdam, 1965.

Visszatérve kérdésére, Kongó szétesését követően megint nem akartam Európában maradni. Köszönhetően, hogy akkorra már elég sokat publikáltam, meghívást kaptam a new yorki Columbia Egyetemre. Ez a világ egyik legjobb egyeteme. 1961-től ott tanítottam és kutattam. Ezzel párhuzamosan elfogadtam nemzetközi felkéréseket – afrikai tapasztalataimmal tanácsadója voltam különböző kormányoknak és nemzetközi szervezeteknek, például az Egyesült Nemzeteknek vagy az Amerikai Fejlesztési Szervezetnek.

Bemutattam tanár kollégáimnak J. P. Harroy-t, Ruanda-Urundi volt kormányzóját, aki előzőleg a Közép-Afrikai Tudományos Kutató Intézet vezetője volt. Ugyancsak hozzájárultam – az UNDP-t is elnöklő – Paul G. Hoffman elnökletével működő SID (Nemzetközi Fejlesztés Társasága) 1966. évi ülésének a megszervezéséhez⁴. Dolgoztam két hónapot Madagaszkáron és egy-egy hónapot Arushában, Tanzániában és Lusakában, Zambiában is.

Mindezeket a megbízásokat az egyetem jó néven vette. Az, hogy a gyakorlatban jártas kutatók mással is foglalkoznak a tudományos munka mellett, hozzátartozott az egyetem presztízséhez.

Végül mégis visszatért Európába.

Elfogadtam egy állást Abidjanban (amelyet később Tuniszba helyeztek át). A Világbank afrikai fiiláléja megalapításánál első technikai tanácsadójuk lettem volna. Egy szeminárium alkalmával azonban tudomásomra jutott, hogy egy közép nagyságú amerikai vállalat nemzetközi tapasztalattal rendelkező szakembert keres marketingre és vállalatok megvételére, mely lehetőség felkeltette érdeklődésemet. Néhány napos tárgyalássorozatra hívtak meg magukkal Párizsba, amely után azonnal szerződtek. 1968-ban költöztem Európába és nyitottam meg az Ametek – a new yorki tőzsdén AME-ként jegyzik – európai központját Brüsszelben.

Választhattam, hogy melyik európai városban legyen a székhelyem. Azért döntöttem Brüsszel mellett, mert itt korábbról már voltak kapcsolataim és a szüleim is egy ideje itt éltek. Irodám a Tour Louise-ban volt. Amikor 1973-ban elmentem a cégtől, mintegy 400 millió dollár volt a forgalmuk. Most 5 és 6 milliárd dollár között van. Elektronikus műszereket gyártottak, köztük nanométerekeket, meg különböző apró alkatrészeket. Volt körülbelül harminc gyárunk világszerte. 1973-tól dolgoztam

⁴ Singer, Sir Hans Wolfgang–De Kun, Nicolas–Ordoobadi, Abbas: *International Development 1966* – Society for International Development. World Conference. New York, 1967.

egy német vállalatnak is az 1980-as évek közepéig. Úgy 62–63 éves koromban vonultam nyugalomba. Akkortól foglalkozom – más érdekes témák mellett – a belga-magyar történelmi kapcsolatok kutatásával, valamint kezdtem Tenerifére járni telente.

Hogyan talált rá a belga és magyar történelmi-kultúrtörténeti kapcsolatokra, mint kutatási témára?

Szűkebben vett szakmai munkámon túl mindig érdekelt a történelem és a földrajz, valamint a művészetek. Más körökben például mint afrikanistát ismernek – afrikai éveim alatt megtanultam a swahili nyelvet, jó kapcsolatokat ápoltam afrikaiakkal, gyűjtöttem műveiket. Ezek közül több található a tervureni – Brüsszel melletti – Afrika Múzeumban, valamint a new yorki Metropolitan Múzeumban. Előbbi kiadványaként több publikációm is megjelent⁵.

Tenerifén kutattam a Kanári szigetekre a 17. században érkezett flamand bevándorlók történetét. Ezek a bevándorlók kezdetben körülbelül háromszázan lehettek. Ma már nem beszélnek a flamand nyelvet, de eredetük mind a mai napig tovább él családjaik emlékezetében. E kapcsolatokról szóló könyvem 2013-ban jelent meg spanyol nyelven⁶.

Ami a magyar és belga kapcsolatokat illeti, valamikor az 1980-as évek vége felé hozzám irányítottak egy holland kutatót, aki Princesse Liliane-ról, III. Leopold belga király második feleségéről végzett kutatásokat. A II. világháborúban játszott szerepe miatt később lemondani kényszerült király német okkupáció idején tett bécsi látogatásáról gyűjtött információkat. Ekkoriban rendeztek egy kiállítást is Magyarországról, egy brüsszeli gimnáziumban és felkértek, hogy írjak összeállítást a magyar történelemről. Így kezdtem el a témával foglalkozni.

A belga-magyar kapcsolatok tizenegy évszázada című francia nyelven megjelent tanulmánykötete máig a rendelkezésre álló legrészletesebb összeállítás a belga és magyar történelmi-kultúrtörténeti kapcsolatokról. Ez a műve hogyan keletkezett?

A könyv⁷ megjelenéséhez vezető kutatásaim nagyon sok időt, legalább öt, ha nem hét évet vettek igénybe. A kötet 1999-ben, a brüsszeli magyar Europalia⁸ rendezvénysorozatra időzítve jelent meg.

⁵ De Kun, Nicolas: L'Art Lega. = *Africa-Tervuren* 12. 1966 3–4. sz. 69–99.

⁶ De Kun, Nicolás: *Los flamencos en Canarias*. Nivaria Ediciones, La Laguna, 2013.

⁷ De Kun, 1999.

⁸ Az Europalia kétévenként megrendezésre kerülő művészeti fesztivál, mely változva egy-egy országra fókuszál. A meghívott ország négy hónapon át különböző prog-

Elkészítéséhez végeztem kutatásokat Brüsszelben és Magyarországon egyaránt. Amikor a Bibliotheque Royalban a konzulok jelentéseit kértem ki – Budapesten ezt a régiót eredetileg konzulok képviselték, mert a követség Bécsben működött egészen az I. világháború végéig, – azt mondták, hogy jöjjenek velük. Ahelyett, hogy hozták volna a köteteket, megmutatták, hogy hol található a polc a raktárban. Egy székre ültettek, és mondták, hogy csengessek, ha befejeztem. Budapesten a Bécsi kapu téren töltöttem néhány napot a Magyar Nemzeti Levéltárban kutatva. Volt egy fiókjuk a Várban, a Hiltonnal körülbelül szemben is, amelyet szintén nagyon kevesen látogattak. Érdekes volt elolvasni, hogy miket írtak az akkori magyar diplomaták, illetve, hogy számukra mi mindenről írtak.

Miket tudna kiemelni a könyvből?

Bár nem igazán van az embereknek tudomása róla, nem is tanítják, de a Magyarország és az egykori Németalföld közötti kapcsolatok igen fontosak voltak.

Buda várának visszavétele a töröktől például elképzelhetetlen lett volna a vallon ágyúk nélkül. Vallon ágyúk robbantották föl a törökök lőpor raktárát, annak volt köszönhető, hogy a szövetséges csapatok be tudták venni a várat.

Korábról kiemelném Habsburg Máriát, vagyis, ahogy errefelé hívják, Magyarországi Máriát, II. Lajos királyunk feleségét. Ugyan őneki Magyarországon rossz hírneve van, de miután az 1526-os mohácsi csata következtében megözvegyült, nagynénjével, Ausztriai Margittal a háttérben a legjobb kormányzója lett a régi Németalföldnek – azaz a mai Benelux országoknak és Észak-Franciaországnak. Ő költöztette székelyét Malines-ből, flamandul Mechelen-ből, Brüsszelbe. A renaissance-t Budáról hozta Belgiumba Mária.

Érdekes a könyv végére lapozni, ott található két oldal epilógus, amiben összefoglalom, hogy melyek voltak a legfontosabb mozzanatok magyar, és melyek belga szempontból.⁹

Azt mindenképpen kiemelném még, hogy eltekintve Bécset és az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamainak fontosabb városait, külföldön sehol sincsen még egy olyan város, ahol annyi magyar emlék lenne egy négyzetkilométeren, mint itt Brüsszelben a Royal tér és a Saint Michel és Saint Gudule Katedrális közé eső területen.

ramokkal mutatkozik be Belgiumban és a szomszédos országokban, ezek magukban foglalnak képzőművészeti, zenei, irodalmi stb. eseményeket. Az 1999. évi Europalia díszvendége Magyarország volt.

⁹ De Kun, 1999. 359–360.

Miért?

Uralkodóink nyugati kapcsolatokat kerestek, majd a Habsburgok uralkodtak Magyarországon és a mai Belgium területén is. Mindennek számos formában maradt lenyomata.

Mondana példát itteni, Magyarországhoz köthető helyszínekre, tárgyi emlékekre?

A Saint Michel és Saint Gudule Katedrálisban két üvegablak Árpád-házi Szent Erzsébetet, valamint Habsburg Mária magyar királynét és férjét II. Lajost ábrázolja. A Royal tér közepén áll Godefroid de Bouillonnak, Alsó-Lotharingia hercegének szobra, aki kereszteseivel áthaladt annak idején Magyarországon. Azután Mária Christina, Mária Terézia lánya, aki férjével Németalföld kormányzója is volt, rendelkezett magyar birtokokkal. E vagyon hozzájárult a Laekeni királyi kastély (a belga uralkodó rezidenciája) megépítéséhez és értékes műalkotásokkal történő berendezéséhez a 18. század végén.

Ezenaképpen Oláh Miklós esztergomi érsek arcképe látható (*mutatja A belga-magyar kapcsolatok tizenegy évszázada című könyvben¹⁰*), aki Habsburg Mária titkára volt – Magyarországon a német párt vezetője a Szapolyaiakkal ellentétben. Vagy íme belga bélyegek (*ezeket is megmutatja a könyvben¹¹*), az egyik Mátyás királyt ábrázolja, a másik magyar huszárokat. Utóbbi annak emlékére készült, hogy amikor a franciák meghódították Belgiumot a francia forradalmat követően, a jemappes-i csatában több magyar katona harcolt, mint belga, a tábornokok között is.

A *Magyarok Belgiumban¹²* és a *Magyar emlékek Belgiumban¹³* címen összeállításomban megjelent füzetek minderről részletes térképeket tartalmaznak, amelyeken minden név és hely neve megtalálható.

Kutatásaiban hangsúlyosan szerepelt az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után Brüsszelbe érkezett emigránsok sorsa. Az ön nevéhez fűződik báró Jósika Miklós és felesége, Podmaniczky Júlia egykori lakóházának, valamint Kossuth Lajos édesanyja brüsszeli sírhelyének a megtalálása is. Ezekről mondana néhány szót?

¹⁰ Uo., 47.

¹¹ Uo., 114., 128.

¹² Kún Miklós: Magyarok Belgiumban. Brüsszel, 2016.

¹³ Kún Miklós: Magyar emlékek Belgiumban. Brüsszel, 2013.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nagy népszerűségnek örvendett a belga polgárok és iparosok körében. Feliratot is intéztek Kossuth Lajoshoz, melynek szövegét szó szerint közlöm a kötetben¹⁴. A szabadságharc leverése után Kossuth édesanyja, Kossuth Lászlóné Weber Karolina Belgiumon át gondolt utazni családjával. Megtaláltam az itteni levéltárban Kossuth dossziéit anyja osztrák útlevelével, valamint az asszony és családja lakásait és a sírhelyét. A temetőben felállított emlékoszlopának 2015. évi avatását Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója méltányolta.

Sok 1848-as menekült között Brüsszelbe került Jósika Miklós, a híres író is. Ő és felesége lakhelyeit is megtaláltam. A házuk helyére épített flamand intézmény jelenlegi tulajdonosait rábeszéltem emléktábla elhelyezésére a kapualjban. Mindkét emlékhelyet a Magyar Ház és a Követség évente megkoszorúzza.

Kívülről nézve úgy tűnik, hogy mindezidáig nagyon változatos és izgalmas életet élt.

Hát, izgalmas volt, de azért nem tanácsolnám senkinek.

Miért nem?

Visszatekintve nagyon szépnek és érdekesnek tűnik, de amíg élte az ember, akkor gyakran eléggé veszélyes volt.

Soha nem volt magában félelem?

Életveszélyes igazából csak a Kongóban töltött utolsó néhány hónap volt. Máskülönben nem volt választása az embernek. Meg kellett, hogy éljek.

Mindehhez, feltételezem, szükség volt egyfajta stabil személyiségre és szoros, szeretetteljes családi háttérre?

Anyám, akinek apja, a nagyapám ügyvéd volt Eperjesen, igazi kozmopolita asszony volt. Apámnak – ő még a 19. században született – mindig is a föld, a környék, a szomszédok voltak a meghatározóak. Anyám fiatal korában járt a bécsi egyetemre, csak egy operáció során keletkezett orvosi műhiba miatt kénytelen volt abbahagyni a tanulmányait.

¹⁴ De Kun, 1999. 162.

Mikor járt utoljára Magyarországon?

A rendszerváltás óta talán háromszor vagy négyszer jártam Magyarországon és a Felvidéken. Egyszer elvittem a családomat – feleségemet, lányomat, a férjét és két unokámat is. Megmutattam nekik a különböző helyeket, amelyekhez valamilyen kötelék fűzött, vagy fűz. Budapesten elmentünk a gimnáziumomba, a Fasoriba, ahol nyolc évet tanultam. Onnan Karácsondra, Mezőkeresztesre és az amellet fekvő Keresztespüspökibe. Továbbá Nagymihályra, ahol ugyancsak volt valamennyi földje apámnak és nagybátyámnak, valamint Nagytanyára. Onnan természetesen elvittem őket a Hortobágyra, mert azt mindenképpen látniuk kellett. Aztán Galvácsra – ez egy falu az edelényi járásban, Borsod megyében. Itt voltam fiatal gyerek.

Mostanában mivel foglalkozik leginkább?

Egy ideig tanulmányoztam Mária Henrietta királyné életét, aki József nádor lánya volt és II. Lipót belga király felesége lett – házasságkötésük idején Lipót még csak trónörökös, – és nagyon szerencsétlen élete volt. De aztán azt abba hagytam. Mostanában segíték egy kicsit, ha konferenciát szerveznek itt, az otthonban. Közreműködésemmel tartanak többen is előadást rövidesen – Francis Balace ismert történész például, azután egy professzornő, aki egy miniszter özvegye egyébként és a fia egy időben a Brüsszel-Főváros Régió miniszterelnöke volt, valamint de Trazegnies örgróf, aki éveken át a díszes Ommegang körmenet¹⁵ főszerepét alakította.

Mindehhez hasznos időtöltést és további jó egészséget kívánok.

A beszélgetést nagyon szépen köszönöm!

Az interjút Rumbold-Molnár Eszter készítette Brüsszelben, 2021 decemberében.

¹⁵ Az Ommegang nagyszabású éves hagyományőrző körmenet Brüsszelben, melynek során a résztvevők életre keltik a németalföldi történelem meghatározó eseményét, V. Károly német-római császár, valamint fia, Fülöp (a későbbi II. Fülöp) 1549. évi ünnepléses bevonulását a városba. A császár szerepét hagyományosan egy nagy presztízsű belga arisztokrata család sarja alakítja.

Kun Miklós publikációi

De Kun, Nicolas: Les pegmatites du Nord Legulu. = *Annales de la Société géologique de Belgique – Bulletin*, Société géologique de Belgique, 1955. 73. sz. 27–30.

De Kun, Nicolas: On the Central-African Metallogenic Province. = *Geologische Rudnschau*, 1957. 46. sz. 494–505.

De Kun, Nicolas: Les gisements de cassitérite et de columbo-tantalite du Nord Lugulu, Kivu, Congo belge. = *Annales de la Société géologique de Belgique – Mémoires*, Société géologique de Belgique, 1959. 82. sz. 81–191.

De Kun, Nicolas: Die Zinn-Niob-Tantal Lagerstätten des Bezirkes von Nord-Lugulu. = *Neues Jahrbuch für Mineralogie – Abhandlungen*, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1959. 95. sz. 106–140.

De Kun, Nicolas: La vie et le voyage de Ladislas Magyar dans l'intérieur du Congo en 1850-1852. = *Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer – Bulletin des séances*, Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer 6. 1960. 4. sz. 605–636. Online: http://www.kaowarsom.be/documents/BULLETINS_MEDEDELINGEN/1960-4.pdf – 2023. március 10.

De Kun, Nicolas: Die Zinn-Niob-Tantal-Zirkon und Lanthaniden Lagerstätten von Nigerien. = *Neues Jahrbuch für Mineralogie – Monatshefte*, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung, 1960. 6. sz. 100–107.

De Kun, Nicolas: Die Niobkarbonatite von Afrika = *Neues Jahrbuch für Mineralogie – Monatshefte*, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1961. 4–6. sz. 124–135.

De Kun, Nicolas: The economic geology of columbium (niobium) and of tantalum. = *Economic Geology and the Bulletin of the Society of Economic Geologists* 57. 1962. 3. sz. 377–404.

De Kun, Nicolas: Carbonatites, comment. = *Economic Geology and the Bulletin of the Society of Economic Geologists* 58. 1963. 3. sz. 446–447.

De Kun, Nicolas: The stratiform copper deposits in Africa, review. = *Economic Geology and the Bulletin of the Society of Economic Geologists* 58. 1963. 4. sz. 632–633.

De Kun, Nicolas: The mineralogenetic provinces of Africa. = *Economic Geology and the Bulletin of the Society of Economic Geologists* 58. 1963. 5. sz. 774–790.

De Kun, Nicolas–Cavadias, G.–Gegan, A.–Brewer, W.: *Report on Industrial Development for the Malagasy Republic*. New York, 1964. 1–2–3. sz.

De Kun, Nicolas: *The mineral resources of Africa*. Amsterdam, 1965.

De Kun, Nicolas: L'Art Lega. = *Africa-Tervuren* 12. 1966 3–4. sz. 69–99.

Singer, Sir Hans Wolfgang–De Kun, Nicolas–Ordoobadi, Abbas: *International Development 1966* – Society for International Development. World Conference. New York, 1967.

De Kun, Nicolas: *Hozzájárulás Zaïre geológiai térképének megrajzolásához / Contribution au dessin de 6 degrés carrés à la carte géologique du Zaïre au 1/2000000, République du Zaïre Département Mines*. Tervuren, 1974.

De Kun, Nicolas: L'Art Boyo. = *Africa-Tervuren* 25. 1979. 2. sz. 29–44.

De Kun, Nicolas: *Mineral Economics of Africa*. Amsterdam, 1987.

De Kun, Nicolas: L'évolution de la production minérale du Zaïre. = *Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer – Bulletin des séances* 35.. 1989. 2. sz. 215–234. Online: http://www.kaowarsom.be/documents/BULLETINS_MEDEDELINGEN/1989-2.pdf – 2023. március 10.

Kun De Kozma, Nicolas: Les créateurs des musées du Cinquantenaire. = *Bulletin de l'Association de la Noblesse du Royaume de Belgique*, 1991. 187. sz. 289–299.

RUMBOLD-MOLNÁR ESZTER

De Kun, Nicolas: *La belle époque des Saintenoy – Cahiers de l’hôtel Saintenoy*. I. sz. Brüsszel, 1994.

De Kun, Nicolas: *Les trésors de l’hôtel Saintenoy – Cahiers de l’hôtel Saintenoy*. II. sz. Brüsszel, 1994.

De Kun, Nicolas: *Les vitraux de Raphaël – Cahiers de l’hôtel Saintenoy*. III. sz. Brüsszel, 1994.

Kun De Kozma, Nicolas: *Les princes de Ligne et la Hongrie. = Nouvelles annales Prince de Ligne*, 1998. 12. sz. 165–171.

De Kun, Nicolas: *Onze siècles de relations belgo-hongroises et luxembourgo-hongroises*. Brüsszel, 1999.

Viña Brito, Ana del Carmen–De Kun, Nicolas: *Lucas Rem y „la tierra maldita”*. = *Anuario de Estudios Atlánticos*, 2010. 56. sz. 115–138.

De Kun, Nicolás: *Los flamencos en Canarias*. La Laguna, 2013.

Kun Miklós: *Magyar emlékek Belgiumban*. Brüsszel, 2013.

Kún Miklós: *Kossuth Lajos édesanyja*. Brüsszel, 2015.

Kún Miklós: *Magyarok Belgiumban*. Brüsszel, 2016.

E számunk szerzői

Andrékó Tamás Dániel, történelem-közösségi művelődés szakos egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem

Barta Róbert, PhD, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Egyetemes Történelmi Tanszék

Czövek Zoltán, PhD, tanár, Debreceni Tankerületi Központ

Pintér Zoltán Árpád, PhD, középiskolai tanár, Nagykun Református Gimnázium, Karcag

Pusztai Gábor, PhD, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Debreceni Egyetem, Néderlandisztika Tanszék

Rumbold-Molnár Eszter, közgazdász-jogász, a brüsszeli Magyar Ház vezetőségi tagja, Brüsszel

Szerencsés Anna Réka, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Tayler, Nicholas Paul, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Varga Róbert, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Zakkar Antónia, történelem MA szakos egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem

Szerkesztői útmutató a „Történeti tanulmányok” jegyzeteléséhez

A kötetben az évszámok jelzésére nem a római, hanem az arab számokat használjuk. Az évszámok, és általában a számok között nem a kis kötőjelet (-), hanem a hosszú kötőjelet (–) használjuk! A kis kötőjelet a földrajzi nevekben használjuk, a helyesírás szabályainak megfelelően. A lábjegyzetekben Budapest nevének rövidítése szerepeljen: Bp., Magyar nyelvű tanulmányoknál kérjük az ed.; transl.; Hrsg.; red.; (stb.) helyett a magyar megfelelőik használatát.

LÁBJEGYZET

a) Önálló kötetnél:

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve (külföldinél vezetéknev – vessző – keresztnév) – kettőspont – a kötet címe – pont – a kiadás helye – vessző – éve – pont – a kötet terjedelme (oldalszám) – pont. A kötet címét kérjük *dőlt* betűvel szedni, alcímét állóval.

Pl. Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmondkorban*. Bp., 2005. 149. (továbbiakban Engel, 2005.)

b) Gyűjteményes kötetben lévő tanulmányoknál:

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a tanulmány címe – pont – In – pont – a kötet címe – pont – a szerkesztő(k) neve – vessző – a kiadás helye – vessző – éve – pont – oldalszám (tól-ig, a két szám között **nagykötőjel**) – pont. A gyűjteményes kötet címét kérjük *dőlt* betűvel szedni.

Pl. Nagy István: Urbáriumok. In. *A Nyírség parasztsága*. Szerk. Kiss József, Nyíregyháza, 2003. 15–48. (továbbiakban Nagy, 2003.)

c) Folyóiratban megjelent írásoknál:

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a tanulmány címe – pont – egyenlőségjel – a folyóirat címe – vessző – év – pont – folyóiratsorszám – pont – a szám szó rövidítése (sz.) – oldalszám (tól-ig, a két szám között **nagykötőjel**) – pont

Pl. Nagy Sámuel: A Tisza vízrajza. = *Földrajzi Lapok*, 1999. 3. sz. 15–48.

d) Levéltári hivatkozásnál:

A levéltár nevét első előfordulásakor kérjük pontosan közölni, majd záró- jelben továbbiakban – rövidített levéltári jelzet – legkisebb őrzési egység (doboz = d.; kötet = k.; kútfőnél és iktatószámánál csak: szám/év – pont)

Pl. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiak- ban MNL HBML) IV. A. 1/B. 5. k.

e) Hivatkozás napilapban megjelent cikke

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a cikk címe – pont – napilap címe – évfolyam – pont – megjelenés dátuma – megjelenési szám – pont – a szám szó rövidítése (sz.) – oldalszám – pont. A napilap címét kérjük *dőlt* betűvel szedni.

Pl. Bárány Attila: Égi kagán. *Magyar Nemzet* 67. 2005. június 18. 142. sz. 36.

Párisi jelentés Az Est számára az entente tanácskozásának sikertelenségéről. *Az Est* 7. 1916. április 1. 92. sz. 1.

f) Hivatkozás az Interneten található dokumentumra:

A nyomtatott kiadás (ha van) bibliográfiai adatai a fentiek szerint, majd ezt követően a honlap címe, URL-cím: *http://stb* – letöltés éve. hónap. nap. Az URL-cím kurzív, a letöltés idejét közöljük.

Pl. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.*

Bp., 1978. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/01600/01608/01608.htm> – 2006. január 14.

Stylesheet

Examples

a) Monographs:

Atkins, John William Hay, *English literary criticism: the Renaissance*. New York, 1968. 212.

b) Edited or translated works:

Erasmus, Desiderius, *Dilutio eorum quae Iodocus Clithoveus scripsit adversus declamationem Des. Erasmi Roterodami suasoriam matrimonii*. Ed. E. V. Telle, Paris, 1968. (De Petrarque à Descartes, 15) 75.

c) Volumes of many authors or edited collections of articles:

Barth, Hannelore, “Zum Herodot-Kommentar des David Chytraeus”, In: Pavel Oliva (ed.), *Antiquitas Graeco-Romana ac tempora nostra*. Praga, 1968. 381–391.

d) Journal articles:

Boyd, Beverly, “A new approach to the ‘South English Legendary’”, *Philological Quarterly* 47, 1968, 494–98.

e) Article in a daily newspaper:

Major U.S. Decision is Awaited. *The Washington Post*. October 22, 1962. 1.

e) Document on the Internet:

Pettinger, Tejvan, “UK Economy in the 1920s”, Economic Help, 2017. Online: <https://www.economicshelp.org/blog/5948/economics/uk-economy-in-the-1920s/> – Accessed: 29. September 2021.

f) Formal requirements:

The maximum length of papers is 40000 n.

For the first time a work is cited, please give the full reference. In the case of abbreviations, sign it after the first reference as [hereinafter CSPM].

The references (footnotes) should be formatted in the following manner: family name, shortened title, page number. Beverly, New approach, 2003. 185.

